

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

LİVÂ ZİRÂ‘AT ME‘MÛRU ALÎ RIZÂ BEY’İN H.1331 TARİHLİ
“MENTEŞE SANCAĞI AHVÂL-İ ZİRÂ‘İYYE VE ARZİYYESİ” ADLI
RAPORUNUN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hakan DELİBALTA

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt DEDE

Sivas

Eylül 2021

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu,
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

Beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Hakan DELİBALTA

ÖNSÖZ

Mazi, dünümüzün bugünü; ati bugünümüzün yarınıdır. Onda bir milletin hayata bakışı, ürettiği değerleri ve yaşama mücadelesi vardır. Yeni nesillere, milletimizin tarihini ve bu tarih boyunca ürettiği değerleri aktarmak ve onlarda yeni değerler üretebilecek ilham ve cesaret kaynaklarını oluşturmak tarih biliminin ve tarih bilimcilerinin öncelikli amaçlarından biridir. Şüphesiz bu amaca ulaşabilmek geçmişin ışığını geleceğe ve gelecek nesillere yansıtabilmekle mümkün olacaktır. Bu inançla “*Coğrafya kaderdir.*” diyen büyük âlim İbn Haldun’un bu düşüncesini rehber edindik.

Bu gayelerle çıkılan bir yolculuğun ürünü olan bu araştırma sürecinde bilgi ve birikimi ile şahsıma yol gösteren, desteğini esirgemeyerek umut ve azmimi artıran danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt DEDE’YE,

Hayatımın her alanında olduğu gibi bu çalışmanın hazırlanma sürecinde de fedakârca yanımda olan değerli eşim Hatice DELİBALTA’YA,

Varlıkları ve sevgileriyle çalışmalarımnda her zaman yanımda olan şükür sebebim evlatlarım Begüm ve Beren DELİBALTA’YA,

Bilgi ve tecrübesiyle sadece tez sürecinde değil meslek hayatımın her anında desteğini yanımda hissettiğim kıymetli ağabeyim, meslek büyüğüm Oğuz Ali ATMACA’YA sonsuz teşekkürlerimle...

Hakan DELİBALTA

Sivas – 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
1. TARİHSEL SÜREÇTE MENTEŞE YÖRESİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	3
1.1. Menteşe Sancağının Tarihçesi	3
1.2. Menteşe Yöresinin Coğrafi Yapısı	4
1.3. Menteşe Sancağının İklimi ve Bitki Örtüsü.....	7
1.4. Menteşe Yöresinin Siyasi Tarihi.....	8
1.5. Menteşe Sancağının İdari Yapısı	10
1.6. Menteşe Sancağının Sosyoekonomik Yapısı.....	12
1.7. Menteşe Sancağının Nüfus ve Toplum Yapısı	14
1.8. Menteşe Sancağında Eğitim.....	16
2. LİVÂ ZİRÂ‘AT ME’MÛRU ALÎ RIZÂ BEY’İN HAZIRLADIĞI “MENTEŞE SANCAĞI AHVÂL-İ ZİRÂ‘İYYE VE ARZİYYESİ” ADLI RAPORUNUN TRANSKRİPSİYONU	19
3. LİVÂ ZİRÂ‘AT ME’MÛRU ALÎ RIZÂ BEY’İN H.1331 TARİHLİ “MENTEŞE SANCAĞI AHVÂL-İ ZİRÂ‘İYYE VE ARZİYYESİ” ADLI RAPORUNUN SADELEŞTİRMESİ	125
4. DEĞERLENDİRME	217
4.1. Menteşe Sancağının Coğrafi Yapısı, İklimi ve Bitki Örtüsü	217
4.2. Menteşe Sancağının Sosyo Ekonomik Durumu	219
4.3. Menteşe Sancağında Nüfus ve Toplum Yapısı	225
4.4. Menteşe Sancağında Eğitim.....	227
5. SONUÇ	231
KAYNAKLAR.....	233

ÖZET

Bu çalışmada Anadolu'nun kâdim yerleşim bölgelerinden Menteşe Sancağının 20. yüzyıl başlarındaki coğrafi durumunu, iklim ve bitki örtüsünü, tarımını, nüfus yapısını, eğitimini, sosyal ve ekonomik yapısını inceleyen Liva Ziraat Memuru Ali Rıza Bey'in "*Menteşe Sancağı Ahval-i Ziraiyye ve Arziyyesi*" adlı raporunun transkripsiyon ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Ali Rıza Bey raporunda Menteşe Sancağının 20. yüzyıl başlarındaki sosyoekonomik yapısına, coğrafi durumuna, doğa hayatına, tarım ve sanayi üretimine, nüfusuna ve eğitim düzeyine dair incelemeler yapmış, bu alanlarda yaşanan sorunları yerinde tespit ederek sorunların çözümlerine dair önerilerde bulunmuştur.

"*Belgesiz bilim olmaz*" düsturundan hareketle, bu çalışmada, Ali Rıza Bey'in raporunda belirttiği hususlar, Menteşe Sancağının o dönemine ait yapılan diğer çalışmalarla mukayese edilmiş, Sancaktaki değişim, gelişim ve çözüm önerileri de ortaya konulmuştur.

Her ne kadar araştırmada 1910-1914 yılları arasına ait bilgiler değerlendirilse de Ali Rıza Bey'in çözüm önerileri bölgenin kalkınması için alınacak tedbirlere ışık tutma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler

Menteşe Sancağı, Ziraat, Arazi, Üretim, İhracat, Ekonomik.

ABSTRACT

In this study, Sanjak Agricultural Officer Ali Rıza Bey, who examined the geographical situation, climate and vegetation, agriculture, population structure, education, social and economic structure of Menteşe Sanjak, one of the ancient settlements of Anatolia, at the beginning of the 20th century. Transcription and evaluation of the report named “*Menteşe Sanjak Agricultural and Land*” was made.

In his report, Ali Rıza Bey examined the socio-economic structure, geographical situation, natural life, agricultural and industrial production, population and education level of the Menteşe Sanjak at the beginning of the 20th century, determined the problems experienced in these areas on the spot and made suggestions for solutions to the problems.

Based on the motto of "There can be no science without a document", in this study, the issues mentioned by Ali Rıza Bey in his report were compared with other studies of that period of the Menteşe Sanjak, and the change, development and solution proposals in the Sanjak were also put forward.

Although the information belonging to the years 1910-1914 is evaluated in the research, Ali Rıza Bey's solution suggestions carry the feature of shedding light on the measures to be taken for the development of the region.

Key words

Menteşe Sanjak, Agriculture, Land, Production, Export, Economic.

GİRİŞ

Bu çalışmamızda Livâ Zirâ'at Me'mûru Alî Rızâ Bey'in H.1331 Tarihli **“Menteşe Sancağı Ahvâl-i Zirâ'îyye ve Arziyyesi”** adlı raporu transkripsiyon edilmiş ve günümüz Türkçesi ile sadeleştirilerek değerlendirilmiştir. Anadolu'nun kâdim bölgelerinden Menteşe Yöresinin 20. Yüzyılın başındaki coğrafi durumu, iklim ve bitki örtüsü, tarımı, nüfus yapısı, eğitimi, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında detaylı bilgiler verilerek bu bölgenin gelecekteki sosyoekonomik durumunun iyileştirilmesi için alınması gereken tedbirler ile Menteşe yöresinin kalkınması yönünde hazırlanan rapor değerlendirilmiştir.

Menteşe Yöresinin tarihine ışık tutacak, bu konuyla ilgili kaynaklar idari, sosyoekonomik, madenler, ormanlar, iklim ve bitki örtüsü, tarım sanayisi, nüfus ve eğitim başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte zaman zaman başka kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirmeler yapılmış, böylece Menteşe yöresinde zaman içinde görülen değişim ve gelişimler de ortaya konulmuştur.

Ali Rıza Bey, inceleme konusu raporunda, 1910-1914 yılları arasında Menteşe Sancağının kalkınması için yerel kaynakların doğru tespit edilerek bu kaynakların verimli kullanılması ve iyileştirilmesi hususunda bölgesel bir kalkınma modeli sunmuştur. Ali Rıza Bey, yürüttüğü detaylı incelemelerle sancağa dair sorunları tespit ederek bu sorunlara çeşitli çözüm önerileri getirmiştir.

1. TARİHSEL SÜREÇTE MENTEŞE YÖRESİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Menteşe Sancağının Tarihçesi

Menteşe Yöresi yerleşme tarihi Tunç Çağına dayanmaktadır. Tunç Çağında bölgeye yerleştiği düşünülen halklar MÖ 3 000 ve MÖ 2 000 yıllarda gerçekleşmiş olan büyük göç hareketleri sonucunda bölgeye geldiği düşünülmektedir. Bu göçler hakkında çok fazla bilğimiz olmamakla birlikte her iki göçün sebepleri arasında iklimde yaşanan değişiklikler olduğu düşünülmektedir. MÖ 3000 ve 2000’li yıllarda küresel ölçekte bir soğuma ve kuraklaşma yaşanmıştır (Taşdöner, 2012: 99-100).

Menteşe; Anadolu’nun güneybatı köşesinde bir memleket olup, ismini Selçuklu İmparatorluğu’nun ortadan kalkmasından sonra burada küçük bir devlet kuran Menteşeoğullarından almıştır (Arıcı, 2014: 12).

Muğla, tarih boyunca her zaman ilgi çekmiş ve çekim merkezi olmuştur. Muğla topraklarının, insanlık tarihinde çok büyük yeri ve önemi vardır. Bunun en başta gelen sebeplerinden birisi Muğla ikliminin insanların rahat yaşayabilmelerine zemin hazırlamasıdır. Muğla’ya gelen ilk Türk göçleriyle yeni bir kültür’ün geldiği aşikârdır (Özkan, 2009: 8).

Menteşe yöresindeki siyasi tarihinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Yörede siyasi bir birlik kuran ilk devlet, kesin olarak tespit edilememekle birlikte, MÖ 2000’li yıllarda Anadolu’da hüküm sürmüş olan Luvi Devleti’dir. MÖ 1680 yılında Hitit İmparatorluğu, Menteşe Yöresinde etkili olmuştur. MÖ 12.yy’da Hititlerin siyasi istikrarı bozulmaya başlamış ve yöre MÖ 547 yılından sonra yerel yöneticilerin kontrolüne geçmiştir. Hitit hâkimiyetinin ardından, bölgeye Karlar hâkim olup, MÖ 1150 senesinde Kar imparatorluğunu kurmuşlardır. Ege Göçlerinin bir parçası olarak Dorların bölgeye gelmesiyle, bölgenin kıyı kesimlerinde Dor Kolonileri hâkim olmuştur (Kahraman, 2018: 92-93). Karia yani Muğla Vilayeti 1261’den sonra Türkler tarafından ele geçirilmiştir (Uzunçarşılı, 1978: 724).

Doğu Romanın son zamanlarında, siyasi sınırlar Türkler tarafından sık sık ihlal edilmiş, Menteşe yöresine Türk akınları düzenlenmiş ve nihayetinde Menteşe Yöresi

MS 1069 yılında Selçuklu Devletinin sınırlarına dâhil olmuştur. Beylikler döneminde yöre Menteşeoğulları ile Osmanlı Beyliği arasında iki kere el değiştirmiş ve 1424 yılında ikinci ve son kez Osmanlı Devleti toprağı haline gelmiştir Kurtuluş Savaşı sırasında yörenin büyük bir kısmı 1919-1923 yıllarında İtalyan işgali altında kalmıştır. İşgal 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla son bulmuştur (Kahraman, 2018: 93).

Günümüzde Muğla vilâyetini kapsayan ve antik dönemde Karya denilen bölge Türklerin eline geçişinden sonra Menteşe adıyla anılmaya başlamıştır (Mete, 2004: 150). Anadolu yarımadasının güneybatı ucunda yer alır. Yüksekliği ortalama 400-1.500 metre arasında değişen bölgeyi coğrafyacılar İç Menteşe ve Dış Menteşe olarak ikiye ayırmıştır. Büyük Menderes'in denize döküldüğü yerden Köyceğiz'e bir hat çizilirse bunun doğusunda kalan kısım İç Menteşe, batısında kalan kısım ise dış Menteşe olarak kabul edilmiştir (Kütükoğlu, 2010: 9).

Menteşe Sancağının yer isimleri diğer birçok coğrafya, bölge ve şehirlerde olduğu gibi günümüze kadar yer isimleri değişerek gelmiş olmakla beraber o tarihten günümüze kadar değişime uğramayan yer isimleri de vardır. Bodrum, Mandalyat, Karaova, Eskihisar, Datya, Tarahıyye, Muğla kazaları ve Meğri kazasına bağlı olan Kayı, Sübice karyelerinde ve ayrıca Milas kasabasında, Mes'uli (kaza), Tavas, Döğer, Ula ez-Rodos (kaza), Köyceğiz (kaza) gibi yerler bunlara örnektir (Baran, Gördegir, 2019: 832).

1.2. Menteşe Yöresinin Coğrafi Yapısı

Menteşe Anadolu'nun güney batı bölümünde Büyük Menderes Vadisi'nin güneyinde yer alan bölgeye verilen isimdir. Bu bölge XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra idari teşkilatta Sancak olarak yerini almıştır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ise merkezi İzmir olan Aydın vilayetine bağlı bir sancak konumundadır. Bu dönemde kuzeyden Aydın ve Denizli sancakları doğudan Konya vilayeti güney ve batıdan ise Ege Denizi ile sınırlanmıştır (Aydın Vilayet Salnamesi, H. 1311: 377).

Oldukça girintili çıkıntılı kıyılara ve yüksek dağlık alanlara sahip olması nedeniyle ana yollara uzak ve sapa kalmaktadır (Cantürk, 1998: 1).

Menteşe sancağının merkezi Muğla olup 2050 kilometrekare tutan genişliği ile burası sancağın 3. büyük kazasıdır. Muğla'nın deniz seviyesinden yüksekliği 660 metredir (Aydın Vilayet Salnamesi, H. 1311: 378).

Menteşe Sancağının kapladığı alanın kuzeydoğusunda Türkiye yükselti ortalamasının bir hayli üstünde olan dağlar vardır. Bunun için burası Türkiye'nin önemli engebeli kesimlerinden birisidir. Dolayısıyla kıyıların fazla girintili, çıkıntılı olması bu bölge dağlarının kıyıya paralel olarak inmesindendir. Bölgenin alçak noktalarını çoğunlukla kıyılar teşkil etmekte; kıyı ovaları ve nehir boylarını alüvyon düzlükler meydana getirmektedir. Mentese ve Beşparmak Dağları, Muğla ve çevresinin en önemli yeryüzü şekillerini meydana getirmektedir. Muğla ile Denizli arasında Sandaz Dağları, Burdur ile Göktepe Dağı arasında Kapı Dağı vardır. Bölgenin en yüksek noktası olarak bilinen ve Torosların önemli yüksekliklerinden Akdağı ve Dumanlı Dağı ise doğuda Antalya ile sınırını çizmektedir. Bu coğrafi özellikleriyle bölge hayvancılık için önemli imkânlar sunmuş ve bölge insanının önemli geçim kaynağı daima hayvancılık olmuştur (Karaca, 2008: 404).

Menteşe Sancağı Anadolu Yarımadasının güney batısında olup Köyceğiz'in bulunduğu Muğla ilini kapsamaktadır. Muğla ilinin %77'si dağlar %12'si platolar ve %11'i ovalarla kaplıdır. Akdeniz ve Ege Denizi'nde sahilleri bulunan Muğla'nın kıyıları dünyanın en girintili ve çıkıntılı yerlerinden biridir. Bu kıyılarda pek çok körfez, koy, yarımada ve irili ufaklı ada vardır. Muğla ili dağlık bir bölgedir. Dağ ve platolar ilin %89'unu kaplar dağ ve platoların yapısı kalkerdir. Başlıca dağları Göktepe (2234 metre) Marçal Dağları (1368 metre) Akdağlar (3014 metre) Çiçekbağı Dağı (2295 metre) Bozdağ (1175 metre) Baba Dağı (1073 metre) Oyluk Dağı (1892 metre) Mentese ve Beşparmak dağlarıdır. Bölge'de Akdeniz iklimi etkisi görülür. Bölgede yağışlar yer yer farklılık gösterir. Marmaris 27 yıllık ortalama 1185 mm Ula 13 yıllık ortalama 1544 mm dir. Bölge iç ve dış menteşe olarak ikiye ayrılır XIX. yy için Dış Mentese yöresinin Milas ve Muğla ekonomik alt bölgeleri olarak inceleyebiliriz. Dış Mentese Büyük Menderes ağzından Köyceğiz'e kadar çok girintili çıkıntılı olan bir kıyı şerididir (Taşkaya, 2015: 8).

Batıdan Ege Denizi güneyden Akdeniz ile çevrili olan menteşe yöresi oldukça arızalı topografyası ile dikkati çeker. Birçok yerde akarsuların yarıdığı yüzeyinde yer

yer hafif dalgalı ve düzce bölümler bulunurken bazı yerlerinde sırt ve tepelerin birbirine yakın yükseltilerde olması bu yörenin bütünüyle bir aşınım yüzeyi üzerinde şekillendiğini gösterir. Yörenin dağları bu aşınım yüzeyi üzerinde yükselirken depresyonlarda bu yüzey içerisine yerleşmiş durumda bulunmaktadır. Menteşe yöresinin bütününe kapsayan ana birim menteşe platosu dur. Kuzeyde Büyük Menderes vadi tabanından dik yamaçlar ile çıkılan plato yüzeyi 500-600 metre yükselti de bulunur.

Son derece parçalı ve girintili çıkıntılı olan Güney Batı Anadolu kıyılarında ans, ria, haliç ve limana benzeyen şekiller bulunmakla beraber bu şekillerden hiçbirisi tek başına hâkim durumda değildir karışık bir topoğrafyanın bozulmasından meydana gelmiş kendine özgü bir kıyı şekline sahip olan bu kıyılara menteşe tipi kıyılar denebilir. Ege Denizi kıyılarının tipik özelliği olan doğu-batı yönlü büyük horst ve grabenleri dikine kesen kıyı çizgisi güneye gidildikçe kademeli olarak boyuna bir özellik kazanır (Kaymakçı, 2010: 9).

Bölgenin en verimli çayı Dalaman Çayıdır. Dalaman çayı toplam uzunluğu 229 kilometre havzası 3400 kilometrekare olan Akdeniz Bölgesi'nin suyu bol bir çayıdır. Dalaman Çayı Dirmil yakınlarındaki Koçaş Dağından doğar. Büklümler yaparak kuzeye doğru akar. Çameli'nde geniş bir dirsek yaparak güneye doğru akmaya başlar. Bir süre yol aldıktan sonra Gölhisar Gölü'nü oluşturur. Gölhisar gölünden çıkarak Gölhisar şehrine doğru akar. Gölhisar kentinden Acıpayam Ovasına doğru akmaya devam eder. Eşler Dağları'ndan gelen çay ve derelerle beslenerek debisini yükseltir.

Acıpayam Ovası'nda büyük bir kıvrım yaparak güney batıya doğru akar. Acıpayam Ovasını geçen Dalaman Çayı dar ve derin vadilerden akar. Arazi yapısındaki engebeler nedeniyle bu bölgede pek çok çağlayan oluşturur. Dalaman Ovasına girdiğinde arazi yapısının düzelmesi nedeniyle hızı düşer. Dalaman çayı burada taşıdığı alüvyonlarla verimli bir delta oluşturmuştur. Dalaman Çayı Ortaca'nın 8 kilometre güneyinden Dalaman yakınlarından Akdeniz'e dökülür. Dalaman Ovası oldukça verimli bir bölge olması nedeniyle geniş tarım arazileri meydana getirir (Taşkaya, 2015: 9-10).

1.3. Menteşe Sancağının İklimi ve Bitki Örtüsü

İklimsel özellikleri bakımından genel olarak bakıldığında Akdeniz iklimi özellikleri gözlenirken kıyı şeridi ile bu kıyının gerisinde yer alan Plato ve yükseltisi yer yer 2000 metreye kadar yükselen dağlık alanlar arasında fiziki coğrafya faktörlerinin etkisi ile iklim koşulları bakımından yerel farklılıklar ortaya çıktığı görülür (Çınar, 2004: 15).

Muğla ili toprakları, yer yapısı bakımından eski Saruhan-Menteşe kitlesinin metamorfik ve billûrsal kayalarıyla (gnays, mikaşist, granit) bunları doğudan ve güneyden çevreleyen kıvrımlı yereyden kısmen billûrlaşmış kireç taşı, şist vb.den oluşmuştur. İl toprakları bazı yüksek doruklar (güneyde Sandıras dağı 2294 m, Fethiye kuzeyindeki Göktepe 2407 m, Muğla kuzeyindeki Göktepe 1892 m.) dışında fazla yüksek olmamakla birlikte, genellikle engebelerdir. Kuzeye doğru Büyük Menderes'in kolları olan Akçay (Denizli il sınırında) ve Çine suyunun yer yer tabanı genişleyen vadileriyle güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda yarılmıştır.

Güney kesiminde ise suyu geçiren kireçtaşının çok yer tutması yüzünden, akarsu ağından yoksun olan dağlar arasında kapalı havza durumunda olan türlü büyüklükte ovalara rastlanır; bunların en önemlisi Muğla ovasıdır. Menteşe kıyıları (840 km) çok girintili çıkıntılıdır, kıyı yakınında adalar bulunur. Kıyının başlıca körfezleri Mandayla, Kemre (İstanköy), Marmaris ve Fethiye, başlıca yarımadaı ise Bodrum, Datça-Daraçya'dır. İklim Akdeniz iklimi karakterindedir, yalnız iç kısımlarda denize uzaklık ve özellikle yükseltinin etkisinde kalır. Yıllık yağış ortalaması 1202 mm'dir (Özkan, 2009: 6).

Ormanlar yüzyıllardan beri yapılan baltalamalara ve yangınlara rağmen önemli bir yer tutar. Alçak kesimlerde Akdeniz makisi, kızılçamlar, daha yükseklerde ise karaçam, delice zeytin, palamut meşesi vb. yaygındır. Muğla ilinde geçim daha çok toprağa dayanır. Toprağın yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili yerler 11; dikili yerler 7,5; nadas 1,5; orman alanları 52; çayır-otluklar 6; ürün vermeyen yerler ise 22'dir. Dikili yerlerin altıda beşi zeytinliklerle kaplıdır. Tahıl ekilen yerler ekili-dikili toprakların yüzde 29'unu geçmez. Sanayi bitkilerinden en çok yetiştirilenlerin başında tütün ve pamuk gelir. Turunçgillerin üretimi son yıllarda daha da artmıştır. Hayvancılık bakımından ilde en çok kıl keçisi bulunur. Muğla ili balcılıkta

Türkiye’de bütün illerin önünde gelir. Sanayi çoğunlukla küçük işler ölçüsündedir. Dokumacılık, deri, kiremit ve tuğla, kereste biçilmesi, tütün işlenmesi, zeytinyağı, sabun, un, çırçır fabrikaları sayılabilir. Köyceğiz Gölü dolaylarında ayrıca Marmaris-Fethiye arasında bulunan günlük ağacından sıgala yağı, çam ormanlarından da reçine elde edilir. Turizm bakımından Muğla ili Türkiye için çok önemlidir. Muğla il merkezinin denize kıyısı yoktur. Ayrıca il içinde demiryolu bulunmamaktadır. Kıyıdaki iskeleler ulaşımdan çok turizm amacıyla kullanılır; gidiş geliş daha çok karayollarıyla yapılır (Muğla, 1969: 25-26).

Yöre, Akdeniz (Ege-Akdeniz) fitocoğrafya bölgesi içerisinde yer alır. Ancak, araştırma sahasında görülen iklim, bölgenin denize olan uzaklığı ve yükseltisi nedeniyle Muğla ve kıyı ilçelerinden oldukça farklıdır. Kış mevsimi sert geçip nadir de olsa kar yağışı görülmektedir. Yazları ise oldukça serin geçmektedir (Özkan, 2009: 8).

1.4. Menteşe Yöresinin Siyasi Tarihi

Menteşe yöresindeki siyasi tarihinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Yörede siyasi bir birlik kuran ilk devlet, kesin olarak tespit edilememekle birlikte, MÖ 2000’li yıllarda Anadolu’da hüküm sürmüş olan Luvi Devleti’dir. MÖ 1680 yılında Hitit İmparatorluğu, Menteşe Yöresinde etkili olmuştur. MÖ 12.yy’da Hititlerin siyasi istikrarı bozulmaya başlamış ve yöre MÖ 547 yılından sonra yerel yöneticilerin kontrolüne geçmiştir. Hitit hâkimiyetinin ardından, bölgeye Karlar hâkim olup, MÖ 1150 senesinde Kar imparatorluğunu kurmuşlardır. Ege Göçlerinin bir parçası olarak Dorların bölgeye gelmesiyle, bölgenin kıyı kesimlerinde Dor Kolonileri hâkim olmuştur (Kahraman, 2018: 92-93).

Bölge, MÖ 6.yy’da doğudan gelen Persler ve MÖ 4.yy’da batıdan gelen İskender İmparatorluğunun siyasi otoritesi altında kalmıştır. MÖ 126 yılında Büyük Roma İmparatorluğu bölgeye hâkim olmuş ve bölge Karya adıyla bağımsız bir eyalet şeklini almıştır. Orta Çağ’da Yörede kısa bir dönem Abbasiler hâkim olsa da Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu bölgenin hâkimi olmuştur. Doğu Romanın son zamanlarında, siyasi sınırlar Türkler tarafından sık sık ihlal edilmiş, Menteşe yöresine Türk akınları düzenlenmiş ve nihayetinde Menteşe Yöresi MS 1069 yılında Selçuklu

Devletinin sınırlarına dâhil olmuştur. Beylikler döneminde yöre Menteşeoğulları ile Osmanlı Beyliği arasında iki kere el değiştirmiş ve 1424 yılında ikinci ve son kez Osmanlı Devleti toprağı haline gelmiştir Kurtuluş Savaşı sırasında yörenin büyük bir kısmı 1919-1923 yıllarında İtalyan işgali altında kalmıştır. İşgal 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla son bulmuştur (Kahraman, 2018: 93).

Karya Bölgesi 1261'den sonra kaybolup Türklere giden ilk araziden biriydi. Menteşe Beyliği bütün eski Karia mıntikasının ve Lykia'nın bir kısmını ihtiva ediyordu (Witteck, 1986: 110).

Menteşe, Anadolu'nun güney batı kösesinde bir memleket olup ismini Selçuklu İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasından sonra burada küçük bir devlet kuran Menteşe oğullarından almıştır (Uzunçarşılı, 1978: 724).

Menteşe Beyliği, Osmanlı topraklarına bir sancak katıldıktan sonra belgelerde ve kroniklerde Menteşe İli, Menteşe Vilayeti, Menteşe Sancağı, Menteşe Livası adlarıyla yer almıştır (Mete, 2004: 152).

Menteşe yöresi XI. yüzyıldan itibaren batıya doğru gelen Türklerle tanışmıştır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 1075'te İznik'i alması ile Batı Anadolu'da Bizans üzerine Türk akınları yoğunlaşarak, 1079'da Menteşe bölgesi Türkler tarafından ele geçirilmiş; ancak bölge tekrar Bizans'ın egemenliğine girmiştir. Asıl Menteşe (Muğla Vilayeti) olarak kabul edilen bölge 1261'de Türkler tarafından kesin olarak fethedilmiştir. Menteşe Batı Anadolu'da Türkler tarafından ilk fethedilen yerlerden biri olmuş, XIII. yüzyılın ikinci yarısında bölgede Menteş Bey tarafından Menteşe Beyliği kurulmuştur (Akça, 2002: 7-8).

Kısaca Menteşe Beyliği'ne değinirsek; Karia yani Muğla Vilayeti 1261'den sonra Türkler tarafından ele geçirilmişti. Bunun akabinde Bizans İmparatoru VIII. Paleologos Türkleri Karia'dan çıkarmak için oğlu Andranikos'un komutasında Batı Anadolu'ya bir ordu göndermişse de bunun Nif (Kemal Paşa) tarafında bozguna uğratılmıştır. Bu bozgun neticesinde 1282'de Menteşe kumandasındaki Türk kuvvetleri Andranikos tarafından 1278'de tamir ve tahkim edilmiş olan Aydın ile bunun yakınlarındaki Güzel Hisar'ı da ele geçirmişlerdir (Uzunçarşılı, 1978: 724).

Menteşe Beyliği'nin tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmese de 1290 yıllarına gelindiğinde Menteşe Beyliği kurulmuş durumdaydı. Oysa Sivas yöresine

yerleşmiş bir Türkmen grubunun önderi Menteşe'nin 1277 yıllarında Karamanlılar'ın savaşlarıyla ilgili olduğu dönemde, Menteşe Beyliği'nin kurulmadığı anlaşılmaktadır. İleri ki dönemde Eşrefoğulları'na karşı girişilen savaşlar sırasında Menteşe oğulları batıya göç etmiş ve Lâdik'in ötesine gitmişti (Cahen, 1984: 301).

Osmanlı egemenliğine girdiği XIV. yüzyılın sonlarından, bağımsız bir sancak haline geldiği 20 Nisan 1921 tarihine kadar Osmanlı yönetim sisteminde çeşitli idari düzenlemelere uğrayan Menteşe Sancağı, XX. yüzyılın başlarında Aydın Vilayeti'ne bağlı sancak konumunda olup, Osmanlı Devleti'nin diğer kentlerine oranla durağan bir nüfus yapısına sahip yerel yönetim birimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Soyluer, 2006: 110).

Menteşe Beyliğinin hâkimiyeti diğer Anadolu Beylikleri gibi, Osmanlı topraklarına katılmasına kadar devam etmiştir. İlk kez Yıldırım Bâyezıd devrinde Osmanlı topraklarına katılan Menteşe Beyliği 1402 Ankara muharebesinde Yıldırım Bâyezıd'ın Timur'a mağlub olmasından sonra Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Çelebi Mehmet zamanında Osmanlılara tâbi bir beylik durumuna getirilen Menteşe Beyliği, ancak Sultan II. Murat zamanında yeniden Osmanlılara geçmiş ve bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır (Kütükoğlu, 2010: 11-12).

1.5. Menteşe Sancağının İdari Yapısı

14.yy. sonlarında Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra yönetsel kademelenmede “Menteşe Sancağı” olarak Anadolu Eyaleti'ne bağlanan Menteşe yöresinin sancak merkezi Muğla olmuştur.

1831'deki eyalet ve sancak sınırlarına göre Menteşe Sancağı, Anadolu Eyaleti'ne bağlıydı ve merkezi Kütahya idi. 1867' deki bölünmede ise Denizli (Hamit) ve Menteşe Sancakları yeni oluşan Aydın Eyaleti'ne bağlandı. Buna göre Muğla (Merkez kaza), Bozüyük, Milas (Peçin), Bodrum, Datya (Datça), Meğri (Fethiye), Tavas ve Köyceğiz Menteşe Sancağına bağlı kazaları oluşturuyordu (Kaymakçı, 2010: 11).

Menteşe sancağının yüzölçümü 13239 kilometredir. Muğla 2050, Milas 1863, Bodrum 787, Marmaris 1390, Köyceğiz 2660, Meğri (Fethiye) 4489 kilometre olup bunların içinde en küçüğü Bodrumdur. Menteşe Sancağı Milas-Bodrum, Bozüyük,

Tavas, Marmaris, Köyceğiz, Fethiye (Meğri) kazalarından oluşmaktadır (Taşkaya, 2015: 13).

Menteşe Beyliği'nin Merkezi başlangıçta Milas Beçindir. Daha sonra merkez Balat olmuştur. Burası 1390 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından alınarak Osmanlı hâkimiyeti sahasına girmiştir. Mentese bölgesi daha sonra Anadolu eyaletine Sancak olarak bağlanmıştır. Sancak merkezi olarak da doğuda bulunması ve daha Merkezi konuma sahip olması nedeniyle Milas yerine Muğla seçilmiştir. Kuruluşu sırasında kapladığı saha eski Mentese Beyliği'nin sınırlarına aşağı yukarı uyan menteşe sancağı 19. Yüzyılın ikinci yarısında aynı ismi taşıyan idari bölge nispetle çok daha geniş bir yer kaplamaktadır (Cantürk, 1998: 2-3).

Menteşe sancağı 1831 yılında yapılan idari bölünmede Aydın ve Saruhan sancakları ile birlikte Merkezi Kütahya olan Anadolu eyaletine bağlı olarak idari teşkilatta yer almaktadır (Akbal, 1951: 619-620).

Menteşe bölgesi II. Mehmet döneminde kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmış, yine bu dönemde merkezi Ankara'dan Kütahya'ya taşınan Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak yönetilmeye başlanmıştır.

II. Mehmet döneminde belirli bir süre Yunus Bey vali olarak görev yapmıştır. 1478-1479 yılları arasında bölgenin idaresi Şehzade Cem'e verilmiştir. Sancağın merkezi Milas değil belki daha doğuda; ancak daha merkezde olan Muğla'dır. Mentese bölgesi Osmanlı sancağı haline geldikten sonra beyliğe nazaran arazi bakımından bazı değişiklikler yaşamıştır (Karaçay, 2017: 11).

II. Bâyezid devrinde Mentese Sancağı; Pınaz, Çine, Milas, Peçin, Bozüyük, Muğla, Tavas ve Köyceğiz olmak üzere 8 büyük kazaya ayrılmış; sancak beyi olarak II. Bâyezid'in oğlu Alemşah atanmıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısında, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında, Mentese Sancak Beyi Mirâhur İskender Bey olmuştur (Uykucu, 1968: 71-72).

XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, 1671'de Muğla'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, kenti sancak beyinin bulunduğu bir idarî merkezin yanı sıra ulema ve dervişlerin çokça olduğu bir yerleşim alanı olarak tanıtmaktadır (Tekeli, 2006: 25).

1833 yılında Anadolu'daki sancaklardan dört vilâyet meydana getirilmiş, bu vilâyetlerden birisi olan Aydın vilâyeti; Aydın, Saruhan, Sığla ve Menteşe sancaklarının birleşmesinden oluşmuştur. 1830 yılında Menteşe Sancağının 26 kazası içinde Muğla, Yarangüme, Dadya, Ula, Köyceğiz, Gökâbad, Bodrum, Eskihisar, Mesevli, Bozüyük, Yerkesiği ve Milas kazaları yer almıştır.

1864 Vilayet Nizâmnamesi ile sancak idarecisi olarak mutasarrıflık kesin biçimde kurumsallaşmış ve eyalet sisteminden vilâyet sistemine geçilmiştir 1867'den sonra yeni mutasarrıflıklar oluşturulmuş, Osmanlı idarî taksimatında yapılan değişiklik sonucu Menteşe Sancağı bağımsız Mutasarrıflık haline getirilmiştir. Bu tarihten sonra Menteşe Sancağı merkezi Muğla olmak üzere; Bozüyük, Milas, Bodrum, Tatya (Datça), Meğri (Fethiye), Tavas ve Köyceğiz'den meydana gelmiştir (Karaçay, 2017: 12).

Menteşe Sancağı, 1907 yılında; merkez Muğla Kazası olmak üzere Meğri (Fethiye), Milas, Marmaris, Bodrum, Yüksekum (Köyceğiz) kazalarından oluşmakta olup, Aydın Vilâyeti'ne bağlı üçüncü sınıf bir sancak olarak şekillenmiştir (Soyluer, 2006: 111).

Millî Mücadele sırasında ise 2 yıl kadar (1919-1921) İtalyanlar'ın işgaline maruz kalan Menteşe Sancağı Cumhuriyetten sonra Muğla vilayeti'ne dönüştürüldü (Mete, 2004: 152).

1.6. Menteşe Sancağının Sosyoekonomik Yapısı

Batı Anadolu bölgesi coğrafi yapısından dolayı birçok siyasi oluşum meydana getirmişler ve ziraata yatkın verimli alanları sayesinde de kolayca yerleşik hayata geçebilmişlerdir. Bu çerçevede yerleştikleri her alana kendi adlarını vererek zirai faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Yörüklerin en önemli faaliyetleri ise ziraat ve hayvancılıktır. Ziraat faaliyetlerini daha çok kendilerine yetecek şekilde iç tüketim olarak üretmekteydiler. Hayvancılıkta ise, koyun, keçi yetiştirmeciliği önemli bir yer tutmaktadır. Hayvansal ürünleri pazarda satarak ekonomik anlamda kendilerine bir kazanç yolu bulmaktaydılar (Yavuz, 2016: 65).

Tarih boyunca menteşe yöresinde ulaşım sisteminin temel niteliklerini belirleyen en önemli etmen bölgenin coğrafi yapısı olmuştur. Yörenin çoğunlukla

dağlık ve engebeli olması kara ulaşımına fazla imkân tanımadığından bölge dışı ticaret ilişkilerinde deniz ulaşımı ön plana çıkmış ve yörenin en önemli yerleşmeleri kıyı boyunca veya Muğla ve Milas gibi kıyıya yakın mesafede yer seçmiştir. 19. Yüzyılda özellikle dış pazarlarla olan ekonomik ilişkiler bölgenin liman özelliği gösteren kıyı yerleşmelerine kanallı olmuştur (Avlar, 1997: 176).

Deniz yoluyla sağlanan ulaşımın dışında Menteşe Sancağında 19. Yüzyılın sonlarına doğru karadan ulaşımını Ula üzerinden Gökova İskelesine (Meğri) Fethiye, Denizli üzerinden ve Milas üzerinden Büyük Menderes vadisini izleyen uzun mesafe ana ticaret yoluna bağlanmaktaydı (Aktüre, 1993: 69).

19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın sanayi kentlerine bu bölgenin tarımsal ürünlerinin ticareti başlayınca yüzyılın ikinci yarısında İzmir- Aydın demiryolu gündeme girmiş ve Anadolu'da açılan ilk demiryolu olmuştur. İzmir-Aydın demiryolu o zamana kadar Osmanlı Devleti'ne giren en modern teknolojiydi. Menteşe Sancağı demiryolu ulaşım sisteminin dışında kaldığı halde deve ulaşımı ile bu sistem ile bütünleşmiştir (Türkeş, 1973: 96).

19. Yüzyılın sonlarına baktığımızda Muğla eşrafının birçoğunun deve kervanlarının sahip oldukları görülmektedir (Türkeş, 1973: 96).

Aydın tren istasyonuna inen ticari malların Muğla'ya taşınması Çine ve Muğla devecilerin ortaklaşa yürüttükleri faaliyetlerdendi. Kara ulaşımında kervan yollarına göre daha ileri bir teknoloji düzeyini temsil eden ilk araba yollarının Muğla Gökova İskelesi ile Milas Güllük arasında yapılmış olması 20. yüzyılın başında Menteşe Sancağındaki yük ve yolcu taşımacılığında deniz ulaşımının önemini vurgulamaktadır (Aktüre, 1993: 71-73).

19. Yüzyılın sonlarında Muğla ithalatının büyük kısmı Aydın İzmir demiryolu ile Aydın'a oradan develer yoluyla Menteşe Sancağına dağılmaktadır. Küçük kısmı ise Güllük Limanı vasıtasıyla Milas üzerinden yapılmaktadır. 20. Yüzyılın başında Menteşe Sancağı ekonomik ilişkiler bakımından genelde İzmir'in etki alanı içindeyken ulaşım ilişkileri bakımından ise doğrudan Aydın tren istasyonuna bağlı görülmektedir. Bu bölgede araba yollarının açılması gerek Muğla'nın gerekse Milas'ın ulaşım ilişkilerinde ağırlık merkezini bir kez daha deniz yoluna kaydıracaktır (Aktüre, 1993: 74).

1.7. Menteşe Sancağının Nüfus ve Toplum Yapısı

Osmanlı egemenliğine girdiği XIV. yüzyılın sonlarından, bağımsız bir sancak haline geldiği 20 Nisan 1921 tarihine kadar Osmanlı yönetim sisteminde çeşitli idari düzenlemelere uğrayan Menteşe Sancağı, XX. yüzyılın başlarında Aydın Vilayetine bağlı sancak konumunda olup, Osmanlı Devleti'nin diğer kentlerine oranla durağan bir nüfus yapısına sahip yerel yönetim birimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Soyluer, 2006: 110).

XVIII. yy. ilk yarısındaki Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserine göre Menteşe Sancağı sınırlarındaki kazaların ve yerleşim yerlerinin sayısı 54'tür. Bunların bazılarının devletin ilk resmî nüfus sayımının yapıldığı 1831 tarihli kayıtlarda Sancak sınırlarında yer almadığı ve kaza sayısının 27'ye indiği görülür. Sancağın alan olarak küçüldüğü de buradan anlaşılmaktadır (Kaymakçı, 2010: 10).

Nüfus bir kazayı oluşturan en önemli unsurdur. XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyılın başlarında Menteşe Sancağında gayrimüslim nüfusun yaklaşık 3 katına çıktığını görürüz. XIX. yüzyılın ilk yarısında Yunan isyanı sonrasında kurulan Yunanistan ile Anadolu'dan göç eden işsizlikten etkilenerek Batı Anadolu'ya gelenler oldukça fazladır. İngiliz Konsolosluğu'na göre 1880'lerden itibaren yaklaşık 20 yıllık bir süre içinde Batı Anadolu kıyılarına 200 binden fazla göçmen gelmiştir. Bu göç dalgalarında 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'nın etkisi de vardır. 1880'lerde Aydın vilayetinde valilik yapmış olan Mithat Paşa'nın Yunanistan'dan pek çok kişinin Yunan taraftarlığı ile Batı Anadolu'ya geldiğini yazar. Kazada da nüfusun artan bir ivme gösterdiğini görüyoruz buna sebep Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklar dan gelen göçler Yunanistan'dan gelen göç ve kazaya iş bulmak amacıyla yapılan yerleşmelerdir (Taşkaya, 2015: 24).

XIX. yüzyılın Menteşe Sancağına ait gayrimüslimlerin kayıtlı olduğu altı tane temettuat defteri tespit edilmiştir (Baran, Gördegir, 2019: 830).

1830 sayımına göre Menteşe Sancağı Müslüman erkek nüfusu 50.000'i biraz geçiyordu. Köyler nüfusuna dâhil edilmeyip ayrı yazılan cemaatler ve Kıptiler hariç nüfus 49.371 kişiden ibaretti. Bunlarla birlikte ise 50.074 buluyordu. Ancak bu rakama sancak dışından olduğu için 14 kişilik Mandalyat Voyvodası ekibi ile Milas'taki 45

kişilik Mevridiler dâhil değildi. Nüfusun kazalar arasında dağılışı çok farklılık göstermekteydi. Kaza merkezi olan Muğla ne en büyük ne de en kalabalık kazaydı. Nüfus sıralamasında ancak beşinci geliyordu. Tavas köy sayısında olduğu gibi nüfusta da 9.904 kişiyle ilk sırayı alıyordu. Milas 5.103 kişi ile ikinci Köyceğiz 3.384 kişiyle üçüncü Subıca 3.233 kişi ile dördüncü geliyor, Muğla ise 3.191 ile onu çok yakından takip ediyordu. İkibini geçen 2 kaza vardı. 2345 nüfuslu Bozüyük ve 2.076 nüfuslu Mandalyat Meğri, Eşen, Dalaman Sarıuz, Dadya, Mesevl, Ula, Ağirdos, Yerkesiği, Bodrum'da Düğer kazalarının nüfusu 1000-2000 arasında değişiyordu (Kütükoğlu, 2010: 35).

Menteşe Sancağı, 1907 yılında Aydın Vilayeti'ne bağlı üçüncü sınıf sancak konumunda olup, merkezi Muğla Kazası olmak üzere Meğri (Fethiye), Milas, Marmaris, Bodrum, Yüksekum (Köyceğiz) kazalarından oluşmaktadır. Muğla Kazası ve ona bağlı Bozüyük ve Ula Nahieleri'nin 55, Meğri Kazası ve ona bağlı Eşen nahiyesinin 81, Milas Kazası'nın 95, Marmaris Kazası ve ona bağlı Dadya (Datça) Nahiyesi'nin 23, Bodrum Kazası'nın 29 ve Köyceğiz Kazası'nın 69 köyü bulunmaktadır. Sancağa ait toplam köy sayısı 352'dir. 1900'lü yılların başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımına verilen önem artmıştır. Devletin diğer birimlerinde olduğu gibi İstatistik Umumî İdaresi'nde uzman görevliler istihdam edilmiş, İngiltere ve Fransa'ya modern sayım tekniklerini öğrenmek için personel gönderilmiş, sayım yöntem ve teknikleri tekrar gözden geçirilmiştir. Bütün bu düzenlemeler sonucunda Osmanlı Devleti'nde 1903 yılında genel bir nüfus sayımı başlamış ve 1906 yılında tamamlanmıştır. Bu nüfus sayımının sonucuna göre Mentеше Sancağı'nda 168.908 Müslüman, 16.871 Rum, 1451 Yahudi, 14 Ermeni, 4 yabancı uyruklu olmak üzere toplam 187.248 kişi bulunmaktadır (Soyluer, 2006: 111).

Menteşe köyleri içinde 700 erkek nüfusu barındıran da bulunmakla beraber kalabalık köylerin sayısı fazla değildi. 200'ün üstünde erkek nüfusun yaşadığı köy sayısı 43 idi ve bu, nefisler hariç toplam köylerin %12,5'u kadardı. 100 - 200 erkek nüfusa sahip köyler ise 91'i bulmakta yani bunun 2 katından daha yüksek bir orana (%26,5) ulaşmaktaydı. 100 kişiden az erkek nüfusa sahip köylerin sayısı 210 toplam oranı ise %61 idi. 500'ün üzerinde erkek nüfus yaşayan köy sayısı üçten ibaret olup bunlardan Milâs'ın Söğütçük köyünde 273 hane de 704 Ağirdos'un Seydiler köyünde

283 hane de 667 ve Tavas'ın Avdan köyünde 198 hanede 503 kişi yaşamaktaydı ki hane başına ortalama erkek nüfus sırasıyla 2,6 2,4 ve 2,5 idi.

400-500 arasında erkek nüfusun yaşadığı köylerin sayısı 8'i buluyordu. Bunlardan Kızılca ve Yusufekini, Tavas, Karaman ve Otmanlar, Köyceğiz, Karaçulhalı, Meğri, Ahurköyü, Bozüyük, Çomakdağı Milas'a bağlıydı. 400'ü geçenler için de bir de Eşende yaşayan Karadere cemaati vardı (Kütükoğlu, 2010: 40).

Coğrafi konumu itibarıyla ana yollardan uzakta bulunan Menteşe Sancağı, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçişinden, XX. yüzyılın başlarına kadar çok değişken bir idari yapılanmaya ve nüfus hareketliliğine sahne olmamıştır. Hâlen bu özelliğini devam ettiren eski adıyla Menteşe Sancağı, günümüzdeki adıyla Muğla ili Türkiye'nin nüfus yoğunluğu en az illerinden birisidir (Soyluer, 2006: 134).

1.8. Menteşe Sancağında Eğitim

Menteşe Sancağı ve sancağa bağlı kazalarda modern anlamdaki ilk mektepler Tanzimat Dönemi sonlarında açılmaya başlanmıştır. Menteşe Sancağı'nın Merkez (Muğla), Milas, Bodrum, Marmaris, Köyceğiz ve Meğri kazalarında toplamda 16 adet iptidai mektep yıllara göre değişen öğrenci ve muâllim sayısı ile eğitim öğretime devam etmiştir (Karaçay, 2017: 86).

Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru Menteşe Sancağı'nda erkek ve kız rüşdiye mekteplerinin yanısıra diğer bir ortaöğretim kurumu olan idadilerin de varlığından söz etmek mümkündür. İlk rüşdiye mektebi 1864 senesinde Merkez (Muğla) Kazası'nda açılmış, zamanla diğer kazalarda da açılarak bu mekteplerin sayısı her geçen gün artmıştır. Menteşe Sancağı'nın tüm kazalarında 1908 senesine kadar 1548 öğrenci eğitim görmüştür (Karaçay, 2017: 87).

Menteşe Sancağı'nda eğitim veren diğer bir orta öğretim kurumu idadiler ise ilk olarak Merkez (Muğla) Kaza'da rüşdiye mektebinin idadîye dönüştürülmesiyle açılmıştır. Birden çok dersin verildiği Muğla İdadîsi'nde hem Müslüman hem de gayrimüslim öğrenciler eğitim görmüştür (Karaçay, 2017: 87).

Menteşe sancağında halkın daha çok mahalle mektebi ya da sıbyan mektebi dediği okullar bulunmaktadır. Bu okullarda genellikle basit ve hayatta lazım olabilecek

dini bilgiler öğretilmekteydi. Bunun dışında tecvit okuma yazma ilmihal gibi derslerde gösterilirdi (Avlar, 1997: 196).

Salnamelerde öğrenci sayıları ile ilgili bilgilerin düzenli olmadığı anlaşılmaktadır. Düzenli bilgilerin olmaması sancak ve kazaların öğrenci sayılarının sağlıklı karşılaştırılması yapılamamaktadır. Bununla beraber merkez kazadaki ilköğretim düzeyindeki öğrenci sayısının düzenli tutulduğu görülmekte ve buna göre bu kazada 1908 yılında öğrenci sayısında bir azalma görülmektedir (Avlar, 1997: 197).

Menteşe Sancağı genelinde toplam 40 medrese kayıtlı olup bu medreseler Muğla, Milas, Meğri ve Bodrum kazaları ile buralara bağlı nahiye ve köylerde bulunmaktadır. Sancağın merkez kazası olan Muğla'da 20 adet medrese, kaza merkezindeki mahalleler ile nahiye ve köylerde yer almaktadır. Muğla dışında en çok medresenin Meğri kazasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Meğri kazasındaki 13 medresenin tamamının köylerde olduğu dikkati çekmektedir. Kazalar içerisinde Meğri'yi 5 medrese ile Milas ve 2 medrese ile Bodrum kazası takip etmektedir. Mentеше Sancağında bulunan medreselerde birer müderris görevli olup medreselerin 25 tanesi şahıslar tarafından, kalan 15 tanesi ise halkın yardımıyla inşa edilmiştir (Vurgun, 2020: 93).

**2. LİVÂ ZİRÂ‘AT ME’MÛRU ALÎ RİZÂ BEY’İN
HAZIRLADIĞI “MENTEŞE SANCAĞI
AHVÂL-İ ZİRÂ‘İYYE VE ARZİYYESİ” ADLI
RAPORUNUN TRANSKRİPSİYONU**

TİCÂRET VE ZİRÂ‘AT NEZÂRETİ KÜTÜBHÂNESİ

MENTEŞE SANCAĞI AHVÂL-İ ZİRÂ‘İYYE VE ARZİYYESİ

[Livâ Zirâ‘at Me’mûru Alî Rızâ Bey’in Raporu]

İstanbul – Matbaa-i Âmire

1331

ZİRÂ'Î

MENTEŞE SANCAĞI

BİRİNCİ KISIM

1 – Vaz'ıyyet ve İklîm

Menteşe sancağı, [Grinvic] mebd-i tûl i'tibâriyle yirmi altı otuz iki tûl ve otuz altı kırk arz dâ'ireleri arasındadır. Livâ arâzîsi şark-ı şimâlîden garb-ı cenûbîye doğru, mürekkeb balığı gibi, Adalar Denizi'ne doğru yayılmıştır; vaz'ıyyet-i arâzî tamamen Adalar Denizi'ne müteveccih ve onunla münâsebetdârdır.

Şarkan Antalya sancağına mülhak Kaş kazâsının nefsi doğrudan merkeze merbût Gelemiş, Bayrak, Kornar, Çavdır, Ovaköy, Fınık, Aklar, Kuruköy, Palamud, Kalkan, Kayadibi, Yağlıağaç, Subaşı, Sıcak, Arsa, Çamurcu ve Elmalı kazâsının nefsi i kazâya merbût Yuva Yaylası, Salır, Eskihisar ve Burdur sancağının Burdur kazâsına mülhak Karaköy, Nargedîği karyeleri ve şimâlen Aydın sancağının Bozdoğan kazâsına tâbi' Körteke, Arabderesi, Kenzile, Altuntaş ve Çine kazâsının Nâtrıyye, Gezali, Seferler, Altunâbâd, Esenlik, Akçaâbâd, Kayalar, Sarıköy, Çömlekler, Soğukoluk, [4] Hatîb Kışlası, Tekeler ve Söke kazâsının Bağarası, Serçin, Sarıkemer, Akköy karyeleri ve garben Adalar Denizi ve cenûben Bahr-i Sefîd ile mahdûddur.

Hudûd-ı tabî'ıyyesi, şarkan mansıbdan i'tibâren 10 kilometre şimâline kadar Esten(?) Çayı, ba'dehu şarka teveccüh ve Akdağ sırtlarına ta'kîb ederek şark-ı şimâlîye doğru Seyyidler (Seki) Yaylası'nı aldıktan sonra garba döner ve Irmak nâm-ı diğer Akçay'dan Nâzilli kazâsının şark-ı cenûbîsine kadar geçer. Ondan sonra Madran Dağları'nın cenubundan Muğla ile Çine arasındaki Gökbel silsile-i cibâlinin sırtından Beşparmak Dağı'na, ba'dehu Yafa Gölü'nün ortasından garbda Akbük Körfezi'ne mûmted olur.

Harâret-i havâyı icmâl edebilmek üzere evvelâ arâzî-i livâyı dâhilî ve sâhilî nâmıyla iki mıntıkaya ayırmak lâzımdır: Mıntıka-i dâhiliyyeyi Muğla, Köyceğiz, Fethiye ve Milâs kazâlarının birer kısmı teşkîl eder; Bodrum, Marmaris kazâları tamâmen ve diğerleri kısmen mıntıka-i sâhiliyyeden ma'dûddurlar.

Muğla'da harâret-i a'zamiyye ekseriyyetle Temmuz - Ağustos aylarına müsâdif olur ve harâret-i a'zamiyye, ancak birkaç gün imtidâd etmek üzere, nihâyet 36

dereceye kadar çıkar ve bu iki ay zarfında ekseriyyâ 28 ile 33 derece arasında ihtilâf eyler.

Harâret-i asferiyye Kânûn-ı Sâni'ye müsâdif olur; ekser senelerde tahte's-sıfır 2-3 dereceye kadar ve pek müstesnâ ve fevka'l-âde senelerde nihâyet 10 dereceye kadar tenezzül eyler. Kışın bundan gayrı eyyâmında kar yerine çok kere yağmur yağar ve ba'zen dolu dahi refâkat eder. Pek mu'tedilce geçen senelerde Kânûnlarda, gök gürlemesi vâki' olur. Nefs-i Muğla kasabası 660 metre ve ovası 620 ile 630 metre irtifâ'-ı bahrîdedir.

[5] Tutulan beş senelik kuyûda nazaran harâret-i senevî-i vasatî ve yağmur mikdârı merbût cetvelde icmâl edilmiştir:

1326 ilâ 1330

Seneler	Harâret-i Vasatî-i Senevî		Mîzânü'l-matar		Kar		Derece-i Harâretin İhtizâzı
	Yekûn-i Vasatî	Vasatî-i Senevî	Milimetre-i İrtifâ'ı	Günler i aded	Santimet e-i İrtifâ'ı	Gün Aded	
1326	5329,9	14,60	1309,06	61	17	46	Tahte's-sıfır, 75 ilâ +35
1327	6069,5	16,64	608,10	44	0	0	Tahte's-sıfır, 2 ilâ +35
1328	5643	15,69	704,5	49	0	0	Tahte's-sıfır, 10 ilâ +33
1329	5941	16,27	1076,0	57	0	0	Tahte's-sıfır, 1 ilâ +36
1330	5774,5	15,55	1196,5	78	0	0	Tahte's-sıfır, 0 ilâ +35
		15,71	987,58	58	3,4	9	Beş senelik yekûn-ı vasatî

İşbu cedvelin mütâla'asından anlaşıldığına göre Muğla irtifâ'-ı bahrîsinde bulunan yerler tamâmen iklim-i mu'tedileden ma'dûddurlar. Buna müstesnâ olan mahaller, Muğla kazâsının şimâlindeki dağlarda kâ'in bâ'zı kurâ ile Köyceğiz kazâsının şimâl-i şarkîsinde ve Fethiyye kazâsının şimâlinde 1500 metre irtifâ'ındaki Seki ve Pınaz Yaylalarıdır. Buralarda ber-mu'tâd, her sene kar yağar ve tabî'aten Muğla seviyesinden daha bâriddirler. Fakat bu havâlîdeki kurâ az olmağla berâber ormanlar içerisinde bulunduklarından Seki Yaylası'ndan mâ-'adâsı şayân-ı kayd bir kemmiyet teşkil etmezler.

Bundan gayrı yerlerin kâffesi Muğla irtifâ'-ı bahrîsinden daha az bir yüksekliktedirler. Zâten de sâhile kurbiyyeti hasebiyle i'tidâl-i harâret her sûretle hiss olunur.

[6] Muğla muhîinde, mevâsim-i erba'adaki harâret-i vasatîler mikdârı ber-vech-i âtî cedvelde irâ'e edilmiştir.

Mevâsim	1326	1327	1328	1329	1330
İlkbahar	12,77	13,23	15,97	15,70	14,78
Yaz	21,57	24,77	24,86	25,31	24,47
Sonbahar	15,00	17,41	16,56	15,40	17,56
Kış	3,37	8,23	5,30	9,93	9,40

Fusûl-i erba'ada yağın yağmur mikdârını hâvî cedveldir:

Fusûl	1326		1327		1328		1329		1330	
	Milimetre	Gün	Milimetre	Gün	Milimetre	Gün	Milimetre	Gün	Milimetre	Gün
Evvel bahâr	296	21	41,6	13	103	6	198,5	7	211,5	18
Yaz	1,56	1	2	2	3	1	32,5	3	19	3
Sonbahâr	118	7	150,5	15	353	20	445	17	376	19
Kış	892,5	32	414	14	287,5	22	300	20	586	38
	1309,06	61	606,10	44	746,5	49	1076	57	1196,5	78

İşbu cedvelin tedkikinden anlaşıldığına göre Muğla'da başlıca ilk, sonbahar ve kış mevsimlerinde kesretle yağmur yağmaktadır. Bârân mevsiminde pek müstesnâ olarak serpinti kabîlinden kar nüzûl eder.

İlkbahâr yağmurları mayıs gâyesine kadar devâm eder ve sonbahâr ayı olan eylûlden i'tibâren gittikçe artmak üzre yağmaya başlar.

[7] Beş senelik yağmur mikdâr-ı vasatîsi 987,6 milimetre irtifâ'ından ibâret bulunmuş ve 58 gün devâm eylemiştir. Bununla berâber vasatî olarak senede: 9 gün kadar kar yağdığı hesâb olunmak lâzım gelirse de [1]326 senesinden berü karın yağdığı

vâki' değildir. Her ne kadar ba'zı kere kar serpmiş ise de yere düşmesiyle erimesi bir olmuştur.

Vasatî olarak 20 gün kadar don ve kırağı olur.

Yağmurlar ekseriyyetle cenûb-ı şarkî rüzgârlarına refâkat eder, Muğla'nın şark semtinde olup 1300 metre irtifâ'ında bulunan dağlarda bulutlar zuhûr edince gecesinde yâhûd ertesi günde yağmur muhakkaktır.

Kış mevsiminde ekseriyyâ yağmur yağarsa da ba'zı kere kar dahi karışık olarak nüzûl eder; kar, dâ'imâ irice parçalar şeklindedir. Kânûnlarda gök gürlemesi vâki' dir; hattâ dolunun dahi yağdığı vardır. Husûsiyle sonbahârda sürekli yağmurlar ile ekseriyyâ dolu yağar.

Eşcâr yaprakları sonbahârın nihâyetlerine doğru sukût ederler. Bürûdet-i havâ ekseriyyâ Kânûn-ı Evvel'den ibtidâ eyler. [1]330 senesinin pek mu'tedil sûrette güzerânı ya'nî harâret-i havânın sıfıra kadar tenzîli hasebiyle ekser eşcârda ve bi'l-hâssa gül çubuklarındaki yapraklar sukût etmeyerek yeni yaprakların zuhûruna kadar dallarda kalmışlardır.

İşte şu mütâla'attan anlaşıldığına göre Muğla muhîti harâretçe İstanbul civârından daha mu'tedil bir dereceyi hâvî bulunmaktadır. Yağmur dahi ba'zı seneler müstesnâ olmak üzere bin milimetre irtifâ'ını tecâvüz eder. Yağmur, çokça nüzûl etmekle berâber rutûbet yazın, 60-65 derece arasında tehâlûf eyler.

[8] Rüzgârlar:

Rüzgârlar dâ'imî ve muvakkat olmak üzere ikiye ayrılabilir: Bunlardan poyraz rüzgârı ekser mevâsimde eser. Ondan sonra ve bi'l-hâssa kış mevsiminde şarkî rüzgârı, yağmur ve kar ile karışık vezzân olur, bu rüzgâr, yazın pek nâdiren eser.

Beş senelik rüzgâr ile vasatîsini irâ'e eden bir cedvel rabt edilmiştir:

Seneleri	Rüzgârlar						Mülâhazât
	Poyraz	Lodos	Batı	Yıldız	Şarkî	Sâkin	
1326	128	43	9	0	29	156	
1327	109	46	16	8	54	123	
1328	117	16	39	5	71	117	
1329	109	63	44	0	39	110	
1330	85	33	20	8	22	197	
Yekûn	110	40	25	4	43	143	Beş senelik vasatîsi

Rüzgârlar pek muttarit bir sûrette vezân olmadığından yel değirmeni ve yel dolapları inşâsına gayr-ı müsâ'iddirler. İşbu cedvel mündericâtına göre üç buçuk ay poyraz, bir iki ay lodos, bir ay batı ve bir buçuk ay kadar şarkî rüzgârları eserler. Senenin eyyâm-ı mütebâkîsi sâkin bir hâlde geçer.

Bununla berâber şarkî rüzgârları ekseriyyetle kış mevsiminde hübüb ederler; poyraz kışın esmekle berâber ilk ve son bahâr mevsimlerinde [9] daha ziyâde vezân olur. Eyyâm-ı sâkine her ne kadar beş ay kadar devâm eylediği kayden anlaşılırsa da hakîkatte yaz mevsiminde sâkin eyyâmın ekserîsinde cenûb sâhilinden imbât rüzgârı vezân olur. Bu deniz rüzgârının serin olması icâb eder iken 25 kilometre sâhasındaki dağlardan geçmesiyle serinliğinin bir kısmını zâyî' eder; binâ'en-aleyh rüzgârsız gün mikdârı pek azdır.

Poyraz rüzgârı esâsen şark-ı şimâlî semtinden vezân olacağına Muğla'ya bi'l-akîs garb-ı şimâlî cihetinden gelir; buna başlıca sebep, cenûba ma'rûz ve 1800 metre irtifâ'ındaki dağların rüzgâr te'sîrinden mahfûz eteğinde bulunan Muğla'nın garb cihetindeki boğazdır.

Poyraz Muğla'nın garbında ve 28 kilometre mesâfesinde bulunan Bozüyük nâhiyesi ovasına dâ'imâ şimâl-i şarkîden gelir; o istikâmetten vezân olan poyraz yüksek dağlık ormanlara çarpmasıyla münkesir olur. Ve Muğla'nın garb-ı şimâlîsinde, Bozüyük ovasına mümtedd boğazı ta'kîb ederek Muğla kasaba ve ovasına o semtten vezân olur

Rüzgârlar pek müstesnâ zamânlarda fırtına yapacak derecede kesb-i şiddet ederler. Buna yegâne sebep Muğla'nın şimâlindeki cesîm çam ormanlarının vücûdudur.

İşte bu ormanların cesâmet ve vüs'atleridir ki Muğla muhîtime senevî bin milimetre irtifâ'ında yağmur yağmasına bâ'is oluyor ve şedîd rüzgârların husûlüne mâni' teşkil ediyor.

Manzara-i Semâ: Gökyüzü ekser-i eyyâmda açık ve sünbülî olarak güzer eyler. Ma'a-hazâ beş senelik manzara-i semâyı müş'ir bir cedvel rabt edilmiştir.

[10]

Seneleri	Manzara-i Semâ		
	Açık	Sünbülî	Kapalı
1326	196	87	82
1327	145	159	62
1328	150	163	52
1329	167	132	66
1330	196	62	107
Vasatî-i senevî	171	120	74

Açık günler, beş altı ay kadar devâm ederse de ekseriyyâ öğleyinden sonra sünbülîye tahavvül eder. Gökyüzünün manzarası öğleyinden sonra diğeri ile az çok iltibâs edegelmıştır. Ma‘a-mâ-fih sabâhleyin, zevâlî sâ‘at sekizde icrâ kılınan rasadât-ı cevviye hengâmında semânın irâ‘e eylediği manzara cedvel mündericâtından ibârettir. Sûret-i umûmiyyede denilebilir ki öğleyinden sonraki tebeddülât dâhil olmak üzere sünbülî menâzır, açık günlerden daha çoktur. Kapalı havâ, bi‘l-hâssa kış mevsimiyle ilk ve son bahâr mevâsimine müsâdiftir.

Mıntıka-i sâhiliyyeye gelince:

Bodrum, Milas, Marmaris, Muğla’nın cenûbu ve Köyceğiz’in garb ve cenûb kısmı ve Fethiyye kazâsının cenûb ve garb tarafları bu mintıka dâhilindedir; mintıka-i mezkûrede kışın kar yağmaz, don da olmaz.

Milas kazâsı:

Milas kasabasında harâret yazın 35-38; sonbahârda, 23-28; kışın, 18-25; ilkbahârda, 25-30 derece [11] arasında tehâlûf eder. Harâret-i asgarî, Kânûn-ı Evvell ve Sânî ve Şubat aylarında müsâdiftir. Harâret-i a‘zâmî dahi Haziran’dan Ağustos’a kadar imtidâd eder.

Milas’a meltem rüzgârları garbdan gelir ve epeyce serinliği bâdî olur; dâ‘imî rüzgârlar poyraz ve lodostan ibârettir. Yağmur Teşrînlerde başlar; yağmurun en çoğu kazânın ormanlarla mestûrr bulunduğu şimâl ve şark cihetlerine nüzûl eyler; pek müstesnâ zamânlarda kar yağar ve serî‘an erir.

Bodrum kazâsı:

Bodrum kazâsı deniz ile muhât olduğundan hevâsı gâyet latîf ve harâreti mu'tedil ve muttariddir. İlkbahârda: Harâret-i havâ 19, yazın: 25, sonbahârda: 15 ve kışın 2 dereceye kadar tenezzül edebilir. Harâret-i a'zamî Temmuz'da vukû'bulur ve gölgede: 35 dereceye kadar çıktığı vardır. Harâret-i asgarî dahi Kânûn-ı Sânî'ye müsâdif olur; nihâyet +2 dereceden aşağı inmez.

Dâ'imî rüzgârlardan başlıca poyraz ve lodos vezân olur. Müttehavvil rüzgârlar dahi karayel, batı, Anadolu, keşişlemedir. Meltem rüzgârları Nisân ibtidâsında başlayarak Eylül nihâyetine kadar muntazam sûrette devâm eder. Bu hayât-bahş rüzgârlar, harâret-i sayfî ta'dîl etmekle berâber mevrû'âta dahi fâ'idesini ihsâs ederler. Bunlar ekseriyyetle garb-ı şimâlî semtinden eserler.

Kazâ dâhilinde başlıca Kânûn-ı Evvel ve Sânî aylarında bolca ve eksireyyâ sürekli bir hâlde yağmur yağar; dolu ile karışık yağın yağmurlar, ba'zı mertebe hasârât yaparlar. Yağmurun çok olduğu senelerde ehemmiyetli seylâbelerden başka bir hâdis olmaz.

[12] Bodrum kazâsına kar yağmaz, don dahi olmazsa da [1]326 senesinde bir def'a kar düşmüştür.

Köyceğiz kazâsı:

Köyceğiz kazâsının sâhil kısmında harâret, ilkbahârda: 15-20, yazın 27 ilâ 28 dereceye kadar çıkar. Sonbahâr: 20-28 derece arasındadır. Kış mevsiminde fevka's-sıfır 6-7 derece râddesindedir. Harâret-i asgarî Kânûn-ı Sânî ve a'zamî Temmuz'a müsâdif olur.

Köyceğiz kazâsında başlıca poyraz, lodos rüzgârları eser. Meltem ise yazın icrâ-yı ahkâm eder ve Nisan'dan i'tibâren Eylül nihâyetine kadar eserek harâret-i havâyı epeyce ta'dîl eyler. Kazâ dâhilinde bir hayli göl ve bataklıklar mevcûd olduğundan bunlar havâyı tertîb eylemekte ve bu sûretle harâretin mü'essir ve hayât-ı beşere muzırr olmasına sebebiyyet vermektedir. Meltem rüzgârları hayât-bahşâdır; bu rüzgâr olmamış olsaydı, yazın Köyceğiz'in râtib ve hâr havâsına mukâvemet güç olurdu.

Ba‘zen Köyceğiz’in şimâl-i garbisinde, karadan esen bir rüzgâr vardır ki bu, oradan geçen çaya nisbetle Namnam nâmıyla ma‘rûf olup kızgın dağların üzerinden geçmesiyle sıcak olur ve esâsen sıcak olan Köyceğiz havâsı bu hengâmda âdetâ fa‘aliyyet-i teneffüsiyyeyi işkâl ve ihlâl eder: Gölgede muttasıl bir terleme peydâ olur, rehâvet son dereceyi bulur. Bereket versin ki bu rüzgâr yazın ancak birkaç gün eser. Bu rüzgâr estiği zamân harâret-i havâ 40 dereceye kadar çıkar.

Kazânın şimâl ve şark tarafları cesîm ormanlarla muhât olduğundan oralarda çokça yağmur yağar. Yağmur bi‘l-hâssa Teşrîn-i Evvel’den başlar ve Nisan evâsıtına kadar imtidâd eyler:

[13] Kar, kazânın ancak 1000 metreden ziyâde mürtefi‘ kısm-ı şimâlî ve şarkisinde bulunur. Kazânın mıntıka-i dâhiliyyesinde kar, ale‘l-ekser Kânûn-ı Evvel, Sâni ve Şubat aylarında yağar ve senesine göre, 40 santimetreden 1,50 metreye kadar kalınlık teşkîl eder.

Fethiyye kazâsı:

Fethiyye, harâret-i havâ noktasından biraz Köyceğiz’e benzer. Yazın harâret-i havâ 38 dereceye çıktığı hâlde kışın fevka’s-sıfır 8 dereceye kadar tenezzül eder. Harâret-i a‘zamî Temmuz’dadır. Ba‘zı senelerde, kış hengâmında harâret-i asgârî +4 dereceye kadar iner.

Dâ‘imî rüzgârlar, poyraz ve batıdır. Meltemler Nisan’dan başlar ve Eylül sonuna kadar devâm ederler; semt-i vezânı garbdır. Kış mevsiminde ale‘l-âde yağmur ve ba‘zen dolu yağar. Yağmurun çok olduğu senelerde ba‘zı tuğyânlar olur.

Kar, kazânın şimâlinde kâ’in Seki Yaylası’nda düşer. Teşrînlerden Kânûn-ı Sâni nihâyetine kadar devâm eder.

Marmaris kazâsı:

Marmaris kazâsı, Bodrum kazâsı muhîtime pek ziyâde arz-ı müşâbehet eder: Aynı i‘tidâl-i havâyâ mâlikdir, ve bi‘l-hâssa kazânın ehemmiyetli bir kısmını teşkîl eden Dadya şibh-i cezîresinde yaz, kış harâret mu‘tedil ve bi‘n-nisbe sâbittir. Kar, don kat‘iyyen olmaz.

Yazın meltemler, intizâm-ı tâm dâhilinde vezân olurlar. Kış mevsiminde, başka yerlerdeki hengâm-ı Nisan'ı tanzîr edencesine yağmur yağar, dolu düşer, gök gürler, şimşek çakar ve akabinde güneş çıkarak havâ açar.

[14] İşte bu mütâla'âta istinâden livâ iklîmi, yaylalarını teşkîl eden bir kısım-ı cüz'iiyesi müstesnâ olmak üzere iki kısma ayrılır: Dâhil, sâhil.

Mıntıka-i dâhiliyye iklîm-i mu'tedile ve mintıka-i sâhiliyye iklîm-i mu'tedile-i hârreden ma'dûddur.

Zer'iiyât ve hasâd mevâsimi: Hubûbât zer'iiyâtı sonbahârda başlar; mintıka-i dâhiliyyede Kânûn-ı Evvel'de hitâm bulursa da ba'zı mu'tedil senelerde, Şubat, Mart'a kadar devâm eyler.

Mıntıka-i dâhiliyyede ale's-seviyye sonbahârdan Şubat'a kadar zer'iiyât yapılır. Ba'zan mâni' olan ahvâl bürûdet olmayıp kesretli yağmurlardan husûle gelen çamurlardır; yoksa harâret-i havâ, bütün kış mevsiminde zer'iiyât icrâsına ve intâşete müsâ'iddir.

Mıntıka-i sâhiliyyede hubûbât hasâdı Nisan evâsıtında, hattâ ibtidâlarında başladığı hâlde mintıka-i dâhiliyyede ancak Mayıs'da idrâke başlar. Dâhilde Mayıs'da, buğdaylar henüz başakta iken sâhildeki buğdaylar dânelerini bağlamış bulunurlar. Mintıka-i sâhiliyyede Haziran'ın nısf-ı evvelinde üzümler, bostanlar idrâk edilir. Şu sûretle mintıka-i dâhiliyye ile sâhiliyye arasında 20-30 günlük bir fark dâ'imâ meşhûd olur.

Mıntıka-i sâhiliyye, her nev' turfandaçılığa pek müsta'addir. Hattâ hubûbâtta arpa mahsûlü Nisan'da hasâd olunmağa berâber tarlası mısır ve sisam(susam) zer'iiyâtına hasr olunarak, ba'zı yerlerde iki def'a mahsûl almak kabîliyyeti var iken icâbına tevessül olunmaz. Bununla berâber tâze fasulye, hıyar, kabak ve sâ'ire zer'iiyâtı bu tarzda cârî olmakta ve hemen her mevsimde sebze bulundurulabilmektedir.

[15]

2. MİYÂH-I CÂRİYYE

Dalaman Çayı - Köyceğiz kazâsının hudûdu üzerindeki Bozdağı silsile-i cibâli eteklerinden çıkar; şark-ı şimâlîden cenûb-ı garbîye doğru cereyân eder. Tûlu 135 kilometre olup menba'ından Köyceğiz'in cenûbu semtindeki ovaya gelinceye kadar kâbil-i mürûr olmaz. Menba'dan Köyceğiz'in yirmi altı kilometre cenûb-ı şarkîsinde kâ'in Akköprü'ye kadar olan kısmı Akköprü ve ondan denize mansıb olduğu Baba İskelesi'ne kadar imtidâd eden mahalli de Dalaman Çayı nâmını alır.

Çay, Dalaman ovalarına kadar pek serî' bir hâlde cereyân eder, ondan sonra sür'ati azalmağa başlar. Dağların aralarındaki genişliği 20-40 metreye kadar ve kâbil-i mürûr olduğu Köyceğiz'in cenûbunda, Ortaca karyesi civârında bir kilometre râddesinde genişler, Köyceğiz-Fethiyye yolu ancak bu noktada geçilebilir, kışın mürûr ekseriyyâ mümkünsüz bir hâle geldiğinden ya pek dolaşık olan Akköprü yâhûd Dalaman nâhiyesinde, Kızılyurd civârında bulunan Demirduba tarîki ihtiyâr olunur.

Akköprü pek kadîm ve târîhîdir: Pek büyük emekle vucûda gelmiştir; çayın sathından i'tibâren 50 metre irtifâ'ında kârgîr kemer üzerinde mü'essesdir. Köyceğiz'in, hatta Fethiyye Yaylası'nın livâyâya merbûtiyyetlerini te'mîn eden yegâne vâsıta-i muvâsaladır.

Çayın garb sâhilinde, 3000 metre irtifâ'ında bulunan Sandras Dağı'nın şark eteklerinden ve Seki Yaylası'nın garbından dahi müte'addid dereler, kollar Dalaman Çayı'na iltihâk eder.

[16] Dalaman Çayı, Dalaman Ovası'nın mebde'indeki Bezkes karyesine gelinceye kadar iskâ-yı arâzî için müsâ'id bir sâha bulamaz. Yalnız sevâhilindeki derelerde, şu'beleri vâsıtasıyla işleyen değirmenler mevcûddur; bunların yanibaşlarında dahi mahdûd mikdârdaki arâzîde sisam (susam), mısır zer'ıyyâtı icrâ ve iskâ olunur.

Dalaman, senenin yaz mevsimi esnâsında, iki üç aydan mâ-adâ dâ'imî sûrette bulanık bir hâlde akar; bâ-husûs Dalaman Ovası'na vusûlünde tamâmen ve her dâ'im bulanır. Çayın en sığ mahalleri 1-1,5 metre ve en derin yerleri 10 metreyi tecavüz eder.

Akköprü'den i'tibâren cenûb-ı garbîye mümtedd olan dağlar tamâmen serpentın kayalarından, krom ma'denlerinden mürekkeb olduğu gibi Akköprü'den ilerisinde kalker kayaları kesb-i vüs'at eder. Binâ'en-aleyh Dalaman Çayı, suyun nakl eylediği mevâdd rakıka-i türâbiyye i'tibâriyle pek makbûl bir arâzî vucûda getirmiş ve getirmekte bulunmuştur.

Kazânın şimâl ve şarkındaki mühim ormanlardan kerâste nakliyyâtı hep bu çay vâsıtasıyla vukû' bulur. Çay, Dalaman arâzisini her noktadan iskâ eder: Arâzide müte'addid, muntazam kanallar küşâd edilmiştir.

Eşen - Eşen Çayı, Fethiye kazâsının şimâl-i garbîsinden, 1550 metre irtifâ'ında Akdağ ve garbında 1550 metre irtifâ'ında Maşeda, Pernaz Yaylası'nın cenûbunda ve 1950 metre irtifâ'ındaki Yeşilgöl Dağı ve daha cenûbunda, şimâl ve cenûb vaz'iiyetinde mümtedd ve takriben 40 kilometre tûlunda ve 1200 metre irtifâ'ı hâ'iz Giren [17] Dağları eteklerinden nebe'ân eden müte'addid kolları, dereleri ihtivâ eder. Yeşilgöl Dağı eteklerinden çıkan "Karın" Çayı şimâl-i garbîden gelir ve Eşen'e, Yazı köyünün biraz şimâl-i şarkisinde birleşir. Bundan gayrı miyâh-ı câriyye, derelerden ibârettir.

Eşen Çayı 94 kilometre tûlunda olup Dalaman Çayı'nın biraz dûnunda bir çay olarak sayılabilir. Eşen Çayı'nın güzergâhı hep sarp dağlar, ormanlıklardan ibâret olduğu gibi dağlarının ekseri kalker kayalarından müteşekkildir. Bu çay dahi Dalaman gibi ekseriyyâ bulanık akar. Her iki sâhilinde düz arâzî bulunmadığından iskâ keyfiyyeti cây-ı tatbîk bulmamıştır. Fethiye kasabasını yaylalarına rabt eden yegâne tarîk-ı münâkale Kemer karyesindeki köprüdür.

Kazânın cenûb-ı şarkisinde, denize mansıb olduğu noktada, 14 kilometre murabba'ında bir bataklık vucûda getirmiştir. Mansıb civârında ve sâhilden dört kilometre dâhilinde, beş yüz dönüm râddesindeki arâzî iskâ olunarak mısır, sisam zer'iiyyâtı icrâ ederler. Eşen'den Fethiye kazâsı pek o kadar istifâde edememektedir. Yalnız kerâste nakliyyâtından te'mîn-i fevâ'id edilmektedir.

Yuvarlak Çay - Bu çay Köyceğiz kasabasının 15 metre şimâl-i şarkisinde kâ'in Beşparmak Dağı'ndan nebe'ân ederek Kemer mahallesine kadar 150 kilometre tûlunda ve şark-ı cenûb vaz'iiyetinde cereyân eyledikten sonra garba doğru döner ve

Köyceğiz Gölü'nün şarkında mansıb olur. Göle döküldüğü noktada 3 kilometre murabba'ında bir bataklık husûle getirmiştir.

Yuvarlak Çay 30 kilometre tûlunda olup pek serî' akar. Bir de suyu, başkaca dere ve şu'beleri muhtevî olmadığından dâ'imî sûrette [18] berrâk ve soğuktur. Kemer mahallesinden i'tibâren düz arâzîden geçmekte ve sisam, mısır zer'ıyyâtını iskâ için bundan istifâde edilmektedir. Çay her mevsimde ve her vakit kâbil-i mürûrdur. Arzı, vasatî olarak 6-8 metre, derinliği 60 santimetreden 1 metre arasındadır.

Irmak Çayı - Köyceğiz kazâsının şimâl-i şarkisinde, hudûdun biraz ilerisinde çıkan bu çay, garba doğru cereyân ederek Eskere Ovası'nın ortasından geçer ve cenûb ile şimâlindeki dağlardan bir hayli dereleri alarak ve 30 kilometre garbında bir zâviye-i kâ'ime teşkîl ederek şimâle teveccüh eyler. Bu çaya, Akçay denildiği gibi Yörüroğlu karyesinden i'tibâren Irmak ve ondan ileri Muğla kazâsının şimâl-i şarkisinde "Berdik Suyu" ba'dehu Tavâs kazâsı dâhilinde Karaköy civârında şark-ı şimâliden gelen Yenidere ile iltisâk eyledikten sonra şimâl-i garbî vaz'ıyyetinde akar ki bundan bundan böyle yine Akçay nâmını muhâfaza eder ve Nâzilli kazâsının cenûbunda Menderes Nehri'ne mansıb olur. Yenidere ile birleştiği noktaya kadar 60 kilometre tûlunda olan bu ırmak yalnız kış mevsiminde ba'zı kere geçilmez.

Muğla Tavâs kazâsı istikâmetinde ve Demirciler karyesi dâhilinde epeyce, 400-500 metre genişlediğinden dâ'imâ oradan geçilir. Irmağı ta'kîb eden arâzî tamâmen cibâlden ibâret olması hasebiyle iskâya müsâ'id yerleri yoktur. Yalnız Eskere Ovası'nın bir kısmı Irmak Çayı'yla kâbil-i iskâdır.

Kamış Çayı - Bu çay, Muğla kazâsı dâhilinde ve Muğla'nın garbında Pes, Akçaâbâd, şimâl-i garbisindeki birtakım derecikleri, seylâbeleri ihtivâ ederek Akgedik karyesinden şimâl-i garbîye doğru Kamış Çayı nâmını alır. Bu çay, 20 kilometre tûlunda ve vasatî [19] 4 kilometre arzında olan Bozüyük Ovası'nın ortasından cereyân eder. Muğla kazâsını Çine kazâsından ayıran hudûd üzerinde, İncekemer'e kadar 52 kilometre tûlundadır. Akgedik'ten on iki kilometre ilerisine kadar olan kısmı Haziran'dan Eylül'e kadar akmaz ve bundan i'tibâren çayın garbındaki Bozüyük ve Eskihisâr dereleri dâ'imü'l-cereyân olduklarından Kamış Çayı'nın idâme-i cereyânını te'mîn ederler. Çay ileriye gittikçe büyür "Gökbel" silsile-i cibâlinin cenûb eteklerinde şarkdan garba akan, 20 metre tûlundaki Kayarlı Çayı ile Kayarlı civârında birleşir.

Bundan sonra şarktan garba akan Mesevle Deresi'ni dahi alarak hudûd-ı kazâyâ, hattâ Çine karyesine kadar gider ve Kayarlı Çayı nâmıyla yâd olunur. Bundan ilerisi, Aydın'ın cenûbunda, Menderes'e mansıb olan Çine Çayı nâmını alır.

Kamış Çayı her ne kadar Bozüyük Ovası'nın ortasından geçerse de ancak kendisini teşkîl eden cânibi, şu'ubâtı, dereleri vâsıtasıyla arâzî iskâ olunur. Kayırlı karyesinden sonra tamâmen kayalık ve ormanlıklar arasından geçtiğinden Çine karyesine kadar hiçbir yerde iskâyâ sâlih arâzî bulunmaz.

Milsa Çayı - Bu çay, Milas kazâsının şimâlinden Sarı Çay nâmıyla cenûba doğru ilerler ve Çiftlik'in şimâlinde şarkdan gelen Bey Pınarı nâm ma'ruf su ve seylâbe ile birleşir ba'dehu şimâl-i garbîye doğru dönerek ovayı ta'kîb dere ve sekiz kilometre ilerisinde garb-ı cenûbî istikâmetinde Sepetçiler karyesi önünden Tekfur Anbarı Çiftliği'ne gelir ve orada garb-ı şimâliden, Selîmiyye nâhiyesinden gelen ve Karakuyu'dan geçerek Dalyan, Damlıboğaz, Yaşyer'in önüne gelen [20] dere ve Milas'ın cenûb-ı şarkîsinde kâ'in Marçal silsile-i cibâlinin garb mâ'ilesinden çıkan 18 kilometre tûlunda Menderes Deresi ve tevâbi'i ile ittisâf eder. Bundan sonra Dalyan Deresi nâmıyla Güllük Limanı'nın şarkında denize mansıb olur.

Milas'ın şarkında, şimâl ve garbında ve cenûbundaki ovaları bu çay ve buna mülhak cânibi dereleri ile kâbil-i iskâ ise de Tekfur Anbarı'na doğru yaklaştıkça suları pek tuzlu olur. Binâ'en-aleyh Dalyan Boğazı'ndan şarka doğru 15 kilometre tûlunda ve 6 kilometre arzında bir kıt'a-i arâziyyeyi çorak hâline kalb etmiştir.

Mansıbdı üç kilometre murabba'ında bir bataklık vücûda geldiği gibi ileride şarka doğru on beş kilometre tûlundaki arâzî Tuzlu Ova nâmıyla ma'rûfdur; saz ve kamışlıktan ibâret, çorak bir mahaldir.

Livâ dâhilinde daha bir hayli miyâh-ı câriye var ise de bunlar mahalleri cibâl eteklerinden nebe'an ederler ve gâh mahdûd mikdârda arâzî iskâ olunmak ve gâh değirmen tahrîk etmek ve sebze bağçelerini idâre etmek sûretiyle bâ'is-i istifâde olurlar. Bu kabîl menâbi'den hemen her köyde bulunabilir.

Ma'a-mâfih sûret-i umûmiyyede denilebilir ki Muğla kazâsı miyâh-ı câriyeden pek fakîrdir. Bundan dolayı ormanlıklarda ve bir kısım çalılık dağlarda, müte'addid yerlerde, sahrınçlar vardır. Marmaris ve Bodrum kazâlarında şayân-ı tezkâr dereler bile bulunmaz: Emr-i iskâ, yel dolablarıyla te'mîn ve icrâ olunur.

Namnam Çayı - Köyceğiz'in şimâlinde ve 25 kilometre mesâfesinde kâ'in, 1000 metre irtifâ'ındaki Durgud Dağları'ndan başlayan [21] seylâbelerden teşekkül eder ve oradan garb-ı cenûbî vaz'iyetinde Garoba karyesinin cenûbuna kadar cereyân eyledikten sonra bir zâviye-i kâ'ime teşkîliyle cenûba teveccüh ve doğruca Köyceğiz Gölü'nün şimâl-i garbîsinde mansıb olur.

45 kilometre tûlunda olan bu çay göl sâhilinden garb-ı şimâlîye doğru ancak 13 kilometre tûluna kadar olan kısmı dâ'imü'l-cereyân olup oradan Durgud Yaylası'na kadar mümtedd kısmının cereyânı seyllerin vukû'una tâbî'dir.

Bu çayın kuruyan kısmı Temmuz'dan sonbahârın ilk yağmurlarına kadar akamaz. Kış mevsiminde çok kere geçilemeyecek bir hâl alır. Muğla ile Köyceğiz yolunun Guruba karyesinin cenûbunda bir kilometre kadar genişler. Sür'at-i cereyânından dolayı mecrâsında pek büyük ve yuvarlak taşlar bulunur ve bu sebeble mürûru ekseriyyâ tehlikeli olur. Geçilemeyecek zamân nihâyet 24 sâ'at kadar devâm eder: Seyllerin, yağmurların arkası kesilince suyun seviyesi iner.

Guruba karyesi bir müddet-i mevkûtede bu çaydan istifâde edebilmektedir. Çayın kısm-ı a'zamı ormanlıklar arasından geçer ve kâbil-i iskâ hiçbir yere tesâdüf olunmaz. Yalnız Köyceğiz Gölü'nün şimâl-i garbîsinde bir mikdâr arâzî bu su ile iskâ edilmektedir. Çayın hiçbir yerinde köprü yoktur.

3 - GÖLLER, BATAKLIKLAR

Köyceğiz Gölü - Şimâl-i şarkîden garb-ı cenûbî vaz'iyetinde ve 12 kilometre arzındadır. Cenûb-ı garbî sâhilinden sekiz kilometre ilerisinde [22] denize mansıb olur. Göl ile deniz arasında 14 kilometre tûlunda, münhanî bir boğaz vardır. Denizden göle yelken kayıkları işler. Mansıbdâ ve boğazın garb semtinde altı kilometre bu'dunda bir bataklık hâsıl olmuş ve yarımından iki kilometre murabba'ı vüs'atinde altı aded küçük göl teşekkül eylemiştir.

Göl boğazı balık saydı için sedd olunur. Boğazın ortasında 12-15 metre tûlunda bir sığlık vardır ki burası temizlenmiş olsa pek büyük merâkib-i bahriyyenin göle kadar seyr ü seferine sâlih bir hâle ifrâğ edilmiş olur. Gölde kasabaya dâ'imî sûrette, yazın imbât eser. Fırtınalı havâlarda pek büyük dalgalar hâsıl olur.

Kapugeren(?) Gölü - Buna “Bafa” Gölü dahi denilir. Milas ve Söke kazâları hudûdu üzerinde kâ’indir. Şark-ı cenûbî ve garbî şimâlî vaz’iyyetindedir. Tûlu 14 ve arz-ı vasatîsi 6 kilometredir. Şark-ı şimâlîsinde 1220 metre irtifâ’ında Beşparmak Dağı’nın yalçın sarp kayaları bulunduğu gibi şimâl ve cenûb sâhili orman ve çalılık dağlardan ibârettir. Yalnız garb-ı şimâlî sâhili, (Aydın) Menderes Nehri’nin teşkîl eylediği Söke’nin Balat Ovası’yla mahdûddur.

Milas kazâsıyla Söke arasındaki nakliyyât, aksar tarîk olmak üzere göldeki yelkenli kayıklar ile icrâ olunur. Gölün sâhil-i cenûbîsinde ve gölden iki kilometre uzaklığında Mersines, Bafa karyeleri vardır.

Dalyan Gölü - Milas kazâsının Güllük Körfezi’nin şarkında, üç kilometre tûl ve iki kilometre arzında tuzlu bir göldür.

[23]

Bataklıklar:

Milas Bataklığı - Milas kazâsının garbında ve Güllük Limanı’nın şarkından başlayan bataklık 14 kilometre tûl ve 5 kilometre arzında ve 60 kilometre murabba’ındadır. Bu bataklıklar ortasında Tekfur Anbarı nâm çiftlik, takrîben 60 metre mürtefi’ bir tepeciğin üzerinde bulunur. Cîvâr mâ’ilelerinde mahdûd mikdârda zer’iyyât yapılır. Kuru, Uluca, Tekfur Anbarı karyeleri ahâlîsi bu bataklıktan pek müte’essirdirler.

Gökâbâd Bataklığı - Gökâbâd Körfezi’nin şark sâhilindedir. Limanın şark-ı şimâlîsi semtinde dağların diplerinden çıkan müte’addid menba’lar ile Gökâbâd Ovası’nın şarkından cereyân eden dere tarafından iki bin dönüm vüs’atindeki en mühim, münbit arâzî bataklık hâline inkılâb etmiştir.

Bundan dolayı Gökâbâd karyesiyle ova muhîtinde bulunan kurâ ahâlîsi ısıtmadan pek muhtarib bulunmaktadırlar. Yedi sekiz yüz lira sarfıyla kâbil-i teybîs olan bu bataklığın ref’-i mazarratı kâbildir.

Köyceğiz Bataklıkları - Köyceğiz Gölü muhîtinde müte’addid bataklıklar vardır. Bunun gölün garb-ı şimâlî sâhilinden şimâle doğru imtidâd eden 4 kilometre arz ve 6 kilometre tûlunda ve 24 kilometre murabba’ı vüs’atinde bulunan arâzî dağ yamaçlarında, Döğüşbeleni karyesinde bir kısım arâzîden mâ’adâsı bataklık

hâlinededir. Kışın bu arâzîden geçilemez. Yazın bir kısım suların çekilmesiyle geçilebilir.

Şimâl ve şimâl-i garbîden müte‘addid derecikler cereyânı, münhat yerlerinde suların terâkümüne sebebiyet vermiştir. Ma‘a-hâzâ tamâmen milden mürekkeb olan bu arâzî-i vesî‘a hendekler küşâdı ve fazla suların göle isâlesi sûretiyle nısfından ziyâde kâbil-i teybîsdir.

[24] Gölün şark sâhilinde Şeyhler karyesi civârıyla Köyceğiz karyesi ve Yuvarlak Çayı mansıbyla Köyceğiz Gölü’nün denize döküldüğü mahaller civârında 35 kilometre murabba‘ı vüs‘atinde bataklıklar vardır ki civâr kurâ ahâlisi ahvâl-i sıhhiyyesini tehlikeye ilkâ etmiştir.

Dalaman Ovası’nın şark semtinde denize akan Kapukargın Deresi boyunca ve bunun denize mansıb olduğu mahalde birtakım bataklıklar hâsıl olmuştur ki 22 kilometre murabba‘ı vüs‘atinde olduğu tahmîn kılınabilir. Ma‘a-hâzâ beş altı senedenberi bu havâlîde tatbîk olunan azîm tefcîr ameliyyâtı sâyesinde, ma‘rûf olan Dalaman vehâmet-i havâ’iyyesi yüzde altmış nisbetinde azalmıştır. Ayrıca binlerce okalıptus eşcârı gars olunması dahi ciyâdet-i havâ’iyyeye, ileride epeyce hâdim bulunacağına şübhe yoktur.

Fethiye Bataklıkları - Fethiye kasabasının şarkındaki bataklık, dağ dibinden nebe‘ân eden tuzlu su dereciklerinden ileri gelmiştir. Ma‘a-mâfîh bunun belediyyece imlâsına teşebbüs edilmiştir. Şu kadar ki Fethiye Limanı’nın şarkında şimâl-i şarkîye doğru, 15 kilometre imtidâdında olan sâhil bataklıkları hâ’iz-i ehemmiyettirler. Her ne kadar bunların kasabaya sû-i te’sîrleri mahsûs değilse de arâzînin en münbit mahallerinde emr-i iskânı gayr-ı kâbil bir hâle getirmesiyle mûcib-i mazarrat olmaktadırlar. 12 kilometre murabba‘ı vüs‘atinde oldukları tahmîn edilen bu bataklıkların teybîsi kâbidir. Yalnız şimâl-i şarkîde bulunan üç mahaldeki bataklıkların yeri tabî‘aten pek münhat olması hasebiyle tamâmen teybîsleri mümkünsüz bulunmaktadır.

Eşen Çayı boğazındaki bataklık 14 kilometre murabba‘ı vüs‘atindedir. Şu kadar ki bunun yalnız kısm-ı garbîsinden üç kilometre murabba‘ı mikdârı [25] kazâ hudûdu dâhilinde olup bâkîsi Kaş kazâsının içerisinde kalır.

Şu sûretle livâ dâhilinde: 135 kilometre murabba'ı vüs'atındaki arâzîyi bataklıklar işgâl ve ibtâl etmiş bulunmaktadır. Bunlardan kâbil-i teybîs olanlarının teybîsini -civâr kurâ ahvâl-i sıhhiyyesini bir derece ıslâh için- ashâbına teklîf etmeli; istinkâf eyledikleri takdîrde karşılığı idâre-i husûsiyye-i livâ bûdçesi dâhilinde gösterilerek teybîs edilmeli ve meydâna çıkacak arâzî ya fûrûht olunmalı yâhûd muhâcirîn iskânına tahsîs edilmelidir.

4 - İKLÎM VE NEBÂTÂT

Mıntıka-i Dâhiliyye, Mintıka-i Sâhiliyye

Livânın mintıka-i dâhiliyye kısmında, yaylaları müstesnâ olmak üzere ale'l-âde hubûbât erkence idrâk ve neşv ü nemâyâ mazhar olmaktadır; şu kadar ki pamuk mevrû'âtı matlûb olan şerâ'iti bulamamaktadır. Her ne kadar bunun idrâk ve kemâli için muktezî 3200-3400 derece-i harâret bulunmakta ise de Eylül'de yağmurların başlaması, bir kısım kozaların açılmamasına ve açılanlarının dahi çürümesine sebep vermektedir.

Limon, portakal ancak pek mahfûz yerlerde yetişerek mahsûl verebilmektedir. Tamâmen açıkta neşv ü nemâsı gayr-ı kâbidir. Bununla berâber mintıka-i dâhiliyyede muvaffakiyetle neşv ü nemâ ve mahsûl i'tâ eden yenedünyâ, maltız eriği, Japon muşmulası nâmlarıyla yâd olunan (Eriobotrya japonica) ağaçları cenûb ma'rızlarında güzel neşv ü nemâyâ mazhar olabilirlerse de mahsûl pek ekşice kalır. Bu ağaçlar bu mintıkaya hâs olan şedâ'id-i [26] havâ'iyyeye ancak bu derece ülfet ve mukâvemet ibrâz etmiştir. Ma'a-hâzâ açıkta imkân-ı mukâvemet yoktur.

Zeytûn eşcârı, Muğla kazâsına merbût Bozüyük ve Gökâbâd nâhiyelerinde ehemmiyetli bir mevki' işgâl eder. Muğla civârında dahi yetişir ve mahsûlü idrâk edilebilirse de bi'n-nisbe daha az irtifâ'-ı bahrîde olan mülhakâtındakiler kadar yağlı değillerdir.

Gökâbâd arâzîsi mintıka-i sâhiliyyeden ma'dûd ise de Bozüyük Ovası mintıka-i dâhiliyyesi hakkında 320 metre irtifâ'-ı bahrîde olmasına nazaran Muğla muhîtiden, pamuk zer'ıyyâtına daha müsâ'id bulunmaktadır. Burada her nev' mahsûl Muğla'dan bir hafta on gün evvel kemâle gelir.

Mıntıka-i dâhiliyyede üzüm, vişne, kiraz, armud, elma, ayva eşcârı pek güzel neşv ü nemâ edebilirler ise de incirler, Bozüyük Ovası'nda olduğu kadar muvaffakiyyetle yetişemez. Eşcâr-ı müsmirre miyânında bâdem eşcârı mühimm bir yer işgâl eder.

Eşcâr ve nebâtât-ı hasîseden çam, palamud mişesi, sakız (*Pistacia lentiscus*) yabânî zeytûn, yabanî armud, pek ehemmiyetsiz mikdarda âdî mişe, pırnal meşesi, tâkyetü'r-ruhbân, yabanî kuşkonmaz, kekik, meyânkökü (*Glycyrrhiza Glabra*), sa'leb, adaçayı, sarı boya ağacı (*Fustet*), çınar, kitre, kızıl ağaç ve sâ'iredir.

Mıntıka-i sâhiliyyede başlıca limon, portakal, mandarin, Japon muşmulası, Amerika kabağı (*Astragalus*), harnub, muz, hurma (*Phoenix doetilifero*), zeytûn, incir, üzüm kemâl-i muvaffakiyyetle açıktâ zirâ'at olunur.

Mıntıka-i sâhiliyyede yetiştirilen turfanda sebze, mintıka-i dâhiliyyeye sevk [27] ve fûruht olunur. Marmaris kazâsının başlıca mahsûlât-ı mühimmesi zeytûn, incir, bâdem, harnubdur. Her ne kadar portakal ve limon, turunc ağaçları ve ba'zı bâğçeleri var ise de bi'l-hâssa yukarıda esâmîsi mezkûr eşcâr vüs'at kesb etmiştir.

Mıntıka-i sâhiliyye mecmû'a-i nebâtâtı, mintıka-i dâhiliyyeninkinden biraz başkaca tenevvü' eder: Sevâhil-i livânın hemen her noktasında, sulak yerlerinde ve Köyceğiz Gölü'yle Fethiye Körfezi'nin ... sâhilinde anber-i sâ'il (*Liquidambar Orientalis*) eşcârı vâsi' cesîm ormanlar teşkîl eder. Bu mintıka eşcâr ve nebâtât-ı hasîsesinden kır yerlerinde, mezârlıklarda, dağ yamaçlarında adasoğanı (*Scille*), çirişotu (*Asphodele*), kekik, adaçayı, yabanî terkîs, yabanî sûsen, biberiye (*Romarin*), yabanî şakâ'ik (*Anemon*) bi'l-hâssa çir otu (*Ficus indica*) 12 metre irtifâ'ında ve mısır yâhûd Frenk inciri (*Caloëse*) pek güzel meyvedâr olduğu gibi sun'î çit makâmında dahi isti'mâl edilir. Defne eşcârı dahi çoktur.

Mıntıka-i sâhiliyyede kış mevsimi gâyet mu'tedil ve âdetâ ilkbahârı tanzîr eder. Her tarafta yeşillikler, tâze otlar, müzehher nebâtât, ferah-bahş bir manzara arz eyler. Yaprğını dökmeyen eşcâr-ı müsmirre ve gayr-ı müsmirre dâ'imî sûrette hadâretini muhâfaza eder ve kış mevsimi şedâ'idinin pek de farkına varılmaz.

Mıntıka-i sâhiliyyenin hemen ekser yerlerinde, kışın mangal bile kullanılmaz. Binâ'en-aleyh bu mintıkada, iktisâdî sûrette limon, portakal, incir, zeytûn, mandarin, turunc, Japon muşmulası, muz, harnub eşcârı, şeker pancarı, hattâ şeker kamışı,

patates, pirinc, yer fıstığı, sisam, keten, kenevir, pamuk, rami (Chinagrass), [28] tatlı patates (*Convolvuluspatat*) misillü nebâtât-ı sînâ'yyenin teksîr ve zirâ'atına sâlih muhît-i havâyı ve arazî mevcûddur.

5 - ÂFÂT VE EMRÂZ

İklîm ve mahalline ve senenin güzerânına göre ba'zı âfât vukû'a gelir. Ez-cümle arâzîsi münhat ve bataklık olan mevâki'de feyezânlardan az çok hasârât olur. Bahâr ve yaz mevsimleri pek yağmurlu olduğu zamânlarda mevrû'ât ve magrûsât dahi ba'zı emrâz-ı tufeyliyyeye ma'rûz bulunurlar.

Emrâz-ı tufeyliyye, haşerâta nisbetle daha kesîrû'l-vukû' olduğundan evvel emirde meşhûr olagelen emrâz-ı mezkûreyi telhîs ve ta'dâd edelim: Bâğ asmalarında, hâr ve râtib zamânlarda mildebyo (*Peronospora viticola*) ve yağmurlu, râtib ve fakat serin bir hâlde hükümrân olan mevâsimde "antraknoz (*Manginia ampolina*) ve külleme (*Erysithea tuckeri*) hastalıkları zuhûr etmiştir. Pek ender olarak keyfiyyât-ı mevâki'yye ve türâbiyyeden münba'is sarılık (*Chlorose*) hastalığı görülmüştür.

Buğday ve arpa mevrû'âtında *Punecinia glumarune*, dûrâ mevrû'âtında dahi *Ustilago sorghis*, armud ve elmalarda, seyrek olarak *Gymnosporium fuseum* ve sıkça *Fusieladium pyrinum* şeftali ağaçlarında, kızılık hastalığı *Exoascus deformans* hemen her zamân az çok zuhûr eder.

Haşerâta gelince: Bunlar seyrekçe bir hâlde zuhûr eyler iken bu sene çekirgelerin istîlâsına uğranılmıştır. Beş seneden beri görülen ehemmiyetsiz çekirge envâ'ı başlıca yeşil ve Dadya nâhiyesinde *Ephippigere nev'*inden *E. des vignes* ve *E. de Beziers* ve pek az mikdârda çalılıklar [29] ve ormanlar arasında İtalya *Caloptenus italicus* çekirgesi ve ehemmiyetli ve istîlâ'î bir sûrette *Fas staurotus marocanum* ve kır *Decticus griseus* çekirgeleridir.

Bağlarda yalnız bir def'a terbis (*Thrips de la vigne*) ve ba'zı kere de aenofteryâ pilleryan (*Aenophthiria pilleriana*) tırtılları ehemmiyetsiz bir hâlde erinoz *Phytoptus vitis* âsârı ve nâdiren anamola vitis (*Anomala vitis*) böcekleri görülmüştür. Hubûbâtta her sene, başakların bağlaması zamânında az çok bambul (*Anisoplia rigera*) böcekleri görünür ve hiss olacak derecede başakların dânelerini boşaldırlar. Tütün tarlalarında beyâz kurt (*Mololontha vulgaris*) fidelerin köklerine yeşil fidân bitleri (*Aphis viridis*) yapraklara musallat olur ve tütünün nefâsetini yüzde yirmi beş nisbetinde ihlâl eder.

Yanlış bir telâkkî netîcesi olarak bu sinekler ile te‘ayyüş eden kırmızı böcekler (Coccinella septempunctata) yeşil sineklerin mevlidleri zannıyla bu fâ‘ideli, yardımcıları birçok vesâyâyâ rağmen taraf taraf toplatılıp mahvedilmektedir: Bi’n-netîce “poseronlar” kesb-i vüs‘at eylemektedirler.

Bodrum kazâsının ba‘zı incir ağaçlarında Scolytus rugulosus böcekleri, sâklara musallat olarak ba‘zı ağaçları kurutmuşlardır. Şeftâlî ağaçlarında dahi kemirici kaponidis tenebriyoniz (Capnodis tenebrionis) haşereleri ba‘zı hasârât yaparlar. Şehir ve karyeler civârında mağrûs bulunan zeytûn eşcârında pamuk böceği (Psylla olea) haşeresiyle verem (Tuberculose de l’olivier) hastalığı epeyce mühim dallar kurutmuştur. Zeytûn sineği (Dacus olea) ve zeytûn güvesi (Eupelmus urozonis) haşeresinin hasârâtına oldukça tesâdüf olunmuştur. Bâdemlerde, bâdemcik [30] böceği (Tinea grenella) âsârı görüldüğü gibi Fethiyye kazâsının Üzümlü nâhiyesinde henüz çağla hâlinde olan bâdemler ile sâ‘ir meyvelerde luar (Loir) yâhûd lero (Lerot) hayvânı epeyce ziyânlar yapar. Muğla ve Ula nâhiyesinde irilikle ma‘rûf olan erikler dahi karpukapsa funebrana (Carpocapsa funebrana)dan oldukça zarar-dîde olur.

Limon mahsûlu karmez (Kermès) ve mandarin mahsûlü (Ceratitis capitata) seratitis kapitata böceklerinden oldukça müte’essirdirler.

Sebzelerde şâyân-ı tezkâr emrâz ve âfât meşhûd olmamıştır. Bunlara karşı olunacak tedâbîrin emr-i tatbîkinde zür râ‘ dâ‘imâ lâ-kayd kalmıştır. Âfâtın kendiliğinden mündefî‘ olmasını ister. Bu bâbdaki vesâyâyı tatbîk eden pek enderdir. Şu kadar ki ahîren intişâr eden emrâz-ı nebâtât-ı mezzû‘a kânûnundan pek çok istifâde olunacağına şüphe yoktur. Elverir ki bu bâbda kat‘iyyen terâhî gösterilmiş olmasın. Yoksa vehâmetin takdîri zür râ‘a bırakılırsa, mahsûlâtında te’sîr-i âfâttan tahlîs imkânı kalmaz.

Ba‘zı yerlerde tarla fâreleri (Campagnol) dahi şâyân-ı kayd derecede zuhûr ve icrâ-yı tahrîbât eder.

Hayvânât-ı ehliyyeye gelince: Köyceğiz hayvânât-ı bakariyyesinde ba‘zen ru‘âm (Morve) hastalığı zuhûr eder. Hayvânât-ı bakariyyede ise, hemen her sene, yaz sonunda hücre-i arziyye hastalığı hâdis olur ve bir hayli hayvânâtın telefine sebebiyyet verir. Köyceğiz hayvânât-ı bakariyyesinde dahi, bataklıklar civârında yaşamaları münâsebetiyle kelebek (Distorne) yâhûd Douve müsâbları pek çoktur. Dadya nâhiyesi

hayvânât-ı bakariyyesinde iki def'a vebâ-i bakarî zuhûr etmiştir. Bununla berâber ehemmiyetsiz derecede hummâ-i kılâ'î (aphteuse [31] fièvre) ve her sene görünerek birçok zararı bâdî olan cereb-i ganemî (galeovine et caprine) hastalığı şâyân-ı tezkârdır.

Bundan başka her sene yüzlerce koyun ve keçiyi imhâ eden salgın bir diğer hastalık daha vardır ki o da zâtü'r-re'yye-i intâ'î (Peripneumo nie infectieuse)dir, bu hastalığın zuhûr etmediği sene kalmaz.

Zürrâ' hayvânât hastalıklarının zarar-ı maddîsini bi'n-nisbe daha iyi takdîr eder. Hastalık vukû'unda der-hâl haber verirler ve tatbîk olunan kordon ve sâ'ir tedâbîr-i fenniyye icrâsını mümkün mertebe teshîl ederler.

Bir de ekseriyyâ ilk ve son bahâr mevsimlerinde, mevsim îcâbı olarak hayvânât-ı ganemiyye ve bi'l-hâssa hayvânât-ı bakariyyede intifâh-ı batn (météorisation) avârızından dolayı ba'zı telefât vukû' bulur. Zürrâ', bunun vukû' husûlünü fenâ, zehirli bir otun eklinden ileri geldiğine zâhib olurlar.

İKİNCİ KISIM

TEŞKÎLÂT-I ARZİYYE

1 - EDVÂR-I ARZ VE SUHÛR

Livâyı teşkîl eden arâzî, vaktiyle Cezâ'ir-i Bahr-ı Sefid'e, Rodos, Sömbeki, İstanköy, Kalmoz ve Kerpe civârına kadar kesb-i ittisâ' eylediği hâlde bi'l-âhire vukû' bulan inhitâtât-ı arziyye netîcesinde ba'zı tepelerin deniz sathında kalarak adaları teşkîl eylediği birçok âsârdan istidlâl edilmiştir.

Âsâr-ı inhitât livâ arâzîsinin ba'zı noktalarında pek bâriz sûrette [32] zâhirdir. Fethiyye kasabasının orta yerinde ve dâ'ire-i hükûmet civârında oyma taştan ma'mûl, cesîm mezâr vaktiyle karada bulunduğu hâlde bi'l-âhire arzın inhitâtı üzerine denizde kalmıştır. Ahîren mezkûr mezârın etrâfı doldurularak o kısım tekrâr karaya tahvîl edilmiştir.

Eski Meğri nâmıyla ma'rûf limanın garbındaki adanın dahi vaktiyle karaya cenûbundan muttasıl bir şîbh-i cezîre iken sonradan arzın inhitâtıyla infikâk eylediğine şübhe yoktur. Binâ'en-aleyh Fethiyye civârında inhitâtât-ı arziyye âsârı nazar-ı dikkati câlib sûrettedir.

Köyceğiz Gölü'nün dahi bir inhitât netîcesinde teşekkül eylediği ve hattâ ba'zı yelken gemi demirlerinin, gölün ka'ırında, ebniye taş ve dîvârlarına takılarak çıkarılamadığı mütevâtirdir.

İşbu inhitât-ı arziyye dolayısıyla garbdaki adalar, livâ sâhilinden ayrı kalmışlardır. Zâten altmış kilometre tûlunda olup denize, Sömbeki adasına doğru uzayan Dadya şîbh-i cezîresinin dahi bir adaya münkalib olmasına pek az, iki yüz metrelik bir râbıta-i arziyye kalmıştır.

Binâ'en-aleyh hengâme-i herc ü mercîde livâ arâzîsinden bir takım dağlık yerlerinin ayrılarak ada hâlinde deniz üzerinde kalmasıyla berâber sâhil gâyetle girintili bir hâl ve şekil iktisâb eylemiştir.

Livâ arâzîsini başlıca üç devre ayırabiliriz: 1) Arâzî-i Evveliyye (Terrains primaires), 2) Arâzî-i Sâniyye (Tr. Secondaires), 3) Arâzî-i Sâlise (Tr. tertiaires)

1) Arâzî-i Evveliyye'ye mensûb mevâki', Muğla kazâsının şimâl-i garbîsi ve Milas kazâsının şimâl hudûdunu, Çine kazâsından tefrîk eden Gökbel ve Beşparmak Dağları ile Bodrum şibh-i cezîresi ve Fethiyye'nin şimâl [33] ve Köyceğiz kazâsının dâhili ve şimâl aksâmı ve Marmaris kazâsının şark ve garbında Hisârönü nâm mahallerdir.

Gökbel Dağları suhûr-ı nâriyye (Roche ignès)den müteşekkil granit taşlarından mürekkebedir. [Suhûr-ı nâriyye arâzî-i evveliyyeden daha kadîmdir. Bunun için granit ve emsâli suhûr-ı kadîme (Archéen) nâmı altında cem' olunmuştur.] Bu dağlardan Muğla'nın Kayarlı, Hacıbayramlar, Katrancı karyelerine â'id arâzî teşekkül eylemiştir.

Milas'ın şimâlindeki Beşparmak Dağı, uçurum hâlinde Yafa Gölü'ne müntehî olduğundan ova teşkîl etmemiş ve ancak orman ile mestûr dağları terkîb etmiştir.

Bodrum şibh-i cezîresini teşkîl eden suhûr-ı mürekkebeden muhtelif nesc ve renkte granit (Granit), syenit (Syênite), porfir (Porphyre), taşları ehemmiyetle mevcûddur. Şibh-i cezîrede Bodrum'a karîb mahalline kadar bu teşkîlât-ı arziyye görülür. Bu kısım-ı arâzî her ne kadar ufak ufak tepelerden ibâret ise de aralıklarda pek güzel zeytinlikler, portakal, incir ve limon bâğçeleri vardır.

Muğla kazâsının cenûb hudûdundan Köyceğiz kazâsının hemen her tarafı ve Fethiyye kazâsının şimâl aksâmı ve Marmaris'in şimâliyle Hisârönü civârı arâzî-i evveliyyeden müteşekkildir. Arâzî-i mezkûre bi'l-hâssa serpantin (Serpentine) ve amfibol (Amphibole), piroksen (Pyroxène) kayaları cesîm dağlar terkîb eder.

2) Devr-i sâniiden arz-ı tebâşîrî (Terraine crétacé); arz-ı tebâşîrî-i süflâ olmak üzere Muğla'nın şimâl-i şarkîsinde (Duruyekme?) karyesinde ve Köyceğiz kazâsını cenûb-ı garbîsinde, Köyceğiz Gölü medhalinin kısım-ı şimâlîsinde Ekincik havâlîsinde ve Milas kazâsının cenûbunda, [34] Gereme civârında linyit - Lignite tabakaları, kalker tabakaları ile karışık bir hâlde bulunur. Yine Muğla kazâsının cenûbunda arz-ı tebâşîrî-i ulyâya â'id sarıca ve beyâz ve ba'zen marnlı - Craie maruêus tabakaları vardır.

Muğla'nın şimâl hudûdu üzerinde, Akçay sâhilinde ve Berdik karyesinin üç kilometre semt-i garbîsinde alçı taşı bulunur.

3) Arâzî-i Sâlise; Muğla kazâsıyla Marmaris kazâsının Dadya ve Turahiyye şibh-i cezîrelerini, Köyceğiz'in garb sâhilini, Fethiyye'nin garb ve cenûb aksâmını, Milas'ın cenûb, garb ve şarkıyla Bodrum kazâsının şark ve cenûb-ı şarkî mıntıkalarını teşkîl eyler. Livâ sâhili karşısındaki adaların teşükkülât-ı arziyyesi tamâmen Marmaris, Muğla, Milas ve Bodrum'un aksâm-ı sâhiliyyesi teşekkülâtındandır. Arâzî-i mezkûrenin bi'l-hâssa arz-ı “oosen Terrains éocenes” tabakasına mensûb olduğunu “pallodin Paludine”, “serit Cerithe”, “kardiyum Cardium”, “moraks turunensi Murex-turonensis” gibi müstemmâsâtı(?) göstermektedir.

Arâzî-i sâlisenin en mühim suhûru kireç terkîbatı hâvî kayalardır. Kireç taşları “kalker Calcaire” Muğla kazâsının hemen her tarafındaki dağ ve arâzisini terkîb ve oldukça vâsi' arâzî teşkîl eder. Ekseriyyâ yek-pâre cesîm kayalar, ya mermer tabî'at ve melâtibinde yâhûd delikli kalker (Calcaire porux) hâlinde bulunurlar.

Muğla kazâsının ekser yerleri ile Vadiyye ve Turâhiyye şibh-i cezîrelerini teşkîl eden arâzî ve tepecikler, “konglomer Conglomérat” tabakalarından terekkeb eylemiştir. Ma'a-mâfih ba'zı yerlerinde dahi nehir ve seyler vâsıtasıyla yuvarlanarak yuvarlak bir şekil aldıktan sonra bir hâmûr ile birleşmesinden mütehasıl “breş Brêche” ve daha ufak cesâmetteki taşlardan müterekkib [35] “puding Poudinque” tabakaları dahi “konglomera” tabakasına karışmış olduğu hâlde görülür.

Muğla kazâsı civârında beyâz, kırmızı rengine Malta taşları bulunur. Turgud nâhiyesi merkezi Leyne civârıyla Tuzağaç ve Fethiyye Körfezi'nin şimâlinde, Göcek karyesi limanının garb sâhilinde “dolomi Dolomie” taşları bulunmaktadır; hattâ bu son yerde karbonit maiyezi ma'deni el-hâletü hâzihî işlemektedir.

Muğla'nın Kozagâç, Eskihisâr, Line havâlîsinde ve Muğla'nın şimâlinde “şist-i billûrî Schistes cristallins” suhûru, dâ'imâ zımpara ma'denleri kurbunda bulunur.

Muğla'nın Eskihisâr karyesiyle Milas kazâsının cenûbunda pek güzel mermer kayaları vardır. Her iki mahalde, âsâr-ı atıkadan cesîm mermer sütunları vardır. Hattâ Ayasofya Câmi'-i şerîfinin inşâ'âtında kullanılan mermerlerin Milas ocaklarından nakl olunduğu mervîdir. Burada su mermeri - Albâtre dahi vardır.

4) Arâzî-i Râbi'a (Tr. Quaternaire): Bu kısım-ı arâzînin en mühim vâsi' aksâmı Köyceğiz kazâsının cenûbunda, sâhilden dâhile 20 ve Fethiyye Körfezi'nin şarkında, dâhile 8, Muğla kazâsının cenûbunda, Gökâbâd Körfezi'nin muntehâ-yı

şarkından 12 ve Milas kazâsının Güllük Limanı'nın şarkından ileriye 15 ve Köyceğiz'in garb-ı şimâlinden şark-ı şimâlîsine mümted 12 kilometre ilerisinde olan arâzî, arâzî-i râbî'a teşekkülâtına â'id bulunmaktadır.

Arâzî-i mezkûre seviyye-i bahrdan nihâyet 40-80 metreye kadar kesb-i irtifâ' eyler. Teşekkül-i cibâl hengâmında, şimdiki hâlde en mühim ovaları [36] teşkil eden bu yerlerin vâsî' körfezler hâlinde olduklarına şübhe yokdur. Mürûr-ı zamân ile buralara cârî olan enhâr, mecrâlarından nakl eyledikleri eczâ-yı rakîka-i türâbiyye ile imlâ ve vâsî' mikyâsda etribe-i muntekille (Alluvion)den mürekkebe arâzî hâsıl etmişlerdir.

Bunlar hakkında, Beşinci Fasl'da îzâhât verileceğinden şimdilik bunun tafsîlinden sarf-ı nazar olunmuştur.

2 - DAĞLAR

Livâ arâzîsini tebârüz ettiren dağlar, Toros silsile-i cibâlinin Bahr-ı Sefîd'e muntehî olan şu'ubâtından ibârettir. Başlıcaları ber-vech-i âtîdir.

Sandıras Dağı (Sandıras dag) - Köyceğiz Gölü'nün şimâl-i şarkîsinde kâ'in ve 3000 metre irtifâ'ındadır. Bu dağın şark-ı cenûbî mâ'ilesinden müte'addid kullar, dereler nebe'ân ve Dalaman Çayı'na cereyân eyler. Şimâl mâ'ilesi dahi İskere Ovası'na muntehî olur. Cenûb-ı garbî mâ'ilesi, Köyceğiz Gölü'nün şimâl-i şarkîsine müsâdif olup bunun eteklerinden çıkan derelerden göle kadar olan arâzî-i vâsî'ayı kâbil-i iskâ bir hâle ifrâğ eyler. Garb-ı şimâlî semtinde dahi derece derece başkaca dağlar ile iltisâk ve temâdî eyler.

Pırnaz Dağları (Pırnaz d.) - Pırnaz silsilesi Fethiyye'nin şimâlinden cenûbuna doğru uzar. Şark mâ'ilesi, şimâle doğru akan Horzum Çayı'na bir hayli menba'lar, dereler isâle eder. Bunun en yüksek mıntıkası Yeşilgöl Dağı nâmıyla ma'rûf olup 1950 metre irtifâ'ı hâ'izdir.

Kızılbel Dağı (Kızılbel d.) - Fethiyye Körfezi'nin ve şimâlinde [37] 24 kilometre mesâfesinde bir dağ olup 1366 metre irtifâ'ındadır. Şark-ı şimâlîye doğru uzar ve 20 kilometre kadar bir tûl işgâl eyler. Bunun mâ'ilesi, garbında Dalaman Çayı'na mansıb olan Tahtacı Deresi'ni müte'addid kulları ile besler.

Akdağ (Akdag) - Fethiye kazâsının şark hudûdunu teşkîl eder. Bunun garb mâ'ilesinden Eşen Çayı'na bir hayli dereleri mülhak olur. 30060 metre irtifâ'ındadır.

Giren Dağı (Guiren d.) - Fethiye kazâsı dâhilinde ve Fethiye Körfezi'nin şarkında, 18 kilometre ilerisinde, şimâlinde cenûba mümted ve 25 kilometre tûlunda bir silsile teşkîl eyler. İrtifâ'ı 1200 metredir. Şark mâ'ilesi Eşen Çayı'na bir hayli dereler isâle eder. Garb mâ'ilesinden dahi Fethiye civârına kadar birtakım seylâbeleri gelir.

Babadağ (Baba dag) - Buna Mendos dahi denilir. Fethiye'nin şark-ı cenûbîsinde, 10 kilometre mesâfesinde ve 1670 metre irtifâ'ındadır. Bu dağın etrâfında şâyân-ı tezkâr dereler yok ise de menbâ' suları vardır.

Göktepe (Gueuk Téqé) - Muğla'nın 15 kilometre şimâlinde kâ'in, 1806 metre irtifâ'ındadır. Yazın Ağustos nihâyetine kadar Muğla kasabasının kar ihtiyâcını te'mîn eder.

Kıran Dağları (Kiran d.) - Muğla kasabasına merbût Gökâbâd Limanı'nın şimâlinde garbına doğru 20 kilometre uzar. En yüksek yeri 1018 ve en alçak yeri 641 metre irtifâ'ındadır. Sâhile sarp yalçın kayalıkları müntehî olur. Şâyân menâbî'i yoktur. Şimâl aksâmı Muğla'ya kadar birtakım tepecikler ile imtidâd eyler.

[38]

Kartal Tepesi (Kartal tépéssi d.) - Gökâbâd Körfezi'nin şimâl sâhilinde, Akbük nâm limanın şimâlinde ve 12 kilometre ilerisinde 1160 metre irtifâ'ında bir dağdır. Ehemmiyetsiz ba'zı menâbî'e mâlikdir. Seylâbelerden Ören (Gereme) Deresi teşekkül eder ve Gereme karyesi civârında denize mansıb olur.

Dadya Silsilesi (Datehia d.) - Şarkdan garb-ı cenûbîye doğru uzayan ve 60 kilometre tûlunde bulunan Dadya silsile-i cibâli, şibh-i cezîreyi başdan başa işgâl eyler. Mâ'ilelerinde seylâbelerden başka menâbî'i yoktur. Örencik karyesinin şimâlinde, garbdan şarka ve 14 kilometre tûlundeki silsile 1091 metre irtifâ'ındadır.

Marçal Silsilesi (Martchal d.) - Milas'ın şark ve Muğla'nın garb hudûdu üzerinde ve Milas'ın şark-ı cenûbîsinden şimâl-i garbîsine doğru uzar. 1200 metre irtifâ'ındadır. Bu dağ Kartal Tepesi'nden başlayarak Milas'ın şarkına kadar imtidâd

eyler. Tûlû 20 kilometredir. Bunun şark mâ'ilelerinde şâyân-ı kayd dereler yok ise de garb mâ'ilesi Milas'ın Tozlu Ovası'na akan Menderes Deresi'ni teşkîl eder.

Kazıklı Silsilesi (Kazikli d.) - Milas kasabasının garbında ve 10 kilometre ilerisinde, şimâl-i garbîye doğru uzayarak Bafa Gölü'nün cenûb sâhilinde nihâyet bulur. En mürtefi' mahalli Kazıklı karyesinin şark-ı şimâlisinde olup 1090 metre irtifâ'ındadır. Bu silsilenin garb mâ'ilesinde seylâbelerden başka menâbi'i yoktur. Şark mâ'ilesi, ise Tekfur Anbarı'nda, Dalyan Deresi'ne iltisâk eden Selîmiyye "Mandalyan" Deresi'ni vücûda getirir.

[39]

Beşparmak Dağı (Beche parmak d.) - Bafa Gölü'nün şimâlinden şark-ı cenûbîye doğru imtidâd ederek Milas kazâsını Söke kazâsından tefrîk eder. Yalçın, sarp kayalardan mürekkebdır.

Gökbel Dağı (Gueuk bel d.) - Muğla, Çine kazâları hudûdu üzerindedir. Gâyet sarp granit kayalarından mürekkeb olup garben Beşparmak Dağı'yla birleşir. Cenûb mâ'ilesi Kayırlı Deresi'ni ve şimâl mâ'ilesi dahi Çine ve Karpuzlu çayırlarının pek çok şu'ubâtını teşkîl eder.

Yılanlı Dağ (Ylanli dag) - Bu dağ Muğla'nın şarkından şimâline doğru mümted ormanlıklarla mestûrdur. 1300 metre irtifâ'ındadır. Şâyân-ı iş'âr menâbi'i yok ise de Irmak Çayı'na karışan bir dere, Yarşen (Yarışan) karyesinin şimâlinden ileriye cereyân eder ki bunun Muğla Ovası'na tahvîl mecrâsı mukarrerdir.

Oyuklu Dağ (Oyoukli dag) - Muğla'nın şimâlinde, vâsi' ormanlıkları hâvî 1550 metre irtifâ'ındadır. Şimâl mâ'ilesinden Akçay'a cereyân eden kollar isâle eder.

3 - MA‘ÂDİN

Livâ arâzîsi ma‘âdin nokta-i nazarından epeyce zengîndir. Zımpara ma‘deni arâzî-i sâlise tabakâtında pek külliyetli ve bi’l-hâssa Muğla kazâsıyla Milas kazâsının bir kısmında daha çok ziyâde çokça bulunmaktadır.

Vesâ’it-i münâkalenin fıkdanına rağmen Muğla kazâsından senevî 10 bin ton mikdârı Gökâbâd İskeleyi ve 3 bin tonu Aydın şimendüferi vâsıtasıyla Avrupa’ya sevk olunur. Milas kazâsından 10 bin ton [40] zımpara, Güllük İskeleyi’nden imrâr ve ihrâc edilir. Zımpara ma‘deni yığın hâlinde “şist-i billûrî chiste cristallisé” tabakâtı dâhilinde pek külliyetli mikdârda bulunmaktadır.

Milas’ın ba‘zı yerleriyle Köyceğiz ve Fethiye kazâlarında ve Marmaris kazâsının şimâl-i şarkîsinde ve garbında Hisârönü civârında pek çok krom ve ba‘zı yerlerinde ve bi’l-hâssa Fethiye’nin şimâlinde, Göcek karyesinde manganez ma‘denleri işlemektedir. Köyceğiz kazâsında bu ma‘denler muntazaman işlemekte ise de petrol, petrol, cıva, manyezit, gümüş, zımpara, kömür, demir ma‘denlerinden ba‘zıları için taharrî ruhsat-nâmesi alınmış ve ba‘zıları der-dest-i mu‘âmele bulunmuştur. El-hâletü hâzihî bu kazâ dâhilinde bâ-fermân-ı hümayûn işleyen on bir krom ma‘deni vardır.

Fethiye kazâsında dahi krom çoktur. Bununla berâber fermân-ı hümayûnu sâdır olmuş dört manganez ma‘deni vardır. Göcek karyesi civârında manyezit ma‘denleri dahi mevcûd olup kısmen işlenmişlerdir. Kazânın Girmedere karyesinde grafit dahi vardır.

Bodrum kazâsının Karakaya karyesi civârında Hazîne nâmına mukayyed bir simli kurşun ma‘deni var ise de henüz işlenmemiştir. Yine bu civârda başka bir simli kurşun ma‘deni bâ-fermân-ı hümayûn işlenmiş ve bin ton mikdârı Avrupa’ya gönderilmiştir. Bununla berâber kazânın şark taraflarında zımpara ma‘denleri dahi vardır.

Muğla kazâsının Bayır, Şeref arâzîsinde cıva, arsenik, altun, gümüş, kurşun, bakır, kalay, kalamın, alüminyum, antimon, demir ve manganez ma‘denleri âsârı mevcûddur.

[41]

4- MİYÂH-I MA'DENİYYE

Bünyânü'r-ra'ûf Kaplıcası - Muğla kazâsının garbında, Bozüyük karyesi civârındadır. Suyunun terkîbinde sod, manyezi ve serbest hâlinde bir mikdâr hâmız-ı kibrîtî gazı mevcûd olduğundan miyâh-ı ma'deniyye-i kibrityyeden ma'dûddur. Sıcaklığı 35 dereceden ziyâde olmadığı hâlde resye-i müzmine hastalıklarına fâ'idesi vardır.

Girme Deresi nâmıyla ma'rûf olan Bünyânü'r-ra'ûf Kaplıcası'nın hâsılâtı Muğla Belediyesi'ne â'id olup senevî 17-20 lira icâre verilmektedir. Üç sene evvel menba' civârında kazılmış, havuz şeklinde büyük bir çukur derûnunda istihmâm edilir iken bi'l-âhire hücrelere taksîm edilerek binâ dâhiline alınmış ve isâle olunan su ayrı ayrı hücrelere dâhil olmakta bulunmuştur.

Avâm için hâricde bir havuz dahi inşâ edilmiştir. Beher şahıs için iki kuruş ücret-i istihmâm alınır. Binâ altı odadan mürekkebdır. Temmuz ve Ağustos aylarında gidilir.

Gökbel Ma'den Suyu - Gökbel silsile-i cibâli eteklerinde kalvî bir takım ma'den suları vardır ki karbonit sod, mağnezi ve serbest hâlinde hâmız-ı karbon gazını hâvî ve [Valis] ma'den suyuna müşâbih olup usret-i hazm, mi'de ve em'â hastalıklarına karşı büyük fâ'idesi vardır.

Dalyan Ma'den Suyu - Köyceğiz Gölü'nün denize mansıb olduğu mahalde Dalyan karyesi civârında kükürtlü bir ma'den suyu var ise de mazhar-ı rağbet olamamıştır.

Kapaniç Suyu - Kaplıcadan müştakk olan bu nâmda, Köyceğiz [42] Gölü'nün şimâl-i garbîsi sâhilinde, Hamîd Çiftliği dâhilinde ve Kapaniç mevki'ine karîb "Ölemez" Dağı kurbunda nebe'an eder. Harâreti epeyce yüksek ise de göl sularının karışmasıyla 37 dereceye kadar tenezzül eylemektedir. Terkîbinde kükürt ve bir mikdâr demir bulunmakta olduğundan emrâz-ı cildiyye ve romatizmaya pek iyi te'sîr etmektedir.

Mayıs'tan Temmuz gâyesine kadar bin kişi râddesinde züvvârı bulunur. Şu kadar ki civârında iskâna müsâ'id bir dam bile yapılmamıştır. İstihmâm edenler, çiftlik sâhibine maktû'an üç beş kuruş ücret verirler.

Gebe Ilcası - Fethiye kazâsının sekiz sâ‘at mesâfesinde Gebeler karyesinin bir çâryek ilerisinde kaya ile mestûrdur. Kehf-i tabî‘î hâlinde ve terkîbinde kükürt bulunan suyunun harâreti 33 derece-i santigraddır. Suyu çoktur. Menba‘ında 15 metre tûlünde, hân şeklinde bir binâsı vardır. Emrâz-ı cildiye ve romatizmadan muztarib olanlar fâ‘ide görürler ise de terkîbindeki kibrît-i sod, manyezi ve hâımız-ı kibrîtî gazından dolayı resye-i müzmine ve âlâm-ı asabiyye hastalıklarına banyo sûretiyle fâ‘idesi çoktur. Hazîran on beşinden Ağustos on beşine kadar istihmâm olunur.

Dalyan Suyu - Milas‘ın semt-i şimâlinde ve bir sâ‘at mesâfede Beşparmak Dağlarının Bağçeburun karyesi cihetindeki eteğinden çıkan bu suyun terkîbinde karbonit sod, mağnezi, ve hâımız-ı karbon gazı bulunduğundan “Vişi” ma‘den suyuna arz-ı müşâbehet ederse de Vişi‘ye nisbetle biraz hafiftir. Emrâz-ı mi‘deye ve em‘â‘iyyeye karşı fevâ‘id-i külliyesi vardır.

İçme Suyu - Milas kazâsının semt-i garbisinde kâ‘in Sudere [43] Dağı‘nın dibinden kaynayan ve beyne‘l-ahâlî İçme Suyu nâmıyla şöhet bulan bu su, terkîbinde kibrît sod ve manyeziyi hâvî olması hasebiyle miyâh-ı müşhileden sayılırsa da beş altı kıyye içmedikçe ishâl husûle getirmez.

Ağustos ayında ahâlinin devâm eylediği bu menba‘ suyu kasaba-i em‘â‘iyyeye fâ‘ide-bahşır.

Karaada Kaplıcası - Bodrum kasabasının semt-i cenûb garbında ve Bodrum‘a bir sâ‘at mesâfede bulunan Kara yâhûd Orak Adası‘nın cihet-i şarkisinde ve sâhilde, dağ dibinden nebe‘ân ederek denize cereyân eyler. Suyu her ne kadar tahlîl edilmemiş ise de kükürt ve arsenik emlahasını hâvî bulunduğu anlaşılmaktadır.

Romatizmaya mübtelâ olanlar banyo ederler. Derece-i harâreti 15 ile 23 arasındadır. Ahâlî yazın gidip bir iki ya bu suyun başında ikâmet ederler. Burada me‘kûlât bulunmadığından Bodrum‘dan getirilir. Mikdâr-ı kâfi odalar inşâ olunmuştur. Senede ancak 30-40 kişi kaplıcaya giderler.

5 - TOPRAKLARIN ENVÂ‘ VE VÜS‘ATLERİ

Teşekkülât-ı arziyyesi, İkinci Kısım’ın Birinci Fasl’ında görülen cibâlden terekküb eden arâzînin başlıca mühim ovalarını nazar-ı dikkate alacağız. Bunun için her kazâyı ayrı ayrı mevzû‘-ı bahs eylemek îcâb eder.

Muğla kazâsı: Nefs-i Muğla Ovası, Gökâbâd, Bozüyük Ovaları şayân-ı tezkârdır.

Muğla Ovası - Şarkan ve şimâlen Göktepe, Yılanlı Dağları [44] ve şu‘ubâtı ve garb ile cenûben 900 metre irtifâ‘-ı bahrîde olan Karadağ çalılıklarıyla muhât ve mahdûddur. Ova şimâl-i garbî, şark-ı cenûbî vaz‘iyyetindedir. Hemen müstatîle yakın bir şekil arz eder. 6 kilometre tul ve 4 kilometre arzında ve binâ‘en-aleyh 24 kilometre ya‘nî (2400 cerîb) 24000 dönüm vüs‘atindedir.

Ovada zemînin sath-ı bahrdan irtifâ‘ı 220’den 240 metreye kadar mütebârizdir. Ovanın orta yerinde (150) metre irtifâ‘ında bir tepe yükselerek iki bin dönüm mikdârındaki arâzîsini ibtâl ve işgâl eder. Ovanın kısm-ı şimâl-i garbîsi cenûbuna nisbetle biraz yüksekçe olup kısm-ı cenûbîsi en münhattır.

Ova arâzîsi muhîtinde ve bi’l-hâssa kasabanın şimâlindeki konglomera (conglomérat) ve poding (Poudingue) tabakâtından teşekkül eylemiştir. Karadağ tamâmen “kalker” kayalarından mürekkebdir. Ovanın semt-i re’si şimâl-i garbîsinde bin dönüm vüs‘atindeki mahalden kışın civâr suları terâküm eder ve ancak Nisan’a doğru kurur.

Ovanın cenûb-ı şarkîsi en münhat olduğundan burası bi’n-nisbe en münbit arâzîyi teşkîl etmiştir, Karabağlar bu cihettedir. Karabağlar tûlen üç ve arzen 9 kilometre murabba‘ındadırlar. Toprağın tabî‘ati milli hafîfdir. Ovaya cereyân eden seylâbelerin kısm-ı a‘zamı Karabağlar’a doğru toplanır ve ovanın ortasında, Karabağlar’ın garbında bulunan Hamursuz Dağı’nın semt-i şark-ı cenûbîsinde, üç dört bin dönüm vüs‘atinde bir göl vücûda gelir. Dağın dibinde birtakım menfezler, kehfler vâsıtasıyla sular süzülürse de mürûr-ı zamân ile bunlar tıkanmış [45] olduğundan ovanın pek mühim olan bu topraklarından Nisan gelmedikçe istifâde olunamamasına sebep-i yegâne olmuştur.

Karabağlar nâm mahalde su, 3-4 metre derinlikte çıkar. Fakat pek nâdir olarak su damarı bulunur. Kuyu sularının kâffesi toprağın derin yerlerindeki suların sızıntısından müterâkim bulunur. Su gâyet soğuk ve biraz kireçlice ve yavanca ise de terkîbindeki sâni-i karbonit soddan dolayı gâyet hâמידir.

Kasaba ahâlîsinden hemen her birinin Karabağlar'da birkaç yüz metre murabba'ında yâhûd birkaç dönüm vüs'atinde arâzîsi vardır. Orada kasabada olmayan mükemmel hâneler inşâ ettirilmiştir. Arâzînin vüs'atine göre bir su kuyusu, dolap kuyusu ve havuz vardır.

Arâzînin bir kısmını bağ işgâl eder. Mütebâkîsi, yaz sebzesi tedârük etmek üzere sebze, dûrâ mevrû'âtına hasr olunur. Meyve ağacı mağrûs değildir. Her kıt'a-i arz, tarla yüksek, derin bir hendekle çevrilmiş olduğundan ara yerde, ba'zen iki metre derinliğinde yollardan geçmek mecbûriyeti vardır. Hendeklerin üzeri ser-â-pâ karaağaç, çardak asmaları ile muhâttır. Ma'a-hâzâ ba'zı yerlerde tahta perdeler ile çevrilmiştir.

Uzaktan Karabağlar'a bakılınca hakîkten bâğlık, bostânlık bir mahal olduğuna haml olunur. Ağaçlarla yeşillikleri arasında kırmızı renginde kiremid sakflar başkaca bir letâfet arz eder.

Yerli ahâlînin yüzde doksan beşi yazın bâğlara nakleder. Orada Eylül nihâyetine kadar kalarak kışlık levâzımını ihzâr ederler: Üzümlerinden pekmez, sirke, sucuk yaparlar. Bir de harîmlerin etrâfındaki karaağaçların yapraklarıyla hânenin servet ve vüs'atine göre uçtan altı yedi [46] re'se kadar keçi, koç beslerler. Eylül gâyesinde şehre naklinde beslenmiş hayvânâtı keserek kavurmasını kışa saklarlar.

Karabağlar'ın garb-ı şimâlîsini teşkîl eden arâzî kırmızıca, kumsalca bir milden mürekkebdir. Şu kadar ki su 50-60 metre derinlikte bulunduğundan tabî'aten pek za'îf bir toprağı hâvîdirler. Ekseriyyâ çâvdâr arpa ve dûrâya(dârûya) hasr olunur. Dağ yamaçlarında biraz killi kireçli topraklar bulunursa da mikdârı pek az olduğu gibi çakıl dahi bunlara karışır. Şu hâlde Muğla Ovası ihtiyâcına nisbetle küçük, za'îf, kumsalca toprağı hâ'izdir.

Ula Ovası - Gökâbâd nâhiyesi merkezi olup Muğla'nın cenûb-ı şarkîsinde ve 12 kilometre ilerisinde Ula karyesine â'id ova aynı Muğla Ovası terkîbinde ise de

buradakinin toprağı biraz ziyâdece kil karışmış olduğundan Muğla arâzîsinden daha münbitçedir. Vüs‘ati 8 kilometre murabba‘ındadır.

Gökâbâd Ovası - Gökâbâd Körfezi’nin şarkından Namnam Çayı mecrâsına kadar imtidâd eden dört kilometre arzında ve 15 kilometre tûlünde olup 60 kilometre murabba‘ı vüs‘atinde, tabî‘at-ı arâzî millidir. Şu kadar ki bunun körfez sâhilinden dâhile doğru 10 kilometre mikdârının milinde kil ziyâdecedir. Üst taraflarında kum ve daha ilerisinde çakıl galebe eder. Toprağının derinliği çoktur. Körfeze civâr kısmı, kış mevsiminde bataklık hâlini kesb eder. Ovanın etrâfında köyler bulunur, sâhilde iki bin dönüm kadar bataklık bulunduğundan havâsı vahîmdir.

Burada dûrâ (dârû) ve bi’l-hâssa yulaf zer‘iyyâtı diğerlerine gâlibdir. Yerin [47] kemâl-i kuvvetinden iki metre irtifâ‘ı tecâvüz eden hubûbât eksik olmaz. Toprak esmer renkdendir. Taş nâmında bir şey bulunmaz. Şarktan garba cereyân eden dere ile şimâlindeki dağlar dibinden sular, arâzîyi iskâ edebilir. Arâzî-i mezkûre her nev‘ nebâtât-ı sînâ‘iyye zirâ‘atine sâlihdir.

Bozüyük Ovası - Muğla’nın şimâl-i garbîsinde, 16 kilometre ilerisinde başlar ve aynı istikâmette Gökbel Dağları eteklerine kadar 26 kilometre uzar. Vasatî genişliği 4 kilometredir. Mesâha-i sathîyesi 104 kilometre murabba‘ındadır.

Denizden irtifâ‘ı 300 ile 320 metre arasında olması hasebiyle Muğla muhîtiden daha müsâ‘id ve mu‘tedil bir harârete ma‘rûzdur.

Ovanın cenûb-ı şarkî kısmı, arâzî-i sâlise teşkîlâtı dağlardan terekkeb eyler. Şark ve garbindan müte‘addid dereler ovaya arzen cereyân eylediği gibi şimâle doğru tûlânî kat‘ ede Kamış Çayı’na mansıb olurlar. Ovanın nısf-ı cenûbîsi pek münbit, kumlu milli ve biraz kili muhtevî topraklardan mürekkebdır. Rengi hafîf kırmızı sarıcadır. Şimâle doğru gittikçe kumsal ve çakıllı bir terkîb ahz eyler.

Şimâlinde, ve Gökbel Dağlarının cenûbundaki Kayırlı Ovası, granit suhûrundan müteşekkil kumsal topraklardan ibârettir. Toprağının kuvve-i inbâtiyyesi az olduğundan ekseriyyâ câvdâr misillü hubûbâta hasr olunur.

Ovanın muhîtiden pek güzel zeytûn eşcârı vardır. Ale’s-seviyye Bozüyük Ovası nebâtât-ı sînâ‘iyye zirâ‘atine pek muvâfıktır; kâbil-i iskâ olması dahi başkaca bir liyâkat bahşeder.

Bozüyük ve Gökâbâd arâzîleri türâb-ı müntakilleden müterekkib olduklarından kazânın en mühim ovalarını teşkil eder. Muğla ve Ula arâzîsi ise [48] mahalli topraklarından (Terrain local) müteşekkil olduklarından bu yerler iskâ edilmedikçe, gübrenemedikçe imkân-ı istifâdeyi mahdûd bırakırlar.

Bundan gayrı mahalli olarak teşekkül eden, ufak mikyâsda daha ba‘zı arâzîler vardır ki bunlar köylerin civârında, ekseriyyâ çakıllı kumsal, kırmızı killi topraklardan mürekkeb olup başlıca vâsi‘ arâzî ve ova teşkil etmezler.

Şu hâlde Muğla kazâsı dâhilinde başlıca ova teşkil eden arâzî 190 kilometre murabba‘ı vüs‘atindedir. Buna dağ aralarında, muhtelif vüs‘atlerdeki kara arâzîsi dahi 545 kilometre mikdârı zamm ve ilâve olunursa arâzî-i mevrû‘a mikdârı 735 kilometre murabba‘ına bâliğ olur.

Milas kazâsı: Milas’ın cenûbundan şimâline, ba‘dehu garbına ve ondan sonra cenûb ve garba mümtedd bir haylî ovaları vardır ki bunların arâzîsi muhâtindeki arâzî-i sâlise teşekkülâtı dağlardan husûle gelmiştir; başlıcaları ber-vech-i âtîdir:

Milas Ovası - Milas’ın cenûbundan şimâline doğru uzayan 12 kilometre tûl ve 3 kilometre arzında olan ve 36 kilometre vüs‘atindeki arâzîdir. Bu ova arâzîsi, kumlu milli killi topraklardan mürekkeb olduğu gibi mikdâr-ı kâfi kireci dahi muhtevî türâb-ı müntakilledendir. Ovanın şarkından müte‘addid derelerin şimâle doğru ovayı ta‘kib etmesi arâzînin kâbiliyyetini bir derece daha arttırır. Şimâlinden garb-ı cenûbîye doğru imtidâd eden kısım 14 kilometre tûlünde ve 2 kilometre arzında olup 28 kilometre murabba‘ındaki arâzî evvelkine zamm ve ilâve olunursa Milas Ovası’nın vüs‘ati 64 kilometre murabba‘ına bâliğ olur. [49] Bu arâzî dahi Milas ve Selîmiyye “Mandalyât” çayları taraflarından meydâna gelmesi hasebiyle pek iyi bir kuvve-i inbâtiyyeye mâliktir.

Selîmiyye Ovası - Milas’ın garb-ı şimâlinde, Bafa Gölü’ne doğru imtidâd eyler. Kazıklı ve Beşparmak silsile-i cibâli arasında teşekkül etmiştir. Beşparmak Dağlarının arâzî-i evveliyye ve Kazıklı silsilesinin arâzî-i sâlise teşekkülâtından olması münâsebetiyle toprağın terkîbinde kil, kum, kireç ve potas unsuru bir nisbet-i kâfiyyede bulunmakta ve pek münbit topraklar teşkil etmektedir.

Mandâliyyât Ovası’nı tûlen bu nâmdaki dere kat‘ eder. Ovanın tûlü 12 kilometre ve arzı 2 kilometredir. Mesâha-i sathiiyesi 24 kilometre murabba‘ındadır.

Bu topraklar her nev‘ mevrû‘âta müsâ‘iddirler. Renkleri koyu sarıdır; etribe-i müntakilledendir.

Tuz Ovası - Milas’ın cenûb-ı garbîsinde, Küllük Limanı’nın şarkına kadar imtidâd eyler. 15 kilometre tûlünde 6 kilometre arzında ve 90 kilometre murabba‘ı vüs‘atindedir. Bunun, Küllük Limanı’ndan i‘tibâren 60 kilometre murabba‘ı mikdârı tuzlu, kül ve bataklıklardan mürekkebdir.

Ovanın kısm-ı şarkîsi etribe-i müntakilleden mürekkeb olduğu gibi ba‘zı dereler ile de iskâ olunabilir. Topraklarının tabî‘ati kumlu killidir. Kireçi dahi mikdâr-ı kâfi bulunur.

Gereme Arâzîsi - Milas’ın cenûbunda, sâhilde şarkdan garba mümtedd beş kilometre tûl, iki kilometre arzında ve 10 kilometre murabba‘ındadır. Bunun iki kilometre murabba‘ında, garb kısmı bataklıktır; mütebâkîsi kumlu ve ekseriyyâ çakıllıdır.

Eşcâr-ı müsmirreden zeytûn, incir ve bi‘l-hâssa portakal, limon [50] eşcârı zirâ‘ate sâlihtir. Her vakit cârî değildir. Ma‘a-hâzâ dolap kuyusu küşâdı sehildir.

Varvil Ovası - Milas’ın cenûb-ı garbîsinde, şimâl ve garb cihetleri Tuzla ve Kuyucak Limanları ile mahdûd arâzî-i müntakilledir. Bodrum’un şarkında çıkan müte‘addid seylâbeler ve menâbi‘ Konak Deresi nâmıyla Varvil arâzîsi dâhilinden geçerek semt-i şimâlindeki Tuzla Limanı’na mansıb olur. Toprak derin, rengi koyu kırdır: 25 kilometre vüs‘atindedir. Kâbil-i zirâ‘at tepe ve yamaçları bunun birkaç mislidir. Çiftliğin mesâha-i sathıyyesi 80 kilometre murabba‘ından fazladır. Dağ ve tepeleri topraklı ve yabanî zeytûn eşcârıyla mâlîdir.

Esmer kül renginde olan toprağının ba‘zı yerlerinde kili gâlib geldiğinden çatlaklar peydâ olur. Ma‘a-hâzâ şark ve şark-ı şimâlî tarafları her türlü zirâ‘ate sâlihtir. Limanın medhalinde tuzlası vardır. Kâbil-i zer‘ arâzî 40 kilometre murabba‘ı râddesindedir.

Başlıca ova olarak Milas kazâsında 1800 kilometre murabba‘ında kâbil-i zirâ‘at, 60 kilo[metre] murabba‘ında bataklık arâzî vardır. Bunlar “Kuran”, “Asın”, “Alagün” gibi çiftlikler ile başlıca ufak vüs‘atlerde müteferrik arâzîye mâlik kıraç, killi, kireçli killi ve çakıllı tabî‘atte ve 370 kilometre murabba‘ı vüs‘atindeki kurâ

arâzîsi ilâve olunursa kâbil-i zirâ‘at arâzî mikdârı 550 kilo[metre] murabba‘ında olduğu anlaşılır.

Bodrum kazâsı: Bu kazâ, ser-â-pâ ufak ufak dağ ve tepelerden müteşekkil olmağla başlıca ovası yoktur. Yalnız şarkında Karaâbâd nâhiyesinde beş kilometre murabba‘ında hafif killi, çakıllı ve kumsal tabî‘atte bir düzlük vardır. Arâzî-i mütebâkiyyesi tepe yamaçlarında ve aralıklarında [51] teşekkül eden mahallî topraklardan ibâettir. Zâten bu kazâ dâhilinde hubûbât mahdûddur. Başlıca mahsûlü incir, zeytûn, limon ve portakaldır.

Bitez Ovası - Bodrum’un garbında, beş kilometre ilerisinde cenûba sâhile mümtedd, 4 kilometre tûl ve bir buçuk kilometre arzında, 6 kilometre murabba‘ında bir ovacık vardır ki ser-â-pâ incir ve portakal ve emsâli eşcâr ile muhâttır. Toprağı hafif kumlu killidir. Az derinlikte su çıkar.

Bodrum kazâsı dâhilinde kâbil-i zirâ‘at arâzî 80 kilometre vüs‘atindedir. Bu arâzînin kısm-ı a‘zamı dağ aralarında, çakıllı kireçli killi tabî‘attedir.

Marmaris kazâsı: Merkez kazânın bulunduğu kısmın şimâline doğru 4 kilometre tûl ve iki kilometre arzında, sekiz kilometre vüs‘atindeki düzlükten başka, Marmaris kazâsında şâyân-i zikr ova yoktur. Bunun tabî‘ati çakıllı killi kumlu olup ancak sâhil boyunda arâzî-i müntakilleden ibâret iki kilometre murabba‘ında arâzî teşkîl eder.

Dadya şîbh-i cezîresinin Dadya karyesi civârında, ufak tepeciklerden mürekkeb olmak üzere 24 kilometre ve bediyye kısmında dahi bu mikdâr ki cem‘an 50 kilometre murabba‘ı vüs‘atinde çakıllı kireçli killi ve kumlu arâzî vardır.

Turahiyye şîbh-i cezîresi dağlık ve ormanlık ise de kurâya â‘id 22 kilometre mikdârında kıraç, çakıllı arâzî dâhil-i hesâb edilirse Marmaris kazâsında ekserî eşcâr-ı müsmirre (bâdem, zeytûn, incir, harnub) münhasır olmak üzere, 80 kilometre murabba‘ı vüs‘atinde kâbil-i zirâ‘at ve kumlu arâzî vardır.

[52]

Köyceğiz kazâsı: Köyceğiz kazâsında, arâzî-i müntakilleden mütehaddis pek mühim, cesîm ovalar ve aynı zamânda bataklıklar vardır.

Hamîd Çiftliği Ovası - Köyceğiz kasabasının etrâfında ve şarkdan garba 10 kilometre tûl ve 9 kilometre arz-ı vasatîde bulunan arâzî 90 kilometre murabba'ındadır. Bunun garb-ı şimâlîsinde, 19 kilometre murabba'ı mikdârı bataklık ve bunun 5 kilometre murabba'ı gayr-ı sâ'il eşcârı ormanlığıyla muhâttır. Şark ve şimâl tarafları çakıllı kumlu killi ve garb tarafı pek makbûl türâb-ı muntakilleden mürekkebdir. Ma'a-hâzâ bunun ancak yüzde: 12'si zer' olup bâkîsi hâlîdir. Şimâlinde nebe'ân eden bir haylî dereler bu arâzîyi göle doğru müte'addid yerlerinden kat' eder.

Bey Ovası - Buna galat olarak Bey Oba denilir. Köyceğiz'in cenûb-ı şarkîsinde ve 8 kilometre ilerisinde başlar: 14 kilometre tûl ve 5 kilometre arzında ve 70 kilometre murabba'ındadır. Arâzîsi türâb-ı muntakilledendir. Kırmızıca renkte, milli kumludur, ba'zı yerlerinde kil dahi bulunur. Her tarafı kâbil-i iskâdır. Mısır, sisam zer'ıyyâtı ehemmiyyetle icrâ olunur. Göl sâhilinde üç dört kilometre vüs'atinde bir bataklığı vardır.

Dalyan Arâzîsi - Cenûb-ı garbîye doğru mümteddîr: 15 kilometre tûl ve 6 kilometre arzında ve 9 kilometre vüs'atindedir. Deniz sâhilinde 15 kilometre murabba'ı mikdârında gölcük ve bataklıkları muhtevîdir. En münbit en rakîk eczâ-i türâbiyyeyi hâvîdir; kâbil-i iskâ, milli killi tabî'atindedir.

Ortaca Ovası - Köyceğiz'in şark-ı cenûbîsinde ve Dalaman Çayı'nın garbında kâ'indir; arâzî-i muntakilleden mürekkebdir. Hafîf milli ve aşağılarında [53] milli ve kilicedir. Müselles şeklinde 120 kilometre murabba'ındadır. Kâbil-i iskâ ise de ekser mahalleri kışın bataklık hâlinedir. Vâsi' mikdârda tefcîre ihtiyâc vardır. Her türlü nebâtât-i sînâ'ıyye zirâ'atine sâlihdir.

Dalaman Ovası - Kazâsının cenûbunda, şimâlden cenûba mümtedd ve 25 kilometre tûl ve 12 kilometre arzında olup 312 kilometre murabba'ı vüs'atinde vâsi' bir kısım arâzî teşkîl eder. Ma'a-hâzâ bunun etrâfında başka nâmlarla yâd olunur. 8 kilometre murabba'ında başkaca arâzî dahi vardır ki min-haysü'l-mecmû' 392 kilometre murabba'ı râddesindedir.

Dalaman Ovası'nın içinden Dalaman Çayı geçer. Bundan Bezkeşe karyesinden i'tibâren büyük kanallar vâsıtasıyla Dalaman Ovası'na su alınarak ve ba'dehu müte'addid şu'ubâta ayrılarak arâzî iskâ edilir.

Toprağı tamâmen arâzî-i müntekilledendir. Nısf-ı şimâlisi açık kül rengindedir, nısf-ı cenûbisinde bu renk esmerleşir ve kil unsurunun galebesinden dolayı arâzî yazın ba‘zı çatlaklıklar peydâ eder. Esmer boz rengi, kirecin dahi kâfi mikdârda olduğunu gösterir. Buralarda bire kırk veren hubûbât mahsûlü veren yerler vardır. Ovaları vâsi‘ mikdârda bataklıkları muhtevî iken ahîren pek cüz‘î kalmış ve bundan dolayı ma‘rûf olan vehâmet-i havâ mündefi‘ olmuştur.

Pırnaz Ovası - Köyceğiz’in şimâlinde, 1500 metre irtifâ‘ındadır. Ufak ufak ba‘zı toprak tepecikler araya girmesiyle 30 kilometre murabba‘ı vüs‘atinde ârızalı arâzî vardır. Arâzî ekserî civâr dağların seylâbeleri ile vücûda gelmiştir. Hafif killi kumlu tabî‘atindedir. Rengi kırmızıca, bozdur. Pek az yerleri kâbil-i iskâdır.

[54] Köyceğiz kazâsının müteferrik mahallerinde bulunarak başlıca ve semtli ova teşkîl etmiş kurâ arâzîsi, 32 kilometre murabba‘ı takdîr olunursa kazâ dâhilinde kâbil-i zer‘ arâzînin 1112 kilometre murabba‘ında olduğu tahakkuk eder. Bunun muhtelif mevâki‘de 60 kilometre murabba‘ında bataklık vardır.

Fethiyye kazâsı: Fethiyye kazâsında, vüs‘atiyle münâsib olmayacak derecede ovalar mevcûddur.

Fethiyye Ovası - Fethiyye Limanı’nın şarkından başlayan bu ova, 10 kilometre tûl ve 6 kilometre arzında ve 6 kilometre murabba‘ındadır. Sâhilden beş kilometre şarkına kadar olan arâzî etribe-i müntakillenin en rakîk eczâsını hâvîdir. Rengi koyu esmerdir. Milli killi kireçli tabî‘attedir. Günlükbaşı tarafları kâbil-i iskâdır. Su, pek az bir derinlikte, 3 metrede çıkar.

Ovanın şarkına doğru, beş kilometresinden ilerisi kumsal ve ba‘zı yerleri çakıllıcadır; hafif ve kuvve-i inbâtiyyesi za‘îfdir, gübreye muhtâcdır. Ovanın sâhil kısmındaki 30 kilometre murabba‘ı mahalli en münbittir, her türlü zer‘iyyâta müsâ‘iddir.

Seki Ovası - Fethiyye’nin şimâlinde ve bin beş yüz metreden fazla irtifâ‘ındadır. Şimâl cenûb vaz‘iyyetinde mümtedd ve beş karyeyi muhtevîdir. Toprağı civâr dağların seylâbelerinden tahassul etmiştir. Ara yerde ufak tepeler dahi dâhil olduğu hâlde 120 kilometre murabba‘ındadır. Ekser yerleri hâlîdir. Toprağının rengi sarı kırmızıdır; kumlu killi tabî‘attedir. Yamaçlara gidildikçe çakıllı arâzî çoğalır.

Ba‘zı yerlerinden nebe‘ân eden dereler ile bir kısmı kâbil-i iskâdır. Yalnız hubûbât ve eşcâr-i müsmirre zer‘ ve garsiyyâtına sâlihdir.

[55]

Üzümlü Ovası - Fethiyye’nin şimâlinde, merkez-i nâhiye olan Üzümlü Ovası’nın toprakları hafif, kumsaldır. Murabba‘ şeklinde, üçer kilometre tûl ve arzında ve 9 kilometre murabba‘ındadır. Şâyân-ı kayd derecede bir kıymeti hâ‘iz değildir. Bağ ve hubûbât mevrû‘âtıyla tamâmen işgâl edilmiştir. Gübre ve suya muhtâcdır.

Fethiyye ovalarının vüs‘at-ı umûmiyyesi 225 kilometre murabba‘ındadır.

Bundan başka Fethiyye kazâsı dâhilinde başlı başına ova yoktur. Yalnız Eşen Çayı’nın etrâfında ba‘zı düzlükler ve Eşen’in menba‘ında bir mikdâr arâzî-i müntakille bulunur. Gerek bunlar ve gerek müteferrik sûretteki kâbil-i zirâ‘at kurâ arâzîsi 350 kilometre mikdârında olduğuna göre kazâ arâzîsi 575 kilometre murabba‘ındadır.

Hulâsâ; livâ dâhilinde, kâbil-i zirâ‘at arâzî mikdârı 3132 kilometre murabba‘ı yâhûd 313200 hektar vüs‘atindedir.

6- ORMANLAR, YAYLALAR

Livâ arâzîsinin sülûsânı ormanlık ve çalılıktan ibârettir. Ma‘a-hâzâ ormanları şâyân-ı dikkat bir derece-i ehemmiyyettedir, sâhil-i Bahr-ı Sefid’den i‘tibâren şark ve şimâl hudûduna kadar mümtedd arâzî ser-â-pâ ormanlık ve çalılıktır. Çalılığı ekseriyyâ pıncal teşkil eder ki bundan kömür i‘mâl ederler. Livâ ormanları hakkında bir fikir istihsâl edebilmek için bunların kazâ i‘tibâriyle, telhîsen mütâla‘ası lâzım gelir.

Muğla kazâsı: 2000 ile 2500 hektar vüs‘atinde, 15 orman kıt‘ası vardır. Kazâ ormanlarının vüs‘at-i umûmiyyesi 1510 kilometre murabba‘ı yâhûd 151000 hektardır.

[56]

Ormanlar esâsen mîrî ise de mürûr-ı zamân ile 10692 hektarı husûsî hâlini aldığı gibi mevcûd ormanların büyük bir kısmı dahi husûsiyyet iddi‘âsıyla münâza‘un-fih bulunmaktadır. Bu ormanların kâffesi kereste i‘mâline sâlihdir. Muğla’nın şimâlinde hudûd-ı livâyâ kadar devâm eden cesîm ormanlarda, ba‘zı yerlerinde inşa edilen “dekovil” hatları sâyesinde kereste kat‘ ve Akçay’a nakledilmektedir.

Ormanları başlıca ak ve kızılçam envâ'ı teşkîl eder. Her ne kadar karaçam dahi bulunursa da bu nev' ancak 800 metre irtifâ'-ı bahrîye kadar çıkar ve diğerleri derecesinde hâ'iz-i ehemmiyyet değildir. Baltalıkları sırf pırnal eşcârından mürekkebdir. Eşcâr-ı hasîse miyânında müteferrik sûrette ardıç, kızıl ağaç, çınar, çitlenbik (*Lentiscuspictacia*) eşcârı şâyân-ı tezkârdır.

Muğla ormanlarından senevî 1500 metre mik'abı kereste kat' ve i'mâl olunduğu gibi 5000'den 25000 kantar râddesinde odun kesilir ve 4000 ilâ 10000 kantar mahlût kömür yapılır. Senevî 1500 ilâ 2000 metre mik'abında kereste ihrâc olunur.

Orman mahsûlâtı başlıca çam kabuğu, palamud, sığla yağı (*huile de liquidambor orientalis*), katran ve ziftten ibârettir. Senevî 5000 kıyye kuru çam kabuğu ve 4000 kilo sığla yağı ihrâc olunur.

Köyceğiz kazâsı: Bu kazâ dâhilinde, 52 kıt'ada, 227.280 hektar vüs'atında orman mevcûddur. Bunun 74970 hektarı mîrî, 98100 hektarı vakıf ve 54200 hektarı husûsîdir. Bu ormanların hemen kâffesi ak ve kızıl çam ve ardıçtan mürekkebdir.

Ormanların birçok yerlerinde pırnal eşcârı vardır. Bir de Köyceğiz [57] Gölü sâhilinde ve dereler, çaylar civârında anber-i sâ'il eşcârı bulunur ki bundan senevî 78,000 kilogram râddesinde yağ i'mâl edilmektedir.

Bu ormanlardan senevî 6300 cedîd çeki odun ve 26200 cedîd kantar kömür yapılır; bununla berâber 21354 metre mik'abı kereste i'mâl ve ihrâc olunur. Mahsûlâtından senede, 13925 cedîd kantar çam kabuğu ve 78000 kilo sığla yağı memâlik-i ecnebiyyeye ihrâc ederler; mahreci olan memâlik İngiltere, Holanda, Fransa ve ekser mevâd için Avusturya'dır.

Milas kazâsı: 18'i mîrî ve 12'si husûsî olmak üzere cem'an 30 kıt'a ormana mâliktir. Bunun 35471 hektarı mîrî ve 10681 hektarı husûsîdir. Başlıca kara ve kızıl çam eşcârı ormanları teşkîl eder.

Senevî 3000-4000 metre mik'abı kereste kat' olunur. 23500 cedîd kantar kömür yapılarak İskenderiyye'ye ve 3000 kantar râddesinde çam kabuğu memâlik-i ecnebiyyeye sevk olunur.

Fethiyye kazâsı: 38 kıt'ada, 50,000 hektarı mîrî, üç kıt'ada, 5500 hektarı münâza'un-fih ve 500 hektarı husûsî olmak üzere, cem'an 42 kıt'ada, 56,000 hektar vüs'atinde ormana mâliktir.

Bu ormanları katran ve ak çam eşcârı terkîb eder. Müteferrik sûrette çınâr, pırnal, palamud mişesi ve eşcâr-ı hasîse-i sâ'ir mevcûddur. Senevî 6000 cedîd kantar hatab kat' ve 12.000 ilâ 15000 kantar kömür i'mâl olunur. İhrâc olunan kerâste mikdâr-ı senevîsi: 8000 ile 9000 metre mik'abı râddesindedir. Bununla berâber 1200 kantar çam kabuğu, 10,000 kilogram sığla yağı ve muhtelif mikdârda kitre, sumak, sığla buhûru, palamud, defne yaprağı, [58] hayt (Vitex) ve Mersin çubukları, katran ve sâ'ire sevk olunur.

Bodrum kazâsı: 5400 cerîb vüs'atinde ormanlar vardır. Başlıca kara çam ve ardıçtan mürekkebdir. Çalılıkları pırnal, defne, heltkic (çitlenbik), yabanî zeytûn, harnûb ve yabanî sakızdan mürekkebdir.

Senevî 3,500 çeki odun, 5,000 kantar kömür yapılır. Kereste ihrâcâtı 70-80 metre mik'abından ibârettir. Mahsûlâtı palamuddur.

Marmaris kazâsı: Ormanları 31,500 hektar vüs'atinde olup başlıca kara ve ak çam eşcârından mürekkebdir. Eşcâr-ı hasîse noktasından tamâmen Bodrum kazâsı mecmû'asına mümâsildir. 1500 metre ma'kabı kereste 6000 ilâ 10,000 kantar kömür ve 6,000 kantar odun kat' ve i'mâl olunur.

Yaylalar:

Seki Yaylası - Fethiyye kazâsının şimâl hudûdunda bir düzlüktür. Bu yayla, ovalar sırasında zikredilmekle vüs'at ve keyfiyyât-ı tûrâbiyyesi tekrâr edilmeyecektir. Şu kadar ki muhîti bir sıra cibâl ile muhât ve bir hayli dereler vâsıtasıyla sulak olduğundan orada başlıca yaylanın şarkında Seyyidler ve şimâlinde Doğanlar, Bekçiler, Saltılar ve Çoban Îsâ karyeleri vardır.

Yaylanın garb semtinde, Fethiyye'nin sâhil kısmındaki kurâ ahâlîsine â'id arâzî vardır ve arâzî-i mezkûre köy köy işgâl edildiğinden sâhildeki köyleri esâmisiyle ma'rûfdurlar: Meselâ sâhildeki Dont, Karaçulha karyelerinin kısm-ı sayfisi yaylada bu nâm tahtında mevcûddur. Husûsiyle Karaçulha karyesi 500 hânedan mürekkebdir.

[59] Yazın Mayıs'da sâhil ahâlîsi yaylaya çıkar, orada yazlık hubûbât, mısır ve bostân ekmekle berâber kışlık ihtiyâcâtını tedârik ederler; peynîr, yağ yaparlar. Buralarda mühimce mer'âlar bulunduğundan kırk elli bin keçi ve koyun beslenir ve yeni seneden beri burada kaşkaval peynîri yapılmağa başlamıştır. Sonbahâr mevsiminde sâhil ahâlîsi tekrâr sâhildeki köylerine avdet eder ve esâmîsi bâlâda mezkûr beş karye ahâlîsinden mâ'adâ kimse kalmaz.

Pınaz Yaylası - Köyceğiz'in şimâlinde ve takrîben 1500 metre irtifâ'ındadır. Bu yayla ârizalı olmağla berâber köylerinin ahâlîsi dâ'imîdir, ya'nî kışın orada mukîmdirler. Mevsim-i sayfı geçirmek için pek nâdir olarak oraya gidenler bulunur.

Karaman Yaylası - Seki Yaylası'nın garbında ve Köyceğiz'in şimâl hudûdu üzerindedir. Dört beş bin dönümlük düz bir arâziye mâliktir. 1500 metre irtifâ'ındadır. Burası vakıf bir çiftlik olduğundan zirâ'atı mahdûd ve âdetâ metrûkdür.

Karaman'ın garbında Kalınkoz Çiftliği Yaylası dahi var ise de bu dahi aynı Karaman Yaylası gibidir. Yalnız buradaki arâzî daha vâsi'dir.

Hulâsâ:

Livâ arâzîsinin mesâha-i sathîyye-i umûmiyyesi on altı bin kûsûr kilometre murabba'ı râddesinde olup ber-vech-i zîr inkisâm eder.

5164 kilometre murabba'ı orman

3132 kilometre murabba'ı kâbil-i zirâ'at arâzî

4500 kilometre murabba'ı çalılık ve eşcâr-ı hasîseyi hâvî dağlık

3700 kilometre murabba'ı sengistân [60]

5154 kilometre murabba'ı göl

135 kilometre murabba'ı bataklık

16785 yekûn kilometre murabba'ı yâhûd 1,678,500 hektar

Kâbil-i zirâ'at arâzînin yüzde: 65'i arâzî-i müntakilleden, her türlü zirâ'ate elverişli; yüzde: 25'i kır ve çakıllı ise de ekserî kireçli killi, kumlu ve kumsal ve ma'a-hâzâ hubûbâta ve eşcâr-ı müsmirreye sâlih; yüzde: 10'u killi ve çakıllı topraklardan terekkeb eder.

ÜÇÜNCÜ KISIM

MEZRÛ'ÂT, MAĞRÛSÂT, SANÂİYİ'-İ ZİRÂ'İYYE

1- HUBÛBÂT

Buğday - Buğday başlıca Muğla, Milas, Köyceğiz ve Fethiye kazâlarında zer' edilir. Buğdayların başlıcası Tavas ve Dalaman nâmıyla ma'rûfdur. Tavas buğdayı, dânesi bi'n-nisbe ufak ise de etmek i'mâlinde furuncular indinde makbûldür. Bu nev' Muğla havâlisinde oldukça münteşirdir ve ba'zı yetiştirildiği dağlık arâzide Tavas'inkinden daha güzel bir keyfiyyette bulunmaktadır. Dalaman buğdayı bi'l-hâssa Dalaman Ovası'nda yetiştirilir; dânesi uzunca ve kalıncadır. Sert buğdaylar envâ'ından iken mürûr-ı zamân ile biraz yumuşak buğday ile de telkîh-i tabî'î neticesi karışmıştır.

Livâ dâhilinde buğday; her sene 10,000-14,000 hektar vüs'atinde ekilir. Fethiye ve Milas kazâlarından ba'zı ihrâcât vukû' bulur.

[61]

Arpa - Başlıca dört ve iki sıralı arpalar ekilir. Dört sıralıları, ekseriyyâ Çine arpasından münteşirdir. İki sıralı arpalar pek az yerlerde, birkaç seneden beri ekilmeye başlamıştır. Her ikisi dahi buğday derecesinde ehemmiyet ve vüs'atle ekilir. Arâzî mikdâr-ı meZRû'ası 10,000 hektâr ve ba'zen bu mikdârı tecâvüz eder.

Arpa mahsûlü ekseriyyetle hayvânâta yem olmak üzere ekilirse de Marmaris kazâsının Dadya şibh-i cezîresindeki ahâlî, bi'l-hâssa etmek yapmak için ekerler; bununla berâber Muğla kazâsının hudûd-ı şimâlîsinde kâ'in kurâ ahâlîsinden ba'zıları dahi arpa etmeğini dûrâ [darı] etmeğine tercîh ederler.

Yulaf - Yulaf şâyân-ı ehemmiyet bir vüs'at ihrâz etmez, umûmiyyetle zer' edilen nev' beyâz yulafdır. Dört beş seneden beri siyâh Macar yulafının dahi ta'mîm-i zer'ıyyâtına çalışılmış ve bundan memnûniyyet-bahş netîceler elde edilmiş ise de vâsi' mikyâsda henûz zer'ıyyâtı yoktur.

Yulaf başlıca Milas ve Muğla'nın Gökâbâd arâzisinde yetiştirilir ve mahsûlü hayvânâtın beslenmesinde kullanılmayarak tamâmen sevk ve ihrâc olunur. Zer'ıyyât mikdârı 3,500-5,000 hektardan ibârettir. Gökâbâd Ovası'nda ekilen yulaf meZRû'âtının

irtifâ'ı, ekser mahallerde iki metre irtifâ'ında ve saplarının kalınlığı bir buçuk santimetre kutrunda olanları vardır.

Çavdar - İki nev' çavdar mevrû'dur: Sarı ve mâvî. Her ikisi dahi en za'îf kır arâzîleri işgâl ederler. Muğla ve Milas kazâlarının arâzî-i nâriyyeden müteşekkil topraklarında ekilir. Zer'ıyyâtı [62] ancak 900 hektar vüs'atinde olup mahsûlü ekserıyyâ başka bir hubûbât ile karışık olduğu hâlde öğütülerek unundan etmek yapılır.

Dûrâ - Buna her yerde ak darı nâmı verilir; ak darı, buğday ve arpa mevrû'âtından daha mühim bir mevki' işgâl eder. Zîrâ bi'l-hâssa Muğla ve Milas kazâları kurâ ahâlîsinin yüzde sekseni bunun unuyla etmek yaparlar.

Asıl darı ile olan iltibâsa mevdân vermemek için dûrâyâ ak darı ve asıl dariyâ sarı darı nâmları verilir. 11,000-15,000 hektar vüs'atinde ekilen dûrânın başlıca envâ'ı, sîretü'l-bezûrî beyâz (Andropogon cernum à grain blanc avec hile noir) nev'idir.

Buna Arabistan'da, Habeşistan'da, Yemen'de "Dûrâ (Durra) yâhûd (Douro)" tesmiye olunmasına göre, en doğru ta'bîr dûrâ yâhûd Arab darısı olmak lâzım gelir.

Dûrâ zer'ıyyâtının sebeb-i tevessü'ü, mısır gibi bir takım amelıyyât ve külfetlere muhtâc olmamasıdır. Dûrâ en fakîr, kır bir tarlada mahsûl verebilir. Bununla berâber çapalanması yoktur: Âdetâ hubûbât gibi ve fakat biraz seyrekçe olmak üzere Nisan'da ekilir ve Ağustos'da hasâd olunur. Hem az bir zamânda yetişir hem en za'îf yerler mahsûl verir. Müsâ'id topraklarda be-her hektar arâzîde 20,000 ilâ 30,000 kıyyeye kadar mahsûl alınır. Binâ'en-aleyh dûrâ fukarânın buğdayı mesâbesindedir.

Mısır - Bi'l-hâssa Köyceğiz kazâsının Dalaman ve Muğla kazâsının Bozüyük ve Fethıyye'nin ba'zı mahallerinde ehemmiyyetle ekilir. Mısır bi'l-hâssa etmek i'mâli için yetiştirilir. 2000 hektar râddesinde vüs'ati hâ'izdir.

[63] Mısır hasâdı yalnız başaklarının koparılarak alınmasıyla ekmel edilir. Hayvânâtın beslenmesine hizmeti der-kâr olan saplar; tarlada orman gibi hâliyle bırağılır. Buna da sebeb, kış mevsiminin mu'tedil olması, hayvânâtın her vakit açıkta otlayabilmesidir.

Mısırın başlıca sarı ve beyâz envâ'ı mevrû'dur.

Burçak - Burçak, çift hayvânâtı için 500-600 hektar vüs‘atinde zer‘ edilir. Her kazâda az çok bunun zer‘iyyâtına tesâdüf olunur. İhrâcâtı yoktur. Tamâmen sarfiyyât-ı dâhiliyyeye münhasırdır.

Darı - 40-50 hektar râddesinde ekilen darı ba‘zı yerlerde etmek i‘mâlinde un olarak isti‘mâl edilmek üzere ekilir. Şâyân-ı zıkr hubûbâtta ma‘dûd değildir.

Nohud, bakla, fasulye, böğrölce, mercimek - 800-900 hektar vüs‘ati hâ‘iz olan bakliyyât-ı mezkûre vâsi‘ arâzî işğâl etmez. Yalnız fasulye ve bakla tâze hâlinde satılmak üzere zer‘ edilir. Baklanın kurusu pek de isti‘mâl edilmez.

Fık “gırre” - Bu bakliyye yalnız Marmaris kazasının Dadya şibh-i cezîresinde ekilir, 40-50 hektar vüs‘ati hâ‘izdir. Mahsûlünün bir kısmı mahallinde sarf olunmağla berâber kısm-ı a‘zamı adalar ahâlîsınca “fava” nâmıyla ma‘rûf ve makbûl olduğundan oraya sevk ve ihrâc olunur. Dânesinin kabuğu çıkarıldıktan sonra, âdetâ burçak içine benzer. Dâneleri el değirmenlerinde irmik cesâmetinde kırılmasıyla hâsıl olan irice unundan kaynadılarak hâmûr kıvamında olduğu hâlde derince tepsilere dökülür ve zeytûn yağı ve sirke ile de terbiye edilerek pek iştihâ-bahş ve mugazzî bir yemek yapılır. [64]

Patates - 15-20 hektar vüs‘atinde ekilen bu mahsûl-i kıymetdâr her nasılsa, zirâ‘atine müsâ‘id pek çok arâzî bulunmasına rağmen lâayık olduğu derece-i vüs‘ati ihrâzdan pek uzak kalmıştır. Ma‘a-mâfih bir iki seneden beri bunun ta‘mîm-i zirâ‘atine çalışılmış ve makbûl envâ‘ı celb ve ahâlîye tevzî‘ kılınmıştır.

Mahsûlât-ı Lîfiyye ve Zeytiyye:

Pamuk - Pamuk zirâ‘atine sâlih, hem kâbil-i iskâ yüz binlerce dönüm arâzî mevcûd iken ma‘alesef zer‘iyyâtındaki tekayyüdât ve ameliyyât-ı zirâ‘iyye külfetinden ihtirâzen tevessü‘ edememiştir. Şimdiki hâlde ancak 40-50 hektar vüs‘atindedir. Mezrû‘-ı envâ‘ı Mısır ve Amerika’dır. Bir haylî pamuk tohumu meccânen tevzî‘ kılınmıştır.

Sisam - Sisam livânın hemen her yerinde az çok ekilirse de bi’l-hâssa Köyceğiz kazâsında ve Fethiyye kazâsının ba‘zı sulak yerlerinde zer‘ edilir. Sisam dâ‘ire-i zer‘iyyâtı 5,000 ilâ 8,000 hektar vüs‘atindedir. Bu mahsûlün pek az mikdârı dâhilde, helvâ i‘mâlinde isti‘mâl ve sarf edilir; bâkîsi ihrâc olunur.

Mahsûlât-ı Sınâ'îyyeden:

Tütün - Tütün livânın bi'l-hâssa Muğla ve Milas kazâlarında, beş altı sene içinde pek ziyâde tevessü' eylemiştir. Mikdâr-ı zer'îyyâtı 4,000 hektarı bulmuştur; bundan senevî 2 milyon kıyye tütün hâsıl olmaktadır.

Şu kadar ki ba'zı eşhâs, yalnız başına 40-50 hektar vüs'atinde tütün zer'eylediklerinden bi't-tab' ameliyyât-ı ihzâriyyesini lâıykıyla yapamamakta ve ale'd-derecât bu ihmâl tevâlî eylemekte olduğundan nefâseti [65] dün mahsûl iktitâfına sebebiyyet vermiştir. Hâlbuki mahdûd mikdârda ekilen ve ameliyyât-ı mukteziyyesi tamâmıyla tatbîk edilen mahallerde fevka'l-âde nefis, râyihadâr tütün istihsâl edilmiştir. Arâzî ve muhît tütüne pek muvâfık ise de emr-i ihzârında henüz matlûb olan derece-i kemâl husûle gelmemiştir.

Mütâla'a:

Ale'l-umûm hubûbât zer'îyyâtında tohumluğun intihâbı nazar-ı dikkate alınmadığı gibi ba'zı yerlerde de ma'kûs bir takım ameliyyât yapılır. Mahsûlün keyfiyeti, bereketi, tarlanın kudret ve kuvvet-i inbâtiyyesine merbût bulunduğu mütâla'ası yer tutmuş olduğundan tohumluk intihâbına atf-ı ehemmiyet edilmemiştir. Marmaris kazâsının Dadya şibh-i cezîresi kurâsında, köylünün yegâne medâr-ı te'ayyüşünü te'mîn eden arpa hubûbâtı, her sene aynı tarlaya ekildiği gibi tohumluğu dahi en ufak dânelerden intihâb ederler. Bunun sebebi, gûyâ iktisâda ri'âyet imiş! Bir kile muhteviyyâtında iri dâne olursa mikdârı az ve ufak olursa çok olacağı zehâbından ileri gelmiştir.

Ufak dânelerin, ufak kalmalarındaki esbâb düşünülmemiyor. Bir de ufak dânelerden herhâlde ufak, cılız dânelerden mürekkebe, kemmiyeten az bir mahsûl alınacağına şübhe yoktur. Her tarafta: "Eski bereket artıp kalmadı. Nerde o eski bereket, bolluk?" nidâsı, iştikâsı dâ'imâ duyulur.

Zamân yine o zamân, kâbiliyyet ve muhît, yine o muhîttir. Aradaki fark, yolsuz zirâ'atten tevellüd netâ'ic-i muzırranın hudûsudur. Düşünmeli ki bu tohumlukların ma'kûs bir sûrette intihâb edilmesiyle berâber her sene aynı mahsûlün aynı tarlaya ekilmesinden tevellüd edecek mehâzîr ne kadar azîm zararlar vücûda getirir.

[66] İşte tohumluklar hakkında lâ-kaydî olduğu gibi aynı tarlaya aynı mahsûlün ta'kîb-i zirâ'ati çöktür. İşte bu esbâba binâ'en kazâlar merkezleriyle nevâhî ve bi'l-hâssa Dadya nâhiyesinde birer aded "Maro (Marot)" kalbur makinesinin celb ve mübâyâ'asıyla zürrâ' tohumluklarının belediyyece meccânen temizlettirilmesi ve dolayısıyla ıstifâsı esbâbının istikmâli için muktezî tahsîsât [1]331 senesi idâre-i husûsiyye-i livâ bûdcesine idhâl ve kabûl edilmiştir.

2 - MAĞRÛSÂT

EŞCÂR-I MÜSMİRRE:

Zeytûn - Zeytûn ağacı, yabanî hâlinde, sevâhil-i livâyı ve bi'l-hâssa çalılık ve kıraç olan dağ ve yamaçları işgâl ederek tabî'î ormanlıklar teşkîl eder. Bi'l-hâssa Fethiyye kazâsının cenûb-i şarkisinde Eşen Çayı'nın sağ sâhilinden denize doğru uzayan cibâl ser-â-pâ zeytûn eşcârıyla muhâttır. Yirmi kilometre tûl ve on beş kilometre arzında olan yerlerdeki zeytûn eşcârı ekseriyyâ kesilerek kömür i'mâlinde ve mahrûkâtında isti'mâl edilir. Hâlbuki mevsiminde ufak dânelerden ibâret olan mahsûlü, yeşilliğin arasında mor renkte başkaca bir hoş manzara bahşeder; bu mahsûl yerinde dökülür, toplayan olmaz. Bundan kat'-ı nazar, bu dağların diplerinde mü'esses kurâ civârında yeni aşılanmış hiçbir yabanî zeytûn ağacına tesâdüf olunmaz.

[1]326 senesinde Fethiyye'nin bu havâlide kâ'in "Kölemen" muhtârına, nazar-ı dikkati câlib olan bu lâ-kaydînin esbâbı sorulmuş ve şu cevâb alınmıştır:

[67] "Efendim ben az çok memleket gördüm, biliyorum. Senin nasîhatin bize hiçtir. Bizim fakîr ve zengîn olmamız, kendi elimizdedir. Fakr içinde yuvarlanıyoruz: İşte üstümüzde, bir şeyler yok. Bütün ümidimizi, basîretimizi, şu kıraç arâziye bağlamışızdır. Hâlbuki etrâfımızı kaplayan ve ekseriyyâ ocakta yakdığımız zeytûnlardan her sene beşer, onar dâne aşılanmış olsak bizi refâh ve sa'âdete îsâl edeceğine şüphe yoktur. Fakat ne yapalım ki ten-perestlik buna da mâni'dir, başka bir sebep yoktur" diyerek nazar-ı hayretimi celb etmiş idi.

Milas kazâsının garb havâlisinde birçok topraklı dağlar, ser-â-pâ hüdâyî nâbit zeytûn eşcârını hâvîdir. Buralarda dahi kış mevsiminde, yapraklarını dökmeyen bu mübârek ağaçların, çıplak, sarı yanık renkteki dağların çirkîn manzaralarını örtmekten başka bir fâ'ideleri dokunamamıştır.

Livâ dâhilinde yüz kilometre murabba‘ından fazla hüdâyî nâbit zeytûn eşcârı, ormanlık hâlinde bulunmaktadır. İşte bu mübârek eşcârın teksîr ve ıslâh-ı nev‘i için [1]329 senesinde in‘ikâd eden Meclis-i Umûmî-i Livâ‘ya, aşılıyarak ağaç meydana getirenlere münâsib mikdâr ve mahsûlü görüldüğü vakit başkaca mükâfât-ı nakdiyye i‘tâsı sûretiyle teşvîk-i garsiyyât lüzûmu beyân ve esâsen kabûl edilmiş ise de bunun emr-i tatbîkindeki müşkilâtın dolayı muvakkaten kalmış idi. Yalnız mahsûlünden yağ istihracı Ağustos’a kadar ya‘nî bir sene devâm eden “Bafa” karyesinde tarz-ı cedîd ta‘sîr fabrikası yapana 8,000 kuruş mükâfât-ı nakdiyye kabûl ve tahsîsâtı i‘tâ edilmiştir.

Livâ dâhilinde senevî 2-3 milyon kıyye zeytûn dânesi istihsâl ve kısm-ı a‘zamı ihtiyâcât-ı mahalliye sarf olunur. Bununla berâber 2,5-3 [68] milyon kıyye zeytûn yağı istihrac edilir ki bunun iki buçuk milyon kıyyesi yalnız Milas kazâsında hâsıl olur.

Zeytûn ağacı pek mühim bir menba‘-ı servet olmak liyâkat ve isti‘dâdını hâ‘iz iken her nasılsa bundan istifâde olunamamıştır.

İncir - İncir ağaçları, muntazam incirlikler hâlinde yalnız Bodrum ve Marmaris kazâsının Dadya şibh-i ceziresinde bulunur; mütebâkîsi tarlalar, bağlar kenârlarında ve dağ yamaçlarında, müteferrik sûrette mağrûsdur. Bunların vüs‘at-i hakîkîsi henüz anlaşılamamış ise de mahsûl-i senevîsinden derece-i ehemmiyeti âşikârdır.

Bodrum kazâsından senevî 40-50 bin kantar ve Marmaris kazâsından dahi 20-40 bin kantar mahsûl idrâk ve iktitâf olunur. Livânın diğer kazâlarında dahi incir ağaçları var ise de başlıca ihrâcâtı teşkîl edecek derecede değildir.

Bodrum ve Dadya şibh-i cezîrelerindeki incir eşcârı, kendilerine mahsûs bir nev‘a mensûbdurlar. Meyveler, Aydın ve Nâzilli incirlerinden ufak, fakat gâyet tatlıdır. Ağaçları, Aydın envâ‘ı kadar kesb-i irtifâ‘ ve cesâmet etmez. Dadya nâhiyesinde meyvesi ufak, kabuğu ince, sarı renkte ve içi pek sulu olmayan bir nev‘ vardır ki meyveyi ikiye ayırdıktan ve içine bir bâdem içi koyduktan sonra kapatılarak bâdemlisini yaparlar. Makbûl ve lezîzdur. Ne kadar çok yenilse bıkkınlık vermez.

Bodrum ve Dadya’da Nâzilli nev‘i dahi mevcûddur.

Badem - Bâdem eşcârı, Marmaris kazâsının bi‘l-hâssa Dadya şibh-i ceziresinde pek mühim bir vüs‘at ve müsâ‘id muhît işgâl eder. Dadya bâdemleri

ma'rûftur. Sert ve diş bâdemi olmak üzere iki nev'dirler. [69] Sert envâ'ı livânın her tarafında az çok bulunur. Diş bâdemi yalnız Dadya şibh-i cezîresinde, bağçeler hâlinde bulunur. Ma'a-hâzâ bu mahsûl pek kıymetli olduğundan idrâki zamânında der-hâl ihrâc olunur. Ve mahallinde pek de bulunmaz. Dadya şibh-i cezîresinde senevî 60'tan 100 bin kıyyeye kadar mahsûl hâsıl olur.

Livâ dâhilinde, müteferrik pek çok bâdem eşcârı mağrûs olup mahsûl-i senevîsi 200 bin kıyyeyi bulabilir. Bunun bir kısmı mahallinde sarf ve diğer kısmı hârice sevk edilir.

Arâzî-i sâlise teşekkülâtında olan arâzî-i sâhiliyyede pek muvaffakiyyetle neşv ü nemâ ve mahsûl i'tâ etmektedirler. Bu noktada kırağı ve donun olmaması mûcib-i emniyyet ve muvaffakiyyet olmaktadır.

Ceviz - Ceviz ağaçları başlıca Muğla ve Fethiye kazâlarında mağrûsdur. Kabuğu sertçe ise de Fethiye kazâsının Seki Yaylası'nda mağrûs olan eşcâr mahsûlünün dâneleri biraz ufak ve kabukları gâyet ince ve yumuşaktır. Avuç içinde sıkarak birkaç dânesini birden kırmak zor değildir.

Senevî 150-200 bin kıyye mahsûl idrâk olunur. Ceviz ağaçları müteferrik bir hâlde mağrûsdurlar. Muğla'nın Bozüyük Ovası'ndaki ceviz ağaçları şâyân-ı tezkârdır.

Elma, ârmûd - Elmanın makbûl hiçbir nev'i yoktur. Ârmûdun yazlık suyu var ise de ancak Muğla ve Milas kazâsıyla Fethiye'nin ba'zı yerlerinde bulunur. İhtiyâc-ı mahallîye nâ-kâfi mikdârdadır. Teksîr ve islâha muhtâcdır. Bu sene Ankara'dan bir hayli aşî celb edilmiştir.

Erik - Erik Muğla'ya merbût, Gökâbâd nâhiyesi merkezi olan Ula karyesinde epeyce mağrûsdur. Mikdârı az olduğundan henüz [70] yeşil iken pazar-ı fûrûhta çıkarılır. Meyvesinin kutr-ı a'zamı 7 ve kutr-ı asgarı 5-6 santimetre olup ba'zıları iri tavuk yumurtasından büyüktür. Olduğunda rengi mordur. Çekirdeği ufaktır.

Kiraz, vişne - Kiraz ve vişne ağaçları Muğla'nın şimâliyle Ula karyesinde olduğu gibi Fethiye ve Köyceğiz kazâlarına â'id yaylalarda mağrûsdur. Mikdârı azdır; ihtiyâc-ı mahallîye bile kifâyet edememektedir. Ula'daki vişnelerden bir mikdâr kurusu yapılır.

Kayısı, şeftâli - Kayısı, her tarafta nâdir denilecek derecededir. Şeftâli ise kayısıya nisbetle daha ziyâde mazhar-ı kabûl olmuştur. Muğla'da mağrûs bir nev' şeftâli vardır ki meyvesinin tûyü az, rengi sarı kırmızısı pek az, çekirdeği etine mülâsık, gâyet sulu ve iri olur. Meyvesinin atık kıyye i'tibâriyle 250 dirheme kadar gelenleri olmuştur.

Muhît-i livâ turfanda kayısı yetiştirerek, adalar misillü İskenderiyye ve sâ'ir memâlike ihrâca pek müsâ'id olduğu hâlde bundan da mahrûmdur.

Japon muşmulası (Eriobotrya japonica) - İstanbul'da maltız eriği, yenedünyâ denilen bu ağaç livâ mıntika-i sâhiliyyesinde adalarda ale's-seviyye muşmula nâmıyla ma'rûftur. Müteferrik sûrette mağrûsâtı ve güzel envâ'ı var ise de ihtiyâc-i mahallî nisbetinde olsun mazhar-ı terakkî ve vüs'at olamamıştır. Kıyyesi 2'den 4-5 kuruşa kadar satılan bu mahsûl eşcârının teksîr-i garsiyyâtı lâzımdır.

Portakal, limon, mandarin - Bunların her üçü mıntika-i sâhiliyyede müteferrik hâlde mağrûs olduğu gibi muntazam bânğçeler hâlinde dahi mağrûsâtı vardır. Fakat ihtiyâc-ı mahallîyi te'mîn edecek ve biraz ihrâcât yapa[71]bilecek dereceden ileriye gidememiştir. Pek ziyâde tevessü' ve inkişâfa müsâ'id arâzî ve muhîte mâliktir.

Nar, ayva - Ancak ihtiyâc-ı mahallî nisbetinde mağrûsdurlar. Her ikisi pek güzel mazhar-ı neşv ü nemâ olmaktadır. Marmaris kazâsının şimâl cihetinde, Mezek karyesinde kabuğu ince, mâyhoş bir nev' nar vardır ki dânesi 350 dirhem kadar gelir.

Muz - Sâhil kazâlardan ba'zılarında birkaç aded bulunur. Hâlbuki güzel neşv ü nemâ bulduğu gibi dönüm başına verebileceği mikdâr dahi şâyân-ı tezkâr bir kıymeti hâ'iz iken her nasılsa müsta'id olduğu derece tevessü'-i zirâ'atten mahrûm kalmıştır.

Harnûb ağacı (Caraubier) - Marmaris kazâsının Dadya şibh-i cezîresinde, mağrûsât-ı mühimmedendir. Burada olduğu gibi Köyceğiz, Bodrum sevâhilinde dahi yabanî hâlde olanlara tesâdüf edilebilir.

Dadya şibh-i cezîresindeki harnûb eşcâr her ne kadar, palamud misillü başlı başına bânğçe teşkîl etmezse de tarla başlarında, ötede beride, müteferrik sûrette mağrûs çokça eşcâr vardır. Bundan senevî 18-20 bin kantar mahsûl sevk ve ihrâc olunmaktadır.

Şu kadar ki mahsûl, Girid ve Kıbrıs harnûbları derecesinde tatlı ve sulu olmadığından bu nev'ler ile aşılatırılması için her nasılsa aşî celb olunamamıştır. Mevcûd ağaçların 5-12 metre irtifâ' ve 25-30 metre kutrunda sâye teşkîl edenleri görülmüştür.

EŞCÂR-I GAYR-I MÜSMİRRE:

Dut ağacı - İpek böcekçiliği san'atinin icrâsına mütevakkıf [72] bulunduğu yaprağı yetiştirmek üzere ötede beride, müteferrik bir hâlde mağrûs dut ağaçları var ise de yeniden vucûda getirilmiş muntazam dutluk yoktur. Bu san'ata rağbet ziyâde olduğundan dut eşcârının teksîr ve tevsî'ine çalışılmaktadır.

Muğla ve mülhakâtında beyâz ve kara dut envâ'ı vardır. Muğla'da beyâz dutun meyvesini yemezler.

Kara dut Ula karyesinde ziyâdece mağrûs olduğundan meyvesini kurutarak ve ba'dehu döğerek hâsıl olan tozunu ekşi makâmında, kışın isti'mâl ederler.

Gül - Muğla muhîtinin istidlâl olunan isti'dâdına mebnî iki buçuk sene evvel gül teksîri esbâbına tevessül edilmiş ve [1]330 senesinde def'aten 37 dönüm râddesinde on bir yerde, ilk def'a olarak gülistânlar vucûda getirilmiştir. Bu sene ilk mahsûlü idrâk etmekle bir mikdâr yağ ve su istihrâc olundu. 5 ilâ 8 kıyye gül çiçeğinden bir miskâl yağ alınabildiği gibi yağının derece-i nefâseti dahi 16 râddesinde olduğu tebeyyün etmiştir.

İşbu netîce-i muvaffakiyyet üzerine ve esâsen bir iki seneden beri tütünün para etmemesi dolayısıyla gül garsiyyâtı için ahâlîde büyük bir şevk uyanmıştır. Muğla şu sûretle pek parlak istikbâle nâmzed bulunmuştur.

Palamud ağaçları - 30-40 sene mukaddem İzmir meşesi palamudu gerek ta'in istihrâcında gerek debâğat sanâyi'inde isti'mâl edilmek üzere kıyyesi yüz paradan dört guruşa kadar satıldığı cihetle palamudluklara livânın hemen her tarafında muntazam ormanlıklar teşkîl edildiği hâlde tesâdüf olunur.

Mürûr-ı zamân ile palamud kıymetten düşerek palamudluklar hâliyle [73] bırakılmış, hiçbir tekayyüd-i zirâ'îye tâbî tutulmadığından âdetâ ormana tehavvül etmişlerdir. İşte bundan galat olarak livâ dâhilinde meşe ormanı yok iken ba'zı taraflardan meşe ormanı mevcûd olarak gösterilmiştir.

Asır-dîde palamud ağaçlarının beherinden birkaç kantâr mahsûl alındığına göre bunun evvelki zamâna â'id kıymet ve ehemmiyeti âşikâr olur. Şimdiki hâlde palamudun kantârı yirmi guruşa kadar tenezzül etmiş olduğundan palamudluklar günden güne bozularak zeytûn ve incirliklere tahvîl edilmektedir.

Meyân kökü (Glycyrhiza glabra) - Meyân kökü Bozüyük Ovası'nın şimâlinde ve Fethiye Ovası'nın sâhil kısmında ve mıntika-i dâhiliyyenin ba'zı yerlerinde az bir mikdârda bulunur. Bozüyük'de ba'zı kerre develer ile Aydın'a sevk olunursa da ekseriyyâ masârîf-ı nakliyye ve kal'ıyyesi pek ziyâdeye bâliğ olmasıyla bu kökler kal' ve ihrâc olunamamaktadır.

Kökleri kalınca olduğu hâlde sâkları nihâyet küçük parmak kalınlığında ve yerine göre bir metreye kadar irtifâ' kesb eder. Sâkı senevîdir, yaprakları sâkıt, ertesi sene tekrâr kökten sürer, gâyet arsız bir şecîredir.

Sığla yâhûd anber-i sâ'il ağaçları (Liquidambar orientalis) - Bu ağaç yalnız bu livâyâ mahsûs olması münâsebetiyle biraz etrâflıca mütâla'a olunmağa sezâdır. Livâ mülhakâtında âdetâ ormanlar teşkîl eden bu ağaçlardan sığla yağı (huile de liquidambar) çıkarmağa birçok ahâlî te'mîn-i ticâret eder. Ba'zı ecnebî matbû'ât ve kitâblarda "sitaki (Styrax)" ağaçlarının Rodos Adası'nda ormanlar teşkîl eylediğinden bahisle uzun uzadıya mütâla'a der-meyânına kalkışmışlarsa da Rodos'da [74] bu ağaçlardan eser yoktur; bunlara Rodos'un menşe' olarak gösterilmesi, mahsûlünün merâkiz-i ticâriyyeye Rodos tarîkiyle sevk edilmesinden ve oranın mahrec olmasından münbe'is bulunmuştur.

Bu ağaçlar levziyye (Amantacée) fasîlesinin anberiyeye-i sâ'iliyye (Balsami mifluée) ferî'asına mensûbdurlar. Ağacın tabaka-i haşebiyyesi ile kışırıyyesi beynindeki mıntika-i mevlidesi balsamî bir usâreyi muhtevîdir. Evrâkı mütevâlî, keffî ve sâkıtadır; yapraklarının hâricden şekil ve manzarası âdetâ şark çınarını andırır: Şu kadar ki bunun yaprakları biraz daha ince ve daha meşkûk olmağa berâber soluk sarı yeşil renktedirler. Ezhârı vahîdü'l-mesken; ezhâr-ı müzekkeri gılâf-ı zehreviyyeden mahrûm; a'zâ-i tezkîr kesîrü'l-aded; ezhâr-ı mü'ennese vahîdü'l-gılâf-ı zehreviyyeden olup mübeyyiz iki meskenlidir. Semeresi alebe ve hâcizî bir sûrette munzamirdir.

Bu ağaca buralarda umûmiyyetle "günlük" ve yağına sığla tesmiye olunur ki bu ta'bîr hiç doğru değildir. Zîrâ günlük (Encens) yâhûd (Oliban) teremintiye

(Térébentacée-burseracée) fasîlesine mensûb bosvelya (Boswellia) cinsinin bi'l-hâssa balsâmî karteri (B. Carterie) nâmındaki ağaçtan istihsâl olunan bir nev' zamg-ı râtincîdir ki sığla ağaçlarından bütün bütün ayrı bir ağaçtır. Günlük ağacı şarkî Amerika, Bahr-ı Ahmer ve Hadramut ve Yemen havâlîsi sevâhilinden çıkar.

Binâ'en-aleyh bu ağaca Türkçe sığla ve daha fennî olmak üzere anber-i sâ'il ağacı demek lâzımdır. Bunun kabuğundan istihrac olunan mey'a-i sâ'il (Styrax liquide)den itr-ı mey'a (Styrole) bu dahi suda gayr-ı münhal, kü'ül ve eterde münhal ve beyâz istirasin (Styracine) ve “metastirol (métastyrole)” nâmındaki mevâdd-ı balsâmiyyeden mürekkebdır ve mey'a-i mezkûre terkîbinde bulunan [75] hâımız-ı karafe (Acide sinamique) ba'zen sathında tebellür ettiğî görülür.

Bu ağacın usâresi, mahsûlü olan sığla yağı, mey'a-i mâyi'a yâhûd anber-i sâ'il, sincâbî sarımtırak, biraz yeşile çalar renkte ve bal kıvamındadır. Terkîbinde bulunan balsâmdan nâşî gâyet latîf, tatlı bir râyiha intişâr eder ki bu da başlıca hâımız-ı asel-bendden ileri gelmektedir. Bundan kesîf ve yumuşak ve beyâz damlacıklar hâlinde beyâz mey'a-i sâ'il (Styraxe blanc); esmer mitrak, sert ve kuru damlacıklar şeklinde mey'a-i levziyye (Styraxe amygdaloïde) ve kırmızı esmer renkte, kitle hâlinde mevâdd-ı ecnebiyye ve ale'l-husûs odun taşıyla mahlût mey'a-i ahmer esved (Styraxe rouge brun) nâmiyla üç nev' mahsûl istihsâl olunabilirse de bunların tafsîli lüzûmsuz ve sadedimiz hâricinde kalır.

Şurasını bi'l-münâsebe zikretmek lâzımdır ki Amerika, Meksika ve Luizyana havâlisinde anber-i sâ'il ağacı ferî'asından anber-i sâ'il (Liquidambar styraciflua) nâmında gâyet latîf bir nev'i vardır. Bunun dahi sâkında yapılan şekûk vâsıtasıyla iki nev' balsâm çıkarılmaktadır: Biri zeyt-i anber-i sâ'il (Liquidambar liquide) yâhûd (liquidambar d'Huile) denilir. Ağacın kışrından doğrudan doğruya şakkedilmesiyle istihsâl olunur. Şukûkundan teraşşuh eden mâyi' husûsî kablara alınır ve te'sîrât-ı havâdan muhâfaza edilir. Bu mâyi' kesîf yağ kıvâmındadır, şeffâf, kokusu sert ve latîftir; lezzeti acı ve râyihalıdır. Diğeri beyâz anber-i sâ'il (Liquidambar blanc) olup kabuğunun şakları içinde ve havânın te'sîri tahtında kalan kısımdır. Bunun dahi kıvâmı yumuşak ve âdetâ zift gibidir; beyâz renkte ve evvelkinden yüz kere daha hafif kokuludur. Lezzeti acı tatlı ve râyihası hoştur.

[76] Anber-i sâ'il ağaçlarına ba'zen yalnız istiraks (Styrax) nâmı verilmekte ise de bu ta'bîr doğru değildir. Bizim anber-i sâ'il eşcârı ile bi'l-hâssa "Styrax benzoin" denilen ve sandal fasîlesine (Santalacée) mensûb olan asel-bend ağacı (Plagiospamum Benzoin) arasında fark-ı küllî vardır. Bunları yekdiğerinden ayırmak lâzımdır. Zîrâ bunların mahsûlâtı aynı terkîbâtta mevâddı muhtevî bulunmamaktadırlar.

Bu asel-bend ağacının menşe'i ve vatanı "Sumatra", "Cava" adalarıyla Hind-i Çinî şibh-i cezîresidir. "Malezya" adalarında hâsıl olup ticârette "Siyam" asel-bendi (Benzoin de Siam) nâmıyla satılan mâdde aynı cins ağaçtan istihsâl edilmektedir. Bununla berâber "Kamboc" ve "Laos" mıntıkalarında dahi yetişen bir ağaçtır.

Asel-bend ağacı orta boyda olup müdekkik "Çırk (Tchirch)"e göre letâfetiyle ma'rûf bir ağaç değildir. Kır renkte bir manzarayı hâ'izdir. Yaprakları bizimkilerin aksine olarak beyzî - kat'-ı nâkıs, hafîfçe mü'ennif, çiçekleri mihverî yâhûd intihâ'i salkımdır. Semeresi vahîdü'l-bezûr, kürrevî bir "atme (Drupe)"dir.

İşte şu evsâf-ı nebâtîyyeden sarâhaten anlaşılıyor ki asel-bend ağacı ile anber-i sâ'il ağacı arasında pek çok fark vardır.

Biz de sığla yağının ne sûretle çıkarıldığı ba'dehu îzâh edilmek üzere evvel emirde asel-bend yağının sûret-i istihrâcını tedkîk edelim: Aksâ-yı şarkda, ağaçlarda deverân-ı nesg-ı nebât başladığından i'tibâren kabukları üzerinde, biraz derince, hattâ haşebinden bir kısmı dahi kazılmak sûretiyle şakûk yaparlar: Bunların herbiri mukassar iki cedvel şeklini hâ'iz olup çukurun kenârları aşağıda yekdiğerleriyle birleşecek sûrette [77] tekâbül eder. Sekiz gün sonra, yarıklardan havâda esmerleşip tedricen kuruyabilen, sarımtırak bir mâyi' teraşşuha başlar. Yarıkların derin yerlerinde reçîne toplanır ki bu mâdde ancak iki ay nihâyetinde toplanır.

Birinc yarma ameliyyâtı ağacın yedinci yaşına doğru vukû' bulursa da bu ilk mahsûl dâ'imâ atılır ve yalnız bundan üç ay sonra yapılan şukûkdan teraşşuh eden mâyi' toplanır. Mahsûl, ameliyyâtı ta'kîb eden üç dört seneye kadar tezâyüd eder, ba'dehu tükenir ve ağaç dahi 15-20 seneye kadar kurur. Her sene üçer ay fâsıla ile, her ağaca dörder şakk icrâ edilir. Reçînesinin betâ'etle kurummasından nâşî bundan fazla mahsûl almak gayr-ı kâbidir ki bu noktadan dahi bizim anber-i sâ'il ağaçlarından tamâmen ayrılırlar.

Asel-bend ağacı serin, nemlice toprakları severse de durgun sulardan hoşlanmaz; bu da anber-i sâ'ilden tefrîke medâr bir noktadır. Yeri alçak, harâreti muntazam ve havânın rutûbetli olmasını ister. On dönümlük bir mahalde 500 kadar ağaç gars edilebilir. Bunların teksîri tohum ve sürgünlerledir. Tohumlar evvelâ yasdıkta çimlendirilir. Ba'dehu naklen gars edilebilir. Ana nebâtтан ayrılan şâhlar, yasdığa yâhûd doğrudan doğruya tarlaya dahi dikilir. Her iki hâlde güneşten muhâfaza ve nebâtât-ı âriziyyeden tathîr olunmak lâzımdır. Bu ağaç mahsûlünün mühimm ticâreti vardır. Hind-i Çînî' bi'l-hâssa "Palmbac"da kilogramı iki franktan senevî 800,000'den bir milyon kilograma kadar mahsûl ihrâc olunur. Livânın bataklıkları civârında tecribeten garsa lâyık bir ağaçtır.

[78] Anber-i sâ'il ağaçları Marmaris kazâsının Dadya şibh-i cezîresi sevâhilinde, Muğla'nın Gökâbâd Körfezi sâhiliyle şark sâhilinde ve Köyceğiz Gölü'nün şimâl ve şarkında, Dalaman Çayı'nın etrâfında, Irmak Çayı'nın şarkında ve Fethiyye Körfezi'nin şimâlinde müte'addid ormanlıklar teşkîl eder. Bunlar tabî'atçe söğüd ağaçlarına benzerler. Ekseriyyâ dere içlerinde, su ve göl, bataklık kenârlarında neşv ü nemâ bulurlar. İnsân bu ormanlıklar içinden geçtiği vakit, vehle-i ûlâda kendisinin bir çınar ormanında olduğunu zannederse de bu ağaçların nâzik, ince ve yeşil sarı renkteki yaprakları der-hâl bir husûsiyyet gösterirler. Bâ-husûs çınâr ağaçları derecesinde kesb-i cesâmet eden bu ağaçlıklardan geçer iken, okaliptus ormanlıklarında olduğu gibi intişâr eden asel-bend râyiha-i latîfesi meşâmmı ta'tîr eder.

Şu hâlde diyebiliriz ki anber-i sâ'il ağaçları, suyu durgun olsun olmasın, rutûbetli yerleri sever. Bununla berâber rutûbet-i havâyâ müftekir olduğundan göl, bataklık ve dere kenârları bunun neşv ü nemâsına pek müsâ'iddir. Yüksekçe derece-i harâretin vücûdu dahi lâzımdır. Bu şarâ'it-i inbâtiyyeyi bulamazsa pek yavaş büyür ve yaprağı ufak olur.

Bunun teksîri için sun'î olarak meşcerelikler teşkiline teşebbüs olunmamış ise de teşebbüs lâzımdır. Livâ dâhilinde buna müsâ'id pek çok arâzî vardır. Asr-dîde ağaçların diplerinden fışkıran sürgünler başka, derince ihzâr edilmiş arâzîde pek güzel gars edilebilirler. Tohumları ekilmekle de kâbil-i teksîr ise de bu cihet henüz tecrîbe edilmemiştir. Ma'a-mâfih hüdâyî nâbit olarak livâ dâhilinde bulunan bu ağaç sun'î

sûrette kat'ıyyen teksîr edilmemiştir. Anber-i sâ'il ağaçları [79] 5-6 senelik oldukları hâlde mahsûl, yağ verebilirler. En müsâ'id mevsim-i gars Kânûnlardadır.

Sıgla yağının sûret-i istihracı - Deverân-ı nesğ-ı nebâtın fa'aliyyet-i tâmmesi hengâmında, Mart, Nisan'da yağ isihracına başlanır. Bunun için ağacın kabuğu, mıntika-i mevlide meydâna çıkıncaya kadar kazınıp atılır ki buna burada "tabak açma" denilir. Birkaç amelenin çalışıldığı ağaçlık mahalline de "ocak" nâmı verilir.

Ağaçların sâklarında açılan şerhaların tûlü, ağaç sâkının irtifâ'ına hattâ ba'zı kerre kalın dallarına kadar tecâvüz eylediği vardır; genişliği ağacın zevresine(?) göre muhtelifdir ve bir ağaç üzerinde müte'addid tabaklar açılır. Şu kadar ki bu ameliyyâtı dikkatle yapanlar, tabaklar arasında 8-10 santimetre genişliğinde kabuk bırakırlar. Bu sûretle ağacın muhâfaza-i hayât ve mahsûlüne çalışırlar. Diğer ba'zılarında ağacın yalnız bir tarafında 15-20 hattâ 5 santimetre genişliğinde, şerîd gibi bir kabuk bırakırlar. Bu yolda açılan mahal öylece bırakılarak bir hafta sonra, ağaçlığa gidilir ve evvelce kabuğu alındığı hâlde sızan yağı, ucu kıvrık ve keskin bir âletle yukarıdan aşağıya ve bir iki milimetre kalınlığında, iki santimetre genişliğinde, şerîd tarzında odunundan dahi sıyrarak amelenin boynuna astığı deri tulumun içine doldurur.

Akşâm üzeri doplanan taşlı sıgla yağlarını su ile bir kazana doldurup kaynatırlar. Ba'dehu sıcak iken torbalara kor ve ağırlıklar ile, ağaç cendereler ile sıkırlar. Sızan sulu yağı yerde kazılmış bir sıra mütevâsıl çukurlara sevk ederler; birinci çukur yağ dolduktan sonra ikinciye dolar ve bu sûretle devâm eder. Yağ sudan [80] ağır olduğundan dibe çöker, suyu ileriye aktarma olur. Bu yolda elde edilen sıgla yağını gaz tenekeleri içerisine doldurarak pâzâr-ı ticârete sevk ederler.

Yağ istihracı ameliyyâtı bir hafta veyâ on beşer günlük fâsıla ile Kasım'a kadar devâm eder. Havâ ne kadar sıcak olursa yağ o nisbette ziyâde olur. Torba dâhilinde kalan posanın "buhûr" nâmıyla kıyyesi 15-20 paraya fûrûht olunur, gâyet latîf râyihalıdır. Yağın kıyyesi dahi 7-10 kuruşa satılmaktadır.

Bizde cârî olan yağ usûl-i istihracı fenne pek de muvâfık değildir. Her ne kadar asel-bend ağacı kadar anber-i sâ'iller nâzik değillerse de bu kıymetli ağaçlarımızın sâklarında yapılan şerhalar pek büyük yaralar tevlîd etmektedir. Ağaç bunları kapamağa mahkûmdur, gerçi bundan dolayı kurumuyorsa da mahsûl mikdârı bi't-tabî' azalır. Bunun için usûl-i istihracı şu sûretle ta'dîl etmek îcâb eder.

1) On senelik ağaçtan yağ çıkarmağa başlamalı. Bu yaşta ya'nî otuz santimetre devresinde olan ağaçlarda 4 santimetre arz ve 15-20 santimetre tûlünde şerha yapılmalıdır. Daha büyük devreli ağaçlarda birkaç senede yarasını kapayacak sûrette tabak açmalıdır.

2) Ertesi sene arka tarafında evvelki sene açılan şerhanın mukâbilinde ve evvelki tabağın üst kenârı hizâsından 20 santimetre yukarısından başlayarak mu'ayyen arz ve tûlde şerha yapılmalıdır.

Üçüncü ve dördüncü senelerde evvelki tabakların yanlarında ve yukarıda en son tabağın hizâsından dâ'imâ yirmi santimetre yukarısından başlayarak dördüncü senesinde dördüncü tabak 1,60 metre irtifâ'ında [81] bulunmuş olur. Daha ilerideki seneler için sâkın dallarıyla birleştiği noktaya kadar bu nisbette devâm olunmalıdır.

Ondan sonra birden otuz santimetre irtifâ'dan i'tibâren kapanmış olan tabakların aralarında tabak açma ameliyyâtı başlamalıdır. Şu kadar ki yara tamâmen kapanmamış ise iki yara arasında herhâlde 3-4 santimetre genişliğinde bir kabuk bırakılmalıdır.

İşte bu ağaçların yağ istihrâcında bâlâdaki kuyûda ri'âyet ve bir taraftan dahi teksîrine gayret olunmak sûretiyle ta'mîm ve muhâfazası lâzımdır. Köyceğiz civârında 30 metreden fazla irtifâ' kesb eden bu ağaçların vücûdundan pek çok istifâde oluna gelmiştir.

Bir de talaşlı yağların âdî su yerine deniz suyu ile kaynadılması müraccahtır. Bununla berâber zeytûn ta'sîr-hâneleri misillü demir vidalı cendereler vâsıtasıyla ta'sîr ve yağlarının çimento havuzlarda derci îcâb eder.

Ma'a-mâfih vesâ'it-i ibtidâ'iyye ile çıkarılan yağ, katran kıvâmında sarı yeşil renkte olup gâyet keskin râyihalıdır. Ma'a'l-esef bu yağlar hadd-i zâtında sâf oldukları hâlde merkez-i tağşîş olan Rodos'a uğruyor ve orada ikinci def'a kazanlara giriyor, çam sakızı, kil, geren toprağı karıştırılıyor ki bundan sonra yağın rengi bozularak kirli yeşil bir renk ve ağır bir koku alır. Bina'en-aleyh bunların mahreci olan Marsilya, Hindistân ve Avrupa memâlikine mağşûş gönderilmekte ve şu hâl revâcına mühim mâni'alar îkâ' etmekte olduğundan bir çâresine bakılmak lâzımdır.

[82]

[1]325 senesindeki liva sığla mahsûlü:

Muğla	21103	Kilogram
Marmaris	19613	"
Köyceğiz	40524	"
Fethiyye	31029	"
	112.269	Yekûn

Buna istihsâl edilen 63955 kilogram buhûr mikdârı dahi ilâve olunursa senevî 930369 kuruş kıymetinde anber-i sâ'il mahsûlü husûle geldiği anlaşılr.

3 - SANAYİ'İ ZİRÂ'İYYE

Bâğcılık - Bu san'at bi'l-hâssa Muğla ve Milas kazâlarında şâyân-ı tezkâr bir vüs'at ve ehemmiyeti hâ'izdir. Muğla'da: 1082 ve Milas'da: 600 hektar vüs'atinde bâğlık vardır. Diğer kazâlarda ancak ihtiyâc-ı mahallîye kifâyet edecek derecededir.

Mevcûd envâ'ı şarâblık siyâh, dirmit, razakı, çekirdeksiz, beylerce üzümlerden ibârettir. Her ne kadar çavuş, sevriyye envâ'ı var ise de bunlar ayrıca bâğ teşkîl etmezler. Mevsiminde cümlesinin kıyyesi seyyânen 20 ile 40 para arasında fûrûht olunur.

Bâğcılık pek ziyâde ilerlemek isti'dâdında ise de Aydın vilâyetinin bundan dolayı ma'rûz kaldığı endîşe-i buhrân komşu olan bu livâ için câlib-i nazar-ı dikkattir. Binâ'en-aleyh bundan ziyâde bâğcılığa vüs'at vermek ve ümîd-i istikbâlî yalnız buna hasretmek câ'iz olmayıp bunun [83] yerine diğer nebâtât-ı sînâ'iyyenin teksîr ve ta'mîm-i zirâ'atleri esâs olarak kabûl edilmiştir.

Mevcûd bâğların kazâ i'tibâriyle mikdâr, envâ' ve vüs'atlerini hâvî cedveli ber-vech-i zîr derc edilmiştir:

Esâmî-i kazâ	Müteferrikan mağrûs dönüm	Siyâh üzüm		Razakı	Çekirdeksiz	Beylerce	Yekûn-ı kazâ
		Şaraplık	Dirmit				
Muğla	18505	150	1900	120	670	6130	10825
Bodrum	50	60	-	270	-	-	380
Marmaris	35	-	-	40	-	-	75
Köyceğiz	535		-	-	-	-	535
Milas	1200	1000	1000	-	2000	-	5200
Fethiyye	60	500	300	525	20	-	1405
Yekûn	3735	1710	3200	955	2690	6130	18420

Bâğ mahsûlâtı tâze olarak sarf ve istihlâk olunduğu gibi bir kısmı dahi sirke, şarâb, pekmez i‘mâlinde isti‘mâl ve çekirdeksiz nev‘i kurutularak fûrûht olunur. Kuru üzüm mikdâr-ı senevîsi 360,000 kıyye râddesindedir.

Livâ bâğları floksera illetinden sâlim ve muhîti, Aydın vilâyetinin hemen her tarafı bu âfet ile mâlî bulunması hasebiyle dâ‘imî sûrette bu tehlikeye ma‘rûzdur.

İpek böcekçiliği - Bu san‘at Muğla havâlisinde pek ziyâde ilerlemek isti‘dâdını hâ‘iz iken dut ağaçlarının lüzûmu derecede **[84]** bulunmaması bir mâni‘ teşkîl etmiştir. Hemen her evde az çok böcek beslenirse de kavâ‘id-i sıhhiye nâmına bir şey cereyân etmez.

Mart, Nisan hengâmında böcek tohumu koyunda tutularak açtırıldıktan sonra birebir hasır yayılarak ve onun üzerinde ibtidâ kıyılmış ba‘dehu tam dut yaprakları ile kurtlar beslenir. Fakat nazara uğratmamak, kimseye göstermemek emeliyle odanın her tarafını kaparlar. Bu sûretle hem havânın cereyân edememesi hem böceklerin yerde bulunmaları hasebiyle rutûbetten bir hayli telefât olur; telefâtın esbâbı dâ‘imâ nazara mahmûldür ve bundan pek sakınırlar.

Diğer ba‘zı yerlerde dahi kimsenin giremeyeceği açık odalarda beslenmesi dolayısıyla tehevvlât-ı havâ‘iyyeden böcekler dâ‘imâ az çok müte‘essir olarak telefâta ma‘rûz kalırlar.

Senevî 300-400 kutu ipek böceği tohumu açıldığı hâlde nihâyet 8-10 bin kıyye koza alınır. İşte bu rakam böceklerin ne kadar fenâ hâlde bakıldıklarına şâhiddir.

Birinci mahsûl Mayıs içinde alındıktan sonra Haziran'ın nısf-ı ahîrinde Japon nev'i ipek böceği tohumu ikinci def'a açtırılır ve bundan dahi Temmuz içinde mahsûl alınır. Mayıs'da birinci mahsûl için koparılan dut yaprakları yerine yeniler bir ay içinde kesb-i kemâl edebilirler. Bu mevsimde rutûbet bulunmadığından bi'n-nisbe böcekler pek o kadar telef olmuyorlarsa da ekser yerlerde muntazam böcekhânelerin bulunmaması hasebiyle fazla harârete karşı muhâfaza edemedikleri ve bu yüzden telefâta sebebiyet verdikleri görülür.

Hulâsa: Bu san'attan mümkün olduğu kadar istifâdeye bir ârzû-yı umûmî var ise de el-hâletü hâzihî ahâlîye, dutlukların bulunmamasından ve lâyıkıyla [85] takayyüdâtına ri'âyet olunamamasından dolayı matlûb derecede fâ'ide-bahş olamamaktadır.

Arıcılık - Livâ arâzîsinin pek vâsi' çam ormanlarına mâlikiyyeti dolayısıyla arıcılık dahi vâsi' bir mikyâsda cârîdir. Şu kadar ki tarz-ı atık kovanlardan bir türlü kurtulamamıştır.

Yerli kovanlar ormanlarda mebzûlen bulunan çam tomrukları dâhilinin oyulması ve bu üstüvânenin iki tarafına birer kapak geçirilmesiyle yapılır. Kovanlar şu sûretle pek basît bir şekle ifrâğ edilmişlerdir. Kapaklardan birinin altında arılar geçilecek derecede tûlânî bir fecre bırakılır. Kovanın havâ alması imkânı yoktur. Zîrâ her tarafı muhkemce kapanmış hattâ arka kapağının etrâfı bile tezekli çâmûrla sıvanmıştır.

İşte bu kovanlar kara çam ormanları dâhilinde birdenbire etrâfı ikişer buçuk metre irtifâ'ında dîvâr ile çevrilmiş cenûba ma'rûz mâ'ilelerle murabba'ü'ş-şekl, üzeri açık, içinde odun istifi gibi biribiri üzerine konulmuş yüzlerce kovanı hâvî kovanlıklar teşkîl eder. Kovanların arka tarafları, şimâl cebhesi dîvârına dayanmış olup kapıyı hâvî olan tarafları dahi bir buçuk metre açık kalan avluya müsâdif olur.

Kovanlar bu arılıklarda kendi hâlinde kalırlar. Yalnız mahsûl zamânında sâhibi gider, bal mahsûlünü alır. Bunların beslenmesi için bizar bâl bırakılırsa da başkaca i'âşeleri hâtıra bile gelmez. İklîmin müsâ'adesi hasebiyle kış mevsiminde gerek çamlıklarda ve gerek yeşilliklerde arılar bir dereceye kadar zorla yaşayabilirler. Şu kadar ki fevka'l-me'mûl şedîd kışlarda çok zâyî'âta ma'rûz bulunurlar.

[86] Şu sûretle binlerce arı kovanına mâlik olanlar az değildir. Livâ dâhilinde, kazâ i'tibâriyle kovan ve bal mikdârını müş'ir cedvel ber-vech-i âtî derc kılınmıştır:

Kazası	Kovanların Adedi	Mahsul	
		Bal: kıyyesi	Balmumu: kıyyesi
Muğla	30.475	60.837	5.200
Milas	25.000	70.000	3.500
Bodrum	6.000	30.000	3.000
Marmaris	27.000	65.000	4.550
Köyceğiz	8.000	25.000	2.500
Fethiyye	2.600	5.000	200
Yekûn	99.075	255.837	18.950

İşte bu cedvel mütâla'asından keyfiyet anlaşılacağı üzere kovan mikdârı pek çok olduğu hâlde kovan başına ancak iki kıyye râddesinde bal istihsâl edilmektedir. Yeni kovanlara rağbet olunamaması esbâbı yeni kovanların bir haylî yer işgâl etmesinden ve bunun muhâfazalarının güç olmasından başka bir şey değildir.

Ma'a-hâzâ arıcılık muhtâc-ı teşvîk ve tergîbdir. Bunun için tarz-ı atîk kovanlar misillü biriktirilebilecek sûrette, eski kovanların ta'dîlen ıslâhından başlamak lâzımdır. Bu maksadla 1,60 metre tûlünde mustatîl-i mücessem şeklinde ve içerisi sun'î petek çerçevelerini hâvî [87] husûsî kovanların i'mâl ve tatbîki mûcib-i fevâ'id olabileceği ve böylelikle bir teceddüdün kabûl edilebileceği mülâhaza edilmiş ve istihsâli esbâbına tevessülü mukarrer bulunmuştur.

Sütçülük - Livâ dâhilinde 200,000 râddesinde koyun ve koç 600,000 kadar keçi ve teke bulunduğu gibi 60 bin râddesinde inek dahi mevcûddur. Muğla, Milas, Köyceğiz, Fethiyye kazâlarının şimâlinde yayla taraflarında keçi sürüleri mühim bir yekûn teşkîl ve yazın dahi oralarda imrâr-ı hayât ederler.

Ez-cümle Fethiyye kazâsının Seki Yaylası iki seneden beri biraz terakkî göstermeye başladı: Orada keçi sütünün kıyyesi 25 ve koyun sütünün kıyyesi 30 paraya satılarak kaşkaval peynîri i'mâl edilmektedir. Geçen sene yapılan iki bin kıyye mikdârı İzmir'e sevk edilmiştir.

Muğla ve Köyceğiz'in semt-i şimâlisindeki cibâl kurâsında sütler dâ'imâ yağa tahvîl olunur; peynîr i'mâlini bilmezler. Sütün yağını aldıktan sonra kalan yavan süttten

bir nev' tulum peynîri yaparlar ki bunu gerek tulumlarda tuzlayarak ve gerek tuzladıktan sonra güneşte kurutarak kışa saklarlar. Ba'zı yerlerde dahi destîlere doldurulur ve gâyetle tazyîk edilir, ağzı muhkemce kapatılarak baş aşağı yere gömülür. Kış mevsiminde çıkarılarak sarf olunur. Bu, yağı alınmamış süttten yapılmış olursa lezîz ve güzel râyihalı olur. Kurutulan nev'i, kışın ıslatılarak ya aynen sarf olunur yâhûd onunla börek yapılır. Bundan başka şâyân-ı tezkâr peynîr yapılmaz.

Fethiyye kazâsı yaylalarında ötedenberi yağlı bir nev' tulum peynîri yaparlarsa da lâıykıyla yapılamadığından lezzetinde bir acılık bulunur. Ma'a-mâfih [88] oralarda kaşkaval i'mâlinin şüyû'u bu nakîsayı kısmen telâfiye başlamış demektir.

Milas kazâsında, beyâz yağlı bir peynîr yapılır. Bunun i'mâlinde biraz i'tinâ edildiğinden hafifçe tahammür ettirilir ve ufak gözlü, güzel bir peynîrdir. Milas'dan Muğla'ya getirilir ve senesine göre kıyyesi 6-8 kuruşa fûrûht olunur.

Çökelek peynîrinin kıyyesi altmış paradan dört kuruşa kadar tahavvül eder.

Livâ arâzî-i cibâliyyesinde sütçülüğün şu'ubâtı olan tereyağı, peynîrcilik san'atlarında, irâ'e-i tarîk olunduğu sûrette pek iyi bir inkişâf husûle getirilebilir.

Tavukçuluk - Başlı başına tavukçuluk san'atı yoktur. Her köyde zürrâ', kendisine lüzûmu olan yumurta ve tavuk etini tedârik etmek üzere bir miktâr besler. Tavuklar açıkta, bulabildikleri hubûbât döküntüsünü ve nebâtât-ı ârıza tohumları ile te'ayyüş ederler, hiçbir ihtimâma ma'rûz değillerdir.

Hâlbuki sâhil-i livâ karşısındaki adalar, yumurta ve tavuğa pek büyük bir mahrec teşkîl ediyor. Fazlası İskenderiyye'ye sevk olunabilir. Tavukçuluğa pek müsâ'id ma'rızlar, muhîtlar vardır. Hattâ [1]326 senesinde dört yüz tavuk üzerine mü'esses, Muğla'da bir tavukçuluk şirketi te'sîsine ibtidâr olundu, hisse tevzî'i ve esmânı tedârik edilmiş iken kümes olacak mahallin emr-i tedârikinde hükûmetçe mu'âvenet edilmemesi netîcesi bu teşebbüs-i mühimmi akâmete mahkûm etti.

Köyceğiz, Milas ve Fethiyye kazâlarında pek vâsi', müte'addid göllerin [89] ve bataklıkların ve suların bulunması ile de vâsi' mikyâsda ördek teksîrine müsâ'id pek çok yerler var iken nümûne olarak ördek ve kaza tesâdüf olunmaz.

Tavukçuluk dahi sanâyi‘-i sâ‘ire gibi muhtâc-ı teşvîk ve tergîbdir. Tavukçuluğun çiftçi için ne kadar sehîlü‘l-îfâ ve menfa‘at-bahş bir san‘at olduğu muhtâc-ı îzâh değildir.

Hulâsa: Sanâyi‘-i zirâ‘iyye nâmına Milas’da elli aded zeytûn ta‘sîrhânesiyle demir vidalı üç büyük fabrika vardır. Fabrika makinelerinin beherinin kuvveti 11-20 beygirdir. Bir sabunhâne mevcûd olup senevî 30-40 bin kıyye sabun i‘mâl eder.

Bodrum kazâsında: 24 yağhâne ve buhâr ile müteharrik, 15 beygir kuvvetinde bir fabrika vardır ki bunda hem yağ çıkarılır ve hem un öğüdülür. Muğla kazâsında kırk yağhâne mevcûd olup Köyceğiz ve Fethiyye kazâlarında pek ibtidâ‘î olarak yağ çıkarılır.

Mülhakât-ı livâda sanâyi‘-i zirâ‘iyyeden başka ba‘zı sanâyi‘ vardır ki dolayısıyla zirâ‘atle alâkadârdırlar. O da dokumacılık san‘atıdır. Bodrum kazâsının Karaova karyesinde Çömlekçi ve Mûmcular karyelerinde eskidenberi halıcılık san‘atı cârî olduğu gibi ahîren Şark Halı Kumpanyası Bodrum’da bir şu‘be açarak seksen kız amelesiyle halı nesc ettirmektedir.

Fethiyye kazâsında çûlha ve halıcılık, sanâyi‘-i mahalliyye-i kadîmeden ma‘dûddur. Şu kadar ki bu san‘at ileri gidememiştir. Bundan başka Muğla’da debâğat, pâbûşculuk, terzîlik, demircilik, marangozluk, [90] doğramacılık ve bez dokumacılığı sanâyi‘-i mahalliyyedir. Zeytûn ta‘sîrine mahsûs bir değirmen ile su ile müteharrik, çarhlı, üç taşlı bir un fabrikası vardır.

Milas’da bir dakîk fabrikası olduğu gibi müstakil bir halı destgâhı dahi mevcûd olup bunda yevmiyye 50-60 kadın ve kız amelesi halı nesc ederler. İplikleri mahallinde bükülür, İzmir’de boyanır. Bununla berâber kurâda dahi husûsî destgâhlar vardır. Milas halıları ma‘rûfdur. Âdetâ kadîfeyi tanzîr ederler. Muğla’nın şimâl kurâsında turuncu, sarı, kırmızı, beyâz, siyâh yollu, keçi kılından kilimler nesc ederler ve Irmak kilimleri nâmıyla ma‘rûf olup gâyet dayanıklıdır, yünden yapılmış gibi bir manzaradadırlar. Köyceğiz ve Marmaris’de şâyân-ı tezkâr bir san‘at yoktur.

Bâğcivânlık ve turfandacılık - Bâğcivânlık san‘atı sebze ve eşcâr-ı müsmirre olmak üzere ikiye ayırmak lâzımdır.

Sebze bâğcivânlığı mıntika-i dâhiliyyede ancak ihtiyâc-ı mahallîyi te'mîn edecek derecededir. Başlıca zer'ıyyâtı, soğan, sarımsak, pırasa, ıspanak, lahana, iri turp, havuç, biber, yaprak kerevizi, patlıcan, domates, fasulye, bakla, bamya, hıyar ve sakız kabağından ibârettir. Bu mecmû'a-i zer'ıyyât mıntika-i dâhiliyyede dahi bulunur. Bunların içinde turfanda, mevsim turpları, kök kerevizi, tere, kapuska maydanosu (Persile nain fris ), salatalıklar (Concombre cornichon) envâ'ının teksîr ve ta'mümine çalışılmış ise de turp ve hıyarlar, ufak hacimde olduklarından dolayı mazhar-ı rağbet olamamıştır; kapuska maydanos ve kök kerevizi kab l-i   mmeye mazhar olmuştur.

[91] Mıntika-i sâhiliyyede sebze b ğciv nlığı dahi ancak ihtiyâc-ı mahallîyi tehvîn edecek r ddededir. Fazla-i zer'ıyy ta ehemmiyyet verilmemiştir. Bununla berâber pek erken, turfanda olarak mıntika-i d hiliyyedeki mev k 'a bir mikdâr tâze sebze sevk ve ihrâc ederler. Sebze b ğciv nlığı pek mahdûddur. Meyv b ğciv nlığına gelince: Bu san'atın ba'zı yerlerde biraz başlıca kendi kendine ayrı bir san'at olarak bulunduğu nazar-ı dikkati celb eder. Bodrum kazâsıyla Dadya şibh-i cezîresinde incir, zeytûn, bâdem, portakal, limon, mandarin bâğçeleri, adalara rek bet edecek dereceden uzak bir h ldedirler. İsti'd d-ı mahallî ile mütenâsib mikdâr ve v s'ati ihrâz edememişlerdir. Buna da adem-i teşebb sden başka bir mâni' yoktur.

DÖRDÜNCÜ KISIM

HAYVÂNÂT

1- HAYVÂNÂT-I EHLİYYE

Zü'l-hâfire:

At ve beygir - Livâ hayvânât-ı feresiyyesi Asya ırkının Anadolu kabîlesine mensûb olup kâmetleri ekseriyyâ 1,25 ile 1,46 metre arasında mütéhavvil ise de bu son irtifâ'da nâdiren görülür ve ekseriyyetle 1,38'dir. Eşkâlleri oldukça iyi ve teşekkülât-ı a'zamiyyeleri sağlamdır. Ekserî doru dondadır. Başu ufak, gözleri büyükçe, dudakları kalın, menâhiri açık, kulakları ufak, boyun kısadır. Bel ve kuyruk kılları [92] sık ve incedir. Sağrı ve kuyruk irtikâzı düşük, cıdağı bâriz, cild ince, mafâsıl genişir. İzâm-ı cebhiyye geniş ve düz, kavs-ı kâtı'ları ufak, profilleri düzdür.

Muğla ve Köyceğiz kazâlarında, hayvânât-ı feresiyye oldukça mühim bir yekûn teşkil eder iken Marmaris, Bodrum, Fethiyye ve Milas'da ehemmiyyeti gittikçe azalır; Marmaris, Bodrum ve livânın dağlık, şimâl cihetlerinde hayvânât-ı feresiyyeye esterler tekaddüm ederler. Köyceğiz kazâsında, hergele hâlinde pek çok mikdârda hayvânât-ı feresiyye bulunur. Bu kazâdaki hayvânât-ı mezkûre mikdârı 7-8 bin râddesindedir.

Merkeb - Ekserî siyâh ve boz donda ve 1-1,20 arasında kâmeti hâ'izdirler. Her ne kadar umûmiyyet i'tibâriyle bu nesil pek münderis ise de yine arada öyleleri de vardır ki ba'zı beygirlerden daha iyidir. Marmaris kazâsının Dadya şibh-i cezîresiyle Bodrum kazâsında iyi hayvânlar vardır. Şu kadar ki pek iyi ester elde etmek için muvâfık merkeb aygırı yoktur. Merkeb fukarânın beygiri mesâbesinde olduğundan livâ dâhilinde merkeblerin mikdârı 30 bini mütecâvizdir.

Ester - Katırların çoğu doru, kestane dondadır. Ba'zen siyâh donda olanları görülürse de mikdârı pek azdır. Kâmetleri 1,20 ile 1,30 metre arasındadır. Bu son irtifâ'da olanlar mikdârca az ve bi'l-hâssa Dadya şibh-i cezîresiyle Bodrum kazâsında ve Fethiyye'nin sâhil kısmında bulunurlar.

At, merkeb ve esterler arasında pek muvâfık eşkâli hâvî olanları bulunmasından yek-diğeri beyinde tesâlûb-i mütemâdî tatbîki netîcesinde bu ırkların [93] bir derece ıslâhı mümkün ise de ıstifâ-yı husûsî ancak teşkîli tekarrür eden Milas

damızlık hayvânât deposunun inşâ ve ikmâlinden sonra cây-ı tatbîk bulabilir. Esterlerin 4-5 bin râddesinde oldukları takdîr olunmaktadır.

Bakariyye:

Öküz, inek - Çiftçilerin sabanda, cerr-i eskâlde kullandığı hayvân, kuvvetine istinâd eylediği yegâne mu‘în öküzdür. Ba‘zı fakîrlerde ineğe bile saban cerr ettirilir. Bu hayvânların Asya ırkının yerli, Mısır ve Kırım kabîlelerine mensûb efrâdına tesâdüf olunur. Bu kabîl hayvânât, kadîmden beri iklim-i mahallî ile imtizâc ederek pek güzel müşekkeldirler.

Ale’s-seviyye hayvânın kâmeti 1,10-1,15 metre arasında olup ekserî siyâh dondadırlar. Sarı ve boz renkte olanlar, nısfî teşkîl ederler. Dişilerin başları ufakça, boynuzları irice, sağrıları kısaca, cıdağuları bâriz, tüyleri sertçe ve ciltleri kalındır. Erkeklerinin başları iri, boyunları kalın, usfesi geniş ve derin, hatt-ı zahrîleri müstakîm, harkafa kemikleri yek-diğerinden ba‘îdce, gerden sarkık ve mütenemmû(?), bacakları kısadır.

Kırım ve Mısır kabîlelerinden yerli hâlini kesb eden boğa ve ineklerin irtifâ‘ları 1,20 metreye kadardır. Cildleri ince, tüyleri yumuşak ve parlaktır. 350-500 atık kıyyeye kadar ağırlıkta boğalar bulunur ise de bunlar yalnız Muğla civârına münhasır kalmışlardır. Ale’l-umûm hayvânât-ı bakariyye altmış bin re’s râddesindedir.

Mandalar - Mandalar yalnız Köyceğiz ve Fethiyye kazâlarının sâhil [94] kısmında bulunurlar. Bi’l-hâssa saban ve araba nakliyâtında kullanılmak üzere beslenir. Mikdârı üç yüze bâliğdir.

Mugazziyye ve Ganemiyye:

Koyun - Hayvânât-ı ganemiyye Dağlıç ve Karaman koyunları arasında melez bir kabîledir. Tüyleri Karaman’inkinden daha ince ve Dağlıç koyunlarının tüylerinden kalındır. Boynuzları kıvrık ve kuyrukları büyüktür. Koyun ve kuzu mikdârı 200 bini mütecâvizdir.

Keçi - Keçilere kara hayvân nâmı verilir. Keçi: Yerli ve Malta olmak üzere iki ırka mensûbdur. Malta keçileri livâ sevâhilindeki kazâlarda pek mahdûd mikdârda olarak beslenir, ikişer üçer, yavru doğurur, mütebâkîsi büyük sürüler teşkîl eder.

Tüyleri pek uzun ve pek yumuşak değilse de renkli kilimler nescinde dâhilinde isti'mâl edilir.

Livâ arâzîsinin vâsi' ormanlık ve mer'âlardan mürekkeb olması hasebiyle ziyâdece keçi beslenir. Hattâ mıntika-i dâhiliyyede kâ'in kurâ ahâlîsinin hemen cümlesi az çok keçiye mâliktirler. Mikdârı 600 bini tecâvüz eder. Yapılan peynîr, çıkarılan yağın ekserîsi keçi sütündendir.

Hayvânât-ı sâ'ire:

Deve - Develer, tek hörgüçlü, Anadolu ırkındandır. Kâmetleri 1,62-2 metredir. Deve tüyü, bir vâridât teşkîl eylediği gibi esâsen vesâ'it-i münâkaleden mahrûm kalan livâ dâhilinde pek büyük hidemât îfâ ederler.

Bu mübârek hayvânât, az yem ve az bir ihtimâmla idâre olunur; buna mukâbil 200-250 kıyye râddesinde yük nakleder; pek münteşirdirler. [95] Livânın tehvîn ve te'mîn-i nakliyyâtı husûsunda develerin hizmet ve fevâ'idî pek büyüktür. Mikdârı 7 bine bâliğ olur. Yaz mevsiminde livânın mıntika-i dâhiliyyesinde geşt ü güzâr eden develer kış mevsiminde sâhile indirilerek orada kışlatılır.

Tuyûr-ı ehliyye - Bunların başlıcası tavuk, hindî, kaz, pek nâdir olarak ördekten ibârettir. Ekser köylerde tavus kuşları beslemek âdeti var ise de bundan başkaca istifâde edilmemekte olup mahzâ zînet için bulundurulurlar.

Tuyûr-ı ehliyye içinde ma'rûf henüz bir nesil yok ise de vaktiyle Denizli taraflarında pek münteşir iken ahîren orada inkırâza uğrayan Denizli tavuk ve horosları bi'l-hâssa Muğla muhîtinde pek çoktur. Bunların yalnız yumurtasından istifâde edilir. Ma'a-hâzâ öterken sesinin temâdîsinden dolayı zevk-âşinâyân bu neslin ibkâsına hâdim olmuştur. Pek ma'rûf horosların dânesini 40-80 kuruşa kadar satarlar. Ma'a'l-esef bunun ayrıca yetiştirilerek ıslâh ve teksîr nev'i esbâbı henüz istikmâl edilememiştir.

Mütâla'a: Hayvânât-ı ehliyyenin inkırâz-ı ırkına ve ihtiyâcât-ı zamân ile gayr-ı münâsib bulunmasına mebnî hayvânât-ı feresiyye, bakariyye, ve mugazziyyenin te'mîn-i ıslâhı maksadıyla Milas'da bir damızlık hayvânât deposunun teşkîl ve inşâsına muktezî masârîf meclis-i umûmî-i livâca kabûl ve i'tâ edilmiş ise de her nasılsa kuvveden fi'le çıkarılmamıştır.

2 - HAYVÂNÂT-I VAHŞİYYE

Dağ keçisi - Karaca, geyik nâmı verilen dağ keçileri mıntika-i [96] dâhiliyyenin ormanları ve bunlar civârındaki çalılıkları içinde epeyce mühim mikdârda bulunurlar. Boynuzları siyâh, arkaya ve arkadan aşağıya mukavvis, donu ale's-seviyye açık sarıdır. Av hayvânâtından ma'dûd olduğundan avcılar her sene bundan birer mikdârını itlâf ederler.

Dağ keçileri pek sarp yerleri iskân eder. Dağ keçilerinin, ehlî keçi sürülerine karışan efrâdı zuhûr etmediği hâlde sifâd mevsiminde ba'zı tekelerin sürüden ayrılarak dağ keçilerine iltihâk eylediği vâki' olmuştur. Öyle olduğu hâlde bu keçiler ehliye kat'iiyen temâyül etmemişlerdir. Yaşlı yabanî tekelerin, sifâd zamânındaki derileri posteki için makbûl sayılır.

Beyâz kaplan (Lynx) - Buna kaplan nâmı verilirse de esâsen kaplan olmadığından tefrik için beyâz kaplan demeğe mecbûr olduk. Ormanlarda oldukça bulunur, keçi, koyun ve hattâ ba'zı hayvânât-ı bakariyyeyi dahi itlâf eden bu hayvânın tûlü, kuyruğu dahi dâhil olduğu 2,50 metreye kadar ve irtifâ'ı 60-70 santimetredir.

Gâyet çevik, kuvvetli tırnaklara mâlik müdhiş, vahşî bir hayvândır. Ara sıra hayvânât-ı ehliyyeye musallat olmağa berâber bu hâl ekseriyyâ, av hayvânâtı bulunmadığı zamâna müsâdif olur.

Tüyü beyâz olup koyu sarı renkte benek ve çubuklu yollarla müzeyyendir. Derisi gâyet makbûldür, 3-5 liraya fûrûht olunur.

Tilki - Köylerin çoğu ormanlar ve çalılıklar civârında olduğundan tilkinin fenâlığı az değildir. Bunun için köylerde tavuk kümeslerini, dâ'imâ yerden bir buçuk metre irtifâ'ında bir direk veya ağaç üzerinde etrâfı tahta ile muhât sanduklar vaz'ı sûretiyle yaparlar.

[97]

Sansar - Muhîtin müsâ'adesine binâ'en sansar dahi mevcûd olup köylerde tavuk, piliç, hattâ bulabildiği diğer kuşlara bile saldırmaktan hâlî kalmaz. Ağaçlarda yuva yapan ufak kuşların yumurtalarını yer. Bununla berâber bir haylî fâreleri dahi itlâf eylediği gibi bulabildiği meyve ve bal ile de geçinir. Hele yumurtaya pek düşkündür.

Tavşan - Orman, alılık ve tarlaların civârında mutlakâ tavşan bulunur. Bunun zararı bi'l-hâssa dağ kenârlarında mevrû' yulaf mevrû'âtında görülür. Bol bol yulaf kemirirler. Ma'a-mâfih çok kere bâğ ve bâğçelere sokularak kavun ve kârpûzların içini oyarak ziyânkârlıklar yapar.

Kurd - Kurdlar bi'l-hâssa ormanlıklar içinde bulunan livâ hudûd-ı şimâlîsi civârındaki kurâda bulunur. Her sene az çok zararı dokunur. Köylüyü buna karşı dâ'imâ ihtiyâtlı bulunmağa sevk eder. Ufak bir ihmâlde mutlakâ köylü mutazarrır olur. Kurdlar, mıntıka-i dâhiliyyede bulunur. Mıntıka-i sâhiliyyede bunun vukû'âtına pek de tesâdüf olunmaz.

Çakal - Kâmetçe tilki cüssesinde, köpeğe benzer, kuyruğu kabarık, rengi kurda müşâbihdir. Bu hayvân orman ve çalılıklar ile muhât köylerde ve bi'l-hâssa mıntıka-i sâhiliyyede pek çoktur. Ba'zı köylerde bunların ulumasından, çocuk ağlaması gibi feryâdlarından geceyi râhatça geçirmek ekseriyyâ zor olur.

Çakalların hayvânâta pek o kadar zararları yok ise de bâğlara pek saldırıyorlar. Üzüm yemek için köylerin içine kadar girmek cür'etini gösterirler. Milas'ın garbında, Kuyucak İskelesi'ndeki bâğların bunlardan [98] muhâfazası için dîvârların üzerinde, yerden 3 metre irtifâ'ında, sık dikenli teller gerilmesine mecbûriyyet hissedilmiştir. Dîvârı atlamak üzere koşarak sıçrayan çakallar tellere çarpınca acı acı feryâd ile firâr ederler.

Livâ dâhilinde başlıca memeli hayvânât-ı vahşîyyeden bulunanlar bundan ibâret olup daha bir takım ehemmiyyetsiz hayvânât bulunabilirse de zirâ'atçe kıymetleri yoktur. Bunlar miyânında beyâz kaplanın nesli günden güne azalmaktadır. Buna sebep derisinin kıymetidir: Avcılar bu bâbda oldukça hizmetler ifâ ediyor ise de hayvânât-ı mezkûre itlâfına karşı mükâfât-ı nakdiyye olmadığından tamâmî-i imhâları mümkün olamamaktadır.

TUYÛR-I VAHŞİYYE

Kargalar - Bu mahlûk yeni ekilmiş tarlalar için oldukça bir âfettir. Mazarratları en ziyâde mısır zer'ıyyâtının tatbîk olduğu yerlerde görülür; mühim bir kemmiyyet teşkîl ederler. Bununla berâber [1]326 senesinde Bozüyük Ovası'na istîlâ eden çekirge tohumlarından bir kısmı bunlar taraflarından imhâ edildiği görülmüştür; tohum gömülen mahallerde yerleri deşmiş, yumurta yüksüklerinin üst taraflarını delerek yumurtalarını tamâmen ekl eyledikleri tahakkuk etmiştir.

Saksığan - Bu kuş ekser köylerde sâkindir. Bi'l-hâssa martta ufak tavuk piliçlerini aşırarak sûretiyle îkâ'-ı zarar eder. Öyle olduğu hâlde bunun itlâfını köylü nazar-ı dikkate almaz.

Kartal - Bunun dahi tavuk ve emsâline karşı ba'zı derece zararı görülür. Bereket versin ki mikdârı azdır. Kartalların bi'l-hâssa [99] müfteris (Aigle fauve) nev'i mevcûddur. Bu mahlûk henüz doğmuş, çobanın nazarından nihân kalmış oğlak ve kuzulara bile musallat olur. Bunun için bu yavrucakları yalnız bırakmağa gelmez.

Keklik - Çalılıklar aralarında ve bi'l-hâssa Muğla civârındaki dağlarda Gökbel dağlarında pek çoktur. Avcılar her sene bu kuşları itlâf eyledikleri hâlde mevsimi geldiğinde sadâ-yı dil-nüvâzı dâ'imâ duyulur. Köylü için keklik avı âdetâ bir fâ'ide te'mîn eder. Birkaç dâne keklik uran köylü şehre gider, altışar, yedişer metelikten satar, levâzım-ı beytiyyesinden olan tuz, gaz, sabun ve sâ'iresini tedârik eyler.

Birçok yerlerde yabanî güğercin ve kasabalarda kumru münteşirdir. Bununla berâber bildırcın, karatavuk, sığırcık kuşları dahi şâyân-ı iş'ârdır. Ormanlarda dahi tuyûr-ı sagîrenin envâ'ı mevcûddur.

HAYVÂNÂT-I SÂ'İRE

Kirpi - Hemen her yerde az çok bulunur. Bu hayvân bir taraftan bâğ ve bâğçeler aralarında böcek; danaburnu, köklüböcek(?), fâre, kertenkele ve sâ'ire ile te'ayyüş eder iken diğer taraftan kümeslere gizlice sokularak yumurtalara, piliçlere, meyve ve tohumlara saldırmaktan dahi hâlî kalmaz. Ale'l-husûs arı ve üzümlere de dokunur.

Lero (Léro) yâhûd (Loire) - Bu ufak kâzıma, iri farelere benzerse de tüylerinin uzunluğu parlaklığı hasebiyle çok farklıdır. Tüyü ipek gibi yumuşak, parlak,

sırtı esmer kır ve alnı gümüş beyâz renktedir. Gözlerinin etrâfında, kaş gibi esmer bir çizgi vardır.

Bu hayvân orman ve çalılıklar civârında yaşar. Ancak fecr zamânında **[100]** avlanabilir. Ma'a-mâfih ortalığı tenhâ bulursa gündüzün dahi bağçelere sokularak ağaçlara çıkar ve henüz tâze, yeşil, hattâ olgun olan meyveleri kemirir. Bununla berâber çiftçilerin yardımcısı olan ufak kuş yuvalarına girer, yumurtalarını yer. Kışın uyuşuk hâlinde kalan bu hayvân Nisan'da fa'âliyyetine, zarara başlar. Köylü bunun derisiyle tütün kesesi yapar.

BEŞİNCİ KISIM

AHVÂL-İ İKTİSÂDİYYE-İ UMÛMİYYE

NÜFÛS, MA'ÂRİF, TURUK-I MUVÂSALA, İ'TİBÂR-I ZİRÂ'Î, MESÂKİN, ÇİFTLİKLER, ÂLÂT, HAYÂT-I ZİRÂ'İYYE

1 - NÜFÛS-I UMÛMİYYE

Livâ nüfûs-ı umûmiyyesi, seneden seneye mütezâid bir sûrette terakkî eylemekte olduğu istatistikler mündericâtıyla mü'eyyed bulunmaktadır. 1326 senesinde yapılan istatistiğe göre livâ nüfûs-ı umûmiyyesi 191,409 iken 1330 senesi kuyûd-ı ihsâ'iyyesine nazaran 204,852 râddesine vâsıl olarak üç sene zarfında 13,443 nüfûsun tezâyüd eylediği anlaşılmıştır.

[1]330 senesindeki nüfûs-ı umûmiyye mikdârı, kazâ i'tibârıyla ber-vech-i zîr cedvelde irâ'e edilmiştir: **[101]**

Kazâsı	Nüfûsu		Yekûn
	Zükûr	Înâs	
Muğla	33227	34092	67319
Fethiyye	20443	20094	40537
Milas	18755	19015	37770
Köyceğiz	12039	12943	24982
Bodrum	9655	9460	19115
Marmaris	7505	7624	15129
Yekûn	101624	103228	204852

Bundan Muğla kazâsında 28,712, Fethiyye'de 24,100, Milas'da 25,000, Köyceğiz'de 7,110, Bodrum'da 3,464, Marmaris'de 10,200 ki cem'an 98,586 nüfûsun fî'len zirâ'atle iştigâl eylediği ve mütebâkîsi ma'lûl, mecnûn, talebe, san'atkârlardan: deveci, na'lbend, demirci, tüfenkçi, nakkâş, arabacı, sâ'atçi, bıçakçı, değirmenci, hıızarcı, leblebici, keçeci, kuyûmcu, pâpûşcu, bakkâl, meyhâneci, bâğcivân, kassâb, arzuhâlcı, furûncu, dişçi, sünnetçi, eczâcı, tabîb, da'vâ vekîli, tenekeci, marangoz, hamâmcı, hâncı, berber, kireççi, dülger, semerci, halvâcı, kahveci, lokantacı, kiremitçi, terzî, sarrâc, boyacı, bakırcı, debbâğ, demirci, kayıkçı, süngercilik san'atlarıyla iştigâl eyledikleri tahmîn edilmiştir.

Fi'l-hakîka bu mikdâr ve nisbette erbâb-ı sanâyi' var ise de hiçbir kimse yoktur ki beş on dönüm arâziye mâlik olup da bir taraftan da zirâ'atle iştigâl etmemiş olsun, bir taraftan hem san'ata devâm eder, diğer taraftan dahi tarlasını zer' ettirir. Amele parasının kısm-ı [102] a'zamını sanâyi'inden istihsâl eyler, binâ'en-aleyh bu hakîkate karşı sırf sanâyi' ile geçinen nüfûs mikdârı ancak yüzde beş nisbetten yukarıya çıkamaz.

Şu hâlde nüfûs-ı umûmiyyenin nısfı sırf zirâ'atle ve nısf-ı mütebâkîsi hem zirâ'at, hem sanâyi' ve ticâret ile iştigâl ederler.

2 - MA'ÂRİF

Emr-i ma'ârif pek geridedir. Ekser kurâda usûl-i atîka üzre tadrîsât icrâ eden köy mektepleri vardır ki bu mekteplerden çıkan talebe ne okuyabilir ne de yazabilir. Zâten devâm dahi etmezler: Bir taraftan çocukların ilk bahârdan son bahâra kadar, çiftçinin devâm eden meşâgil-i rûz-merresini ta'kîbden, diğer taraftan pek ehemmiyetsiz olan mu'allim istihkâkının köylülerce te'mîn ve i'tâ edilememesinden mektebler âdetâ mu'attaldır.

Zâten devâm te'mîn edilmiş olsa bile ihtiyâcât-ı asriyye ile münâsib muktedir mu'allim bulunamaz, bulunsa dahi 250-300 kuruşa köy hayâtını ihtiyâr edip de çocuklarla uğraşamaz. Bu mikdâr ma'âş, ancak o menfa'ati başka sûretle tedârikten âciz olanlar kabûl edebilirler. Bir de usûl-i cedîde ile tadrîse muktedir ba'zı mu'allimlerin bir müddetten beri az bir ma'âşa râzî ve râğb olmaları esbâbı, mu'âfiyet-i askeriyyeden istifâde emelinden ileri gelmiş idi. Ahîren bu ümîd dahi kalmadığından bu kadar dûn bir ma'âş ile ihtiyâc-ı ma'ârifin taht-ı te'mîne alınması imkânı münselibdir.

Livâ dâhilinde resmî ve husûsî olmak üzere 34 medrese ve buna [103] müdâvim 560 tâlib vardır. Medresede ta'kîb olunan usûl-i tadrîs tarz-ı atîktir. Talebe ancak 10-15 senede icâzet almağa muvaffak olabilir, bir de ba'zı fennî derslerin i'tâ ve tadrîsine henüz muvaffakiyyet hâsıl olamamıştır.

Her ne kadar, ba'zı taraflarda, bu bâbdaki noksânı telâfiye himmet edilmekte ise de ma'a'l-esef himemât-ı vâkı'anın ekseriyyâ akîm kaldığı görülmektedir.

Livâ dâhilinde, ma'ârif idâresine â'id olmak üzere resmî ve husûsî 209 zükûr ve 9 inâs mektebi vardır; bunlara müdâvim 6606 talebe-i zükûr ve 862 talebe-i inâs mevcûddur. Zükûr mekâtibinden 109 adedi tarz-ı atîk tedrîsât icrâ eder ve mu'allimlerinin ma'âşâtı, köylünün ta'ahhüd ettiği gayr-ı mu'ayyen mikdârdan ibârettir ki bunlardan hiçbir vechle istifâde olunamaz.

Mütebâkî yüz mekteb idâre-i husûsiyye-i livâ bûdcesi dâhilinde küşâd edilmiş ve tedrîsâtı Ma'ârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesi'nin ol bâbdaki programına tevfikân teşkîl olunmuştur. Gerçi bunlar da muhtâc-ı ıslâh ve ikmâl ise de: 400 karyeden mürekkeb olan livâ dâhilinde yalnız yüz mektebin bulunması ihtiyâca pek gayr-ı muvâfıktır. Hesâb-ı vasatî üzerine dört köye bir mekteb isabet ediyor.

İdâresi köylü tarafından te'mîn olunan 109 mekteb intizâmından, lâıyıkıyla tedrîsât icrâsından ve hattâ mekteb binâsından mahrûm olduğuna göre talebe mikdâr-ı mecmû'unun dahi ancak nısfı müdâvim bulunabilmektedir. Şu hâlde zükûr talebe mikdâr-ı hakîkisi 3303 neferden ibâret kalıyor: 200,000 kûsûr nüfûs-ı livâ ile mukâyese olunursa 1000'de: 15 ve yüzde: bir buçuk nüfûsun mektebe müdâvim bulunduğu anlaşılır. **[104]** Şu sûretle hâl-i hâzırda mevcûd bu mekteblerle ma'ârifin ta'ammümü imkânı yok demektir.

Ma'ârif Nezâreti'nin mekteb-i ibtidâ'iycede tedrîs etmek üzere tertîb eylediği program, ihtiyâcât-ı memlekete ne kadar muvâfık ise bunun tamâmen tatbîki dahi o kadar müşküldür. Bu programı muvaffakiyyetle tatbîk edebilmek için herhâlde köy mekteb mu'allimlerine verilecek ma'âş-ı şehrinin 400-500 kuruştan aşağı olmaması lâzımdır. Bir de mu'allimlerin bir programda mûnderic dūrûsu amelîyyâtıyla, tatbîkâtıyla gösterebilecek iktidârı hâ'iz olmaları, o yolda yetiştirilmiş bulunmaları gâyet mühim bir noktadır.

Etfâl-i vatan, ma'a'l-esef devr-i sâbıkın tûl müddet ihmâl ve seyyi'ât ile mâlî bir hâlde devâmından nâşî muntazam bir gâye, bir yeknesaklık tahtında terbiye görememiş, her türlü kayddan vâreste bir hâlde büyümekte ve ahlâk ve terbiye-i ictimâ'iyeye münâfî, kesbî bir ahlâk-ı zemîme ile mütehallık olmaktadır ki bunun netâ'ic-i muzırrası her vakit câlib-i ibret sûrette görünür. Cehilden, tahsîl ve terbiyenin ihmâlinden dolayı köylü hayâtı pek ziyâde huşûnet kesbetmiştir: Ten-perestlik kemâl derecede cârîdir. Sa'y ve amel âdetâ merdûd imiş gibi yazın işlerin en fa'âl zamânında,

herhangi bir köye gidilmiş olsa, görüşecek, konuşacak bir hayli erkek köylünün kahvehânelerde yaslandıkları görülür. Buna Köyceğiz ve Fethiye yaylalarıyla Marmaris ve Bodrum havâlsî birer müstesnâ teşkîl edebilir. Oralarda kahvehâneler pek görülmediği gibi ten-perestlik dahi meşhûd değildir.

Fakat Muğla ve Milas kazâlarıyla Köyceğiz'in bir kısmında 15-20 hânelik bir köyde herhâlde 3-4 kahvehâne bulunur. Kahvehâne her zamân müşterî [105] ile mâlîdir. Tarlada, dağdaki mesâ'î-i yevmiyye ekseriyyetle kadınlara tahmîl edilmiştir. Bu cesûr, metîn kadınlar hem vazîfe-i beytiyyelerini ve hem tarladaki işlerini îfâ ederler.

İşte esbâb-ı ânifeye binâ'en bir terbiye-i vâhide bulunmamakta olması hasebiyle mekâtib-i ibtidâ'ıyyeyi tamâmen leyli yapmak zarûreti vardır. Zirâ çocuğa millî, yeknesak bir terbiye verecek muhît hâzırlanmamıştır. Bunun için etfâl-i vatânı mu'ayyen bir terbiye-i ictimâ'ıyye dâhilinde yetiştirmek, bir gâye, bir emel tahtında olan terbiye-i ibtidâ'ıyyeyi te'mîn etmek lâzımdır.

Cehâlet ve bunun netâ'ici olan ten-perestîden görülegelen fenâlıklar mûcib-i ibrettir. Efkâr-ı nâsda yerleşen "okumak, me'mûr ve kâtib olmak içindir" efsânesini kökünden söküp atmalıdır. Çocukları yavaş yavaş fikr-i zirâ'at, san'at ve ticâretle yetiştirmelidir ki ileride aynı gâye ve maksadı ta'kîb ve tevsî' edebilsin.

Hâl-i hâzır muhârebâtın müstenidün-ileyhi sanâyi' ve iktisâd esâsları değil midir? Bunların hiçbirisi bizde olmazsa ma'azallah esâret-i iktisâdiyye netâyic-i elîmesini idrâk etmek bir şey değildir. Bunun için fikr-i sanâyi'î ezhân-ı nâsda zer' ve ta'mîm ettirmek üzre, burada bir dârü's-sanâyi'e ihtiyâc-ı şedîd vardır.

Bu mektebde ta'kîb olunacak gâye, amelî erbâb-ı sanâyi' yetiştirmektir. Yoksa ekser vilâyette olduğu üzre, mevcûd sanâyi' mekâtibi me'zûnları gibi me'mûriyyet peşinde dolaştıktan sonra matlûb olan gâye istihsâl edilmemiş olur. Buna dahi başlıca sebeb, tedrîsâtta usûlün sakâmetidir. Talebe mâdemki san'atkâr olarak yetişecektir, o hâlde tesviyeciyê lüzûmu olan mihanik ve sâ'ir nazariyyât-ı hikemiyyenin terzîlere, kunduracılara, mürettiblere ve sâ'ireye seyyânen okutturulmasındaki fâ'ide nedir.

[106] Tesviyeci, o san'ata, mürettib ona müte'allik, terzî terzîliğe dâ'ir nazariyyât ve tatbîkâtı görmeli ve marangoz yine kendisine lâzım olacak mevâddın

nazarriyâtını okuyup ameliyyâtını da fabrikada, mu‘alliminin nezâreti tahtında icrâ etmelidir.

İşte bizdeki sanâyi‘ mekteblerinden, lâıyıkıyla san‘atkâr çıkamamasının başlıca sebebi!.. İşte bu uğurda sarf edilen binlerce liralık masârının netîcesi!.. Bu mekteblerden, bunca senedir telebe çıktığı hâlde sanâyi‘ ile iştigâl edenlerin mikdârı parmak ile sayılacak derecede kalması hep tadrîsâtındaki sakâmet-i ahvâlden münba‘isdir.

Talebe tahsîl-i ibtidâ’îsini ikmâl ettikten sonra sanâyi‘ mektebine “mekteb demeyelim” Dârü’s-sanâyi‘e kabûl edilmelidir. Burada kunduracı olarak ikmâl-i tahsîl etmiş bir efendi, bundan başka güveneceği bir ders görmediğinden diğer bir yola sâlik olamaz; nazarî ve amelîsiyle tahsîl eylediği, tatbîkinden ka‘iyyen emîn olduğu san‘atı sâyesinde geçinmeye sâ‘î olacağına şübhe yoktur. Binâ’en-aleyh fikr-i san‘atın telkîhi, zer‘i bizim için yalnız bu sûrette kâbildir. Aksi hâlde istikbâlde vatanla alâkadâr olan bu nesil, her yerde olduğu gibi, ne san‘atkâr, ne kâtib ve ne de me’mûr olabilecek, sakat bir hâlde kalmış bulunacaktır ki bundan ne şahıs, ne de vatan istifâde eder.

Livâ dâhilinde âlât ve edevât-ı zirâ‘iyyenin ta‘mîmini ârzû eder iken bunların ta‘mîri, müceddeden i‘mâlî imkânını ihzâr etmek lâzımdır. Binâ’en-aleyh meclis-i umûmî-i livâca bu bâbdaki mütâla‘amızın tasvîbini, bûdcenin si‘a-i hâline ta‘lîk eylediği dârü’s-sanâyi‘de başlıca tesviyecilik, dökmeçilik san‘atlarının lâıyıkıyla tadrîs ve ta‘lîmi husûl-i maksada hâdim olabilecektir. Bununla [107] berâber terzîlik, kunduracılık, bıçakçılık, sâ‘atçılık, kuyûmculuk ve galvanizcilik, marangozluk, doğramacılık, tenekeçilik, mürettiblik, debâğat gibi sanâyi‘-i mahalliyyenin hem te’mîn-i terakkî ve te‘âlîsi ve hem esâsen hiçbir mesleğe sâhib olamayan evlâd-ı vatan fikr-i san‘at ve teşebbüs-i şahsî ile techîz ve tenvîri esbâbı istikmâl edilmelidir.

3 - TURUK-I MUVÂSALA

TURUK VE ME'ÂBİR

Muğla-Aydın tarîki - Yol nâmında başlıca Muğla-Aydın şosesi vardır ki bunun 89 kilometresi kazâ dâhilinde ve 48 kilometresi kazâ hudûdundan Çine kazâsı merkezine kadar imtidâd eder. Muğla-Aydın şosesi 113 kilometre tûlündedir; arzı 7 metredir. Fakat yirmi seneden beri ta'mîr görmediğinden arabalar, ba'zı yerlerde su'ûbetle geçebilirler. Aydın vilâyetine ve şimendüfer hattına livâyı rabt eden yegâne vâsita-i münâkaledir. Ma'a-hâzâ bu kısım turuk-ı umûmiyye miyânında bulunduğundan tevsî'an inşâsına başlanmıştır.

Muğla - Gökâbâd şosesi - Bu şose dahi yirmi sene mukaddem yapılmış iken hiçbir ta'mîre uğramadığından araba işleyemez bir hâl-i harâbîdedir. 26 kilometre tûlünde ve 6 metre arzında olup köprüden dahi mahrûmdur. Bununla berâber Gökâbâd Limanı'ndan şimâle doğru Sakar Dağı'nı ta'kîb eden kısmının derece-i meyli yüzde: 10 ve ba'zı yerlerde biraz fazladır. Bu dahi turuk-ı umûmiyyedendir. [108]

Muğla - Milas tarîki - Bu tarîk yirmi sene evvel yapılmış ve köprüleri ancak bu son iki sene zarfında ikmâl olunabilmiştir. Ahîköy karyesinin garbından başlar ve Eskihisar karyesi önünden geçerek Milas'a muvâsalat eder. 15 kilometre tûl ve 6 metre arzındadır. Bu dahi ta'mîr görmediğinden mukaddemâ yapılan aksâminin birçok yerleri bozulmuş ve bu sene tesviye-i türâbiyyesine başlanmıştır.

Milas - Güllük tarîki - Turuk-ı husûsiyye miyânında bulunan bu şose dahi iki seneden beri ta'mîr edilmekte ve bu sene nihâyetinde ikmâlî me'mûl bulunmaktadır. 26 kilometre tûl ve 5 metre arzındadır. Milas kasabasını, iskelesi olan Güllük Limanı'na rabt eyler.

Fethiyye - Kaya tarîki - Fethiyye kasabasının cenûbunda, iki sâ'at ilerisinde sayfiyyesi olan Kaya karyesine kadar mümtedd olmak üzere 10 kilometre tûl ve 3 metre arzında bir şose vardır. Bu hat kasaba ahâlîsinin bi'l-hâssa yazın Kaya karyesine azîmetlerine mahsûsdur; başkaca ehemmiyyet-i iktisâdiyyesi yoktur.

İşte bundan gayrı şose nâmında hîç bir vâsita-i muvâsala yoktur. Köyler arasında yol nâmında bir şey bulunmaz, ancak bir hayvân geçebilecek derecede 30-80 santimetre genişliğinde ba'zı izler vardır ki bu dahi çok yerlerde gâ'ib olduğu gibi ba'zı

yerlerde de keçi sürülerinin vücûda getirdiği, muhtelif istikâmetlerdeki patika yollarıyla karışır ve delîl olmadıkça yola devâm imkânı kalmaz.

Merkez-i livânın, mülhak kazâlara bu noktada merbûtiyyeti pek za‘îfdir. Muğla - Köyceğiz - Fethiye güzergâhında, kış mevsiminde [109] çayların tuğyânından âmed ve şüd günlerce münkati‘ olduğu gibi Aydın - Muğla tarîkinde dahi aynı hâl vâki‘dir. Merkez-i livâ Milas’a 12, Bodrum’a 24, Marmaris’e 12 ve Marmaris kazâsının müntehâsındaki nâhiyesine 42, Köyceğiz’e 12 ve Fethiye’ye 32 sâ‘at mesâfededir. Bu merâkiz beyninde ancak beygir ve deve ile nakliyyât icrâ edilebilir.

Kazâların dahi nâhiyelerinden mesâfeleri pek çoktur. Fethiye merkez-i kazâsı, yaylasına 22 sâ‘at ve Köyceğiz dahi aynı mesâfede köyleri hâvîdir. Semt-i şimâlîyi teşkîl eden bu karyeler ahâlîsi, kış mevsimlerinde aylarca merkez-i kazâ ile ihtilât edemezler. Marmaris merkez-i kazâsına 30 sâ‘at uzaktaki kurâ ahâlîsinden ba‘zılarının yollarda kalarak daha ileriye gidememiş olanları vâki‘dir.

Livâ arâzîsinin dağınık ve yollardan mahrûmiyyeti hasebiyle zürrâ‘ın günlerce yolları ihtiyâr ederek hükûmet ile olan işlerini ta‘kîb için giriftâr oldukları meşâkk pek büyüktür. Binâ‘en-aleyh evvel emirde, merkez-i livânın kazâlarıyla te‘mîn-i irtibât ve muvâsalası için Muğla - Marmaris ve Muğla - Köyceğiz - Fethiye ve Milas - Bodrum arasında birer şosenin temdîd ve inşâsı menâfi‘-i hayâtiyye cümlesindendir.

Bir de Muğla pâzâr ticâretini tevsî‘ eden Tavas - Denizli erbâb-ı sanâiyî‘ ve ticâretinin teshîl-i muvâsalası maksadıyla Muğla ile Tavas arasında iktisâdî bir şosenin inşâsından fevâ‘id-i külliye istihsâl kılınacağına şübhe yoktur.

TURUK-I BAHİRİYYE

Gökâbâd İskeleyi - Muğla kazâsının cenûbunda ve Gökâbâd Körfezi’nin 120 kilometre müntehâ-yı re’s-i şarkîsinde, tabî‘î bir limandır. [110] 2 ilâ 9 kulaç derinliğindedir. Biri 94, diğeri 64 metre tûlünde iki rıhtım vardır; bu ikinci rıhtıma kayıklar ve gemiler yanaşarak doğrudan doğruya ve evvelkine kayık ve sandallar ile eşyâyı aktarma edebilirler.

Limanda ba‘zı kerre 25-30 gemi bulunabilir. Senede bir tondan 760 tona kadar 227 sefîne gelir. Liman her ne kadar bir haylî fırtınalar te’sîrâtından mahfûz ise de lodosa ma‘rûzdur.

Fethiyye Limanı - Tabî'î bir limandır. İki yüz metre tûlünde bir rıhtımı vardır. Rıhtımın derinliği 2,5-5 metre ve limanın derinliği 3-9 kulaçtır. Pek büyük gemiler doğrudan doğruya rıhtıma yanaşabilirler.

Ba'zı kerre bir günde 10 büyük vapur bulunabilir. Cenûb ve cenûb-ı garbî semtindeki dağlardan dolayı lodos ve karayel fırtınalarından pek mahfûz bir melce'dir. Liman 13000 ton hacminde merâkib-i bahriyyeyi isti'âb edebilir.

Fethiyye Limanı oldukça işlek iskelelerden ma'dûddur. Senede: 21381 ton hacminde 174 Osmânlı, 135840 ton hacminde 1109 ecnebî sefâ'ini limana gelir. Arasıra sefâ'in-i harbiyye dahi Fethiyye Limanı'nı ziyâret ederler.

Bodrum Limanı - Bodrum Limanı'nın rıhtımı yoktur. Yalnız rûsûmât önünde beşer metre murabba'ında iki iskelesi vardır. Liman 600 tonilatoluk merâkib-i bahriyyeyi isti'âb eyleyebilir. Liman her ne kadar mahfûz ise de Lodos rûzgârı icrâ-yı te'sîr eder. Bunun için bir dalgakırana ihtiyâc vardır. Limanın vaz'ıyyeti garba müteveccihdir.

Senede: 15370 tonilatoluk 82 vapur, 8590 tonilatoluk 1861 yelken gemisi limana girer. [111]

Güllük Limanı - Milas'ın yegâne iskelesidir. Rıhtımı yoktur. Vasatî derinliği on kulaçtır. Eşyâ mavnalar ile nakl olunur. Bir anda vasatî olarak beş vapur bulunduğu vardır. En büyük merâkib-i bahriyyenin isti'âbına müsâ'iddir.

Limanın vaz'ıyyeti garba müteveccihdir. Lodos fırtınasından mahfûzdur. Küçük vapurların sıkça uğradığı bir iskeledir. Senede yüzden ziyâde vapur uğrar.

Marmaris Limanı - 9 kilometre murabba'ında olan Marmaris Limanı tabî'aten, her taraftan yüksek dağlar ile her türlü rûzgâr ve fırtınalar tecâvüzünden masûndur. Dar bir boğaz ile cenûb-ı şarkî semtinden Bahr-ı Sefîd'e açılır. Boğaz medhalinde 413 metre irtifâ'ında bir dağ, limanın Bahr-ı Sefîd'e olan cebhesini kapatmıştır.

Bu liman en derin, mahfûz ve vâsi' limanlardan ma'dûddur. Sığ bir rıhtımı vardır. Buraya kayık ve sandallar ile eşyâ nakl olunur. Marmaris Limanı başlıca kış mevsiminde, büyük sefâ'in-i harbiyyeden mürekkeb donanmalara en emîn bir melce' teşkîl eder. 40-50 parça sefâ'in-i muhtelifenin seyr ve isti'âbına müsâ'iddir.

Marmaris Limanı, idhâlât ve ihrâcât merkezi olmadığından tüccâr vapuru uğramaz. Yelken sefâ'ini dâ'imâ uğrarlar. Münâkalât hep bu sefineler ile yapılır. Senede birçok ecnebî donanmaları, limanı ziyâret ederler.

İŞLEK OLMAYAN LİMAN VE KOYLAR:

Milas'ın garbında Güğercinlik, Kuyucak; Bodrum şibh-i cezîresinin şimâlinde Ilıca Limanı, Gök Limanı, Karalya, Paşa, Sındıma ve garbında [112] Gökdiken, İspat, Kined limanları, cenûbunda Çökertme, Milas'ın garbında Akbük, Gökâbâd'ın şimâlinde Akbük, Marmaris'in şimâlinde Gelibolu, Çanak, Değirmenbükü, Gözleme, garbında Ballısu, Kıran, Yediada, Mordut, Çatak ve Dadya şibh-i cezîresinin şimâl-i garbîsi sâhilinde Mersincik, Morvala(?), cenûbunda Karaburun, Tepecik, Turahiyye şibh-i cezîresinin garbında Hisârönü büyük limanı, Losta, Gümrük, Saranda, Karamaka, cenûb-ı şarkî sâhilinde Oplasika(?), Köyceğiz'in cenûb-ı garbîsinde Küçük ve Büyük Karaağaç, Ekincik, Aşı İskeleyi şark-ı cenûbî sâhilinde Sarsala; Fethiyye'nin şimâlinde Göcek limanları derece derece pek mahfûz limanlar olup bir çok yelkenli sefâ'inin iskelelerini teşkîl ederler.

Bundan başka yüzlerce, havuz şeklinde mahfûz, muntazam koylar vardır: Birindeki sefine yüz metre arkasındaki diğer koyda olan sefinenin direklerini bile göremez. Sâhilin bu girintili, çıkıntılı eşkâlinde dolayı kaçakçılık ziyâdece vâki'dir.

4 - İ'TİBÂR-I ZİRÂ'Î

İ'tibâr-ı zirâ'î pek mahdûd olup sırf Zirâ'at Bankalarına münhasır kalmıştır; bundan başka bir şekilde i'tibâr-ı zirâ'î mü'essesesi yoktur. Bankanın zürrâ'a hizmeti pek büyük ise de ihtiyâcât-ı zürrâ' bundan daha büyük olduğu için matlûb olan hüsn-i te'sîrini göstermekten ma'a'l-esef uzak kalmaktadır.

Menteşe Zirâ'at Bankası her sene, zürrâ'a emvâl-i gayr-ı menkûle üzerine [113] 1500'den 4000 liraya ve kefâlet-i müteselsile ile de 1000 lira ki cem'an beş bin liraya kadar ikrâz edebilmektedir.

İki yüz bin nüfûsdan mürekkeb olan livâ dâhilinde a'zamî beş bin liralık ikrâzât, vüs'at-i arâzî ve mikdâr-ı nüfûs ve zürrâ'ın fakr-ı hâliyle mukâyese olunursa pek lâ-şey hükmünde kaldığı tahakkuk eder. Zâten zürrâ'ın bankadan aldığı para arâzîsini ıslâh, yeni bir tohum celb etmek maksadına müstenid değildir. Herhâlde

zürrâ' idâre-i beytiyyesi için sıkıldığı vakit, tüccâra mürâca'at edip de büyük, ağır yükler altında kalmaktan ise bankaya mürâca'atı tercih ediyor.

O hâlde mâdâmki ikrâz olunan meblağ terakkıyât-ı zirâ'ıyyeyi mûcib umûrda sarf olunmuyor, bu i'tibâr-ı zirâ'iden de zirâ'atçe hiçbir fâ'ide hâsıl olmaması lâzım gelir. Fî'l-hakîka istikrâz olunan paranın kâffesi doğrudan doğruya terakkî-i zirâ'at yolunda masrûf değildir. Ma'a-mâfih buna binâ'en mütâla'a ederek bankaların vucûdundan matlûb olan istifâdenin hâsıl olamayacağı ma'nâsını çıkaramayız.

Her ne kadar bankadan makruz para, zürrâ'ın sâ'ir tehvîn-i ihtiyâcâtında sarf olunuyorsa da bu i'âne, bu para bankalar tarafından tedârik edilmemiş olsaydı, bî-çâre fukarâ-yı zürrâ'ın ne kadar mü'essif ahvâle ma'rûz kalacağı müstağnî-i îzâhtır. İhtikâr, işte o vakit zürrâ'ın elinde ne arâzî, ne mâl, ne de mahsûl bırakır; belki ba'de'l-vefât bile borçlu kalmasına sebebiyyet vermiş olur.

Bunun için Zirâ'at Bankaları mahz-ı ni'mettirler. Şu kadar ki bankaların yakında tevsî'-i mu'âmelât etmelerine de intizâr etmek lâzım geliyor. Bunların [114] tedricen Osmânî Bankası mu'âmelâtını îfâ edebilecek bir şekle ifrâğını, ihtiyâcât-ı memleket elzem gösteriyor.

Zürrâ' mahsûlünü idrâk ve iktitâf ediyor. Bi'l-farz on bin kıyye tütün mahsûlüne mâlik; tütün fi'âtı sâbıkı misillü herhâlde 10-12 kuruşa satılabilecek nefâseti hâ'iz bulunuyor. Fakat her nasılsa ba'zı ahvâl dolayısıyla mahsûl para etmez. Diğer taraftan aylar geçiyor, yeni sene zer'ıyyâtı için hâzırlık yapmak, ilk bahârda zer'ıyyât ve çapa amelesine muktezî bir takım masârıf-ı yevmiyyenin tedârik-i lâzım. Muhtekirân çiftçilerin geçirdiği bu devre-i hayâtı yakından tedkîk ederek muntazır-ı fırsat bulunur. Sâhib-i mahsûl, arâzisi var ise rehin mukâbilinde bankadan bir mikdâr para alarak yeni sene mahsûlünü bir dereceye kadar te'mîn eyleyebilir.

Fakat yarıcılık ve îcâr ile zer'ıyyât icrâ edenler, bundan bir vechle müstefid olamıyor. Zâten arâzî sâhibi olanların da başka başka ihtiyâcâtı oluyor ki arâzî terhîni, ihtiyâcını te'mîne gayr-ı kâfi bulunuyor. Zürrâ'ın bu müzâyakasını hisseden muhtekir, mahsûle pek dün bir fi'ât teklîf eder. Çiftçi ne olur ne olmaz, belki mahsûl-i fi'ât lâyıknı bulur ümîdiyle bir müddet daha cebr-i nefis ederek bekler ve nihâyet me'mûlû hilâfında matlûb olan fi'âtı bulamazsa, başkaca da para tedârik edemeyince çâr-nâ-çâr mahsûlünü yok bahâsına vermek ıztırârında kalır.

Bundan dolayı, Zirâ‘at Bankalarının Osmânlı Bankaları misillü mahsûlât terhîni mukâbilinde ikrâzâtta bulunmaları lüzûmu pek bâriz sûrette mahsûstur.

İhtikâr ekseriyyâ mahsûl üzerine cereyân eder. Tüccâr, zürrâ‘a yalnız ba‘dehu aynen nakd sûretinde i‘âde edilmek şartıyla ikrâzâtta bulunmaz. Ekserî son bahâr, kış ve ilk bahâr mevsimlerinde zürrâ‘ın muhtâc [115] bulunduğu zamânlarda istenilen parayı i‘tâyâ âmâde olduğunu ifâde eder ve zürrâ‘ dahi taleb eylediği meblağı alır. Şu şartla ki: Mahsûl zamânında bi‘l-farz zeytûn yağı verilecek ve bunun fi‘âtı yüz paradan i‘tibâr edilecektir. Bu mu‘âmele-i ikrâziyye bilâ-kayd icrâ olunur. Tüccâr defterinde zimmet olarak gösterir.

Çiftçi aldığı parayı inkâr etmeyi yâhûd va‘d-i şifâhîsi hilâfında nakden i‘âdesini hâtırına bile getirmez. Mahsûl zamânı gelince: Ta‘ahhüd ettiği yağ mikdârını yüz para hesabıyla (ki bu zamân kıyyesi 5-6 kuruştur) mukrize tesviye eder ve şâyed itmâm edemezse bir çâresini bulur, tamâmen te‘diye-i deyn eyler. Farz-ı muhâl, tamâmen deynini veremezse veremediği mikdâr ertesi seneye deyn olarak devr olunur ve yeni borca mukaddîme teşkîl eder.

Muhtekir, deynin tamâmen te‘diye olunamamasından müte‘essir olmaz. Zirâ bu bakıyye-i deyn tekrâr öbür sene için çiftçinin istikrâzına vesîle teşkîl eyler. Çiftçi medyûn kaldığından dolayı mukrize i‘tizâr eder iken “Canım zararı yok, adam sende, lâzım ise daha verelim; ne olur!” cevâbıyla istikrâza teşvîk eder. Zâten mahsûlünü satıp da para almağa pek de alışmamış olan zürrâ‘, bu parayı âdetâ havâdan gelmiş gibi telakkî ederek borcunu gittikçe arttırır. Nihâyet elinde, avucunda beş para kalmayacak bir dereke-i sefâlete düşer.

İşte zürrâ‘ın fakr u zarûretini teşdîd eden esbâbdan biri de i‘tibâr-ı zirâ‘iyyenin ihtiyâcât-ı mahalliyye ile mütenâsib sûrette te‘mîn olunamamasıdır. İhtikârın yüzde doksanı hep mahsûl üzerine vukû‘ bulur. Öyle hâller vâki‘ olmuştur ki tütün ekmek üzere çiftçinin arâzî ve sa‘yine, [116] ashâb-ı servetin nakden iştirâk edip de netîce-i mahsûlde çiftçinin, mahsûlünü verdikten sonra yine borclu kaldığı görülür.

İşte bu ahvâl gösteriyor ki çiftçi para, sermaye bulmak müşkilâtı karşısında kıvrانmaktadır. Bunun için Zirâ‘at Bankalarının tevsî‘-i mu‘âmelâtıyla mahsûlât rehni mukâbilinde ikrâzât yapmaları lüzûmu her sûretle âşikârdır.

Her ne kadar köylerde iştirâk köy sandıkları te'sisi sûretiyle ihtikâra bir çâre bulunması vârid-i hâtır olabilirse de bunların idârelerinde mevki'-i fi'le vaz'ında birçok müşkilât mevcûddur. Ma'ârif-i umûmiyye beyne'l-ahâlî bir derece terakkî, seviyye-i irfân te'âlî ederse köy iştirâk sandıklarının imkân-ı husûlû bulunabilir.

5 - MESÂKİN-İ ZİRÂ'İYYE

Âlem-i zirâ'atte mesken pek ziyâde ihmâle uğramıştır. Doğrudan doğruya sıhhat ve hayât-ı beşere ta'alluku olan mesâkinin kavâ'id-i sıhhiyye dâ'iresinde inşâ olunmaması birçok esbâbdan ileri gelirse de bunların şimdilik îzâhından evvel, mesâkinin tarz-ı inşâsından ve taksîmât-ı dâhiliyye ve sâ'iresinden bahsedeceğiz.

Mesâkin başlıca karye, çiftlik olmak üzere ikiye, karye mesâkini dahi ova ve dağlık mıntikalarda olduğuna göre ikiye inkısâm ederler.

Dağ köylerinin ekserîsi ormanlar arasında ve livânın şimâl ve şark taraflarını işgâl eder. Karyenin hâneleri ekserî dağ yamaçlarında te'sis olunur. Karyede güzel, açıklık yerler gözetilmez. Râst [117] gelen yerde, hâne inşâ olunur. Bunun için, hey'et-i umûmiyye i'tibâriyle muttarid bir kâ'ide tahtında köyler mü'esses değildir. Hâneler pek dağınık, hattâ sâ'atlerce uzak bulunurlar.

Köyün biraz vakt ü hâli müsâ'id olanların hâneleri kârgîr olup dîvârları kireç ve kumdan mürekkeb harc yâhûd toprak çâmûr ile inşâ olunur. İki katlı binâlara da tesâdüf olunabilirse de ekserî bir kat üzerindedir. Sakf ekseriyyâ düz olup kalınca ağaç mertekleri, dîvâra uzatılarak ve üzerine de ikinci derece amûdî kerestelerin tefrîşîyle kapatılır ve bunun üstüne kumlu geren yâhûd şiş topraktan bir karış kalınlığında döşetilerek bastırılır.

Bu tertîbde olan sakfların toprağı geren olursa yağmur yağmadan evvel biraz geren ilâvesinden başka bir hizmet ve külfeti yoktur. Fakat toprağı kumsal olursa yağmur yağmağa başladığı vakit sakf toprağı epeyce basdırılır. Böyle yapılmazsa dam akar, mertekler çürür.

Ekserî yerlerde ve bi'l-hâssa yayla cihetindeki evlerin ekserîsi kârgîr ve harclıdır. Yalnız sakfları kiremid damları tarzında tertîb edilir ve kiremid yerine yarılan çam tahtalarıyla kapatılır ki uzaktan âdetâ çinko ile örtülmüş manzarasıdır. Bunlarda hiçbir külfet yoktur.

Kış mevsimi mu‘tedil olan yerlerde, tahta damlı hânelerde ekseriyyâ tavan yapmak âdet değilse de Seki ve Pınaz, Karaman, Kalın, Metüz Yaylalarında tavan yapılır ve hattâ tavanın üzeri toprak çâmûr ile de sıvanır. Kış mevsiminin şedâ'idine ancak bu sûretle mukâvemet olunur. Buralarda en muntazam ebniyeler hep tahta ile örtülüdür. Buna başlıca sebep kiremid i‘mâl olunmaması, kerestelerin, ormanların mebzûlen bulunmasıdır.

[118] Kışı mu‘tedil yerlerde, dağ aralarında kârgîr yerine dîvâr makâmına kâ'im olmak üzere üst üste 30-40 santimetre kutrunda keresteler konularak ve köşe yerlerinde biri biri üzerine çatılarak 1,30 metre irtifâ'ına kadar kaldırılır ve üzeri tahta damla örtülür. Ba'zen birinci katı kuru veyâ harchlı dîvâr ve ikinci katı keresteden inşâ edilmiş olabilir. Bu keresteli hânelerde pencere yoktur; mertekler aralarından biraz ziyâ girebilir.

Umûmiyyetle evlerde bırakılan pencere bir ikidir. Evlerin si'ası 4-6 metre dıl'lar üzerindedir. Kereste damları ekseriyyâ yaz mevsiminde oturulan muvakkat yerlerde, tarla başlarında yapılır. Pencereilerin büyüklüğü 60-80 santimetre arasındadır.

Alt kat ba'zı yerlerde ahûr olmak üzere ifrâz olunur ve ekser yerlerde yemek pişirmek için matbah makâmına kâ'im olur. Hânelerin cümlesinde 1,20 tûl ve 0,60-1 metre derinliğinde ocaklar vardır. Odaların bir cebhesinde yatak, yorgan hıfzına mahsûs bir yüklük bulunur. Pencereilerin kâffesi tahta kapaklarla kapanır. Kış mevsiminde cam veyâ kâğıt yapıştırmak âdet değildir. Muğla'nın ba'zı şimâl-i garbî kurâsında hâneler kuru duvardan yapılır ve dâhilen sıvanır.

Mefrûşât ekseriyyâ odanın nısfını işgâl etmek üzere bir hasîr üzerine serilmiş, kılda ma'mûl ve ashâb-ı servetten ise yünden bir kilim duvara dayanmış iki üç yasdıktan ibârettir. Pek fakîr köy evlerinde mefrûşât yalnız bir kıl kilim ve örtüden ibârettir.

Ovalarda hâneler daha başkacadır. Dalaman Ovası'nın mâ'adâsındaki evler kârgîr, harchlı ve ekseri iki katlı ve dâhili 3-4 odaya [119] munkasım ve beher odada birer pencere bulunur. Sakf ekseriyyâ toprak ve ba'zen kiremid ve ba'zen tahtadandır.

Dalaman Ovası'ndaki kurâ arâzîsi vakf çiftliklerden ve binâ'en-aleyh arâzîye gayr-ı sâhib ahâlî ile meskûn olduğundan çiftlik sâhibinin ikâmetine mahsûs binâdan mâ'adâsı iskâna sâlih değildir. Hânelerin cümlesi düz ova dâhilindedir. Buralarda iki

katlı veyâ iki odalı hâneler yok gibidir. Murabba‘ veyâ müstatîl şeklinde, yere rekedilmiş kazıkların aralarında çubuklar örmekle vücûda gelen çitlerin üzerlerinde arzânî birkaç mertek uzatılır ve ba‘dehu bunun üzerine keresteden makâslar inşâ olunduktan sonra ot ve kovalık (Tarev) ile örtülür. Yalnız dâhilen çitlere, toprak çamuru sıvanır. Tavan yoktur. Tahtadan bir kapı, 35+50 santimetre vüs‘atinde bir pencere köylünün hânesini teşkîl eder.

Oda yâhûd hânenin bir tarafında kerpiçten yükseltilmiş bir ocak bulunur. Ba‘zen de odanın orta yerinde âteş yakılarak orada yemek pişirilir. Odanın boş tarafı dahi yatak sermeye tahsîs olunur ve gündüzün yataklar orada katlanmış bir hâlde yerleştirilmiş olur.

Dalaman kurâsının ba‘zısı pek münhat olduğundan kış mevsiminde, yeraltından sathına mütemâdiyyen sızar, geceleyin yatıldığı vakit odanın önüne yâhûd boş yerine bir çukur kazılır ve oraya seviyye-i türâbdan dört beş parmak aşağısına kadar ağzı açık bir gaz tenekesi gömülür. Teraşşuh eden sular teneke içinde toplanır ve sabahleyin dışarıya dökülür.

İşte çiftliklerde ahâlînin sıhhati bu derekededir. Dalaman’da gayrı [120] çiftliklerde dahi yekdiğerine muttasıl, upuzun bir binâ, müte‘addid gözlere inkisâm etmekle çiftçi evlerini meydâna getirir.

Köyceğiz kazâsı dâhilindeki kurânın hemen yüzde doksanında ve diğerlerin yüzde yetmişinde, hâneler önünde bâğçe, yeşillik yoktur. Hattâ avlu bile görülmez: Apaçık bir dam, bir kulübe arz-ı endâm eyler. Garîbdir ki ba‘zı karyeler ahâlîsi sebzesini şehirden satın alır da hâneleri yanında soğan, sarımsak, prasa gibi levâzım-ı beytiyyeyi yetiştirmek mu‘tâdında değillerdir.

Köyceğiz’in ovaları kurâsında köylünün sefâlet-i ahvâli mahzâ bir mûcir yâhûd muvakkat bir amele sıfatıyla meskûn olduğundan her taraftan sular, iskâ harklarından dereler akar iken en münbit arâzî-i müntakille üzerinde mebnî iken soğan, çiçek zer‘iyyâtına veyâ meyve ağacına tesâdüf olunmaz. Buna başlıca sebep köylünün arâzîye hattâ hânesine sâhib olamamasıdır ki bu ne kadar esef-engîz bir hâldir.

Bu havâlî ahalîsi serâpâ humma-i münkatı‘a ve merzgî hastalığından yüzleri sapsarı, toprak renginde olduğu gibi karınları şiştir. Sağlam kimseler pek seyrektr. Kimsenin benzinde kandan eser görülmez. İskân esâsen en metîn bir vücûdu

mahvedecek bir hâl ve şekilde olduğu gibi havânın hâr ve râtib bulunması da te'sîr-i tahrîbkârîsini daha ziyâde teşdîd etmektedir. Buna inzîmâm eden fîkdân-ı gıdâ dahi başkaca şâyân-ı dikkattir. Mısır veyâ dûrâ unundan yapılan hâmûrun kızgın sac üzerinde pişirilmesiyle hâsıl olan bezirmeden başka etmek bilmezler. Sefâlet mücesssem, üst baş pejmürde, mefrûşât ve şerâ'it-i hayâtiyye mefkûd gibidir.

[121] Bunun için yirmi bin râddesinde nüfûs teşkîl eden bu zavallıların kendilerine bir bâr-ı azîm teşkîl eden hayâtlarının muhâfazası için olsun tedâbîr-i âtiyyenin tatbîl ettirilmesi zarûreti vardır.

1- Çiftçi hânesi herhâlde kârgîr ve lâ-akal yerden bir metre irtifâ'ında taban ve tabandan 3,50 metre irtifâ'ında tavan teşkîl edilmelidir. Taş bulunamazsa bir metre yukarıdaki duvarların kerpîç veyâ bölme duvarından inşâsı câ'iz olmalıdır. Her odanın 0,80 x 1,40 vüs'atinde birer ikişer penceresi ve 0,60 x 1 vüs'atinde bir ocağı bulunmalıdır. Tavan dahi inşâ edilerek ve sakf mümkün ise kiremid, değil ise tahta ile örtülmelidir.

2- Sâhib-i arz, köylüyü hod-be-hod çıkaramamalıdır. Bir de her hânenin önünde bir dönüm vüs'atinde, birer avlu terk edilmelidir. Burası çiftçinin kendi ihtiyâcât-ı beytiyyesi için lâzım olan sebze meyve ve sâ'iresinin yetiştirilmesine mahsûs olmalıdır. Sâhib-i arz buna bir gûnâ müdâhelede bulunamamalıdır.

Ma'a-hâzâ hâne avlularının birer dönümden teşkîli ba'zı yerlerde imkânsız olabileceğine göre bunu yarım dönüm kadar taksîri îcâb ederse hükûmetçe takdîr ve tatbîk edilmelidir.

Çalışanların vucûdundan hizmet bekleyen sâhib-i arz, bunların bekâ-yı vucûduna da biraz himmet etmelidir. Bu ulvî himmet beklenir iken Dalaman havâlîsinde vaktiyle her nasılsa bir hâne sâhibi olabilen ahâlîden hânesinin masârif-i inşâ'îyyesi ve sâ'iresi Dalaman Çiftliği me'mûrîni tarafından bi't-takdîr bedeli hâne sâhibine tesviye edilmekte ve şu sûretle köylünün tamâmen âciz, sefil, perîşân, ümitsiz bir hâle sevk olunması, istikbâl [122] için pek elîmdir. Buna kat'î ve âcil bir çâre lâzımdır ki orada beşeriyyet biraz refâh-ı hayâta mazhar olsun.

6 - ÇİFTLİKLER

Arâzî, verâset tarîkiyle ber-mûceb-i şer‘-i şerîf evlâdlar beyrinde inkisâm eder. Binâ‘en-aleyh hemen her köylü az çok arâzîye mâliktir. Bununla berâber epeyce çiftlikler dahi vardır. Yalnız on yedisi Köyceğiz kazâsında ve sekizi Milas ve Muğla kazâlarında olmak üzere livâ dâhilinde 22 büyük, 10 orta ve 16 küçük çiftlik mevcûddur. Bunların en vüs‘atlıları Köyceğiz kazâsı dâhilindedir.

Çiftliklerin hemen cümlesi yarıcılıkla idâre olunur. Ekseriyyetle tohum ve çift hayvânâtı çiftlik ashâbı tarafından tedârik olunur ve öşrü çıkarıldıktan sonra sâhibi ile yarıcı beyrinde mahsûl tansîf edilir.

Köyceğiz’in ba‘zı yerlerinde tohum ve hayvânın birisini sâhib-i arâzî verir, mahsûlün idrâkine kadar ihtiyâr olunan masârîf münâsafeten ayrıldıktan sonra mahsûl taksîm olunur.

Muğla kazâsında ufak çiftlikler, doğrudan doğruya idâre olunursa da büyükləri yarıcılıkla ve pek azı îcâr ile idâre edilir. Buralarda ortakçılık pek şikâyet olunacak hâldedir. Ekser yerlerde çift hayvânı ve tohum sâhib-i arz tarafından verilirse de taksîmde öşr ve verilen tohum ve ba‘zı yerlerde çift ve deştân hakları çıkarıldıktan sonra münâsafeten ayırırlar. Şâyet çift hayvânı çiftçinin olur da tohum sâhib-i arza â‘id bulunursa taksîmde ber-vech-i peşîn tohumluk ifrâz ve i‘âde edilir, ba‘dehu taksîm icrâ olunur.

[123] Milas’daki ortakçılık usûlünde arâzî ile tohum sâhib-i arz ve hayvân çiftçiye â‘id olur.

Ma‘a-hâzâ birçok esbâb ve vesâ‘il ile zürrâ‘ pek mağdur olmaktadır. İşte buna misâl olmak üzere “Varvil” Çiftliği’nde tatbîk olunan yarıcılık usûlünü îzâh edelim:

Burada istikrâz fâ‘izi sene hesâbıyla değil ayda yüzde iki kuruş hesâb olunur ki senevî yüzde: 24 kuruş demektir. Sâhib-i arz ile rencberin taksîm-i mahsûlü ber-vech-i âtîdir: Hubûbâtta 80 kıyyesinden 10 kıyye öşr olarak ve bir kıyyesi deştân ücreti tenzîl olunduktan sonra 69 kıyyesi tansîf edilir ve çiftçiye 34,5 kıyyesi verilir ise de bunun 12 kıyyesi öküz masrafı, 6 kıyyesi kısarak (hark) masrafı, 2 kıyyesi öşr nakliyyesi, 2 kıyyesi saban masrafı çıkarılır ki rencberin elinde yalnız 12,5 kıyye

kalmış olur. Bu dahi ekseriyyâ suver-i muhtelifede istirdâd olunarak zürrâ‘ dâ‘imâ medyûn, sefil, muhtâc bir hâl-i elîm içinde kalmaktan kendisini kurtaramaz.

Köyceğiz kazâsında pek cesîm çiftlikler mevcûddur.

En müdhiş bir idâre dahi buralarda câ-yı tatbîk bulmuştur. Yüz binlerce dönüm vüs‘ate ve müte‘addid kurâya mâlik olan bu çiftliklerde ahâlî bir hayât-ı esâret yaşar.

Köyceğiz kazâsı nüfûs-ı umûmiyyesinin sülûsânı arâzîsiz ve kemâl-i zârûrette pûyândır. Bunun dahi başlıca sebebi vaktiyle buralarının derebeyliğe cevelângâh olmasının bir netîce-i zarûriyyesidir. Hasan Çavuş ahfâdından Menteşe Mütesellimi Hacı Ebûbekir’in Devlet-i Aliyye’ye rû-yı isyân göstererek maktûlen fevt olması üzerine kâffe-i emlâk ve çiftlikâtı [124] cânib-i mîrîden zabt olunarak 1208 târîhinde Mihrişâh Vâlîde Sultân’a temlîk ve ba‘dehu müşârûn-ileyhâ tarafından da 1210 târîhinde vakf edilerek a‘şâr-ı şer‘iyyesini cânib-i mîrîye edâ ve îfâ etmek ve icâreteyn sûretiyle ve ber-vech-i vakfiyyet tasarruf eylemek üzere müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin oğullarına bâ-emr-i şerîf tefvîz olunmuş ve işte kazâ dâhilindeki çiftlikât bu sûretle vakf edilmiş ve ahâlî, yedlerinde mevcûd olan temlîk ve vakfiyyetten mukaddem târîhli ba‘zı senedâta rağmen vakf müteveffızlerine merbût ve arâzîsiz kalmışlardır. Bu emr-i vâkı‘a karşı hükûmetçe çiftlik sâhiblerini ber-mûceb-i şart-ı vakf çiftliği i‘mâra teşvîk ve icbârdan ve o tarîk ile çiftlik ahâlîsinin refâh ve sa‘âdetlerine çalışmaktan başka yapılacak şey yoktur.

Ahâlîsi arâzîsine sâhib kurâ-yı mîriyyeden Elcik, Çayhisar, Kızılkaya, Utmanlar, Çökmen, Kabaklar, Kerte Gürlek, Kulak, Demirli, Tahtacı ve Karaçam arâzîsi dağlık ve taşlık ve değersiz olup Dalaman Ovası’ndaki Kapukargın, Bezkeş, Şerler, Kargıngözü karyeleri gibi arâzîsi münbit ve değerli kurâda toprağın ahâlî yedinde kalmasına çalışmak lâzım gelir. Hidiv-i Mısır hazretlerinin Dalaman’da mutasarrıf oldukları çiftliklerde telgraf, telefon te’sîsi, yollar küşâdı, mebânî-i cesîme inşâsı, bataklıkların tathîr ve teybîsi ve iskâ-yı arâzî gibi teşebbüsât ve âsâr-ı umrân-perverâne ile beş altı seneden beri Dalaman’a giren yüz bin liranın memlekete bi’l-vâsita, hizmet ve menfa‘ati inkâr olunamaz.

Hamîd ve Tepearası Çiftliklerinin arâzîsi belki yüzde elli nisbetinde zirâ‘at edilmez. Tûl müddet zirâ‘atten terk ve ta‘tîl olunması dolayısıyla en münbit arâzîyi çalı, eşcâr-ı hasîse istîlâ etmiştir. Bu hâl [125] ise arâzînin tebdîl-i şekil ve tenzîl-i

kıymetini mûcib olacağı ve binâ'en-aleyh rakabe-i vakfî nev'an-mâ itlâf demek olduğu cihetle gayr-ı câ'izdir. Bununla berâber vakfî i'mâr, cümle-i şerâ'it-i îcârdan olduğu icmâl-i hakânîde muharrer olup müste'cirlerce bu sûretle aksini iltizâm fesh-i icâreyi müstelzemdir.

Kazânın nüfûsu ve çalışmak kâbiliyyeti arâzînin vüs'atine göre derece-i kâfiyyede olmamasına binâ'en arâzî-i hâliye-i mezkûrenin fâ'ide-bahş sûrette işletilmesi lâzımdır. Eğer çiftlik sâhibleri, arâzî-i mezkûreyi terk ve ta'tîl eylemekte ısrâr eder ve hazîne-i celîle a'sârdan küllî mütezarrır olursa rakabe-i vakfî itlâf ve şerâ'it-i îcâra muhâlefetten dolayı cânib-i vakf-ı şerîfden îcârın tamâmen yâhûd kısmen feshiyle arâzî-i hâliyenin tâliblerine îcârı muktezîdir.

Ortaca, Yalkı ve Çaylı Çiftlikleri mîrî olduğu cihetle bunlar hakkında arâzî kânûnunun 68. ve 74. mâddeleri ahkâmı tatbîk olunarak terk ve ta'tîlden dolayı bedel misliyle sâhib-i evveline teklîf ve bu istinkâf ederse bi'l-müzâyede tâlibine ihâle olunarak bu sûretle terakkî ve tevsî'-i zirâ'at esbâbı istikmâl edilmelidir. Akçataş, Kızılyurd, Söğüd Vakıf Çiftlikleri derûnunda vâkî' arâzî-i hâliyenin zirâ'at ve terakkîsi için teşebbüsât-ı lâzîmede bulunulmalıdır.

Vakıf çiftliklerinin birçoğunda cesîm ormanlar dahi mevcûd olup bunların idâreleri ne ahkâm-ı şer'îyye ne de şerâ'it-i îcâr ile kâbil-i te'lîfdir. Çiftlikât-ı mezkûre-i mevkûfe hakkında elde bir mülknâme-i hümayûn ve vakfiyye ve hattâ İcmâl Kânûnu'nun bir sûreti bulunması şimdiye kadar birçok te'vîlâta yol açmıştır. Bu hâl çiftlikât-ı mevkûfeyi müste'cirlerine babalarından mevrûs mülk-i sahîh gibi tasarruf ettirmeğe sebep olmuş ve müste'cirler vakf-ı sahîh iddî'âlarına hiçbir şart-ı vakf ile rabt olunamamış ve vakf sahîh olsa şart-ı vakf ve îcâr ile ve ahkâm-ı şer'îyye ile mukayyed olmaları îcâb eyleyeceği te'emmül olunamamıştır.

Kazâ dâhilinde vakıf çiftlikât, müte'llikât-ı seniyyeden olan Mihrişâh Vâlide Sultân Evkâfî'ndan olduğu için evkâf-ı mazbûtanın kısm-ı evvelindendir. Binâ'en-aleyh tevliyyetleri, makâm-ı mu'allâ-yı hazret-i hilâfet-penâhiye meşrût olup umûr-ı tevliyyeti idâre etmek üzere taraf-ı pâdişâhîden Evkâf-ı Hümayûn nâzırı ve o nezâretin me'mûrları tevkîl buyurulmuştur.

Bunlar vakfın icâre-i tavîle ile âdî birer müste'ciri olup tevliyyet ve nezâretleri yoktur ve bir vakfın müste'ciri ne gibi hukûk ve salâhiyyete mâlik ise bunların da

hukûk ve salâhiyyeti onunla mukayyedir. Mûcir ile müste'cir arasında şerâ'it-i îcâr mu'teber olduğu gibi çiftlik sâhiblerinin hakk-ı istifâdeleri bu şart ile mahdûddur. Orman Nizâm-nâmesi'nin yirminci mâddesi mücebince bu kabîl evkâf-ı mazbûta ormanlarının taht-ı muhâfazaya alınarak haklarında Orman Nizâmâtı'nın câriyü't-tatbîk olması lâzım gelir ise de doğrudan doğruya cânib-i vakıftan idâre edilmeyip bi'l-icâreteyn diğerlerinin taht-ı tasarrufunda bulunmak hasebiyle müste'cirler cânibinden ormanların menâfi'inden sûret-i meşrû'ada istifâde olunmasına Orman İdâresi'nce müdâhale câ'iz olamaz. Çiftlikât-ı mezkûre taraf-ı pâdişâhîden Mihrişâh Vâlîde Sultân'a meccânen ve ihsânen temlik olunarak cânib-i Beytûlmâl'e bedeli te'diye ve binâ'en-aleyh sultân-ı müşârün-ileyhâya temlik-i sahîh ile temlik olunmadığına ve mücerred temliknâmenin mevcûdiyyeti temlîkin sıhhatine delâlet etmeyeceğine binâ'en vakf-ı mezkûr evkâf-ı gayr-ı sahîhadan tahsîsât kabîlinden ma'dûd olup hakkında arâzî kânûnu ahkâmı cârî olur.

[127] İcâreteyn ile bir vakıf akâra mutasarrıf olan kimse ol akârın menfa'atine mâlik olup rakabesine mâlik değildir. Rakabeyi itlâf etse zamân lâzım gelir (Ahkâm-ı Evkâf Mes'ele 263). Binâ'en-aleyh çiftlikâtın telef ve izâ'a edilen demirbaş eşyâsının müste'cirlere tazmîn ettirilmesi îcâb eder. Te'allukât-ı seniyye evkâfından olması münâsebetiyle Düstûr'un birinci cildinin 225'inci sahîfesinde mûnderic tevsî' intikâl kânûnu bunlar hakkında cârîdir.

Birinci cild-i Düstûr'un 227'nci sahîfesinde mûnderic zeylin birinci mâddesinde icâre-i mü'eccelelerin evkâfın kıymet-i muhammene-i hâzıralarına nazaran binde kırk para hesâbıyla ta'yîn olunacağı musarrah ise de çiftlikâtın tahkîk ve ta'yîn edilen kıyem-i hâzıralarına göre icâre-i mü'eccelelerin tezyîdi gayr-ı mümkündür. Senevî üç bin kuruş icâre-i mü'eccele vermek ve kat'iyen tenzîl iddi'âsında bulunmak, çiftlikâtı i'mâr etmek, demirbaş eşyâyı hüsn-i muhâfaza ile izâ'asında tazmîn etmek, evkâf-ı sâ'irede cârî olan şurût işbu çiftliklerde de cârî olmak şerâ'it-i îcâr cümlesinden bulunduğu icmâl-i hakanîde mastûrdur.

Hâl böyle iken işbu vakf çiftliklerinde demirbaş eşyâ nâmında bir şey kalmadığı gibi mer'â ve çayır ifrâz olunmadığı hâlde müste'cirlerden otlakıyye resmi alınmakta olup bundan dolayı beş sene mukaddem Karaman havâlîsinde kanlı bir müsâdeme olmuş ve ba'zı köylünün telefine sebebiyyet verilmiş idi. Bu hâlde köyle

âdetâ bir hayât-ı esâret yaşıyor bu hâl ile terakkî-i zirâ‘at, ahâlîde refâh ve sa‘âdet intizâr etmek imkânı yoktur.

Evvel emirde buna karşı ittihâz olunacak tedâbîri mütâla‘adan akdem Köyceğiz’de başlıca ehemmiyyet-i mahsûsayı hâ‘iz çiftliklerin esâmî, [128] mikdâr-ı vüs‘atlerini tedkîk edelim: Mahallince tertîb olunan cedvel ber-vech-i zîr derc olunmuştur:

Çiftliğin İsmi	Dönümleri		Vergi Kıymetleri	Ormanın si‘ası Hektar	Nüfûsu
	Tahmînen	Vergi Kaydına Göre			
Hamîd - Toparlar	500000	36880	500000	34000	1547
Köyceğiz	47000	15000	18844	500	1661
Merkenli	75000	11284	15000	4000	700
Belevi	100000	62213	400000	5000	1566
Kalınkoz	120000	102030	202000	8000	560
Karaman	330000	22916	400000	2000	2302
Değne	64000	8746	180000	4500	1211
Dalyan	13000	8750	120000	100	658
İskere	700000	10600	-	65000	1057
Akçataş	50000	50000	50000	-	257
Söğüd	35000	35000	500000	-	453
Kızılyurd	60000	60000	125000	300	535
Tepearası	32000	22230	100000	200	411
Yankı	35000	26088	215250	2000	1344
Ortaca	28000	28000	300000	100	348
Çaylı	4000	1810	103000	100	-
Okçular ve Ekşiliyurd	36000	18888	443475	1200	481

İşte bu cedvelden anlaşılıyor ki Köyceğiz kazâsı dâhilinde pek büyük çiftlikler mevcûd olduğu hâlde senevî ancak beş yüz bin kuruşluk a‘şâr vâridâtı husûle getirmektedirler. Bu sûretle bunlardan edilen istifâde derecesinin hiç mertebesinde olduğu âşikârdır.

Bir taraftan bu mühim arâziden lâıykıyla istifâde olunmamağla berâber diğer taraftan dahi 15110 nüfûs ahâlînin bir karış yere sâhib olmadığı [129] hâlde, ecîr, esîr

hâlinde, eğreti bir sûrette, kemâl-i sefâlet ve zillet içinde ifnâ-yı hayât eylemesi pek vicdân-şikâftır.

Bu ahâlî her türlü rûsûm-ı devleti i'tâ ediyor: Zirâ'at Bankası'na â'id olan hissesini dahi veriyor. Ve kazâ Zirâ'at Bankası'nın sermâyesi 6000 lirayı tecâvüz eylediği hâlde senevî ancak 150 lira kadar ikrâzâtta bulunabilir; mütebâkî sermâyesini başka bankalara ikrâza mecbûr bulunur. Esbâbı pek ayân, pek sarîhdir: Arâzî terhîn edecek, sâhib-i arâzî kimse olmadıktan sonra bi't-tab' banka başka türlü ikrâzâtta bulunamaz. Bîçâre zürrâ' dahi rehn edecek arâzîye sâhib olmadığından bankadan zerre kadar istifâde edemiyor; bu da doğru mudur? İşte bir kazâ ahâlîsinin esâret hâlindeki hayât-ı elîmi!.. Buna hükûmetçe bir çâre-i âcîl ve kat'î düşünmek lâzımdır. Bu bâbdaki mütâla'amız raporun altıncı kısmının ikinci faslında îzâh edilmiştir.

Bu kabîl arâzî livânın diğer kazâlarında dahi var ise de bi'n-nisbe az olmaları hasebiyle bunların ta'dâdından sarf-ı nazar olunmuştur.

7 - ÂLÂT VE EDEVÂT-I ZİRÂ'İYYE

Bu havâlîde âlât-ı zirâ'iyenin lüzûm ve ehemmiyeti henüz takdîr olunamamıştır. Çiftçinin yegâne âleti, ağaçtan karasaban, el orağı, tırpan, çapa ve arâzî sürüldükten sonra sürgü yerine kâ'im olmak üzere 30-40 santimetre kalınlığında menşûr-ı müstatîl şeklinde ve 2,50-3 metre tûlünde, hayvânâta cerr ettirilir sürgüden ibârettir. İşte bu mecmû'a-i âlâta mâlik olanlar yüzde doksan dokuzdur.

Bundan bir derece ilerlemek, tecrübe etmek, teceddüde doğru [130] gitmek isteyenler nihâyet birer ikişer saban (Araire) tedârik etmiş, isti'mâle başlamıştır. Bu da bi'l-hâssa bütün zer'ıyyâtıyla iştigâl edenlerde görülür. Bundan gayrı pulluk (Ekarrue), demir tırmık ve derece derece âlât şâyân-ı tezkâr bir kemmiyyet teşkîl etmez.

Yalnız Muğla kazâsında iki orak makinesi, Milas kazâsında bir "traktör (Tracteur)" ile bir harman, bir orak makinesi ve pullukları, Köyceğiz'de, Cemîl Bey'in bir Tracteur ile sabanları ve Hidiv-i Mısır Abbâs Paşa hazretlerinin Dalaman çiftlikâtında iki "traktör" dörderden sekiz kulaklı terâzûlü bir pulluk, buhâr ile işlemeye mahsûs tırmık, müstebder(?), üstüvâne, harman makinesi ve sekiz aded yük, iki aded binek otomobili, dekovil hatları ve sâ'ire mevcûddur.

Bâğ bulunan mıntikalarda el kükürt körüğü, göktaş mahlûlüne mahsûs “pülvarizatör”den başka bir âlet bulunmaz. Ahâlînin yüzde 99’u âlât-ı kadîme-i zirâ’iyye ile icrâ-yı zirâ’at eder.

Âlâtın suhûletle tedârik olunamaması birkaç sebebdan münba’isdir: Evvel emirde bunların fevâ’idinin lâyük olduğı derece takdîr olunamaması; sâniyen âlât-ı zirâ’iyye acenteleri merâkizinden uzak bulunduğı gibi vesâ’it-i münâkâlenin fıkdanı; sâlisen âlât ve hattâ onun fevâ’idi fi’len görölmedikçe kanâ’at hâsıl olamamasıdır.

İşte bu esbâba binâ’en masârıfı idâre-i husûsiyye-i livâ bûdcesinden tesviye edilmek ve zirâ’at mu’allimlerinin nezâretleri tahtında idâre ettirilmek üzere otuz beş bin kûsûr kuruşluk tahsîsât i’tâsıyla Fethiyye ve Milas kazâlarında âlât-ı zirâ’iyye acentehânesi küşâdı takarrür eylemiş ise de ahvâl-i hâzıra ilcâ’âtıyla henüz kuvveden fi’le çıkarılamamıştır.

[131]

8 - ZİRÂ’AT VE HAYÂT-I ZİRÂ’Î

Zirâ’at, umûmiyyetle ibtidâ’îlikten kurtulamamaktadır. Mıntika-i dâhiliyye ile sâhiliyye arasında biraz fark vardır: Dâhilde tamâmen ibtidâ’î ve sâhilde bi’n-nisbe farklıdır. Dâhilde ve bi’l-hâssa yaylalarda hubûbâtta başka bir şey ekilmez. Hattâ garîbdır ki buralarda bostân bile ekmek mu’tâd değildir.

Muğla ve Milas kazâlarının mıntika-i dâhiliyyesinde kırk bin dönüme karîb tütün zer’iyyâtı icrâ edilir. Köyceğiz, Fethiyye kazâlarında ise mısır ve sîsâm zer’iyyâtı kesb-i ehemmiyyet eder. Hubûbât miyânında dûrâ mühim bir mevki’ ihrâz eyler.

Mıntika-i sâhiliyyede, etribe-i müntakıldan mürekkeb vâsi’ ovalar bulunduğı cihetle bu muhît hem harâret, hem muhît-i türâbiyye noktasından daha müsâ’iddir. Bu ovaların kısm-ı a’zâmının kâbil-i iskâ olması dahi başkaca mûcib-i fevâ’id ise de esbâb-ı ânifeden dolayı Cenâb-ı Feyyâz-ı Kadîr’in bu iklîme bahş eylediğı kâbiliyyet-i feyyâzânenin yüzde beşinden ancak te’mîn-i istifâde olunabilmektedir.

Bundan dolayı hem ahâlî-i mahalliyye fakr u zarûretten kurtulamamış, hem hazîne-i devlet azîm servetlerden mahrûm kalmıştır. Tabî’atin her türlü isti’dâd-ı feyz-nâkine mazhar olmuş olan bu iklîmde vâsi’ bir refâh ve sa’âdet husûl bulacağına sefâlet ve esâret-i mücessemenin tecellî ve tevâlîsi pek elîmdir.

Zirâ'atin, ya'nî ahâlî-i umûmiyyenin yegâne ma'îşeti zirâ'atin husûle getirdiği hubûbâtın ibârettir. Memlekette görülen ashâb-ı servetin pek azı zirâ'ate medyûndur. Ekseriyyâ orman ve sâ'ir ticâretlerle temâyüz eylemişlerdir. Zirâ'ate rağbet, zirâ'at sâyesinde te'mîn-i servet ve sa'âdet hissi hemen [132] pek azdır. Umûm nüfûsun zirâ'ate sâlik bulunması mahzâ başka bir vesîle-i ma'îşetin bulunmamasındandır. Yoksa başka taraftan az çok kesbe mazhar olanlar zirâ'ati terk etmekte aslâ tereddüd göstermezler.

Karasaban ile müte'addid def'alar, günlerce sürmekle, emek sarf etmekle istihzâr eylediği arâzîye hubûbâtını eken zürrâ' ondan sonra hasâda kadar bir şey düşünmez. Ekinlerde çıkan nebâtât-ı ârıza toplanmaz ve ta'kîb-i mezzû'âta bakılmaz, mısır ve sîsâmlara da çapa yapmazlar, ba'zı kere sîsâm bu tekayyüde mazhar olur. Ba'zı yerlerde ba'zı tarlaların hakîken hubûbât tarlası olduğuna hükm olunamaz: Uzaktan herhâlde bir çayır yâhûd hardal tarlası olduğuna şübhe edilmez. Ekinler Hüdâyî nâbit, nebâtâtın mütenevvî' tohumlarıyla âlûde olur da tohumluğu biraz seçmek, tarladaki nebâtât-ı ârizayı kal' ve imhâ etmek yoktur.

Gübreler, ekser yerlerde kullanılmaz. Ahûrun yanbaşındaki penceresinden dışarıya atıla atıla ahûrun damına kadar terâküm etmiş, dağlar gibi yığılmıştır da bire iki üç nisbetinde mahsûl kaldırdığı tarlasına atmayanlar çoktur. Ba'zı yerlerde yoldan ve arkadan geçen sellere vererek havlularını (avlularını) tathîr! ettirirler. Gübre kullanmayanlar yüzde otuzdan fazladır. Sebebi sorulursa kim taşıyacak cevâb-ı garîbi alınır.

Hafriyâtta karasabanın îfâ edebileceği hizmet ma'lûm olduğu gibi tezekleri yere yatırarak tarlayı düzeltmek için tarla sathında gezdirilen azîm mertek sürgüler, tezekleri şekl-i aslîsine ircâ' eder. Sürülen yer havâ ve ziyâ görmekten mahrûm kalır. Hattâ tarla biraz tabî'aten râtibca olursa rutûbetinin kemâliyle kalmamasına sebep olur. Bundan dolayı ba'zı tütün zürrâ'ı zararını görmüşler iken demir tırmık isti'mâline henüz teşebbüs edilmemiştir.

[133] Gerek hafriyyât ve gerek tekayyüdât-ı sâ'ire-i zirâ'iyyede edilen ihmâl pek büyüktür. Bâ-husûs hasâd mevsiminde hubûbâtın saman yığar gibi karma karışık bir hâlde yığılması, demet bağlanmaması yüzünden mahsûlün yüzde yirmisi zâyî' edilmektedir.

Harman dahi pek nâkısıdır: Yalnız beygir, merkeb ve hayvânât-ı sâ'ire ayakları altında çiyenmekle yapılır. Bunun için ortada umûmen bir mertek çakılır ve onun etrâfında mütenâsib sûrette nısf-ı kutrunu teşkîl eden ip darlaşmak ve ba'dehu açılmak sûretiyle hayvânât ipe dizileceklerine ortada biri durur, hayvânların ipini elinde tutar ve bir diğeri hayvânları kovalar. Bundan sarf-ı nazar kâbil olamamıştır. Zürrâ' bu an'anâtına pek sâdık kalmıştır. Hiçbir tarafta âdî, çakmaklı döğenin bile kullanılması âdet değildir.

İşte iğne ile kuyu kazar gibi çalışarak bir mikdâr mahsûle nâ'il olan çiftçi son bahârda borclarını düşünmeye başlar. Zîrâ tesviye-i deyn dâ'imâ hasâd-ı mahsûle mu'allakdır. Mahsûlâtının bir haylî mikdârını tüccâra verdikten sonra elinde bir kısım-ı cüz'î ya kalır ya kalmaz. Kalan kısım ile bir iki ay idâre olur. Ba'dehu yine mahsûlâtı karşılık göstererek borç altına girmeye, zahîre mübâya'asına başlar.

Tütün mahsûlünün tevessü' eylediği yerlerde ilk yazda mu'ayyen ve pek dûn fi'ât takdîriyle ya para yâhûd ak darı alınır. Tütün zer'i mevsiminde amele yevmiyyeleri beş altı kuruşa yükselir iken mukaddemâ yevmiyye işlemek sûretiyle borçlanan çiftçi, kışın ta'ahhüd eylediği gibi iki kuruştan çalışarak borcunun altından kalkmağa çabalayarak kan ter içinde kalır ise de borcdan yine kurtulamaz.

[134] Köylünün hânesinde, hattâ zenginlerinde bile sac üzerinde pişirilmiş darı yâhûd mısır, arpa etmeği bulunur. Katık olmak üzere, yerine göre misâfirine zeytûn, bir iki yumurta, yağsız çökelek peynîri ikrâm eder. Kendi te'ayyüşü için yumurtaya ehemmiyyet vermez. Kış mevsiminde biberli tarhana ile bulgur başlıca katığını teşkîl eder. Fazla olarak bir mikdâr yağsız çökelek peynîri hâzırlayabildiyse kışlık zahîresini iyi bir sûrette tedârik etmiş sayılır.

Mıntika-i sâhiliyyede süt ve yoğurt bulunmaz: Burada zeytûn yağı ve zeytûn dânesiyle yumurta bulunur. Yumurta dahi para ederse ihrâc olunur. Mıntika-i dâhiliyyede zeytûn yerine ayran kâ'im olur. Buralarda yazın sütlerinin yağını satarlar, kalan yavan süt ile de çökelek yapar ve bir mikdâr ayrandan sarf ederler.

İşte köylünün yegâne ma'îşeti bundan ibâret olup pek basît, pek mahrûmiyyetkâr bir hayâtın sâhibidir. İlbâs noktasından da pek fakîrdirler. Meskenlerinde mefrûşâtları dahi, gündüzlerin meşâkk ve mesâ'isinden mütehassıl

yorgunluğu izâle, istirâhat ettirecek mâhiyyette değildir. Bu cihet pek muhtâc-ı ıslâh bir noktadır.

Bundan başka livânın her tarafında ahâlî, çiçek, tifo ve frengi hastalıklarına da zebûndur; esâsen mevcûd olan dayyık-ı ma'îşet yetmiyormuş gibi bu hâlde başkaca teşdîd-i zarûret ve îkâ'-ı telefât etmektedir. Köyceğiz, Milas, Fethiye kazâlarının ba'zı yerlerinde ahâlî, “malarya” hastalığından yüzlerinde kan kalmamış, dâ'imâ bu marazın a'râzıyla pençeleşir dururlar tam iş mevsiminde, bir hâne mevcûdundan ba'zısı yatar, ba'zısı kalkar, yaşamak için, levâzım-ı ma'îşetini tedârik etmek için tarlasına [135] gider, orada bir müddet sonra yere yatar, birkaç sâ'at akabinde, nevbet geçince işine ya devâm eder yâhûd bîhoş bir hâlde avdet eyler. Buralardaki ahâlî serâpâ sıska, ince bacaklı, sarı benizli, şiş karınlı kimselerdir. Kadınlarda vefeyâtın yüzde otuzu hummâ-i nifâsîden vukû' bulur. Köyceğiz kazâsının şimâl-i şarkîsinde ve civâr kurâsında “cüzâm” illeti kemâl-i ehemmiyetle ilerleyerek neşr-i sefâlet ve îkâ'-ı telefât eylemektedir.

Ahâlîde cehlin kemâliyle hükm-fermâ olması hastalıkların sirâyet ve teşdîdine sebebiyyet vermektedir. Zâten ne meskende ne ma'îşette, kâ'ide-i sahîhaya muvâfık bir şart bulunabilir. Buna bir de hastalıkların inzımâm etmesi hasebiyle artık kuvve-i umûmiyye-i milliyeyi teşkîl eden bu külliyyetin ne mâhiyyette kalacağı muhtâc-ı te'emmül bir mes'ele-i mühimmedir.

Muktezâ-yı cehl olarak hastalıklara karşı nazarlıklar takmak, üfürmek, sihir yapmak, kan aldirmek gibi âdât pek münteşirdir. İlâca, tabîbe i'timâd pek za'îfdir. Hayât-ı zirâ'î pek ibtidâ'î ve pek sefil bir hâldedir. Zürrâ'ın vücûdundan müstefid olabilmek için evvel emirde bunların kavâ'id-i sahîha dâ'iresinde te'mîn-i muhâfazası ve ma'îşetinin bir dereceye kadar tehvîn ve te'âlîsi, emrâz-ı muhtelifenin tahdîd ve men'-i vukû'u esbâbının istikmâli ehemm ve elzemdir.

ALTINCI KISIM

İCMÂL-İ TEDKİKÂT

1 - TEDKİKÂT

Şimdiye kadar icrâ kılınan tedkîkât ve dermiyân olunan mütâla'âtan anlaşıldığına göre Menteşe sancağı 18 bin kilometre murabba'ında vüs'at-ı [136] arâziye mâlik olup bunun 13 bin kilometre murabba' mikdârı ormanlık çalılık ve sengistândan ibâret ve 3 bin kilometre murabba'ı kâbil-i zirâ'at arâziden terekkeb etmektedir. Buna yüz kırk kilometre râddesindeki göl ve bataklıkların ilâvesi îcâb eder.

Üç bin yüz otuz iki kilometre murabba'ı ya'nî 313,200 hektar arâzinin ancak 7,000 hektar mikdârı mevrû'dur; mütebâkî 243200 hektar vüs'atındaki arâzî terk ve ta'dîl-i zer'ıyyâta ve dinlendirmeye uğramıştır. Şu hâlde kâbil-i zirâ'at arâzinin beşte biri ekilmekte, bâkîsi metrûk, istifâdesiz kalmaktadır ki bu hesâb ile ekilen arâzî, kâbil-i zirâ'at kalan arâziye nisbetle dört buçukta birini ancak bulur.

Arâzî mikdâr-ı nüfûsa nisbet edilirse beher kilometre murabba'ı mahalle 11 kişi isâbet eder. Binâ'en-aleyh nüfûs mikdârı, arâziye nisbetle pek az olmağla berâber ma'ârif dahi metrûk kalmış, ahvâl-i zirâ'ıyyeyi yakından tedkîk ve ta'kîb edebilmek, îcâbında rehber olup ahâlîyi îkâz ve bu bâbdaki vezâ'ifi îfâ eylemek üzre teşkilât-ı zirâ'ıyye henüz tatbîk edilmemiştir. İ'tibâr-ı zirâ'ıyyenin mahdûdiyyeti, usûl-i zirâ'atın gelişi güzel cereyânı, ba'zı emrâz-ı ictimâ'ıyyenin vücûdu, arâziye adem-i mâlikiyyet gibi ahvâl, kuvve-i umûmiyyeyi teşkil eden zürâ' yâhûd ahâlî üzerine azîm bir bâr-ı sefâlet tahmîl etmektedir.

Ma'îşetin lâıykıyla tanzîm ve te'mîn olunamaması, şerâ'it-i hayâtiyyenin tamâmen bulunmaması, illel ve emrâzın alabildiğine intişâr eylemesi gibi husûsât dahi beşerriyeti günden güne kemirerek imhâ etmektedir. Herhangi bir köye nasb-ı nazar-ı dikkat edilse mutlaka para bulamamaktan, mahsûlâtını idrâk etmekle berâber mahsûlünün borclular tarafından taksîminden ve yeni [137] bir deyn kapısını nerede açacağını düşünmekten mütevellid endîşe-i hayât ve istikbâl her köylünün vechinde amîk âsâr-ı te'sîr, derin buruşukluklar husûle getirmiştir.

Çiftçi, gece gündüz, yağmur ve kar altında titreyerek, kızgın cehennemî güneşin yakıcı ateşi karşısında, kan tere boğularak çalıştığı, istirahat nedir bilmediği

hâlde yine açlığını, etmeğini düşünmekten vâreste kalmaması pek mü'ellimdir. Günlerce aç kalıp hâinden şikâyet etmemek gibi bir sekînet gösterenler vardır; ahâlînin tab'an sâhib olduğu bu hilm ü sükûnet ve kemâl-i itâ'atından dolayı sadâ-yı iştikâ duyulmaz: Bundan hakîkaten köylünün mûcib-i şikâyet bir hâli olmadığı ma'nâsı çıkarılamaz.

Bunun için mütevekkilâne her şey'i hükûmetten bekleyen bu sâf, sâkin, mutî' ahâlîye dâ'imâ rehber olmak, her işte suhûlet göstermek lâzımdır, ki bu da her kazâda, bunların ahvâlin yakından tedkîk ve ta'kîb ile mükellef zirâ'at mu'allimleri ile olur ve bunlara bu bâbda pek büyük bir hisse, bir vazîfe terettüb eder.

Emrâz-ı ictimâ'îye bir taraftan devâ-yı me'ârifle izâle olunmakla berâber diğer taraftan san'at-ı zürrâ'ın metrûkiyyetten, hemen hiç yokluktan tahlîsi ve dolayısıyla da sefâlet-i zürrâ'ın tehvîn ve tahfîfi îcâb eder. Ahâlîyi, çiftçiyi arâzîye sâhib etmek, onun muhâfaza ve terakkîsi esbâbının istihsâline kendisini mecbûr eylemek lâzımdır. Bu nokta mühim bir mes'ele-i zirâ'îyyeye temâs ediyor. Her ne kadar şimdilik bundan dolayı pek bâriz bir şikâyet, hâd bir mes'ele mevcûd değilse de âtiyen bu hal pek mühim ve hükûmeti işgâl edebilecek hâd bir mes'ele olmak mâhiyyetini muhâfaza etmektir.

Mühim bir mikdârda ahâlînin, ecîr, esîr hâlinde yaşaması ne millet [138] ne devlet için muvâfık değildir. Bu nokta-i mühimmenin şimdiden lâayık olduğu derece ehemmiyyetle telakkîsi ve kangren olmadan tedâvîsi lâzımdır.

Bir taraf tan dahi sanâyi', ticâret ve bi'n-netîce teşebbüs-i şahsî mefkûd bulunur. Buna icrâ-yı te'sîr eden ma'ârifdir. Vesâ'it-i münâkalenin dahi imkân-ı husûlû bulunamaması, ahâlîyi tahammül-fersâ bir müzâyakaya dûçâr kılmıştır; zürrâ' ma'a'l-esef san'at, ticâret, refâh ve sa'âdetten henüz nasîbedâr olamamıştır.

2 - NETİCE

1 - Ma'ârif-i İbtidâ'îyyenin Ta'mîmi:

Ma'ârif-i ibtidâ'îyyenin, her köyde birer mekteb bulunacak sûrette ta'mîmi ve tahsîl-i mecbûrînin idâmesi lâzımdır.

2 - Turuk ve Me'âbirin İnşâsı:

Turuk-ı umûmiyye miyânında bulunan Aydın - Muğla - Marmaris tarîkinin inşâsı hâlinde bu yol Muğla'nın Aydın vilâyeti ile olan münâsebât-ı ticâriyye ve iktisâdiyyesini pek ziyâde tevsî' ve teshîl eyleyecektir. Aynı zamânda Muğla'nın iskelesi olan Gökâbâd'a dahi te'mîn-i nakliyyât edilmiş bulunacaktır.

Bundan başka, Muğla pâzâr ticâretine bir ehemmiyyet-i mahsûsa iktisâb ettiren Denizli livâsı mahsûlât ve ma'mûlâtının Muğla İskeleyi'ne te'mîn-i tenzîli için Muğla ile Tavas kazâsı beyninde diğerk bir şoseye, inkişâf-ı ticâret noktasından pek ziyâde ihtiyâc vardır.

Turuk-ı husûsiyyeden: Milas - Bodrum, Muğla - Köyceğiz - Fethiyye yolunun inşâsı elzemdir. Bunların müceddeden inşâsı pek çok zamâna [139] mütevakkıftır. En iyisi evvel emirde tesviye-i türâbiyyeyi yapmak, ba'dehu köprülerini inşâ sûretiyle ikmâl etmektir. Müceddeden ve derhâl inşâsı ise ancak bu bâbdaki rûsûmun karşılık gösterilmesiyle olacak bir istikrâz ile kâbidir. Her ne hâl ise bu şoselere olan ihtiyâc muhtâc-ı îzâh değildir.

Bundan sonra nevâhî ve kurâ beyninde, yerine göre araba ve hayvân serbestçe geçebilecek sûrette derece-i tâliyede yollar, köprüler kalır ki bu da en sonra yapılacak bir iştir. Ma'a-hâzâ ba'zı köylerin kazâ merâkizine 20-30 sâ'at mesâfelerde bulunması bu kısım yolların dahi ehemmiyyetlerini takdîre kâfidir.

3 - İ'tibâr-ı Zirâ'îyyenin Tevsî'i:

Zirâ'at Bankası'nca mahsûl üzerine ikrâz mu'âmelesinin kuvveden fî'le ihrâcı ve imkân müsâ'id olduğı derece tevsî'i lâzımdır. Bu cihet te'mîn edilmekle berâber Reji İdâresi'nin, hiç olmazsa on beş bin lira mikdârında avansın Menteşe sancağı tütün zürrâ'ına tahsîs etmesi îcâb eder ki ol bâbdaki şartnâme ahkâmına tamâmıyla ri'âyet edilmiş olsun.

4 - Zirâ‘at ve Sanâyi‘in Ta‘mîmi:

Evvel emirde san‘at-ı zirâ‘atin mevki‘-i hakîkisini, livânın isti‘dâd-ı tabî‘isini anlamak ve ondan sonra tahakkuk edecek ihtiyâca göre nevâkısı ikmâle, terakkiye çalışmak, servet ve sa‘âdet-i umûmiyyeyi istihsâl etmek lâzımdır: Bu da şübhesiz, pek çâhil ve mütevekkil olan zürrâ‘a delâletle olur. Bunun için altı kazâ merkezinde birer zirâ‘at mu‘allimliği teşkîl edilmelidir.

[140] İpek böcekçiliğinin ta‘mîmi maksadıyla meccânen dut fidanı tevzî‘i esbâbının istihsâli için mevcûd dut fidanlığı, istiğnâ hâsıl oluncaya ya‘nî her tarafta vâsi‘ dutluklar vücûda gelinceye kadar idâme olunmalıdır. Bir taraftan dahi ipek böcekçiliği san‘atının fi‘len irâ‘esi için bir böcekhâne ve tohum yetiştirmek için, beş sene müddetle bir dârü‘l-harîr teşkîl ve mü‘esses âlât-ı zirâ‘iyye depolarının bi‘l-âhire Muğla kazâsına dahi teşmîli lâzımdır.

Damızlık hayvânât deposunun, inşâsı takarrür eden mahalde inşâsından ise arâzî-i vâsi‘ayı, çayır ve mer‘ayı hâvî münâsib bir çiftlik istimlâk ederek orada hem hayvânât damızlık deposu hem böcekhâne ve dârü‘l-harîr inşâ olunmalıdır. Burada bir de amelî çiftlik mektebinin ihdâsı bâ‘is-i fevâ‘iddir.

Âlât-ı zirâ‘iyyeyi ta‘mîr edebilecek dârü‘s-sinâ‘alara, ustalara olan ihtiyâc vâreste-i îzâhtır. Bilâ-kayd sokaklarda imrâr-ı vakt ederek büyümekte olan eytâm-ı fukarâyı tahsîl ettirmek, mu‘ayyen bir gâyeyi hâvî bir terbiyye-i ictimâ‘iyye tahtında yetiştirmek, san‘atkâr vücûda getirmek için merkez-i livâda iki yüz talebe idâresine kâfi bir dârü‘s-sanâyi‘ te’sîs ve ihdâsı taht-ı elzemiyettedir. Bunun tarz-ı tedrîsi ve sâ‘iresi fasl-ı mahsûsunda icmâlen îzâh kılınmış olmağla tekrârından sarf-ı nazar edilmiştir.

5 - Tevzî‘-i Arâzî:

Arâzîsi olmayan ahâlînin terakkî-i zirâ‘at emrinde hiçbir teşebbüste bulunamayacağı, beşinci kısmın altıncı faslında bi‘l-etrâf bildirilmiş idi. Köyceğiz kazâsındaki çiftliklerde yaşayan on beş kûsûr bin nüfûs ahâlî ecîr hâlinde, yersiz, yurdsuzdur. Her ne kadar zürrâ‘ın [141] çiftlik müste‘cirine verdiği îcâr onda bir ise de ba‘zı taraflarda, bi‘l-hâssa Dalaman’da bu mikdârı ikiye iblâğ etmişlerdir. Ahâlînin zarûreti gittikçe teşeddüd ediyor: O derece ki hânesi önünde, sâhibinin izni olmadıkça,

su için kuyu bile açılmıyor. Mer'â, çayır olmadığı hâlde ayrıca beher hayvân başına birkaç kuruş otlakıyye nâmıyla resm alınmakta ve birçok sudâ'ı mûcib olmaktadır.

Dalaman çiftlikâtının merkezi olan Çakallık karyesi el-hâletü hâzihî birinci sınıf nâhiye merkezidir. Hâlbuki cum'a günleri kurulan pâzâr için gelen civâr köylü ve tüccâr, bir geceyi geçirecek, ufak bir hâne bulamaz. Çiftlik müste'ciri yâhûd sâhibi ne hâne, ne furun yaptırılmasına müsâ'ade eylemiştir, etmekler bir buçuk sâ'at uzakta, başka bir köyde pişer, Çakallık'a getirilip satılır. Misâfir hayvânına ot dahi bulamaz: Zîrâ müste'cir müstağnî, ahâlî ise kâffeten ecîr ve hânesine bile mâlik olmayan zavallı bir kısımdır.

Binâ'en-aleyh bu çiftliklerde mahrûmiyyet-i kâmile, zarûret ve sefâlet-i mutlaka hükümrândır. Vakıf çiftlikler hakkında bir fikir icmâli hâsıl etmek için misâl olarak Karaman Çiftliği'ni nazar-ı dikkate alalım: Köylü 1208 târîhli fermânda gösterilen hudûd hâricinde 1296 senesinde tevsî'an icmâl-i hakanîye rabt edilen arâzînin i'âdesini talep etmekte bu da birçok münâza'âta bâdî olmaktadır.

Fî'l-hakîka Defter-i Hakanî İdâresi'nce keyfiyet-i tasarrufu mübeyyin verilmiş olan senedâta merbût birçok arâzî vardır ki bi'l-âhire bir tarafı bulunarak çiftlik hudûdu dâhiline alınmıştır. Köylünün elinde el-ân bu senedler [142] vardır. Her ne kadar bir müddet akdem bu senedler ba'zı vesâ'il ile toplattırılmış ise de yine ba'zılarının yedinde kalmıştır.

Köyceğiz dâhilinde, Karaman Çiftliği mü'eccelesi 1208 târihinde 3000 kuruştan ibâret iken 1296'da tevsî' edilmekle 10000 kuruşa iblâğ edilmiştir. Hâl böyle iken Hazîne-i Evkâf'a birçok deyn vardır ki ashâbı tarafından bir türlü tesviye olunamamaktadır. İşte her türlü zirâ'ate, terakkîye kâbiliyetdâr nice arâzî vardır ki ne müste'cirleri ve ne de ecîrleri istifâde edebiliyorlar. Bir münâza'a-i dâ'imedir devâm eder durur.

Köyceğiz çiftliklerinden Hazîne-i Evkâf'a, mü'eccele olarak 600 lira kadar bir meblağ te'mîn olunmakta olup bunun iki yüz lirası me'mûrîn ma'âşât ve tahsîsâtına sarf olunur. Bu meblağ-ı cüz'înin bir kısmı ashâbı tarafından muntazaman tesviye olunamamış, terâküm ettirilmiş ve nihâyet ba'zı çiftliklerin doğrudan doğruya Evkâf İdâresi'nce idârelerine mecbûriyyet hâsıl olmuştur. Şu hâlde bu çiftliklerden istifâde

olunamamaktan hem sâhib-i arâzî, hem de bir karış toprağına mutasarrıf olmayan ecîr ahâlî müteşekkîdir.

Buna yegâne çâre çiftlik arâzîsinin beyne'z-zürrâ' taksîmidir: Evet bundan hem sâhib-i arâzî mühim bir mikdârda nakd almakla müstefid olur. Hem ahâlî arâzîye sâhib olduğundan Zirâ'at Bankası'nda, başka yerlerde mazhar-ı i'tibâr olur. Ve arâzî kendisinin olduğuna göre her türlü esbâb-ı terakkîye, istikbâle â'id teşübbüsâtta bulunur.

On yedi çiftliğin vergice kıymeti kırk bin lira râddesindedir. (damga dolayısıyla dört kelime okunmuyor) dahi olsa ahâlîye tevzî'i için fedâkârlık [143] edilmek îcâb eder. Bunun için çiftlikleri ya istimlâk ederek bedelini Zirâ'at Bankası'na tesviye ve köylü nâmına ferâğ ettirmek ve her köylüye isâbet eden deyn mikdârını yirmi seney bi't-taksîm taksît ile imhâ etmek yâhûd şerâ'it-i vakfın başlıcası arâzînin i'mârı demirbaş miyânında hayvânât, âlât ve edevâtın vucûd ve muhâfazası fermân-ı hümayûnda mûnderic olduğu hâlde bunlardan eser kalmamış, arâzî kâbil-i zirâ'at iken orman ve çalılığa tehavvül ederek tebdîl-i şekil etmiş olmasıyla şerâ'it-i vakfın adem-i îfâsı rakabeyi itlâf ve bu dahi fesh-i icâreyi müstelzim ahvâlden bulunmuş olduğundan bu kabîl arâzîye hemen hükûmetçe vaz'-ı yed olunarak el-hâletü-hâzihi zer' olunan arâzîden, infâk ve i'âşelerine kâfi mikdârın mutasarrıf ecirlere terki ve bâkîsinin bedel-i misl mukâbilinde ahâlîye fûrûhtuyla hem ahâlînin hayât-ı esâretten tahlîs ve hem de vâridât-ı vakfın tezyîdi lâzımdır. Arâzînin fûrûhtundan alınacak mebâliğin bir bankaya tevdi'inden ve orman ve me'âdinin mîrî olarak tasarrufundan gerek Hazîne-i Evkâf ve gerek Hazîne-i Celîlece pek azîm menâfi'in istihsâl kılınacağına şübhe yoktur.

Binâ'en-aleyh ahâlîyi mücerred kayd-ı esâretten kurtarmak, refâh ve sa'âdete mazhar kılmak için tevzî-i arâzîden başka çâre-i halâs yoktur. Bir de yüzde seksen nisbetinde terk ve ta'tîl-i zer'ıyyât olunan arâzî-i mîrîyye mikdârı bi't-tahkîk muktezâyı kânûniyyesine hükûmet-i mahalliyece derhâl tevessül kılınarak bunun bedel-i misliyle ihâlesi ve fûrûhtu esbâbı istikmâl edilmelidir.

Bu sûretle bir kazâ ahâlîsinin esâretten çıkarak hayât-ı hakîkiyyeye mazhariyyeti dolayısıyla gerek menâfi'-i umûmiyye ve gere menâfi'-i evkâf ve Hazîne-i [144] Celîle'nin te'mîn ve tezyîdi ve san'at-i zirâ'atin, iklim ve arâzînin

isti'dâd-ı tabî'îsi nisbetinde terakkî ve te'âlîsi ve bi'n-netîce şu zavallı ahâlînin esbâb-ı refâh ve sa'âdeti esbâbı istikmâl edilmiş olur.

Menteşe Zirâ'at Me'mûru

Alî Rıza

FİHRİST

	Sahîfe
1 - Vaz'ıyyet ve İklîm	3
2 - Miyâh-ı Cârîyye	15
3 - Göller	21
Bataklıklar	23
4 - İklîm ve Nebâtât: Mıntıka-i Dâhiliyye Mıntıka-i Sâhiliyye	25
5 - Emrâz ve Âfât	28
1 - Edvâr-ı Arz ve Suhûr	31
2 - Dağlar	36
3 - Ma'âdin	39
4 - Miyâh-ı Ma'deniyye	41
5 - Toprakların Envâ' ve Vüs'atleri	43
6 - Ormanlar	55
Yaylalar	58
1 - Hubûbât	60
2 - Mağrûsât	66
3 - Sanâyi'-i Zirâ'iyye	86
1 - Hayvânât-ı Ehliyye	91
2 - Hayvânât-ı Vahşîyye	95
1 - Nüfûs-ı Umûmiyye	100
2 - Ma'ârif	102
3 - Turuk ve Me'âbir	107
4 - İ'tibâr-ı Zirâ'î	112
5 - Mesâkin-i Zirâ'iyye	116
6 - Çiftlikler	122
7 - Âlât-ı Zirâ'iyye	129
8 - Zirâ'at ve Hayât-ı Zirâ'iyye	131
1 - Tedkîkât	135
2 - Netice	138

3. LİVÂ ZİRÂ‘AT ME’MÛRU ALÎ RİZÂ BEY’İN H.1331 TARİHLİ “MENTEŞE SANCAĞI AHVÂL-İ ZİRÂ‘İYYE VE ARZİYYESİ” ADLI RAPORUNUN SADELEŞTİRMESİ

BİRİNCİ KISIM

KONUM VE İKLİM

Menteşe sancağı, Greenwich’e başlangıç uzunluğu itibariyle 26-32 uzunluk ve 36-40 enlem daireleri arasındadır. Liva arazisi kuzeydoğudan güneybatıya doğru mürekkep balığı gibi Adalar Denizi’ne doğru yayılmıştır.

Doğuda Antalya sancağına bağlı Kaş kazasının merkeze bağlı Gelemiş, Bayrak, Kornar, Çavdır, Ovaköy, Kınık, Aklar, Kuruköy, Palamud, Kalkan, Kayadibi, Yağlıağaç, Subaşı, Sıcak, Arsa, Çamurcu ve Elmalı kazasına bağlı Yuva Yaylası, Salur, Eskihisar ve Burdur sancağının Burdur kazasına bağlı Karaköy, Nargedigi köyleri ve kuzeyden Aydın sancağının Bozdoğan kazasına bağlı Körteke, Arapderesi, Kenzile, Altuntaş ve Çine kazasının Natırıyye, Gezali, Seferler, Altunabad, Esenlik, Akçaabad, Kayalar, Sarıköy, Çömlekler, Soğukoluk, Hatib Kışlası, Tekeler ve Söke kazasının Bağarası, Serçin, Sarıkemer, Akköy köyleri ile batıdan Adalar Denizi, güneyden Akdeniz ile hudutları vardır.

Doğal hudutları doğudan 10 km kuzeyine kadar Eşen Çayı, sonra doğuya yönelerek Akdağ sırtlarını takip ederek kuzeydoğuya doğru Seyyidler (Seki) Yaylası’nı aldıktan sonra batıya döner. Irmak diğer adıyla Akçay’dan Nazilli kazasının güneydoğusuna kadar geçer. Ondan sonra Madran Dağları’nın güneyinden Muğla ile Çine arasındaki Gökbel sıradağlarının sırtından Beşparmak Dağı’na sonra da Yafa Gölü’nün ortasından batıda Akbük Körfezi’ne ulaşır.

Hava sıcaklığını özetleyebilmek için Liva arazisini önce dâhili (iç) ve sahili olarak iki bölüme ayırmak gerekir. İç bölümleri Muğla, Köyceğiz, Fethiye ve Milas kazalarının bir kısmı oluşturur. Bodrum, Marmaris kazaları tamamen, diğerleri kısmen sahil bölümünden sayılır. Muğla’da yüksek sıcaklıklarla genellikle temmuz – ağustos

aylarında karşılaşılır. Yüksek sıcaklık ancak birkaç gün sürmek üzere nihayet 36 dereceye kadar çıkar. Bu iki ay süresince genellikle 28-33 derece arasında seyrederek. Düşük sıcaklıklar ocak ayına tesadüf eder, genellikle sıfırın altında 2-3 dereceye kadar, pek müstesna olarak olağanüstü senelerde -10 dereceye kadar düşer. Kışın kar yerine çoğu zaman yağmur yağar ve bazen de yağın kara dolu eşlik eder. Pek ılıman geçen senelerde aralık, ocak aylarında gök gürlemesi olur.

Muğla merkezi 660 metre, ovası ise 620-630 metre yüksekliğindedir. Tutulan beş senelik kayıtlara bakarak sıcaklık ve ortalama yağış miktarları aşağıdaki cetvelde özetlenmiştir.

Seneler	Ortalama senelere göre sıcaklık		Bir yılda yağan yağmur		Kar		Sıcaklığın derecelere göre örneklendirilmesi (numune)
	Ortalama toplam	Ortalama senelik	Mm yüksekliği	Günlerin sayısı	Cm yüksekliği	Gün sayısı	
1326	5329.9	14.60	1309.06	61	17	46	Sıfır altı 7.5+35
1327	6069.5	16.64	608.10	44	0	0	Sıfır altı 2 + 35
1328	5643	15.69	704.5	49	0	0	-10 + 33
1329	5941	16.27	1076	57	0	0	-1 + 36
1330	5774.5	15.55	1196.5	78	0	0	0 + 35
		15.71	987.58	58	3.4	9	Beş senelik toplam ortalama

Bu cetveldən anlaşıldığına göre Muğla yüksekliğinde olan yerler ılıman iklimden sayılır. Bunun istisnası olan yerler Muğla kazasının kuzeyindeki dağlarda bulunan bazı köy ve kasabalar ile Köyceğiz kazasının kuzeydoğusunda ve Fethiye kazasının kuzeyinde 1500 metre yüksekliğindeki Seki ve Pınaz yaylarıdır. Buralara anlaşıldığı üzere her sene kar yağar ve doğal olarak Muğla seviyesinden daha yüksektedir. Fakat bu yöredeki köyler az olmakla beraber orman içerisinde bulunduklarından Seki Yaylası'ndan başka dikkate değer durum teşkil etmezler.

Bundan başka yerlerin hepsi Muğla'nın deniz seviyesindeki yüksekliğinden daha az yerlerdir. Zaten sahile yakınlıkları sebebiyle sıcaklık her suretle hissedilir.

Muğla'nın dört mevsimdeki sıcaklık ortalamaları aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

Mevsim	1326	1327	1328	1329	1330
İlkbahar	12.77	13.23	15.97	15.70	14.78
Yaz	21.57	24.77	24.86	25.31	24.47
Sonbahar	15.00	17.41	16.56	15.40	17.56
Kış	3.37	8.23	5.30	9.93	9.40

Dört mevsimde yağın yağmur miktarını gösteren cetveldir.

Mevsim	1326		1327		1328		1329		1330	
	Mm	Gün	Mm	Gün	Mm	Gün	Mm	Gün	Mm	Gün
İlkbahar	296	21	41.6	13	103	6	198.5	17	211.5	18
Yaz	1.56	1	2	2	3	1	32.5	3	19	3
Sonbahar	118	7	150.5	15	353	20	445	17	376	19
Kış	892.5	32	414	14	287	5	300	20	586	38
	1309.06	61	606.10	44	746.5	49	1076	57	1196.5	78

Bu cetvel incelendiğinde Muğla'da başlıca ilkbahar, sonbahar ve kış mevsimlerinde yoğun yağmur yağmaktadır. Yağmur mevsiminde pek nadir olarak serpinti şeklinde kar yağar. İlkbahar yağmurları mayıs sonuna kadar devam eder, sonbahar ayı olan eylülünden itibaren gittikçe artmak üzere yağmaya başlar. Beş senelik yağmur miktarı ortalama 987.6 mm yüksekliğinde bulunmuş ve 58 gün devam etmiştir. Bununla beraber senede ortalama 9 gün kadar kar yağdığı hesaplanmışsa da 1326 (1910) senesinden beri karın yağdığı görülmemiştir. Her ne kadar bazen kar serpmişse de yere düşmesiyle erimesi bir olmuştur.

Ortalama 20 gün kadar don ve kırağı olur. Yağmurlar genellikle güneydoğu rüzgârlarına eşlik eder. Muğla'nın doğu bölümünde olan 1300 metre yüksekliğindeki dağlarda bulutlar görülünce gecesinde veya ertesi gün yağmur muhakkak yağar.

Kış mevsiminde genellikle yağmur yağsa da bazen karla karışık olarak yağar, kar daima irice parçalar şeklindedir. Aralık, ocak aylarında gök gürlemesi olur, hatta dolu da yağabilir. Özetle sonbaharda sürekli yağmurlarla genelde dolu yağar. Ağaç yaprakları sonbaharın sonuna doğru dökülür. Soğuk hava genellikle aralıkta başlar. 1330 senesinin ılıman geçmesi sebebiyle genel ağaçlardaki -bilhassa gül çubuklarındaki- yapraklar dökülmeyerek yeni yaprakların oluşmasına kadar dallarda kalmışlardır.

Bu incelemelerden anlaşıldığına göre Muğla çevresi sıcaklık bakımından İstanbul civarından daha ılıman bir dereceye sahiptir. Yağmur bazı seneler istisna olmak üzere yıllık 1000 mm'nin üzerine çıkar. Yağmur çokça yağmakla beraber nem yazın 60-65 derece arasında oluşur.

Rüzgârlar:

Rüzgârlar daimî ve geçici olarak ikiye ayrılır. Bunlardan poyraz rüzgârı her mevsimde eser. Bilhassa kış mevsiminde doğu rüzgârları, yağmur ve kar ile karışık eser; bu rüzgâr yazın pek nadiren eser.

Aşağıda beş senelik rüzgâr ortalamalarını veren bir cetvel düzenlenmiştir.

Rüzgârlar						
Seneleri	Poyraz	Lodos	Batı	Yıldız	Doğu	Sakin
1326	128	43	9	0	29	156
1327	109	46	16	8	54	123
1328	117	16	39	5	71	117
1329	109	63	44	0	39	110
1330	85	33	20	8	22	197
Toplam ortalama	110	40	25	4	43	143

Rüzgârlar çok düzenli bir şekilde esmediğinden yel değirmeni ve yel dolapları inşasına uygun değildir. Bu cetvel incelendiğinde 3,5 ay poyraz, 2 ay lodos, 1 ay batı ve 1,5 ay kadar da doğu rüzgârları eser. Senenin geri kalan günleri sakın bir hâlde geçer.

Bununla beraber doğu rüzgârları kış mevsiminde eser. Poyraz kışın esmekle birlikte ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde daha çok eser. Sakin günlerin her ne kadar beş ay devam ettiği kayıtlardan anlaşılırsa da hakikatte yaz mevsiminde sakın günlerin genelinde güney sahilinden imbat rüzgârları eser. Bu deniz rüzgârlarının serin olması gerekirken 25 km sahasındaki dağlardan geçmesi ile serinliğin bir kısmını kaybeder. Özetle rüzgarsız gün miktarı pek azdır.

Poyraz rüzgârı esasında kuzeydoğu tarafından eseceğine Muğla'ya tam tersi yönden, kuzeybatı yönünden gelir. Bunun sebebi güneye yayılmış 1800 metre

yüksekliğindeki dağların tesirinden korunmuş olan Muğla'nın batı yönündeki boğazdır.

Poyraz Muğla'nın batısında 28 km mesafede bulunan Bozüyük Ovası'na daima kuzeydoğudan gelir. O istikametten esen poyraz, yüksek dağlık ormanlara çarparak şiddetini kaybeder. Muğla'nın kuzeybatısında Bozüyük Ovası'na doğru uzayan boğazı takip ederek Muğla Ovası'na o yönden eser.

Rüzgârlar pek az zamanlarda fırtına yapacak derecede şiddetli eser. Buna yegâne sebep Muğla'nın kuzeyindeki büyük çam ormanlarıdır.

İşte bu ormanların büyüklüğü ve genişliğidir ki Muğla civarına senede 1000 mm yüksekliğinde yağmur yağmasına sebep olur ve şiddetli rüzgârların esmesine engel teşkil eder.

Gökyüzünün Durumu

Gökyüzü çoğu zaman açık ve yağmursuz, kapalı ve parçalı bulutludur. Bununla beraber gökyüzünün beş senelik durumunu bildiren bir cetvel düzenlenmiştir.

Seneleri	Manzara-i Sema (Gökyüzü)		
	Açık	Sünbülü	Kapalı
1326 (1910)	196	87	82
1327 (1911)	145	159	62
1328 (1912)	150	163	52
1329 (1913)	167	132	66
1330 (1914)	196	62	107
Senelik ortalama	171	120	74

Açık günler beş altı ay kadar devam ederse de genellikle öğleden sonra sünbülüyyeye dönüşür. Gökyüzünün manzarası öğleden sonra diğeri ile çok az benzer. Bundan dolayı saat 08.00'de yapılan meteorolojik gözlem zamanında gökyüzünün gösterdiği manzara tablonun içindekilerden ibarettir. Genel görünümde denilebilir ki öğleden sonraki değişiklikler dâhil olduğunda sünbülü manzara açık günlerden daha çoktur. Kapalı hava bilhassa kış, ilkbahar ve sonbahar mevsiminde görülür.

Sahil bölümüne gelince Bodrum, Milas, Marmaris, Muğla'nın güneyi ve Köyceğiz'in batı ve güney kısmı ile Fethiye'nin güney ve batı tarafları bu bölüme girer. Buralarda kışın kar ve don olmaz.

Milas Kazası: Sıcaklık yazın 35-38, sonbaharda 23-28, kışın 18-25, ilkbaharda 25-30 derecede aralıklarındadır. En düşük sıcaklıklar aralık, ocak, şubat, en yüksek sıcaklık ise hazirandan ağustosa kadar olur.

Meltem rüzgârları batıdan gelir ve serinletir. Daimî rüzgârlar poyraz ve lodostan eser. Yağmurlar ekimde başlayıp daha çok kazanın ormanlarının bulunduğu kuzey ve doğu taraflarına yağar. Çok az kar yağar ve hemen erir.

Bodrum Kazası: Hemen deniz kenarında olduğu için hava sıcaklığı yumuşak ve düzenlidir. Sıcaklık ilkbaharda 19, yazın 25, sonbaharda 15 derece iken kışın 2 dereceye kadar düşer. En yüksek sıcaklık temmuzda görülür ve gölgede 35 dereceye kadar çıkar. En düşük sıcaklık ocakta yaşanır ve 2 dereceden aşağıya inmez. Daimî rüzgârlardan başlıca poyraz ve lodos eser. Değişen rüzgârlar karayel, batı anadolu ve keşişlemedir. Meltem rüzgârı nisan başından eylül sonuna kadar devam eder. Bu rüzgârlar harareti düzenleyip ziraata da faydalıdır. Genelde de kuzeybatı taraflarından eser.

Kaza dâhilinde yağmurlar aralık, ocak, şubat aylarında bol ve sürekli yağar. Bazen dolu ile karışık yağın yağmurlar hasara sebep olur. Yağmurun çok olduğu senelerde sellerden başka önemli bir olay görülmez.

Bodrum'a kar yağmaz, don dahi olmazsa da 1326 (1910) senesinde bir defa kar yağmıştır.

Köyceğiz Kazası:

Kazanın sahil kısmında sıcaklık ilkbaharda 15-20, yazın 27-28, sonbaharda 20-28 kışın 6-7 derece civarındadır. En düşük sıcaklık ocak ayında, en yüksek sıcaklık temmuz ayında görülür.

Kazada başlıca poyraz ve lodos rüzgârları eser. Meltem ise yazın eser ve nisandan eylül sonuna kadar sıcaklığı düzenler. Kaza dâhilinde pek çok göl ve bataklığın olmasından dolayı hava sıcaklığı bunaltıcıdır. Meltem rüzgârları olmasaydı yazın Köyceğiz'in hararetli havasına dayanmak güç olurdu.

Bazen Köyceğiz'in kuzey batısından karadan esen bir rüzgâr vardır ki (Oradan geçen çaya nispetle Namnam adıyla bilinir.) kızgın dağların üzerinden geçtiği için oldukça sıcaktır ve zaten sıcak olan Köyceğiz'in havasını nefes alamayacak kadar güçleştirir. Gölgede bile terleme meydana getirir. Bereket versin ki bu rüzgâr yazın ancak birkaç gün eser, estiğinde de sıcaklığı 40 dereceye kadar çıkarır.

Kazanın kuzey ve doğu taraflarında büyük ormanlar olduğu için çokça yağmur yağar. Yağmur bilhassa aralıkta başlar, nisanın ortalarına kadar devam eder. Kar kazanın ancak 1000 metreden yüksek kuzey ve doğu taraflarına yağar. Kazanın iç taraflarında aralık, ocak ve şubat aylarında yağış yılına göre 40 cm-1,5 metreye kadar ulaşabilir.

Fethiye Kazası:

Fethiye'nin hava sıcaklığı biraz Köyceğiz'e benzer. Yazın sıcaklık 38 dereceye çıktığı hâlde kışın 8 dereceye kadar iner. En yüksek sıcaklık temmuz ayında görülür. Bazı senelerde en düşük sıcaklık 4 dereceye kadar iner.

Daimî rüzgârlar poyraz ve batı rüzgârıdır. Meltemler batıdan eser ve nisanda başlayıp eylül sonuna kadar devam eder. Kış mevsiminde yağmur, bazen de dolu yağar. Yağmurun çok olduğu senelerde taşkınlar meydana gelir. Kar, kazanın kuzeyindeki Seki Yaylası'na düşer. On ve on birinci aylardan ocak sonuna kadar devam eder.

Marmaris Kazası:

Marmaris, Bodrum kazası muhitine çok benzer. Aynı yumuşak havaya sahiptir. Bilhassa kazanın ehemmiyetli bir kısmını oluşturan Dadya (Datça) Yarımadası'nda yaz kış sıcaklık ılıman ve nispeten sabittir. Kar, don katiyen olmaz.

Yazın meltemler düzenli eser. Kış, mevsiminde başlar. Mevsim bereketini düzenlercesine yağmur yağar, dolu düşer. Gök gürler, şimşek çakar ve ardından güneş çıkar hava açılır.

Bu değerlendirmelerden liva iklimi yaylaların bir kısmı hariç olmak üzere dâhil (iç) ve sahil olmak üzere iki kısımdır.

İç bölgelerin yumuşak iklimi sahil kesimine göre daha azdır.

Ekim ve Hasat Mevsimi:

Hububat ekimi sonbaharda başlar, iç kesimlerde aralık ayında son bulursa da bazı ılıman senelerde şubat ve mart aylarına kadar devam eder.

İç kesimlerde belirli bir düzeyde sonbahardan şubata kadar ekim yapılır. Bazen buna engel olan soğuk havalar değil, kuvvetli yağmurlarla oluşan çamurlardır. Yoksa sıcaklık bütün kış mevsiminde ziraat yapılmasına müsait şartlar oluşturur.

Sahil kesiminde hububat hasadı nisan ortalarında, hatta başlarında başladığı hâlde, iç kesimlerde ancak mayısta başlar. İç kesimlerde mayısta buğdaylar henüz başaktayken sahildeki buğdaylar hasada hazır hâldedir. Sahil kesiminde haziranın ilk yarısında üzümler, bostanlar yetişir. İç kesimler ile sahil kesimlerinin hasat zamanı arasındaki fark daima 20-30 gündür.

Sahil kesimi her türlü turfandacılığa çok elverişlidir. Hatta arpa mahsulü nisanda hasat olunca tarlalara mısır, susam ekimi sıkıştırılıp bazı yerlerde yılda iki defa mahsul almak imkânı varsa da girişimde bulunulmaz. Bununla beraber taze fasulye, hıyar, kabak vs. ekimi bu tarzda yetiştirilmekte ve hemen her mevsimde taze sebze bulunabilmektedir.

AKARSULAR:

Dalaman Çayı: Köyceğiz kazasının sınırları üzerindeki Bozdağı sıradağlarının eteklerinden çıkar. Kuzeydoğudan güneybatıya doğru akar. Uzunluğu 135 km olup kaynağından Köyceğiz'in güneyindeki ovaya gelinceye kadar çaydan geçmek mümkün olmaz. Kaynağından Köyceğiz'in 26 km güneydoğusunda bulunan Akköprü'ye kadar olan kısmı Akköprü, denizle buluştuğu Baba İskelesi'ne kadar olan bölümü de Dalaman Çayı adını alır.

Çay, Dalaman Ovası'na kadar pek hızlı bir şekilde akar, ondan sonra süratini azalmaya başlar. Dağların arasında genişliği 20-40 metreye kadar, Köyceğiz'in güneyinde Ortaca köyü civarında 1 km'ye kadar genişler. Köyceğiz-Fethiye yolu geçişi ancak buradan yapılabilir. Kışın geçiş mümkün olmayacak hâle geldiğinden çok dolambaçlı olan Akköprü yahut Dalaman nahiyesinde, Kızılyurt civarında bulunan Demirduba yolu kullanılır.

Akköprü çok eski ve tarihîdir. Pek büyük emekle yapılmıştır. Çayın dışından itibaren 50 metre yüksekliğinde kâgir kemer üzerine yapılmıştır. Köyceğiz, hatta Fethiye Yaylası'nın livaya bağlantısını sağlayan tek yoldur.

Çayın batı kıyısında, 3000 metre yüksekliğinde bulunan Sandras Dağı'nın doğu etekleri ve Seki Yaylası'nın batısındaki çeşitli dereler, kollar Dalaman Çayı'na karışır.

Dalaman Çayı Dalaman Ovası'nın başlangıcındaki Bezkese köyüne gelinceye kadar araziye sulamak için elverişli bir alan bulamaz. Yalnız kıyılarındaki derelerde işleyen değirmenler vardır. Bunların yanı başında sınırlı sayıdaki arazide susam, mısır ekimi yapılır ve sulanır.

Çay, yaz mevsiminde 2-3 ay haricinde daimî suretle bulanık bir hâlde akar. Özellikle Dalaman Ovası'na geldiğinde her zaman bulanıktır. Çayın en sığ yerleri 1-1,5 metre iken en derin yerleri 10 metreyi bulur.

Akköprü'den itibaren güneybatıya uzayan dağlar tamamen serpantin kayalarından, krom madenlerinden mürekkep olduğu gibi Akköprü'nün ilerisinde kalker kayaları genişler. Dalaman Çayı suyun getirdiği işlenmemiş ince toprak itibariyle pek makbul, güzel bir arazi vücuda getirmiştir.

Kazanın kuzey ve doğusundaki büyük ormanlardan kereste nakliyatı bu çay aracılığı ile yapılır. Çay, Dalaman arazisini her noktadan sular. Arazide çok sayıda düzgün kanallar açılmıştır.

Eşen Çayı: Fethiye kazasının kuzeybatısındaki Akdağ ve batısındaki 1550 metre yüksekliğindeki Maşeda, Pınaz Yaylası'nın güneyinde ve 1950 metre yüksekliğindeki Yeşilgöl Dağı ve daha güneyde yaklaşık 40 km uzunluğunda, 1200 metre yüksekliğindeki Giren Dağı eteklerinden kaynaklan pınar suları, dereleri içerisine alır. Yeşilgöl Dağı eteklerinden çıkan Karın Çayı kuzeybatıdan gelip Eşen Çayı'na Yazı köyünün biraz kuzeydoğusunda birleşir.

Eşen Çayı 94 km uzunluğunda olup Dalaman Çayı'ndan biraz küçüktür. Eşen Çayı'nın güzergâhı hep sarp dağlar ve ormanlıklardan ibaret olduğu gibi dağların çoğu kalker kayalardan oluşur. Bu çay da Dalaman gibi genellikle bulanık akar. Her iki

kıyısında düz arazi olmadığından sulama yapılamaz. Fethiye kasabasını yaylalarına bağlayan başlıca yol Kemer köyündeki köprüdür.

Kazanın kuzeydoğusunda, denizle birleştiği noktada 14 kilometrekare bir bataklık meydana gelmiştir. Denizle birleştiği civarda ve sahilden 4 km içerde 500 dönüm büyüklüğünde arazi sulanarak mısır, susam ekimi yapılır. Eşen'den Fethiye kazası pek o kadar istifade edememektedir. Yalnız kereste nakliyatında faydalanılmaktadır.

Yuvarlak Çay: Bu çay Köyceğiz kasabasının 15 km kuzey doğusundaki Beşparmak Dağı'ndan kaynakarak Kemer Mahallesi'ne kadar 15 km uzunluğunda güneydoğu yönünde aktıktan sonra batıya doğru döner. Köyceğiz gölüne doğudan dökülür. Göle döküldüğü noktada 3 kilometrekare bir bataklık meydana getirmiştir.

Yuvarlak çay 30 km uzunluğunda olup çok hızlı akar. Suyu, başka dere ve kolları olmadığından devamlı berrak ve soğuktur. Kemer Mahallesi'nden itibaren düz araziden geçtiği için susam, mısır ekiminde sulama için faydalanılmaktadır. Çay her mevsimde akmaktadır. Genişliği ortalama 6-8 metre, derinliği 60 cm ile 1 metre arasındadır.

İrmak Çayı: Köyceğiz kazasının kuzeydoğusunda sınırın biraz ilerisinden çıkan bu çay, batıya doğru akarak Eskere Ovası'nın ortasından geçer. Güney ve kuzeyindeki dağlardan pek çok dereyi alarak 30 km batısında bir dik aç oluşturarak kuzeye yönelir. Bu çaya Akçay denildiği gibi; Yörüroğlu köyünden itibaren İrmak, ondan sonra Muğla kazasının kuzeydoğusunda Berdiksuyu, Tavas kazası içerisindeki Karaköy civarında kuzeydoğudan gelen yeni dere ile birleştikten sonra kuzeybatıya akar ki burada yine Akçay adını alır. Nazilli kazasının güneyinde Menderes Nehri'ne karışır. Yenidere ile birleştiği noktaya kadar 60 km uzunluğunda olan bu ırmak, kış mevsiminde bazen geçilmez olur.

Muğla-Tavas kazası istikametinde ve Demirciler köyü dâhilinde 400-500 metre genişlediğinden daima oradan geçilir. İrmağı takip eden arazi tamamen dağlık olduğundan sulamaya müsait yerler yoktur. Yalnız Eskere Ovası'nın bir kısmı İrmak Çayı ile sulanır.

Kamış Çayı: Bu çay Muğla kazası içerisinde ve Muğla'nın batısındaki Pes, Akçaabad, kuzeybatısındaki birtakım derecikleri ve selleri içerisine alarak Akgedik

köyünden kuzeybatıya doğru Kamış Çayı adını alır. Bu çay, 20 km uzunluğunda ve ortalama 4 km genişliğinde olan Bozüyük Ovası'nın ortasından akar. Muğla kazasını Çine kazasından ayıran sınır üzerinde İncekemer'e kadar olan kısmı 52 km uzunluğundadır.

Akgedik'ten 12 km ilerisine kadar olan kısmı hazirandan eylüle kadar akmaz. Bundan sonra çayın batısındaki Bozüyük ve Eskihisar dereleri daima aktığından Kamış Çayı'nın akışını sağlarlar. Çay ileriye gittikçe büyür. Gökbel sıradağlarının güney eteklerinde doğudan batıya akan, 20 km uzunluğundaki Kayarlı Çayı ile Kayarlı civarında birleşir. Bundan sonra doğudan batıya akan Mesevle deresini alarak kaza hududundan Çine köyüne kadar gider ve Kayarlı Çayı ismini alır. Bundan ilerisinde Aydın'ın güneyinde Menderes Nehri'ne karışır ve Çine Çayı ismini alır.

Kamış Çayı her ne kadar Bozüyük Ovası'nın ortasından geçerse de ancak kendisini oluşturan dereleri aracılığıyla arazi sulanır. Kayırlı köyünden sonra tamamen dağlar ve ormanların arasından geçtiğinden Çine köyüne kadar hiçbir yerde sulamaya uygun arazi bulunmaz.

Milas Çayı: Bu çay, Milas kazasının kuzeyinden Sarıçay adıyla güneye doğru ilerler ve çiftliğin kuzeyinde, doğudan gelen Beypınarı adı ile bilinen su ve sellerle birleşir. Sonra da kuzeybatıya doğru dönerek ovayı takip eder. 8 km ilerisinde güneybatı istikametinde Sepetçiler köyü önünden Tekfur Ambarı Çiftliği'ne gelir. Orada kuzeybatıdan Selimiye nahiyesinden gelen ve Karakuyu'dan geçerek Dalyan, Damlaboğaz, Yaşyerin önüne gelen dere, Milas'ın güneydoğusunda bulunan Marçal sıradağlarının batı eteklerinden çıkan 18 km uzunluğundaki Menderes Deresi ve kolları ile birleşir. Bundan sonra Dalyan Deresi namı ile Güllük Limanı'nın doğusunda denizle buluşur.

Milas'ın civarındaki ovaları bu çay ve katılan dereleri ile sulamak mümkünse de Tekfur Ambarı'na doğru yaklaştıkça suları pek tuzlu olur. Bundan sonra Dalyan Boğazı'ndan doğuya doğru 15 km uzunluğunda 6 km eninde bir araziye çorak hale getirmiştir.

Denizle buluştuğu noktada 3 kilometre kare bir bataklık meydana geldiği gibi ileride, doğuya doğru 15 km uzunluğundaki arazi Tuzlu Ova adıyla bilinir. Saz ve kamışlıktan ibaret çorak bir yerdir.

Liva içerisinde bir hayli akarsu varsa da bunlar dağ eteklerinden doğarlar. Sınırlı miktarda arazi sulamak, değirmen çalıştırmak ve sebze bahçelerinde kullanılmak üzere istifade olunur. Bu tarz kaynaklardan hemen her köyde bulunabilir.

Genel olarak denilebilir ki Muğla kazası akarsu bakımından fakirdir. Bundan dolayı ormanlarda ve bir kısım çalılık kaplı dağlarda, çeşitli yerlerde sarnıçlar vardır. Marmaris ve Bodrum kazalarında dikkate değer dereler bile bulunmaz. Sulama yel dolapları ile yapılır.

Namnam Çayı: Köyceğiz'in kuzeyinde ve 25 km mesafede bulunan 1000 metre yüksekliğindeki Durgut Dağları'ndan başlayan sellerle oluşur. Oradan güneybatıdaki Guruba köyünün güneyine kadar aktıktan sonra bir dik açıyla güneye döner ve doğruca Köyceğiz Gölü'nün kuzey batısından karışır.

45 km uzunluğundaki bu çay göl sahilinden kuzey batıya doğru 13 km'lik kısmı sürekli akar. Oradan Durgut Yaylası'na kadar uzayan kısmın akışı sellerin oluşmasına bağlıdır.

Bu çayın kuruyan kısmı temmuzdan sonbaharın ilk yağmurlarına kadar akmaz. Kış mevsiminde çoğu kere geçilemeyecek bir durumda olur. Muğla ve Köyceğiz yolunun Guruba köyünün güneyinde 1 km genişler. Hızlı aktığı için akış yönünde büyük ve yuvarlak taşlar bulunur. Bu sebeple geçiş genellikle tehlikeli olur. Yaklaşık bir gün geçilemez. Yağmurun ve sellerin arkası kesilince suyun seviyesi düşer.

Guruba köyü belirli vakitlerde bu çaydan istifade edebilmektedir. Çayın büyük kısmı ormanların arasından geçer ve sulama yapılamaz. Yalnız Köyceğiz Gölü'nün kuzey batısında bir miktar arazi bu su ile sulanmaktadır. Çayın hiçbir yerinde köprü yoktur.

GÖLLER VE BATAKLIKLAR

Köyceğiz Gölü: Kuzeydoğudan, güneybatıya 12 km genişliğindedir. Güneybatı sahilinde sekiz km ileride denizle buluşur. Göl ile deniz arasında 14 km uzunluğunda eğri bir boğaz vardır. Denizden göle yelken kayıkları işler. Denizle bulunduğu ve boğazın batı tarafında 6 km uzağında bir bataklık oluşmuş ve 0,5'ten 2 kilometre kare genişliğinde 6 adet küçük göl oluşmuştur.

Göl boğazı balık avı için kapatılır. Boğazın ortasında 12-15 metre uzunluğunda bir sığlık vardır ki burası temizlenmiş olsaydı büyük deniz nakil araçlarının göle kadar seferleri kolaylaştırılmış olurdu. Gölde kasabaya sürekli yazın imbat eser. Fırtınalı havalarda pek büyük dalgalar oluşur.

Kapugeren (Kapıkırı) Gölü: Buna Bafa Gölü de denir. Milas ve Söke kazaları hududu üzerindedir. Güneydoğu ve kuzeybatı vaziyetinde uzanır. Uzunluğu 14 km, ortalama eni 6 km'dir. Kuzeydoğusunda 1220 metre yüksekliğinde Beşparmak Dağı'nın sarp kayaları, kuzey ve güney kıyıları orman ve çalılık dağlardan oluşur. Kuzeybatı kıyıları (Aydın) Menderes Nehri'nin şekillendirdiği Söke'nin Balat Ovası'yla sınırdır.

Milas kazası ile Söke arasındaki ulaşım, en kısa yol olmak üzere göldeki yelkenli kayıklar ile yapılır. Gölün güney kıyılarında ve 2 km uzaklığında Mersines ve Bafa köyleri vardır.

Dalyan Gölü: Milas kazasının Güllük Körfezi'nin doğusunda 3 km uzunluğunda ve 2 km eninde tuzlu bir göldür.

BATAKLIKLAR:

Milas Bataklığı: Milas kazasının batısında ve Güllük Limanı'nın doğusundan başlayan bataklık 14 km uzunluğunda ve 5 km eninde 60 kilometre karedir. Bu bataklıklar ortasında Tekfur Ambarı adlı çiftlik, yaklaşık 60 metre yüksekliğindeki bir tepeliğin üzerinde bulunur. Civarındaki eteklerde ve eğimlerde sınırlı sayıda ekim yapılır. Kuru, Uluca, Tekfur Ambarı köylerinin ahalisi bu bataklıktan oldukça rahatsızdır.

Gökabat Bataklığı: Gökabat Körfezi'nin doğu kıyısındadır. Limanın kuzeydoğu tarafındaki dağların diplerinden çıkan çeşitli kaynaklar ile Gökabat Ovası'nın doğusundan akan dere tarafından 2000 dönüm genişliğindeki çok verimli arazi bataklık haline dönüşmüştür.

Bundan dolayı Gökabat köyü ile ova içinde olan köylerin halkı sıtmadan pek rahatsız olmaktadır. 700-800 lira sarf edilerek kurutulması mümkün olan bu bataklığın zararları önlenabilir.

Köyceğiz Bataklıkları: Köyceğiz Gölü çevresinde çeşitli bataklıklar vardır. Gölün kuzeybatı kıyısından kuzeye doğru uzayan 4 km genişliğinde, 6 km uzunluğunda ve ortalama 24 kilometre karedir. Dağ yamaçlarında Döğüşbelen köyünde arazinin bir kısmı dışındakiler bataklık halindedir. Kışın bu araziden geçilmez. Yazın suların bir kısmının çekilmesi ile geçilebilir.

Gölün doğu kıyısındaki Şeyhler köyü civarıyla Köyceğiz köyü ve Yuvarlak Çayı'nın bulunduğu yer ile Köyceğiz Gölü'nün denize döküldüğü yerler civarında 35 kilometre kare büyüklüğünde bataklıklar vardır ki civar köylerin ahalisinin sağlığını tehlikeye düşürmektedir.

Dalaman Ovası'nın doğu tarafından denize doğru akan Kapukargın Deresi boyunca ve bunun denizle birleştiği bölgede birtakım bataklıklar meydana gelmiştir. Ortalama 22 kilometre kare olduğu tahmin edilmektedir. Bununla beraber 5-6 seneden beri bu bölgede uygulanan büyük drenaj çalışmaları sayesinde herkesçe bilinen Dalaman'ın tehlikeli havası %60 oranında azalmıştır. Ayrıca binlerce okaliptus ağacının dikilmesiyle de ileride güzel havanın oluşmasına epeyce yardımcı olacağından şüphe yoktur.

Fethiye Bataklıkları: Fethiye kasabasının doğusundaki bataklık, dağ eteklerinden kaynaklı tuzlu su dereciklerinden ileri gelmiştir. Bununla beraber belediyece düzenlenmesine teşebbüs edilmiştir. Şu kadar ki Fethiye Limanı'nın doğusundan kuzeydoğuya doğru 15 km uzunluğunda olan sahil bataklıkları önemlidir. Her ne kadar bunların kasabaya kötü tesirleri olmasa da arazinin en verimli bölgelerinde iskân işini zorlaştırmaktadır. 12 kilometre kare büyüklüğünde oldukları tahmin edilen bu bataklıkların kurutulması mümkündür. Yalnız kuzeydoğuda üç bölgede bulunan bataklıkların yeri doğal olarak çukur olması sebebiyle tamamen kurutulması mümkün değildir.

Eşen Çayı boğazındaki bataklık 14 kilometre kare büyüklüğündedir. Bunun yalnız batısındaki 3 kilometre kare kadarı kaza sınırlarında geri kalanı Kaş kazasının içerisinde kalır.

Şu görünüşte liva dâhilinde 135 kilometrekare büyüklüğündeki araziyi bataklıklar kullanılmaz hâle getirmiştir. Bunlardan kurutulmaya müsait olanların civar köylerin sağlık durumunun bir derece düzeltilmesi için sahiplerine teklif

edilmelidir. Kabul etmedikleri takdirde karşılığı özel idarenin liva bütçesi dâhilinde gösterilerek kurutulmalı ve meydana çıkacak arazi ya satılmalı ya da göçmenlerin yerleştirilmesine tahsis edilmelidir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İç Bölümler, Sahil Bölümü:

Livanın iç bölümlerinde yaylaları ayrı olmak üzere normal hububat erkence olgunlaşıp yetişmektedir. Fakat pamuk ekimi için gerekli şartları taşımamaktadır. Her ne kadar bunun yetişip olgunlaşması için yeterli olan 32-34 derece sıcaklık bulunsa da eylülde yağmurların başlaması; kozaların bir kısmının açılmamasına, açılanların da çürümesine sebep olmaktadır.

Limon, portakal ancak pek korunaklı yerlerde yetişerek ürün vermektedir. Tamamen açıkta yetişmesi mümkün değildir. Bununla beraber iç bölgelerde başarı ile yetiştirilen ve ürün elde edilen yenedünya, maltız eriği, Japon muşmulası isimleri ile anılan ağaçları güneye bakan arazilerde güzel yetiştirilirse de ürünler pek ekşi olur. Ağaçlar bu bölgenin hava şartlarına ancak bu kadar alışmış ve karşı koyabilmiştir. Bununla beraber açıkta dayanması imkânsızdır.

Zeytin ağacı, Muğla kazasına bağlı Bozüyük ve Gökabat nahiyelerinde önemli bir yer işgal eder. Muğla civarında da yetişir. Ürün alınırsa da nispeten daha az yükseklikte yetişen yerlerdeki kadar yağlı değildir.

Gökabat arazisi sahil bölümünden sayılırsa da denizden 320 metre yüksekliğinde olan Bozüyük Ovası, iç bölge olan Muğla civarından pamuk ekimi için daha elverişlidir. Burada her çeşit ürün Muğla'dan bir hafta-on gün önce olgunlaşır, yetişir.

İç bölgelerde üzüm, vişne, kiraz, armut, elma, ayva ağaçları pek güzel yetişebilirse de incir, Bozüyük Ovası'nda olduğu kadar güzel yetişemez. Yemiş veren ağaç olan badem ağacı da önemli bir yer işgal eder.

Ağaç ve yabani bitkiler: Çam, palamut meşesi, sakız, yabani zeytin, yabani armut, önemsiz miktarda adi meşe, pırnal meşesi, yabani kuşkonmaz, kekik, meyan kökü, salep, adaçayı, sarıboya ağacı, çınar, kitre, kızılâğaç ve benzeridir.

Sahil bölümünde başlıca limon, portakal, mandalina, Japon muşmulası, Amerika kabağı, harnup, muz, hurma, zeytin, üzüm başarıyla açık arazide yetiştirilir.

Sahil bölümünde yetiştirilen turfanda sebze, iç bölgelere sevk edilerek satılır. Marmaris kazasının başlıca önemli ürünleri; zeytin, incir, badem, harnuptur. Her ne kadar portakal ve limon, turunç ağaçları ve bazı bahçeler var ise de yukarıda isimleri zikredilen ağaçlar daha çok kazanç sağlar.

Sahil bölümündeki bitki toplamı ve çeşitliliği, iç bölümlerinden başka çeşitlilik gösterir. Liva sahilinin hemen her noktasında, sulak yerlerinde ve Köyceyiz Gölü ile Fethiye Körfezi'nin sahilinde anber-i sail ağacı geniş büyük ormanlar oluşturur. Bu mıntika ağaç ve yabani doğal bitkileri kır yerlerinde, mezarlıklarda, dağ yamaçlarında adasoğanı, çiriş otu, kekik, adaçayı, yabani terkis, yabani süsen, biberiye, yabani şakaik, bilhassa çir otu 12 metre yüksekliğinde, mısır yahut frenk inciri pek güzel meyve verdiği gibi suni çit olarak da kullanılır. Defne ağacı da çoktur.

Sahil bölümünün hemen her yerinde kışın mangal bile kullanılıp yakılmaz. Bundan dolayı bu mıntikalarda ekonomik amaçlı limon, portakal, incir, zeytin, mandalina, turunç, Japon muşmulası, muz, harnup ağacı, şeker pancarı hatta şeker kamışı, patates, pirinç, yer fıstığı, susam, keten, kenevir, pamuk, rami, tatlı patates gibi pek çok sanayi bitkisi ekilip üretimine uygun havaya ve araziye sahiptir.

AFETLER VE HASTALIKLAR, İLLETLER

İklime, bölgesine ve senenin akışına göre bazı afetler meydana gelir. Böylece arazisi çukur ve bataklık olan mevkilerde su taşkınlarından az veya çok hasar meydana gelir. Bahar ve yaz mevsimlerinin çok yağmurlu olduğu zamanlarda ekili arazi ve dikili ağaçlarda bazı asalak parazitlerin meydana getirdiği hastalıklar oluşur.

Parazitlerin hastalıkları, küçük böceklerle oranla daha sık olduğundan işin başlangıcında meşhur olan adı gecen hastalıkları özetleyip sayalım. Bağ asmalarında sıcak ve nemli zamanlarda mildebyo; yağmurlu, nemli fakat daha serin havaların hâkim olduğu mevsimlerde antraknoz ve külleme hastalıkları görülmüştür. Pek ender olarak nitelikli mevkilerde ve topraklarda doğan sarılık hastalığı görülmüştür. Buğday, arpa ve darı, armut, elma, şeftali ağaçlarında her zaman hastalık görülür.

Haşerata gelince, bunlar seyrekçe görülürken bu sene çekirgelerin istilasına uğranılmıştır. Beş seneden beri görülen önemsiz çekirge çeşitleri başlıca Yeşil ve Dadça nahiyesinde çalılık ve ormanlar arasında istilacı bir şekilde görülür.

Bağlarda yalnız bir defa terbis bazen de tırtıllar, önemsiz bir hâlde de vitis böcekleri görülmüştür. Hububatta her sene başakların bağlanması zamanında az çok bambul böcekleri görülür. Hissedilecek derecede başakların tanelerini boşaltır. Tütün tarlalarında beyaz kurt, fidelerinin köklerine yeşil fidan bitleri musallat olur. Tütünün değerini %25 oranında düşürür. Yanlış bir düşünce neticesi olarak bu sinekler ile meydana çıkan kırmızı böceklerin, yeşil sineklerden doğdukları zannedilmiştir. Bu faydalı yardımcıları birçok ikaza rağmen toplatılıp yok edilmektedir. Netice olarak kazanca fayda sağlıyorlardı.

Bodrum kazasındaki bazı ağaçlardaki böcekler sulara musallat olarak ağaçları kurutmuşlardır. Şeftali ağaçlarında da kemirici haşerele bazı hasarlar yaparlar. Şehir ve köyler civarında dikili bulunan zeytin ağaçlarında pamuk böceği, verem hastalığı epeyce önemli dalları kurutmuştur. Zeytin sineği ve zeytin güvesi böceğinin hasarıyla oldukça fazla karşılaşılır. Bademlerde, bademcik böceği tahribatı görüldüğü gibi Fethiye kazasının Üzümlü nahiyesinde henüz çağla halinde olan bademler ile çeşitli meyvelere de lero hayvanı epeyce zarar verir. Muğla ve Ula nahiyesinde irilikleri ile bilinen erikler dahi oldukça zarar görmüştür.

Limon ve mandalina ağaçları da böceklerden oldukça zarar görmüştür.

Sebzelerde hatırlanmaya değer hastalık ve afete şahit olunmamıştır. Bunlara karşı alınacak tedbirlerin uygulanmasında çiftçiler ilgisiz kalmıştır. Afetlerin kendiliğinden geçmesini beklerler. Bu konudaki yapılması istenenleri uygulayan pek enderdir. Şu kadar ki önceden yayınlanan ziraatta bitki hastalıkları kanunundan çok yararlanılacağından şüphe yoktur. Bu konuda asla gevşeklik gösterilmemelidir. Yoksa tehlikenin takdiri çiftçilere bırakılırsa ürünleri hastalıkların etkisinden kurtarma imkânı olmaz. Bazı bölgelerde tarla fareleri de ortaya çıkarak önemli derecede tahribatta bulunurlar.

Evcil hayvanlara gelince, Köyceğiz’de büyükbaş hayvanlarda bazen ruam hastalığı ortaya çıkar. Büyükbaş hayvanlarda hemen her sene, yaz sonunda pek çok hücre-i arziye hastalığı çıkar ve pek çok hayvanın telef olmasına sebebiyet verir.

Köyceğiz’de sığırlarda bataklık civarında yaşamalarından dolayı kelebeğe çokça rastlanır. Dadça nahiyesinde iki defa sığır vebası meydana gelmiştir. Bununla beraber önemsiz derecede humma-i kıla-i hastalığı ve her sene görünerek büyük zarara sebep olan cereb-i ganemi hastalığı bahsetmeye değerdir.

Bundan başka her sene yüzlerce koyun ve keçiyi yok eden zatür-re’iyy-i inta-i salgın hastalığı her sene görülür.

Çiftçiler hayvan hastalıklarının maddi zararlarını nispeten daha iyi bilirler. Hastalık ortaya çıktığında derhal haber verirler ve alınan her türlü tedbirin uygulanmasını mümkün mertebe kolaylaştırırlar. Bir de genellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde mevsim şartlarından dolayı küçükbaş hayvanlar ile özellikle büyükbaş hayvanlarda karınlarının şişmesinden dolayı kayıplar meydana gelir. Çiftçiler bunun meydana gelme sebebinin zehirli bir ottan dolayı olduğu fikrine sahiptirler.

İKİNCİ KISIM

YERYÜZÜ ŞEKİLLERİNİN, ARAZİNİN OLUŞMASI

Arazinin devirleri ve kayahklar

Livayı oluşturan arazi bir zamanlar Cezayir denizine, Rodos, Sömbeki, İstanköy, Kalınoz ve Kerpe civarına kadar ulaşmaktaydı. Daha sonra meydana gelen toprak çökmeleri sonucunda bazı tepeler deniz üzerinde kalarak adaları oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Yüzyıllarca süren çöküntü liva arazisinin bazı noktalarında açık bir şekilde bellidir. Fethiye kasabasının orta yerinde hükümet dairesinin civarındaki oyma taştan üretilen büyük mezar vaktiyle karada bulunduğu halde sonradan arazinin çökmesi üzerine denizde kalmıştır. Bu mezarın etrafı doldurularak o kısım tekrar karaya bağlanmıştır.

Eski Meğri ismi ile bilinen limanın batısındaki adanın da bir zamanlar karaya güneyden bağlı bir yarımadayken, sonradan arazinin çökmesi ile ayrılmış olduğuna şüphe yoktur. Bundan dolayı Fethiye civarında asırlarca süren arazi çökmeleri dikkat çeken bir şekilde görülmektedir.

Köyceğiz Gölü'nün de bir çökme neticesinde oluştuğu hatta bazı yelken gemi demirlerinin gölün dibinde taş bina ve duvarlara takılarak çıkarılamadığı halk arasında söylenmektedir.

Bu arazi çökmeleri dolayısıyla batıdaki adalar, liva sahilinden ayrı kalmışlardır. Zaten 60 km uzunluğunda olup denize Sömbeki adasına doğru uzayan Datça Yarımadası'nın da bir adaya dönüşmesine iki yüz metrelik bir bağlantı arazisi kalmıştır. Bundan dolayı karmakarışık olan bu durumda liva arazisinin birtakım dağlık yerlerinin ayrılarak ada halinde deniz üzerinde kalması ile beraber sahil gayet girintili çıkıntılı bir şekil kazanmıştır.

Liva arazisini başlıca 3 devre ayırabiliriz:

- 1- Arazi-i Evvelliye
- 2- Arazi-i Saniyye
- 3- Arazi-i Salise

1- Arazi-i Evveliye ait mevkiler, Muğla kazasının kuzeybatısı, Milas kazasının kuzey sınırını Çine kazasından ayıran Gökbel ve Beşparmak Dağları ile Bodrum Yarımadası, Fethiye'nin kuzey, Köyceğiz kazasının iç ve kuzey bölümleri Marmaris kazasının doğu ve batısındaki Hisarönü adlı bölgelerdir.

Gökbel dağları ateş kayalarından oluşan granit taşların karışmasından oluşmuştur. Ateş kayaları ilk dönemden daha eskidir. Bunun için örnek granit ve eski kayalar toplanmıştır. Bu dağlardan Muğla'nın Kayarlı, Hacıbayramlar, Katrancı köylerine ait arazi oluşmuştur.

Milas'ın kuzeyindeki Beşparmak Dağı uçurum halinde Yafa Gölü'nde bittiğinden ova oluşmamış, ancak orman ile örtülü dağları birleştirmiştir. Bodrum Yarımadası'nı oluşturan kaya oluşumları çeşitli doku ve renkte granit, siyenit, porfir taşları oldukça çoktur. Yarımada da Bodrum'a yakın bölgelere kadar bu arazi yapısı görülür. Bu arazi bölümü her ne kadar ufak ufak tepelerden oluşursa da aralıklarla çok güzel zeytinlikler, portakal, incir ve limon bahçeleri vardır.

Muğla kazasının güney hududundan Köyceğiz kazasının hemen her tarafı, Fethiye kazasının kuzey bölümleri, Marmaris'in kuzeyiyle Hisarönü civarı ilk dönemlerde oluşmuştur.

Adı geçen arazide özellikle serpantin ve amfibol, piroksen kayaları büyük dağları oluşturur.

2- İkinci devirde kireç taşlı arazi (tebeşir tozu) : Kireç taşı en fazla Muğla'nın kuzey doğusunda Duruyekme köyünde, Köyceğiz kazasının güney batısında, Köyceğiz Gölü girişinin kuzey kısımlarında, Ekincik havalisinde ve Milas kazasının güneyinde Gereme civarında linyit tabakaları kalker tabakaları ile karışık halde bulunur. Yine Muğla kazasının güneyinde kireç taşına ait sarıca, beyaz ve bazen marnlı tabakalar vardır.

Muğla'nın kuzey hududu üzerinde Akçay sahilinde ve Berdik köyünün 3 km batısında alçı taşı bulunur.

3- 3. Devir: Muğla kazasıyla, Marmaris kazasının Datça ve Turabiye Yarımadalarını Köyceğiz'in batı sahilini Fethiye'nin batı ve güney bölümlerini Milas'ın güney, batı ve doğusu ile Bodrum kazasının batı ve güneydoğu bölgelerini

kapsar. Liva sahili karşısındaki adaların arazi oluşumları tamamen Marmaris, Muğla, Milas ve Bodrum'un sahil bölümleriyle aynıdır.

İkinci devrin en önemli kayaları kireç birleşimi ihtiva eden kayalardır. Kireç taşları Muğla kazasının hemen her tarafındaki dağ ve arazisini oldukça geniş bir şekilde oluşturur. Genellikle tek parça büyük kayalar ya mermer karakterinde yahut delikli kalker halinde bulunurlar.

Muğla kazasının geneli ile Vadiyye ve Turabiyye Yarımadalarını oluşturan arazi ve tepelikler konlomer conglomerat tabakalarından meydana gelmiştir. Bununla beraber bazı yerlerinde de nehir ve seller vasıtasıyla sürüklenerek yuvarlak bir şekil aldıktan sonra bir hamur ile birleşmesinden meydana gelir. Daha ufak tefek taşlardan birleşmiş tabakalarının da diğerleriyle karışmış olduğu durumlar görülür.

Muğla kazası civarında beyaz, kırmızı renkli malta taşları bulunur. Turgut nahiyesi merkezi Leyne, Tuzağaç ve Fethiyye Körfezi'nin kuzeyinde Göcek köyü limanının batı sahilinde dolomi taşları bulunmaktadır. Bu son yerde karbonit manyezi madeni hala işlenmektedir.

Muğla'nın Kozağaç, Eskihisar, Line havalisinde ve Muğla'nın kuzeyinde şistibilluri kayaları zımpara madenleri yakınında bulunur.

Muğla'nın Eskihisar köyü ile Milas kazasının güneyinde gayet güzel mermer kayaları vardır. Her iki bölgede de eski dönemlerden büyük mermer sütunları vardır. Hatta Ayasofya Cami-i Şerif'inin inşasında kullanılan mermerlerin Milas ocaklarından nakledildiği söylenmektedir. Burada su mermeri de vardır.

4- 4. Devir: Bu arazi parçasının en geniş bölümleri Köyceğiz kazasının güneyinde sahilden iç bölümlere 20 ve Fethiyye körfezinin doğusundan içeri sekiz, Muğla kazasının güneyinde Gökabat Körfezi'nin bitiminin doğusundan 12, Milas kazasının Güllük Limanı'nın doğusundan ileriye 15, Köyceğiz'in kuzeybatısından kuzeydoğusuna uzanan 12 km ilerisinde olan arazi 4. dönem oluşumuna ait bulunmaktadır.

Adı geçen arazi deniz seviyesinden 40-80 metre kadar yükselir. Dağların oluşması sırasında en önemli ovaları oluşturan bu yerlerin geniş körfezler halinde olduklarından şüphe yoktur. Geçen zaman ile buralara akan ırmaklar mecralarından

taşıdıkları ince toprak parçalarıyla doldurup, geniş ölçüde alüvyonlu topraklardan oluşan arazi meydana getirmiştir.

Bunlar hakkında 5. Bölümde bilgi verileceğinden şimdilik bunun özeti verilmiştir.

DAĞLAR

Liva arazisini meydana getiren dağlar Toros sıradağlarının Akdeniz’de son bulan kısımlarını oluşturur. Başlıcaları aşağıda olduğu gibidir.

Sandras Dağı: Köyceğiz gölünün kuzey doğusunda bulunur. 3000 metre yüksekliğindedir. Bu dağın güneydoğu eteklerinden çeşitli dereeler doğar ve Dalaman Çayı’na akarlar. Kuzey tarafı da Eskere Ovası’nda son bulur. Güneybatı tarafı Köyceğiz Gölü’nün kuzeydoğusuna rast gelip bunun eteklerinden çıkan derelerden göle kadar olan geniş araziye sulaması mümkün olurdu. Kuzeybatı tarafında da derece derece başkaca dağlar ile birleşip uzanır.

Pınaz Dağları: Pınaz silsilesi Fethiyye’nin kuzeyinden güneyine doğru uzar. Doğru yamaçları, kuzeye doğru akan Horzum Çayı’na bir hayli kaynak dereler akıtır. Bunun en yüksek noktası Yeşilgöl Dağı ismiyle bilinir, 1950 metre yüksekliğine sahiptir.

Kızılbel Dağı: Fethiyye Körfezi’nin kuzeyinde 24 km mesafede bir dağ olup 1366 metre yüksekliğindedir. Kuzeydoğuya doğru uzar ve 20 km kadar uzunluktadır. Bunun yamaçları batısında Dalaman Çayı’na karışan Tahtacı Deresi’ni çeşitli kollar ile besler.

Akdağ: Fethiyye kazasının doğu hududunu oluşturur. Bunun batı yamaçlarından Eşen Çayı’na birçok dere karışır. 3006 metre yüksekliğindedir.

Giren Dağı: Fethiyye kazası içerisinde ve Fethiyye Körfezi’nin doğusunda 18 km güneye uzanan 25 km uzunluğunda bir silsile oluşturur. Yüksekliği 1200 metredir. Doğru yamaçları Eşen Çayı’na bir hayli dere akıtır. Batı yamaçlarından da Fethiyye civarına kadar birtakım seller meydana gelir.

Baba Dağı: Bu dağa “Mendos” da denir. Fethiyye’nin güneydoğusunda Fethiyye’ye 10 km uzaklığında ve 1670 metre yüksekliğindedir. Bu dağın etrafında önemli dereler yoksa da kaynak suları vardır.

Göktepe (Gucuk Tepe): Muğla'nın 15 km kuzeyinde bulunur. 1806 metre yüksekliğindedir. Yazın ağustos sonuna kadar Muğla kazasının kar ihtiyacını temin eder.

Kıran Dağları: Muğla kasabasına bağlı Gökabat Limanı'nın kuzeyinden batısına doğru 20 km uzar. En yüksek yeri 1018 en alçak yeri 614 metre yüksekliğindedir. Sahile doğru sarp yalçın kayalıklar ile son bulur. Önemli kaynakları yoktur. Kuzey bölümleri Muğla'ya kadar birtakım tepecikler ile uzanır.

Kartal Tepesi: Gökabat körfezinin kuzey kıyısında Akbük adlı limanın 12 km kuzeyinde 1160 metre yüksekliğinde bir dağdır. Önemsiz bazı su kaynaklarına sahiptir. Sellerden Ören (Gereme Deresi) oluşur ve Gereme köyü civarında denize dökülür.

Datça Silsilesi: Doğudan güneybatıya doğru uzayan ve 60 km uzunluğunda bulunan Datça Sıradağları yarımadaı baştan sona kaplar. Yamaçlarında sellerden başka su kaynağı yoktur. Örencik köyünün kuzeyinde batıdan doğuya ve 14 km uzunluğundaki silsile 1091 metre yüksekliğindedir.

Marçal Silsilesi: Milas'ın doğusu ve Muğla'nın batı hududu üzerinde Milas'ın güneydoğusundan kuzeydoğusuna doğru uzar. 1200 metre yüksekliğindedir. Bu dağ Kartal Tepesi'nden başlayarak Milas'ın doğusuna kadar uzar. Uzunluğu 20 km'dir. Bunun doğu yamaçlarında önemli dereler yok ise de batı yamaçları Milas'ın Tozlu Ovası'na akan Menderes Deresi'ni oluşturur.

Kazıklı Silsilesi: Milas kazasının 10 km batısında kuzeybatıya doğru uzayarak Bafa Gölü'nün güney sahilinde son bulur. En yüksek yeri Kazıklı köyünün kuzeydoğusunda olup 1090 metre yüksekliğindedir. Bu sıradağın batı yamaçlarında sellerden başka su kaynağı yoktur. Doğru yamaçları ise Tekfur Ambarı'nda Dalyan deresi ile birleşen Selimiye "Mandalıyan" deresini meydana getirir.

Beşparmak Dağı: Bafa Gölü'nün kuzeyinden güneydoğuya doğru uzayarak Milas kazasını Söke kazasından ayırır. Yalçın sarp kayalardan oluşur.

Gökbel Dağı (Gucukbel Dağı): Muğla, Çine kazaları üzerindedir. Gayet sarp granit kayalardan oluşup batıda Beşparmak Dağı ile birleşir. Güney yamaçları Kayırlı Deresi'ni, kuzey yamaçları da Çine ve Karpuzlu Çayları'nın pek çok kolunu oluşturur.

Yılanlı Dağı: Bu dağ Muğla'nın doğusundan kuzeyine doğru sürekli uzayan ormanlıklarla örtülüdür. 1300 metre yüksekliğindedir. Belirtilecek önemli su kaynağı yok ise de ırmak çayına karışan bir dere Yarışan köyünün kuzeyinden ileriye akar ki bunun Muğla Ovası'na akışına döndürme kararı alınmıştır.

Oyuklu Dağı: Muğla'nın kuzeyinde geniş ormanlıklara sahip 1550 metre yüksekliğindedir. Kuzey yamaçlarından Akçay'a akan kolları vardır.

MADENLER

Liva arazisi maden bakımından oldukça zengindir. Zımpara madeni ikinci devir tabakalarında ve özellikle Muğla kazasıyla Milas kazasının bir kısmında bolca bulunmaktadır. Ulaşım araçlarının yokluğuna rağmen Muğla kazasından yıllık 10 bin ton Gökabat İskelesi ve 3000 ton kadarı da Aydın treni aracılığı ile Avrupa'ya ihraç edilir. Milas kazasından 10 bin ton zımpara, Güllük İskelesi'nden ihraç edilir. Zımpara madeni yığın halinde 'şisti billure' tabakaları içerisinde çok fazla miktarda bulunmaktadır. Milas'ın bazı bölgeleri ile Köyceğiz ve Fethiye kazalarında, Marmaris kazasının kuzeydoğusu ve batısında Hisarönü civarında pek çok krom madeni vardır. Fethiye'nin kuzeyinde Göcek köyünde manganez madenleri çıkarılmaktadır. Köyceğiz kazasında bu madenler muntazaman çıkarılmakta ise de petrol, petrol, civa, manyezit, gümüş, zımpara, kömür ve demir madenlerinden bazıları için arama izni alınmıştır. Bazıları için de araştırma kaydı başlatılmıştır. Bugün bu kaza dâhilinde fermanla işleyen 11 krom madeni vardır. Fethiye kazasında da krom çoktur. Bununla beraber fermanla çıkarılan 4 manganez madeni vardır. Göcek köyü civarında manyezit madenleri de mevcut olup kısmen işletilmektedir. Kazanın Girmedere köyünde grafit de vardır.

Bodrum kazasının Karakaya köyü civarında hazine adına kayıtlı bir simli kurşun madeni var ise de henüz işletilmemiştir. Yine bu civarda başka bir simli kurşun madeni fermanla işlenmiş ve bin ton kadarı Avrupa'ya gönderilmiştir. Bununla beraber kazanın doğu taraflarında zımpara madenleri de vardır.

Muğla kazasının Bayır ve Şeref köyleri arazisin de civa, arsenik, altın, gümüş, kurşun, bakır, kalay, kalamın, alüminyum antimon, demir ve manganez madenlerinin izleri ve yatakları vardır.

MADEN SULARI VE KAPLICALAR

Başılayın Kapı (Bünyanür- ra'uf Kaplıcası) : Muğla kazasının batısında Bozüyük köyü civarındadır. Suyunun birleşiminde sodyum, manyezi ve serbest halde bir miktar sülfürik gazı bulunduğundan kükürtlü kaplıca sularından sayılır. Sıcaklığı 35 dereceden fazla olmadığı halde müzmin romatizma hastalıklarına faydası vardır.

Girme Deresi adıyla bilinen Bünyanür-ra'uf kaplıcasının kazancı Muğla Belediye'sine ait olup yıllık 17-20 lira kira verilmektedir. Üç sene evvel kaynak civarında kazılan havuz şeklinde büyük bir çukur içerisinde yıkanılırken, daha sonra odalara bölünerek bina içerisine alınmış ve akan su ayrı ayrı odalara dağıtılmıştır.

Halk için dışarıda bir havuz da yapılmıştır. Her bir şahıs için iki kuruş yıkama ücreti alınır. Bina altı odadan oluşmaktadır. Temmuz ve ağustos aylarında gidilir.

Gökbel Maden Suyu: Gökbel Sıra Dağları'nın eteklerinde bulunan birtakım maden suları vardır ki karbonit sod, magnezi ve serbest halde ekşi karbon gazına sahip valis maden suyuna benzeyen sindirim güçlüğü ile mide ve bağırsak hastalıklarına büyük faydası vardır.

Dalyan Maden Suyu: Köyceğiz Gölü'nün denizle birleştiği yerde Dalyan köyü civarında kükürtlü bir maden suyu var ise de pek rağbet görmemiştir.

Kapaniç Suyu: Kaplıcadan türeyen bu isimde Köyceğiz Gölü'nün kuzeybatı kıyısında Hamit Çiftliği içerisinde ve Kapaniç mevkiine yakın Ölemez Dağı yakınından doğar. Sıcaklığı epey yüksek ise de göl sularına karışması ile 37 dereceye kadar düşmektedir. Karışımında kükürt ve bir miktar demir bulunduğundan cilt hastalıkları ile romatizmaya pekiyi tesir etmektedir.

Mayıstan temmuz sonuna 1000 kişi kadar ziyaretçisi bulunur. Civarında yerleşmeye müsait bir dam, ev bile yapılmamıştır. Yıkılanlar çiftlik sahibine toptan 3-5 kuruş verilir.

Gebe Ilıcası: Fethiye kazasına sekiz saat mesafede bulunan Gebeler köyünün 15 dakika ilerisinde kaya ile kapalı ve gizlidir. Doğal mağara içerisinde, karışımında kükürt bulunan suyun sıcaklığı 33 derecedir. Suyu çoktur, kaynağında 15 metre uzunluğunda han şeklinde bir binası vardır. Cilt hastalıkları ve romatizmadan rahatsız olanlar fayda görmektedirler. Karışımındaki kibrit-i sod, manyezi, sülfürik gazından

dolayı müzmin romatizma, sinir hastalıklarına banyo suretiyle faydası çoktur. Haziranın on beşinden ağustosun on beşine kadar yıkanılmaktadır.

Dalyan Suyu: Milas'ın kuzey tarafında bir saatlik mesafede Beşparmak Dağları'nın Bahçeburun köyü tarafındaki eteğinden çıkmaktadır. Bu suyun karışımında karbonit sod, magnezi ve karbonit asit gazı bulunduğundan “vişi” maden suyuna benzerse de vişiye oranla daha hafiftir. Mide hastalıkları ve bağırsaklara genel faydaları vardır.

İçme Suyu: Milas kazasının batı tarafında bulunan Sudere Dağı'nın dibinden kaynayan, halk arasında içme suyu adıyla bilinmektedir. Birleşiminde kükürt, sod ve magnezi olması sebebiyle ishale sebep olursa da 5-6 litre içmedikçe ishal yapmaz.

Ağustos ayında halkın gittiği bu kaynak suyu bağırsakların kolonlarına iyi gelmektedir.

Karaada Kaplıcası: Bodrum kasabasının güneybatı tarafındadır. Bodrum'a bir saat mesafede bulunan Kara yahut Orak Adası'nın doğu yönünde sahilde dağ dibinden doğarak denize doğru akar. Suyu her ne kadar tahlil edilmemişse de kükürt ve arsenik tuzlarını içine aldığı anlaşılmaktadır.

Romatizması bulunanlar banyo yaparlar. Sıcaklığı 15-23 derece arasındadır. Halk yazın gidip 1-2 ay bu suyun başında bulunur. Burada yiyecek bulunmadığından Bodrum'dan getirilir. İhtiyacı karşılayacak kadar oda inşa edilmemiştir. Senede ancak 30-40 kişi kaplıcaya gider.

TOPRAKLARIN TÜRLERİ VE GENİŞLİĞİ

Arazi yapılanması, dağlardan oluşan arazinin başlıca önemli ovalarını dikkate alacağız. Bunun için her kazayı ayrı ayrı incelemek gerekir.

Muğla Kazası: Muğla, Gökabat, Bozüyük Ovaları dikkat çekicidir.

Muğla Ovası: Doğu ve kuzeyden Göktepe, Yılanlı Dağları, batı ve güneyden denizden 900 metre yüksekliği olan Karadağ çalılıklarıyla çevrilidir. Ova kuzeybatıdan güneydoğuya uzanmaktadır. Hemen hemen dikdörtgene yakın şekil arz eder. 6 km uzunluğu ve 4 km genişliğinde 24 km^2 büyüklüğündedir.

Ovada zeminin deniz seviyesinden yüksekliği 220'den 240 metreye kadar çıkmaktadır. Ovanın orta yerinde bir tepe 150 metre yükselerek 2000 dönüm miktarındaki araziyi kullanılmaz hale getirmiştir. Ovanın kuzeybatı kısmı güneyine oranla biraz yüksekçe olup, güney kısmı en çukur yeridir.

Ova arazisi ve çevresi özellikle kasabanın kuzeyindeki konglomera ve poding tabakalarından oluşmuştur. Karadağ tamamen kalker kayalarından meydana gelmiştir. Ovanın kuzeybatısındaki 1000 dönüm büyüklüğündeki bölgede kışın civardaki sular birikir ancak nisana doğru kurur.

Ovanın güneydoğusu en çukur bölge olduğundan burası nispeten en verimli araziye oluşturmıştır. Karabağlar bu taraftadır. Karabağlar 3 km uzunluğunda ve 9 km^2 genişliğindedir. Toprağın yapısı hafif millidir. Ovaya akan sellerin büyük kısmı Karabağlar'a doğru toplanır, ovanın ortasında Karabağlar'ın batısında bulunan Hamursuz Dağı'nın güney doğusu taraflarında ortalama üç dört bin dönümlük bir göl meydana getirir. Dağın dibinde birtakım menfezler, oyuklar aracılığı ile sular süzülürse de geçen zamanla bunlar tıkanmış olduğundan ovanın bu önemli topraklarından nisan gelmedikçe yararlanılamaz.

Karabağlar'da su 3-4 metre derinlikten çıkar. Fakat pek nadir olarak su damarı bulunur. Kuyu sularının hepsi toprağın derin yerlerindeki suların sızıntısından birikmiştir. Su gayet soğuk, biraz kireçli ve yavanca ise de birleşimindeki karbonat sodun etkisinden dolayı gayet hoştur.

Kasaba ahalisinden hemen herkesin Karabağlar'da birkaç yüz m^2 veya birkaç dönüm arazisi vardır. Orada kasabada olmayan mükemmel evler inşa edilmiştir. Arazideki evlerde bir su kuyusu, dolap kuyusu ve havuz vardır.

Arazinin bir kısmını bağlar işgal eder. Geri kalanı yaz sebzesi ve darı ekimine ayrılır. Meyve ağacı dikili değildir. Her parça arazi derin bir hendekle çevrili olduğundan ara yerlerde bazen 2 metre derinliğindeki yollardan geçmek zorunluluğu vardır. Hendeklerin üzeri baştanbaşa karaağaç, çardak asmaları ile çevrilidir. Bununla beraber bazı yerlerde tahta perdeler ile çevrilmiştir. Uzaktan Karabağlar'a bakılınca hakikatten bağlık, bostanlık bir yer olduğuna kanaat getirilir. Ağaçlarla yeşillikler arasında kırmızı rengine kiremit damlar başkaca bir güzellik arz eder.

Yerli ahalinin %95'i yazın bağlara gider. Orada eylül sonlarına kalarak kışlık ihtiyaçlarını karşılarlar. Üzümlerinden pekmez, sirke, sucuk yaparlar. Evlerinin etrafında karaağaçların yaprakları ile evin zenginliğine göre birkaç baş keçi ve koç beslerler. Eylül sonunda şehre gittiklerinde besledikleri hayvanları keserek kavurmasını kışa saklarlar.

Karabağlar'ın kuzeybatısını oluşturan arazi kırmızıca, kumsal bir mil topraktan oluşur. Su 50-60 metre derinlikte bulunduğundan doğal olarak pek zayıf bir toprağa sahiptir. Genellikle çavdar, arpa, darı yetiştirilir. Dağ yamaçlarında az da olsa killi, kireçli, çakıllı topraklar bulunur. Muğla Ovası ihtiyacına oranla küçük, zayıf kumsal topraklara sahiptir.

Ula Ovası: Merkezi Gökabat nahiyesi olup Muğla'nın 12 km güneybatısındaki Ula köyüne ait olan Muğla Ovası yapısında ise de buranın toprağına biraz fazlaca kil karışmış olduğundan Muğla arazisinden daha verimlidir. Ortalama 8 km²'dir.

Gökabat Ovası: Gökabat körfezinin doğusundan Namnam Çayı'na kadar uzanan 4 km genişliğinde, 15 km uzunluğunda olup, 60 km² büyüklüğü olan arazinin yapısı millidir. Bunun körfez sahilinden içeriye doğru 10 km kadarının milinde kil oldukça fazladır. Üst taraflarında kum ve daha ilerisinde çakıl fazladır. Toprağın derinliği çoktur. Körfez tarafı kış mevsiminde bataklık haline gelir. Ovanın etrafında köyler bulunur ve sahilde iki bin dönüm kadar bataklık olduğundan havası kötüdür.

Burada darı ve özellikle yulaf ekimi diğerlerine göre daha fazladır. Yerin kuvvetli, verimli olmasından hububat iki metre yüksekliğe kadar erişir. Toprak esmer renktedir. Taş namına bir şey bulunmaz. Doğuya akan dere ile kuzeyindeki dağların dibindeki sular araziye sulayabilir. Adı geçen arazi her çeşit sanayi bitkisi ekimine elverişlidir.

Bozüyük Ovası: Muğla'nın 16 km kuzeybatısından başlar. Gökbel Dağları'nın eteklerine kadar 26 km uzar. Ortalama genişliği 4 km, yüzölçümü 104 km²dir. Denizden yüksekliği 300-320 metre arasında olması sebebiyle Muğla civarından daha elverişli, ılıman hava sıcaklığına sahiptir.

Ovanın güneydoğu kısmı ikinci devirde meydana gelen dağlardan oluşur. Doğu ve batısından çeşitli dereler ovaya aktığı gibi kuzeye doğru uzayan Kamış Çayı'na

karışır. Ovanın güney kısımları çok verimli, kumlu, milli ve biraz kil içeren topraklardan oluşur. Rengi hafif kırmızı ve sarıcadır. Kuzeye doğru gittikçe kumsal ve çakıllı bir şekil alır.

Kuzeyinde Gökbel Dağları'nın güneyindeki Kayırlı Ovası granit kayalardan oluşan kumsal topraklardan ibarettir. Toprağın verim kuvveti az olduğundan genellikle çavdar benzeri hububat ekimi yapılır.

Ovanın etrafında çok güzel zeytin ağaçları vardır. Bozüyük Ovası sanayi bitkisi ekimine çok elverişlidir. Sulama olması halinde verim daha da artacaktır.

Bozüyük ve Gökabat arazileri çeşitli toprakların birbiriyle karışmış olmasından dolayı kazanın en verimli ovalarını oluşturur. Muğla ve Ula arazisi ise yerli, mahalli topraklardan oluştuğu için bu yerler sulanıp gübrelenmedikçe yeterli verim alınamaz.

Bundan başka bölgesel olarak ufak ölçülerde bazı araziler vardır ki bunlar köylerin civarında genellikle çakıllı, kumsal, kırmızı killi topraklardan olup geniş arazi ve ova oluşturmazlar.

Muğla kazası içinde başlıca ova teşkil eden arazi 190 km^2 büyüklüğündedir. Buna dağ aralarında çeşitli büyüklüklerdeki 540 km^2 kadar arazi de ilave olunursa tarım yapılabilecek arazi 735 km^2 'ye ulaşır.

Milas Kazası: Milas'ın güneyinden kuzeyine sonra da güney ve batıya uzanan birçok ova vardır. Bunların çevresindeki arazi üçüncü devirde oluşan dağlardan meydana gelmiştir. Başlıcaları aşağıdaki gibidir.

Milas Ovası: Milas'ın güneyinden kuzeyine doğru 12 km uzunluğu 3 km genişliğinde 36 km^2 büyüklüğündedir. Bu ova arazisi kumlu, milli, killi topraklardan oluştuğu gibi biraz kireç de karışmış topraklardır. Ovanın doğusundan akan çeşitli derelerin kuzeye doğru ovayı takip etmesi arazinin verimliliğini bir derece daha artırır. Kuzeyden güneybatıya doğru uzanan kısmı 14 km eninde 2 km genişliğinde olup 24 km^2 arazi öncekine eklenir böylece Milas Ovası'nın genişliği 64 km^2 'ye ulaşır. Bu arazide Milas ve Selimiyye Çay'larının beslenmesi sebebiyle verimi oldukça fazladır.

Selimiyye Ovası: Milas'ın kuzeybatısında Bafa Gölü'ne doğru uzar. Kazıklı ve Beşparmak Sıradağları arasında oluşmuştur. Beşparmak Dağları'nın ilk devir ve Kazıklı Sıradağlarının üçüncü devirde oluşması sebebiyle toprağın içinde kil, kum,

kireç ve potas unsuru yeterli oranda bulunduğundan çok verimli topraklardan oluşmuştur.

Mandaliyyat Ovası'nı bu isimle uzatan bir dere kat eder. Ovanın uzunluğu 12 km ve genişliği 2 km'dir. Bu topraklar her çeşit ziraata elverişlidir. Renkleri koyu sarı karışık eski topraklardandır.

Tuz Ovası: Milas'ın güneybatısında Küllük Limanı'nın doğusuna kadar uzanır. 15 km uzunluğunda, 6 km eninde 90 km^2 büyüklüğündedir. Bunun Küllük Limanı'ndan itibaren 60 km kadarı tuzlu, kül ve bataklıklardan oluşmuştur.

Ovanın kıyı kısmı karışık eski topraklardan oluşur. Ova bazı dereler ile de sulanabilir. Topraklarının tabiatı kumlu, killidir. Kireci de yetecek kadar vardır.

Gereme Arazisi: Milas'ın güneyinde sahilde doğudan batıya doğru 5 km uzunluğunda, 2 km eninde ve 10 km^2 'dir. Bunun 2 km^2 'lik batı kısmı bataklıktır. Geri kalanı kumlu ve genellikle çakılıdır.

Meyve veren ağaçlardan zeytin, incir özellikle portakal ve limon ağacı ziraatına uygundur. Dere her zaman akamaz, bununla beraber dolap kuyusu açmak kolaydır.

Varvil Ovası: Milas'ın güneybatısında kuzey ve batı tarafları Tuzla ve Kuyucak Limanları ile çevrili arazidir. Bodrum'un doğusundan çıkan çeşitli seller ve kaynaklar Konak Deresi ismiyle Varvil arazisinin içinden geçerek kuzey tarafındaki Tuzla Limanı'na ulaşır. Toprak derin rengi koyu kırdır. Ortalama 25 km'dir. Ziraata uygun tepe ve yamaçları bunun birkaç mislidir. Çiftliğin yüzey sahası 80 km^2 'den fazladır. Dağ ve tepeleri verimli topraklı ve yabani zeytin ağaçları ile doludur.

Siyah kül renginde olan toprağının bazı yerlerinde killi toprak fazla olduğundan çatlaklar meydana gelir. Bununla beraber doğu ve kuzeydoğu tarafları her türlü ekime uygundur. Limanın giriş tarafında tuzlası vardır. Ekime uygun arazi 40 km^2 kadardır.

Milas kazasında ova olarak 180 km^2 ziraate uygun, 60 km^2 de bataklık arazisi vardır. Bunlar Kuran, Asın, Alagün gibi çiftlikler ile başlıca ufak çapta dağınık araziye sahip kıraç, killi, kireçli ve çakıllı yapıdadır. Ortalama 370 km^2 köy arazileri ilave olursa ziraate uygun arazi miktarının 550 km^2 olduğu anlaşılır.

Bodrum Kazası: Bu kaza baştan aşağıya ufak dağ ve tepelerden oluştuğundan başlıca ovası yoktur. Yalnızca doğusunda Karaabat nahiyesinde 5 km² hafif killi, çakıllı ve kumsal yapıda bir düzlük vardır. Arazinin geri kalanı tepe yamaçlarından ve dağ aralarından oluşan mahalli topraklardan ibarettir. Zaten bu kaza içerisinde hububat ekimi sınırlıdır. Başlıca mahsul ürünleri incir, zeytin, limon ve portakaldır.

Bitez Ovası: Bodrum'un batısında, 5 km ilerisinde güney sahile doğru, 4 km uzunluğunda ve 1,5 km genişliğinde 6 km² bir ovacık vardır. İncir, portakal ve benzeri ağaçlar ile çevrilidir. Toprağı hafif kumlu ve killidir. Az derinlikten su çıkar.

Bodrum kazasında ekime uygun arazi ortalaması 80 km²dir. Bu arazinin büyük bir kısmı dağ aralarında, çakıllı, kireçli, killi yapıdadır.

Marmaris Kazası: Merkez kazanın bulunduğu kısmın kuzeyine doğru, 4 km uzunluk, 2 km genişliğinde, 8 km² büyüklükteki düzlükten başka Marmaris kazasında dikkate değer ova yoktur. Bunun yapısı çakıllı, killi, kumludur.

Datça Yarımadası'nın Datça köyü civarında ufak ufak tepeciklerden oluşmak üzere 24 km ve Güzel kısmında da aynı miktarda olmak üzere toplam 50 km² çakıllı, kireçli, killi ve kumlu arazi vardır.

Yarımada toprakları dağlık ve ormanlık ise de köylere ait 22 km² kadar kıraç, çakıllı arazide katılıp hesap edilirse Marmaris kasabası geneli meyve ağaçları (badem, zeytin, incir, harnup) sınırlı olmak üzere ortalama 80 km² ziraate uygun ve kumlu arazi vardır.

Köyceğiz Kazası: Köyceğiz kazasında geçmiş dönem arazilerinde oluşan çok önemli, büyük ovalar ve aynı zamanda bataklıklar vardır.

Hamid Çiftliği Ovası: Köyceğiz kasabasında doğudan batıya 10 km uzunluğunda, 9 km eninde, 90 km² büyüklüğündedir. Bunun kuzeybatısında 19 km² miktarı bataklık, 5 km²'si ağaçsız, ormansız alandır. Doğu ve kuzey tarafları çakıllı, kumlu, killi ve batı tarafı verimi yüksek topraktan oluşmaktadır. Bununla beraber ancak %12'si tarıma müsait olup geri kalanı boş, sahihsizdir. Kuzeyinden doğan birçok dere bu arazinin içinden akarak gölle birleşir.

Bey Ovası: Bu ovaya yanlış olarak Beyoba denir. Köyceğiz'in güney doğusunun 8 km ilerisinden başlar. 14 km uzunluk ve 5 km eninde 70 km²dir. Arazisi

eski devirlerde oluşmuş topraklardandır. Kırmızıca renkte milli, kumludur. Bazı yerlerinde kil de bulunur. Her tarafı sulamaya elverişlidir. Mısır, susam ekimi dikkat çekici bir şekilde yapılır. Göl kıyısında ortalama üç dört km^2 lik bir bataklık vardır.

Dalyan Arazisi: Güneybatıya doğru uzanır. 15 km uzunluğunda, 6 km eninde, ortalama 90 km^2 dir. Deniz sahilinde 15 km^2 kadar gölcük ve bataklıkları, en verimli, en ince parçalı toprakları içerisine alır. Sulamaya elverişli milli, killi yapıdadır.

Ortaca Ovası: Köyceğiz'in güneydoğusunda ve Dalaman Çayı'nın batısında yer alır. Eski topraklı araziden oluşur. Hafif milli aşağılarında da killi yapıdadır. Üçgen şeklinde 120 km^2 dir. Sulamaya elverişli ise de genellikle kışın bataklık halindedir. Geniş bol miktarda drenaja ihtiyaç vardır. Her türlü sanayi bitkisinin tarımına uygundur.

Dalaman Ovası: Kazanın güneyinde, kuzeyden güneye doğru 25 km uzunluğunda, 12 km genişliğinde olup, ortalama 312 km^2 büyüklüğünde geniş bir arazi oluşturur. Bununla beraber etrafında başka isimlerle bilinen 80 km^2 arazi de vardır. Böylece toplam olarak 392 km^2 büyüklüğe erişir.

Ovanın içerisinden Dalaman Çayı geçer. Bezkese köyünden itibaren Dalaman Çayı'ndan büyük kanallar aracılığıyla ovaya su alınır ve çeşitli kollara ayrılarak arazi sulanır.

Toprağı tamamen eski köklü arazi yapısındadır. Kuzey tarafı açık kül rengindedir. Güney kısmında bu renk esmerleşir ve kil kısmının ağır basmasından dolayı arazide yazın bazı çatlaklar oluşur. Esmer boz rengi kirecinde yeterli miktarda olduğunu gösterir. Buralarda bire kırk hububat ürünü veren yerler vardır. Ovaları geniş bataklıklara sahip iken sonra çok azı kalmış, bundan dolayı oluşan olumsuz kötü hava şartları düzelmiştir.

Pırnaz Ovası: Köyceğiz'in kuzeyinde 1500 metre yüksekliğindedir. Ufak bazı toprak tepeliklerinin araya girmesiyle ile ortalama 30 km^2 engebeli arazisi vardır. Arazi genellikle civar dağların selleriyle meydana gelmiştir. Hafif killi, kumlu, rengi kırmızıca bozdur. Pek az yeri sulanabilir.

Köyceğiz kazasının dağınık bölgelerinde bulunan köylerin arazisi 32 km^2 olarak değerlendirilirse kaza dâhilinde ziraata uygun arazinin 1.112 km^2 olduğu meydana çıkar. Bunun çeşitli bölgelerinde 60 km^2 bataklık vardır.

Fethiye Kazası: Fethiye kazasının büyüklüğüyle uygun olmayan derecede ovalar mevcuttur.

Fethiye Ovası: Fethiye limanının doğusundan başlayan bu ova, 10 km uzunluğunda, 6 km eninde 60 km^2 dir. Sahilden 5 km doğusuna kadar olan arazi eski toprakların en ince kısımlarını içine alır. Rengi koyu esmerdir. Milli, killi, kireçli yapıdadır. Günlükbaşı tarafları sulanabilir. Su çok az derinlikte 3 metreden çıkar.

Ovanın doğusuna doğru 5 km'den ilerisi kumsal ve bazı yerleri çakıllıdır. Hafif ve kuvveti zayıf olduğundan verimsizdir. Gübreye ihtiyaç duyar. Ovanın sahil kısmındaki 30 km^2 lik bölgesi en verimli yeridir. Her türlü tarıma uygundur.

Seki Ovası: Fethiye'nin kuzeyinde ve 1500 metreden daha fazla yüksekliktedir. Kuzeyden güneye uzanır. Beş köyü içine alır. Toprağı civar dağların sellerinden meydana gelmiştir. Aralardaki ufak tepelerde dâhil olursa 120 km^2 ye ulaşır. Genel yerleri sahipsiz ve boştur. Toprağının rengi sarı kırmızıdır. Kumlu, killi yapıdadır. Yamaçlara gidildikçe çakıllı arazi çoğalır. Bazı bölgelerinden doğan dereler ile bir kısmı sulanabilir. Yalnız hububat, meyve ağacı ziraatı ve dikimine uygundur.

Üzümlü Ovası: Fethiye'nin kuzeyinde bölgenin nahiye merkezi olan Üzümlü Ovası'nın toprakları hafif, kumsaldır. Kare şeklinde 3 km uzunluğunda 9 km^2 dir. Dikkate alınacak bir değere sahip değildir. Bağ ve hububat ziraatıyla uğraşilmektedir. Gübre ve sulamaya muhtaçtır.

Fethiye ovalarının genel ortalaması 225 km^2 dir. Bunlardan başka Fethiye kazasının içerisinde başlı başına ova yoktur. Eşen Çayı'nın etrafında ve doğduğu bölgede bir miktar eski, köklü arazi bulunur. Bu ovalar da dağınık suretteki ziraata uygun köylerin arazisi 350 km^2 kadar olduğuna göre kaza arazisinin toplamı 575 km^2 dir.

Özetle liva içerisinde tarım yapmaya uygun arazi miktarı toplam 3.132 km^2 veya ortalama 313.200 hektardır.

ORMANLAR, YAYLALAR

Liva arazisinin 2/3'ü ormanlık ve çalılıktan ibarettir. Bununla beraber ormanlar dikkate şayan derecede öneme sahiptir. Akdeniz sahilinden itibaren doğu ve kuzey hududuna kadar uzanan arazi baştan sonra ormanlık ve çalılıktır. Çalılığı genellikle pırnal teşkil eder ki bundan kömür üretilir. Liva ormanları hakkında bir değerlendirme yapabilmek için kazaları incelemek gereklidir.

Muğla Kazası: 2.000-2.500 hektar büyüklüğünde 15 orman parçası vardır. Kaza ormanlarının genel ortalaması 1.510 km^2 yahut 151.000 hektardır.

Ormanlar esasen devlet arazisi ise de zamanla 10.692 hektarı özel mülkiyete geçmiştir. Mevcut ormanların büyük kısmında da özel mülkiyet iddiasıyla davalar açılmış bulunmaktadır. Bu ormanların hepsi kereste imalatına uygundur. Muğla'nın kuzeyinden liva sınırlarına kadar devam eden büyük ormanların bazı yerlerinde inşa edilen 'dekovil' hatları sayesinde keresteler kesilip Akçay'a nakledilmektedir.

Ormanlar başlıca ak ve kızılçam çeşitlerinden oluşur. Her ne kadar karaçam da bulunursa bu tür ancak denizden 800 metre yükseklikten sonra yetişir ve diğerleri kadar öneme sahip değildir. Baltalıkları sırf pırnal ağacından meydana gelir. Özel ağaçlar arasında dağınık şekilde bulunan ardıç, kızılğaç, çınar, çitlembik ağacı bahsedilmeye değerdir.

Muğla ormanlarından yıllık 1.500 metre küp kereste kesilip işlenir. 5.000'den 25.000 kantara kadar odun kesilir. 4.000-10.000 kantar arasında karışık kömür yapılır. Yıllık $1.500-2.000 \text{ m}^3$ kereste ihraç olunur.

Orman ürünleri başlıca çam kabuğu, palamut, sığla yağı, katran ve ziftten ibarettir. Yıllık 5000 okka kuru çam kabuğu ve 4.000 kilo sığla yağı ihraç olunur.

Köyceğiz Kazası: Bu kaza içerisinde 52 bölgede ortalama 227.280 hektar orman bulunmaktadır. Bunun 74.970 hektarı devlet arazisi 98.100 hektarı vakıf ve 54.200 hektarı özel mülkiyete aittir. Bu ormanların hemen hepsi ak, kızılçam ve ardıçtan oluşmaktadır.

Ormanların birçok yerinde pırnal ağacı vardır. Bir de Köyceğiz Gölü sahilinde dere ve çaylar civarında anber-i sail ağacı bulunur. Bunlardan 78.000 kg yağ imal edilmektedir.

Bu ormanlardan yıllık 6.300 çeki yeni odun ve 26.200 kantar yeni kömür yapılır. Bununla beraber 21.354 m^3 kereste imal edilerek ihraç olunur. Ürünlerden senede 13.925 kantar yeni çam kabuğu ve 78.000 kg sığla yağı yabancı ülkelere ihraç edilir. İhraç edilen ülkeler İngiltere, Hollanda, Fransa ve Avusturya'dır.

Milas Kazası: 18'i devlet arazisi, 12'si özel olmak üzere toplam 30 ormana sahiptir. Bunun 35.471 hektarı devletin, 10.681 hektarı özel mülkiyete aittir. Ormanları kara ve kızılçam ağaçları oluşturur.

Yıllık 3.000-4.000 m^3 kereste kesilir. 23.500 kantar yeni kömür yapılarak İskenderiyye'ye ve 3.000 kantar kadar çam kabuğu yabancı memleketlere gönderilirdi.

Fethiye kazası 38 parça 50.000 hektarı devlet, üç bölgede 5.500 hektarı davalı ve 500 hektarı özel mülkiyet olmak üzere toplam 42 bölgede 56.000 hektar büyüklüğünde ormana sahiptir.

Bu ormanları katran ve akçam ağaçları meydana getirir. Değişik yerlerde çınar, pırnal, palamut meşesi ve yabani ağaçlar bulunur. Yıllık 6.000 kantar odun kesilir. 12.000-15.000 kantar kömür imal edilir. Yıllık 8000-9000 m^3 kereste ihraç edilir. 1200 kantar çam kabuğu, 10.000 kg sığla yağı ve çeşitli miktarda kitre, sumak, sığla tütüsü, palamut, defneyaprağı, iplik ve mersin çubukları katran vs. ihraç edilir.

Bodrum Kazası: 4500 cerib büyüklüğünde ormanlar vardır. Başlıca karaçam ve ardıçtan oluşur. Çalılıkları pırnal, defne, çitlembik, yabani zeytin, harnup ve yabani sakızdan meydana gelmektedir.

Yıllık 3.500 çeki odun, 5.000 kantar kömür yapılır. Kereste ihracatı 70-80 metre m^3 ten ibarettir. Mahsulü palamuttur.

Marmaris Kazası: Ormanları ortalama 31.500 hektar olup başlıca kara ve akçam ağaçlarından meydana gelmektedir. Yabani ağaç noktasında tamamen Bodrum kazası toplamına benzer. 1.500 m^3 kereste, 6.000-10.000 kantar kömür ve 6000 kantar odun kesilip imal edilir.

Yaylalar:

Seki Yaylası: Fethiye kazasının kuzey sınırında bir düzlüktür. Bu yayla ovalar arasında zikredildiğinden genişlik ve toprak yapısı tekrar edilmeyecektir. Şu

kadar ki çevresi bir sıradağ ile çevrili, pek çok dereyle beslenmektedir. Doğusunda Seyyidler, kuzeyinde Doğanlar, Bekçiler, Saltılar ve Çoban İsa köyleri vardır.

Yaylanın batı tarafında, Fethiye'nin sahil kısmındaki köylerin ahalisine ait araziler vardır. Arazi köy köy işgal edildiği için sahildeki köylerin isimleriyle bilinirler. Mesela sahildeki Dont, Karaçulha köylerinin yazlık kısmı yaylada bu isimlerle anılmaktadır. Dolayısıyla Karaçulha köyü 500 haneden meydana gelmektedir. Yazın mayısta sahil ahalisi yaylaya çıkar. Burada yazlık hububat mısır ve bostan ekip kışlık ihtiyaçlarını temin ederler. Peynir ve yağ yaparlar. Buralarda büyük meralar bulunduğundan 40-50 bin keçi ve koyun beslenir. Burada kaşkaval peyniri yapılmaya başlanmıştır. Sonbahar mevsiminde sahil ahalisi köyelerine dönerler. Burada isimleri belirtilen beş köy ahalisinden başka kışın kimse kalmaz.

Pırnaz Yaylası: Köyceğiz'in kuzeyinde ve yaklaşık 1.500 metre yüksekliğindedir. Bu yayla engebeli olmakla beraber köylerin ahalisi yerleşiktir yani kışın orada otururlar. Yaz mevsimini geçirmek için pek nadir olarak yaylaya gelenler olur.

Karaman Yaylası: Seki Yaylası'nın batısında, Köyceğiz'in kuzey hududu üzerindedir. Dört beş bin dönümlük düz bir araziye sahiptir. 1500 metre yüksekliğindedir. Burası vakıf bir çiftlik olduğundan tarım sınırlı adeta yok gibidir. Karaman Yaylası'nın batısında Kalinkoz Çiftliği yaylası da vardır. Burası da aynı Karaman Yayla'sı gibidir. Yalnız buradaki arazi daha geniştir.

Özetle;

Liva arazisinin genel yüz ölçümü 16.785 km^2 büyüklüğünde olup aşağıda olduğu gibi bölünmüştür:

5.164 km^2 orman,

3.132 km^2 tarıma uygun arazi,

4.500 km^2 çalılık ve yabani ağaca sahip dağlık bölge,

3.700 km^2 taşlı arazi,

5.154 km^2 göl,

135 km^2 bataklık,

Toplam 16.785 km^2 veya 1.678.500 hektardır.

Tarıma elverişli arazinin %65'i eski köklü arazilerden olup, her türlü tarıma elverişlidir. %25' kır ve çakıllı ise de geneli kireçli, killi, kumlu, kumsal ve bununla beraber hububat ekimine, meyve ağacı yetiştirmeye uygundur. %10'u killi ve çakıllı topraklardan meydana gelir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

EKİNLER, MEYVE AĞAÇLARI, TARIM SANAYİSİ

1 – Hububat

Buğday: Başlıca Muğla, Milas, Köyceğiz kazalarında ekilir. Buğdayların başlıcası Tavas ve Dalaman isimleriyle bilinir. Tavas buğdayının tanesi nispeten ufak ise de ekmek üretiminde fırıncılara göre daha makbuldür. Bu çeşit Muğla havalisinde oldukça yayılmış ve bazı yetiştirildiği dağlık arazide Tavas'tan daha güzel bir niteliği bulunmaktadır. Dalaman buğdayı bilhassa Dalaman Ovası'nda yetiştirilir. Tanesi uzun ve kalıncadır. Sert buğdaylar sınıfında iken zamanla biraz yumuşak buğday ile doğal aşılama neticesinde karışmıştır.

Liva dâhilinde buğday her sene 10 bin-14 bin hektar ekilir. Fethiye ve Milas kazalarından ihraç edilir.

Arpa: Başlıca dört ve iki sıralı arpalar ekilir. Dört sıralıları genellikle Çine arpasından yayılmıştır. İki sıralı arpalar pek az yerlerde birkaç seneden beri ekilmeye başlamıştır. Her ikisi de buğday derecesinde önem ve büyüklükte ekilir. Ekim yapılan arazi miktarı 10 bin hektardır ve bazen bu miktarı da geçer.

Arpa üretimi genellikle hayvanlara yem olmak üzere ekilirse de Marmaris kazasının Datça Yarımadası'ndaki ahali, bilhassa ekmek yapmak için ekerler. Bununla beraber Muğla kazasının kuzey sınırında bulunan köylerin ahalisinden bazıları da arpa ekmeğini darı ekmeğine tercih ederler.

Yulaf: Yulaf ekimi önemli derecede bir genişliğe erişmez. Genellikle ekilen tür beyaz yulaftır. 4-5 seneden beri siyah macar yulafının da ekiminin genelleşmesine çalışılmış ve bundan olumlu neticeler elde edilmişse de geniş ölçüde ekimi yoktur.

Yulaf başlıca Milas ve Muğla'nın Gökabat arazisinde yetiştirilen ürün hayvanların beslenmesinde kullanılmayarak tamamen dışarıya sevk ve ihraç edilir. Ekim alanı miktarı 3500-5000 hektardan ibarettir. Gökabat Ovası'nda ekilen yulaf ekiminin yüksekliği genel bölgelerde 2 metre ve saplarının kalınlığı 1,5 cm çapında olanları vardır.

Çavdar: İki çeşit çavdar ekilir; sarı ve mavi. Her ikisi de kıraç arazileri işgal ederler. Muğla ve Milas kazalarının ateş arazilerinden oluşan topraklarda ekilir. Ekimi

ancak 900 hektar büyüklüğünde olup mahsulü başka bir tahılla karışık olduğu halde öğütülerek unundan ekmek yapılır.

Dura: Buna her yerde “ak darı” adı verilir. Ak darı, buğday ve arpa ekiminden önemli bir yer işgal eder. Zira özellikle Muğla ve Milas kazaları köylerinin ahalisinin %80’i bunun unuyla ekmek yaparlar.

Asıl darı ile olan karışmasına meydan vermemek için duraya, “ak darı” ve asıl darıya da “sarı darı” adı verilmiştir. Ortalama 11 bin - 15 bin hektarda ekilen duranın başlıca ekilen beyaz çeşididir (siretü’l bezüri).Buna Arabistan, Habeşistan ve Yemen’de dura yahut doura isimlendirilmesi verilir. Ancak en doğru tabirin dura yahut arap darısı olması gerekir.

Dura ekiminin genişlemesinin sebebi mısır gibi birtakım işlemlere ve zahmetlere muhtaç olmamasıdır. Dura en fakir, kıraç bir tarlada mahsul verebilir. Bununla beraber çapalanması da yoktur. Adeta hububat gibi fakat biraz seyrekçe olmak üzere nisanda ekilir ve ağustosta hasat olunur. Hem az bir zamanda yetişir hem en zayıf verimsiz yerlerde ürün verir. Uygun topraklarda her bir hektar arazide 20 bin ile 30 bin okkaya kadar ürün alınır. Bundan dolayı dura, fakirlerin buğdayı derecesindedir.

Mısır: Özellikle Köyceğiz kazasının Dalaman ve Muğla kazasının Bozüyük ve Fethiye’nin bazı bölgelerinde önemle ekilir. Mısır bilhassa ekmek yapmak için yetiştirilir. 2000 hektar büyüklük derecesindedir. Mısır hasadı yalnız başakların kopartılarak alınmasıyla tamamlanır. Hayvanların beslenmesine yaradığı bilinen saplar tarlada orman gibi haliyle bırakılır. Buna sebep kış mevsiminin yumuşak olması, hayvanların her vakit açıkta otlayabilmesidir. Mısırın başlıca sarı ve beyaz çeşidi ekilir.

Burçak: Burçak çift hayvanları için 500-600 hektar ekilir. Her kazada az çok bunun ekimine rastlanır. İhracatı yoktur, tamamen yurt içinde kullanılır.

Darı: 40-50 hektar derecesinde ekilen darı bazı yerlerde ekmek üretiminde un olarak kullanılmak üzere ekilir. Bahsedilmeye değer hububattan sayılmaz.

Nohut, bakla, fasulye, böğrölce, mercimek: 800-900 hektara sahip bakliyat ekimi geniş arazi işgal etmez. Yalnız fasulye ve bakla taze olarak satılmak üzere ekilir. Baklanın kurusu pek de kullanılmaz.

Fik ‘gırre’: Bu bakliyat yalnız Marmaris kazasının Datça Yarımadası’nda ekilir. 40-50 hektara sahiptir. Mahsulünün bir kısmı bölgede kullanılmakla beraber büyük kısmı adalar ahalisince “fava” adıyla bilinip makbul olduğundan oraya sevk ve ihraç edilir. Tanesinin kabuğu çıkarıldıktan sonra adeta burçak içine benzer. Taneleri el değirmenlerinde irmik büyüklüğünde kırılmasıyla oluşan irice unundan kaynatılarak hamur kıvamında olduğu halde derince tepsilere dökülür zeytinyağı ve sirke ile iyice terbiye edilerek pek iştah açıcı, besleyici bir yemek yapılır.

Patates: 15-20 hektarda ekilen bu kıymetli ürün nasılsa ekimine uygun pek çok arazi bulunmasına rağmen layık olduğu büyüklük derecesine erişmekten pek uzak kalmıştır. Bununla beraber bir iki seneden beri bunun ekiminin genele yayılmasına çalışılmış ve çeşitli çağrılar kabul olunmuş ve halka tohum dağıtılmıştır.

LİFLİ ÜRÜNLER VE ZEYTİNYAĞI

Pamuk: Pamuk ekimine uygun sulamaya elverişli yüz binlerce dönüm arazi varken maalesef ziraatındaki yanlışlıklar ve zirai işlemlerin zorluğundan dolayı genişleyememiştir. Şu anda ancak 40-50 hektar büyüklüğündedir. Ekilen çeşit mısır ve amerikadır. Bir hayli pamuk tohumu ücretsiz dağıtılmıştır.

Susam: Susam livanın hemen her yerinde az çok ekilirse de özellikle Köyceğiz kazasında ve Fethiye kazasının bazı sulak yerlerinde ekilir. Susam ekimi 5000-8000 hektar büyüklüğündedir. Bu mahsulün pek az miktarı yurt içerisinde helva üretiminde kullanılıp, sarf edilir. Geri kalanı ihraç edilir.

SANAYİ ÜRÜNLERİ

Tütün: Tütün, livanın özellikle Muğla ve Milas kazalarında 5-6 sene içinde çok fazla genişlemiştir. Ekim miktarı 4000 hektarı bulmuştur. Bundan yıllık iki milyon okka tütün üretilmektedir.

Şu kadar ki bazı şahıslar, yalnız başına 40-50 hektar genişliğinde tütün ekimi yaptıklarından, tabiatıyla işlemlerin yapılması gerekli şekilde olmadığından sırasıyla bu ihmal devam etmekte bu durum da kıymeti düşük ürün toplanmasına sebep

olmaktadır. Hâlbuki sınırlı miktarda ekilen ve işlemleri gerektiği gibi tamamıyla uygulanan bölgelerde çok kaliteli, kokulu tütün elde edilmiştir. Arazi ve bölge, tütüne göre başarılı ise de hazırlanmasında henüz istenilen seviye meydana gelmemiştir.

Özet: Genel olarak hububat ekiminde tohumluğun seçimi dikkate alınmadığı gibi bazı yerlerde hatalı birtakım işlemler yapılır. Mahsulün niteliği, bereketi, tarlanın kuvvetine, verimine bağlı bulunduğundan tohumluk seçimine önem verilmemiştir. Marmaris kazasının Datça Yarımadası köylerinde, köylünün yegâne geçimini sağlayan arpa hububatı, her sene aynı tarlaya ekildiği gibi tohumluğu da en ufak tanelerden seçilir. Bunun sebebi, güya ekonomiye uygunluğudur. Bir kile içerisinde iri tane olursa miktarı az, ufak olursa miktarın çok olacağı düşüncesinden ileri gelmiştir.

Tanelerin, ufak kalmalarındaki sebepler düşünülüyor. Bir de ufak tanelerde herhalde ufak, cılız tanelerden oluşmuş, niteliği az bir mahsul alınacağına şüphe yoktur. Her tarafta “ Eski bereketi artık kalmadı. Nerde o eski bereket bolluk?” sesleri, yakınması daima duyuluyor.

Zaman yine o zaman, kabiliyet ve yer yine o bölgedir. Aradaki fark yanlış ekimden kaynaklanan zararların sonuçlarının sonradan ortaya çıkmasıdır. Düşünmeli ki bu tohumlukların yanlış bir şekilde seçilmesiyle beraber her sene aynı mahsulün aynı tarlaya ekilmesinden kaynaklanan ne kadar büyük zararlar meydana getirmiştir. İşte tohumluklar hakkında ilgisizlik olduğu gibi aynı mahsulün ekiminin devamı çoktur. Bu sebeplerden dolayı kaza merkezleri ile nahiye ve özellikle Datça nahiyesinde birer adet “Maro (Marot)” kalbur makinasının getirilip, satın alınmasıyla zirai tohumlukların belediyece ücretsiz temizlettirilmesi için gerekli ödenek 1331 (1915) senesi liva özel idaresi bütçesine dâhil ve kabul edilmiştir.

MEYVE AĞAÇLARI

Zeytin: Zeytin ağacı yabani halde liva sahilini ve özellikle çalılık ve kıraç olan dağ ve yamaçları işgal ederek doğal ormanlıklar oluşturur. Bilhassa Fethiye kazasının güney doğusunda Eşen Çayı’nın sağ kıyısından denize doğru uzayan dağ baştan sona zeytin ağaçları ile kaplıdır. 20 kilometre uzunluk ve 15 km eninde olan yerlerdeki zeytin ağaçları genellikle kesilerek kömür imalinde ve yakacak odun olarak kullanılır. Hâlbuki mevsiminde ufak tanelerden ibaret olan mahsulü, yeşilliğin arasında mor renkte başkaca bir hoş manzara verir. Bu mahsul yerlere dökülür, toplayan olmaz. Bu

dağların eteklerine, yerleşmiş köyler civarında yeni aşılınmış hiçbir yabancı zeytin ağacına rast gelinmez.

1326 (1910) senesinde Fethiyye'nin bu bölgesinde bulunan Kölemen muhtarına dikkat çeken bu ilgisizliğin sebepleri sorulmuş ve şu cevap alınmıştır:

“Efendim ben az çok memleket gördüm, biliyorum. Senin nasihatın hiçtir. Bizim fakir ve zengin olmamız kendi elimizdedir. Fakirlik içerisinde yuvarlanıyoruz. İşte üstümüzde bir şeyler yok. Bütün ümidimizi öngörümüzü şu kıraç araziye bağlamışız. Hâlbuki etrafımızı kaplayan ve genellikle ocakta yaktığımız zeytinden her sene beşer onar tane aşılamış olsak bizi refah ve saadete ulaştıracağından şüphe yoktur. Fakat ne yapalım ki tembellik buna da engeldir. Başka bir sebep yoktur.” diyerek hayretimi çekmişti.

Milas kazasının batı tarafında birçok dağlar, baştanbaşa Allah tarafından yetişen zeytin ağacına sahiptir. Buralarda da kış mevsiminde yapraklarını dökmeyen bu mübarek ağaçların çıplak, sarı, yanık renkteki dağların çirkin manzaralarını örtmekten başka bir faydaları dokunamamıştır.

Liva içerisinde 100 km²'den fazla Allah tarafından yetişen zeytin ağaçları ormanlık halde bulunmaktadır. İşte bu mübarek ağaçların çoğaltılıp ve türünün ıslahı için 1329 (1913) yılında toplanan liva genel meclisine, aşılayarak ağaç meydana getirenleri uygun miktar ve mahsulü görüldüğü vakit başlıca nakdi mükâfat yardımı ödemesi yapılması kararlaştırılmış ağaç dikmeye teşvik temelden kabul edilmiştir. Ancak uygulamasındaki zorluklardan dolayı geçici olarak kalmış, ertelenmiştir. Yalnız mahsulünden yağ çıkarması ağustosa kadar bir sene devam eden “Bafa” köyünde yeni usul yağ sıkma fabrikası yapana sekiz bin kuruş nakli mükâfat verilmesi kabul edilmiştir.

Liva dâhilindeki yıllık 2-3 milyon kıyye ‘‘okka’’ zeytin tanesi elde edilir ve büyük bir kısmı yerli halkın ihtiyacına sarf olunur. Bununla beraber 2.5-3 milyon okka zeytinyağı çıkarılır ki bunun 2,5 milyon kıyyesi yalnız Milas kazasından elde edilir. Zeytin ağacı pek önemli bir servet kaynağı olma, değer kazanma özelliğine sahip iken her nasılsa bundan faydalanılamamıştır.

İncir: İncir ağaçları muntazam incirlikler halinde yalnız Bodrum ve Marmaris kazasının Datça Yarımadası'nda bulunur. Geri kalanı tarlalar, bağ kenarlarında ve dağ

yamaçlarına dağınık şekilde dikilidir. Bunların gerçek genişliği henüz anlaşılamamış ise de yıllık mahsulünün önemli derecede olduğu aşikârdır.

Bodrum kazasında yıllık 40-50 bin kantar ve Marmaris kazasından da 20-40 bin kantar mahsul yetişir ve toplanır. Livanın diğer kazalarında da incir ağaçları var ise de bu başlıca ihracat yapılacak derecede değildir.

Bodrum ve Datça Yarımadası'ndaki incir ağaçları, kendilerine mahsus bir türe mensuptur. Meyveler, Aydın ve Nazilli incirlerinden ufak, fakat daha tatlıdır. Ağaçları Aydın türü kadar yüksek ve büyüklüğe sahip değildir. Datça nahiyesindeki meyvesi ufak, kabuğu ince sarı renkte ve içi pek sulu olmayan bir türü vardır ki meyveyi ikiye ayırdıktan ve içine bir badem içi koyduktan sonra kapatılarak bademlisini yaparlar. Hoş ve lezizdir, ne kadar çok yenilse de bıkkınlık vermez. Bodrum ve Datça'da Nazilli türü de bulunur.

Badem: Badem ağacı, Marmaris kazasının bilhassa Datça Yarımadası'nda pek önemli bir genişlik ve elverişli bir bölgede bulunur. Datça bademleri meşhurdur, çok bilinir. Sert ve diş bademi olmak üzere iki çeşittirler. Sert çeşit, livanın her tarafında az çok bulunur. Diş bademi yalnız Datça Yarımadası'nda, bahçeler şeklinde bulunur. Bu mahsul pek kıymetli olduğundan hasat zamanında derhal ihraç edilir ve mahallinde pek de bulunmaz. Datça Yarımadası'nda yıllık 60'tan 100 bin kıyyeye kadar mahsul yetişir.

Liva dâhilindeki değişik pek çok badem ağacı dikili olup yıllık mahsul 200 bin kıyyeyi bulabilir. Bunun bir kısmı bölgede kullanılır ve diğer kısmı dışarıya ihraç edilir. Üçüncü devir oluşumundan olan sahil arazisinde çok başarılı bir şekilde yetiştirilip mahsul alınmaktadır. Bu noktada kırağı ve donun olmaması güvene ve başarıya sebep olmaktadır.

Ceviz: Ceviz ağaçları başlıca Muğla ve Fethiye kazalarında dikilidir. Kabuğu sertçe ise de Fethiye kazasının Seki Yaylası'nda dikili olan ağacın mahsulünün taneleri biraz ufak ve kabukları gayet ince ve yumuşaktır. Avuç içinde sıkılarak birkaç tanesini birden kırmak zor değildir.

Senelik 150-200 bin kıyye mahsul yetişir. Ceviz ağaçları dağınık bir şekilde dikilidir. Muğla'nın Bozüyük Ovası'ndaki ceviz ağaçları bahsetmeye değerdir, meşhurdur.

Elma, armut: Elmanın önemli hiçbir çeşidi yoktur. Armudun yazlık türü var ise de ancak Muğla ve Milas kazalarıyla Fethiye'nin bazı yerlerinde bulunur. Bölgesel ihtiyaca yetecek miktarda değildirler. Çoğaltma ve ıslaha muhtaçtır. Bu sene Ankara'dan bir hayli aşı getirilmiştir.

Erik: Erik Muğla'ya bağlı Gökabad Nahiyesi merkezi olan Ula köyünde epeyce dikilidir. Miktarı az olduğundan henüz yeşil iken pazarda satışa çıkarılır. Meyvesinin büyük olanının çapı 7 cm, küçük olanının 5-6 cm olup bazıları iri tavuk yumurtasından büyüktür. Olgunlaştığında rengi mordur, çekirdeği ufaktır.

Kiraz, vişne: Kiraz ve vişne ağaçları Muğla'nın kuzeyiyle, Ula köyünde olduğu gibi Fethiye ve Köyceyiz kazalarına ait yaylalarda dikilidir. Miktarı azdır. Bölgesel ihtiyaca bile yeterli gelmemektedir. Ula'daki vişnelerden bir miktar kurusu yapılır.

Kayısı, şeftali: Kayısı her tarafta çok az bulunmaktadır. Şeftali ise kayısıya nispeten daha çok kabul görmüştür. Muğla'da dikili olan bir tür şeftali vardır ki meyvesinin tüyü az, rengi sarı kırmızı, pek az çekirdeği etine yapışık, gayet sulu ve iri olur. Meyvesinin eski kıyeye itibarıyla 250 dirheme kadar gelenleri olmuştur.

Liva içinde turfanda kayısı yetiştirilerek, Adalar, İskenderiye ve değişik ülkelere ihracatı çok uygunsa da bundan yararlanamazlar.

Japon muşmulası: İstanbul'da maltız eriği, yenedünya da denilen bu ağaç livanın sahil bölümünde, adalarda hepsinde muşmula adıyla bilinir. Farklı suretle dikilmesi ve güzel türleri var ise de bölgenin ihtiyacı nispetinde gelişmemiş ve yaygınlaşmamıştır. Kıyyesi 2 kuruştan 4-5 kuruşa kadar satılan bu ürünün ağacının çoğaltılıp dikilmesi gerekir.

Portakal, limon, mandalina: Bunların her üçü sahil bölümünde dağınık halde dikili olduğu gibi düzgün bahçeler halinde de dikili olduğu yerler vardır. Fakat bölgesel ihtiyacı temin edecek ve biraz ihracat yapabilecek dereceden ileriye gidememiştir. Çok geniş açılmaya uygun arazi ve bölgeye sahiptir.

Nar, ayva: Ancak mahalli ihtiyacı sağlama oranında dikilidir. Her ikisi de çok güzel büyümekte, yetişmektedir. Marmaris kazasının Mezek köyünde kabuğu ince, mayhoş bir çeşit nar vardır ki tanesi 350 dirhem gelmektedir.

Muz: Sahil kazalarının bazılarında birkaç adet bulunur. Hâlbuki güzel büyüyüp, geliştiği gibi dönüm başına verebileceği miktarda bahsetmeye değer bir kıymete sahipken her nasılsa layık olduğu derecede geniş ziraatından mahrum kalmıştır.

Harnup ağacı: Marmaris kazasının Datça Yarımadası'nın önemli dikili ağaçlarındandır. Burada olduğu gibi Köyceğiz, Bodrum sahillerinde de yabani halinde olanlarıyla karşılaşılır.

Datça Yarımadası'nda harnup ağacı her ne kadar palamut kadar başlı başına bahçe teşkil etmezse de tarla başlarında dağınık suretle dikili çokça ağaç vardır. Bundan yıllık 18-20 bin kantar mahsul sevk ve ihraç edilmektedir.

Şu kadar ki mahsul Girit ve Kıbrıs harnupları kadar tatlı ve sulu olmadığından bu türler ile aşıltilması istenmişse de her nasılsa aşı getirilememiştir. Mevcut ağaçların 5-12 metre yükseklik ve 25-30 metre çapında gölge, yer kaplayanları görülmüştür.

VERİMSİZ, FAYDASIZ AĞAÇLAR

Dut ağacı: İpek böcekçiliği sanatının yapılmasına uygun bulunan yaprağı yetiştirmek için ötede beride, dağınık bir halde dikili dut ağaçları var ise de yeniden düzenlenmiş muntazam dutluklar yoktur. Bu sanata rağbet çok olduğundan dut ağacının çoğaltılıp genişletilmesine çalışılmaktadır. Muğla civarında beyaz ve karadut çeşitleri vardır. Muğla'da beyaz dutun meyvesini yemezler.

Karadut, Ula köyünde çokça dikili olduğundan meyvesi kurutularak sonra da dövülerek meydana gelen tozu, ekşi olarak kışın kullanırlar.

Gül: Muğla çevresinde 2,5 sene evvel gül çoğaltılması girişimlerinde bulunulmuş 1330 (1914) senesinde bir defada 37 dönüm derecesinde on bir yerde ilk defa gül bahçeleri meydana getirilmiştir. Bu sene ilk mahsul alınarak bir miktar yağ ve su çıkartılmıştır. 5-8 kıyye gül çiçeğinden bir miskal yağ alınabildiği gibi yağının lezzetinin de 16 derece olduğu anlaşılmıştır.

İşte bu başarılı netice üzerine iki seneden beri tütünün para etmemesi dolayısıyla gül ekimi ahalide büyük bir şevk uyandırmıştır. Muğla bu şekilde pek parlak geleceğe aday bulunmuştur.

Palamut ağaçları: 30-40 sene önce İzmir meşesi palamudu gerek erzak çıkartılmasında gerekse dericilik sanayisinde kullanılmak üzere kıyyesi 100 paradan 4 kuruşa kadar satıldığı için palamutluklara livanın her tarafında muntazam ormanlıklar şeklinde karşılaşılr. Geçen zaman ile palamut kıymetten düşerek palamutluklar kendi haline bırakılmış, hiçbir zirai çalışmaya tabi tutulmadığından adeta ormana dönüşmüştür. İşte bu yanlışlıklardan liva dâhilinde meşe ormanı yok iken çeşitli bölgelerde meşe ormanları ortaya çıkmıştır.

Asırlık palamut ağaçlarının her birinden birkaç kantar mahsul alındığına göre bunun geçmiş zamana ait kıymet ve önemi açıktır. Şimdiki halde palamudun kantarı 20 kuruşa kadar inmiş olduğundan palamutlar günden güne bozularak zeytin ve incirliklere çevrilmektedir.

Meyan kökü: Meyan kökü Bozüyük Ovası'nın kuzeyinde, Fethiye Ovası'nın sahil kısmında ve iç bölgelerin bazı yerlerinde az miktarda bulunur. Bozüyük'te bazen develerle Aydın'a sevk olunursa da genellikle nakliye masrafı ve işçilik ücretinin çok olmasından dolayı bu kökler toplanıp ihraç olunamamaktadır.

Kökleri kalınca olduğu halde sapları nihayet küçük parmak kalınlığında ve yerine göre 1 metreye kadar yükselir. Sapı yıllık, yaprakları dökülür, ertesi sene tekrar kökten sürer, gayet arsız ve küçük bir ağaçtır.

Sıgla (anber-i sa'il) ağaçları

Bu ağaç yalnız bu livaya mahsus olması münasebetiyle biraz etraflıca incelenmeye uygundur. Liva içerisinde adeta ormanlar teşkil eden bu ağaçlardan sıgla yağı çıkarılmasıyla pek çok kişi kazanç elde edip ticaret yapmaktadır. Bazı yabancı yayın ve kitaplarda "sitaki" ağaçlarının Rodos Adası'nda orman teşkil ettiğinden uzun uzadıya bahsedilmişse de Rodos'ta bu ağaçlardan eser yoktur. Bunların Rodos'un menşei olarak gösterilmesi, mahsulünün ticaret merkezlerine Rodos yoluyla sevk edilmesinden ileri gelmiştir.

Bu ağaçlar levziye (badem, kayısı, vişne vb.) familyasının anberiye-i sa'iliye türüne mensuptur.

Ağacın odun tabakası ile kabukları arasındaki çekirdek bölgesi balsami bir öz suyuna sahiptir. Yaprakları art arda el içi kadar ve düşüktür. Yapraklarının dışardan

şekil ve manzarası adeta doğu çınarını andırır. Şu kadar ki bunun yaprakları biraz daha ince ve daha yarık olmakla beraber soluk sarı, yeşil renktedir. Çiçekleri birevcikli, erkek çiçeklerinin yaprakları muhafazadan mahrum, erkek üyeleri çok adetlidir. Dişi çiçekler bir evcikli muhafaza yapraklı olup beyaz iki bölümlüdür.

Meyvesi sümbüli çiçekli ve bölen bir şekilde üsttedir. Bu ağaca buralarda genellikle “günlük” ve “yağma sığla” denir ki bu tabir hiç doğru değildir. Zira günlük, sığla ağaçlarından ayrı bir ağaçtır. Günlük ağacı Doğu Amerika, Kızıldeniz, Hadramut ve Yemen civarındaki sahillerden çıkar.

Bundan dolayı bu ağaca Türkçe sığla ve daha fenni olmak üzere anber-i sail demek lazımdır. Bunun kabuğundan elde edilen güzel akıcı koku suda çözülmeyen, alkol ve eterde çözülen, beyaz istirasin ve metastirol adındaki balsamiyeden sayılan maddelerden oluşur. Belirtilen akıcı karışımında bulunun karafe asitinin bazen yüzeyde billurlaştığı görülür. Bu ağacın usaresi mahsulü olan sığla yağı akıcı, sıvı, sincabi, sarımtırak, biraz yeşile çalar renkte ve bal kıvamındadır. Birleşiminde bulunan balsamdan dolayı gayet latif tatlı bir koku yayılır ki bu da başlıca asel bend asitinden ileri gelmektedir. Bundan yoğun yumuşak beyaz damlacıklar halinde esmer topuz, sert ve kuru damlacıklar şeklinde akıcı levziyye ve kırmızı esmer renkte kitle halinde yabancı maddeler ve en çok odun taşı ile karışık akıcı kırmızı, siyah üç çeşit ürün üretilirse de bunların detayı gereksiz ve konumuzun dışında kalır.

Sırası geldiği için bahsetmek gerekir ki Amerika, Meksika ve Louisiana havalisinde amber-i sail ağacı familyasından gayet yumuşak bir türü vardır. Bunlardan iki çeşit balsam çıkarılmaktadır. Biri kokulu, akıcı yağı ağacın kabuğunun doğrudan doğruya bölünmesiyle elde edilir. Yarıklardan sızan sıvı özel kaplara alınır ve havanın tesirinden muhafaza edilir. Bu sıvı yoğun yağ kıvamındadır. Şeffaf kokusu sert ve latiftir.

Lezzeti acı ve kokuludur. Diğeri beyaz anber-i sail olup kabuğunun yarıkları içinde ve havanın tesiri altında kalan kısımdır. Bununda kıvamı yumuşak adeta zift gibidir. Beyaz renkte ve öncekinden çok daha hafif kokuludur. Lezzeti acı, tatlı ve kokusu hoştur. Anber- i sail ağaçlarına bazen “istiraks” adı verilmekte ise de bu tabir doğru değildir. Anber-i sail ağacı ile özellikle “Styrax Benzoin” denilen ve sandal familyasına mensup olan asel-beng ağacı arasında büyük fark vardır.

Bunları birbirinden ayırmak lazımdır. Zira bunların ürünlerinde aynı birleşimde maddeler bulunmamaktadır. Bu asel-bend ağacının menşe'i ve vatani "Sumatra" ve "Cava" adalarıyla Çinhindi Yarımadası'dır. Malezya adalarında ortaya çıkıp ticarete siyam asel-bendi adıyla satılan madde aynı cins ağaçtan üretilmektedir. Bununla beraber "Kamboçya ve Laos" bölgesinde de yetişen bir ağaçtır.

Asel-bend ağacı orta boyda olup incelendiğinde Tchirche göre güzelliğiyle bilinen bir ağaç değildir. Kır renkte bir manzaraya sahiptir. Yaprakları bizimkilerin aksine oval, elips, hafifçe eğri, çiçekleri mihveri yahut dayanmış salkım gibidir. Meyvesi tek bir tohum yuvarlak bir atmedir.

İşte bu bitkilerin özelliklerinden açıkça anlaşılıyor ki asel-bend ağacı ile amber-i sail ağacı arasında pek çok fark vardır.

Biz de sığla yağının ne suretle çıkarıldığını ondan sonra izah edilmek üzere asel-bend yağının çıkarılma şeklini inceleyelim. Uzak doğuda, ağaçlarda, bitkilerdeki su yürümesi başladığından itibaren kabukların üzerinde biraz derince hatta odunun bir kısmı dahi kazınmak suretiyle yarılır. Bunların her biri bölünmüş iki cetvel şekline sahip olup çukurun kenarları aşağıda birbirleriyle birleşecek şekilde karşı karşıya gelir. Sekiz gün sonra yarıklardan havada esmerleşip yavaş yavaş kuruyabilen sarımtırak bir sıvı sızmaya başlar. Yarıkların derinlerinde reçine toplanır ki bu madde ancak iki ay sonunda toplanır. Birinci yarma işlemi ağacın yedinci yaşına doğru yapılırsa da bu ilk mahsul daima atılır. Bundan üç ay sonra yapılan yarıktan sızan sıvı toplanır. Mahsul işlemi takip eden 3-4 seneye kadar devam eder. Daha sonra tükenir ve ağaçta 15-20 seneye kadar kurur. Her sene üçer ay ara ile her ağaca dörder yarma yapılır. Reçinesinin kurumasından dolayı bundan fazla mahsul almak mümkün değildir ki bu noktadan da bizim anber-i sail ağaçlarından tamamen ayrılır.

Asel-bend ağacı serin nemli toprakları severse de durgun sulardan hoşlanmaz, bu da anber-i sail'den ayrılan bir noktadır. Yere alçak, sıcaklığı muntazam ve havanın rutubetli olmasını ister. 10 dönümlük bir yerde 500 kadar ağaç dikilebilir. Bunların çoğalması tohum ve sürgünlerledir. Tohumlar evvela yastıkta çimlendirilir ondan sonra nakledilerek dikilebilir. Ana gövdeden ayrılan dallar yastığa yahut doğrudan doğruya tarlaya dikilir. Her iki halde güneşten korumak ve zararlı otlardan temizlemek gereklidir. Bu ağacın ürününün önemli ticareti vardır. Çinhindi, özellikle Palmbac'da

kilogramı 2 frank'tan yıllık 800 binden 1 milyon kg kadar ürün ihraç olunur. Livanın bataklık civarında deneyerek dikilmeye layık bir ağaçtır. Anberi- sail ağaçları Marmaris kazasının Datça Yarımadası sahillerinde Muğla'nın Gökabad Körfezi sahili ile doğu sahilinde ve Köyceğiz gölünün kuzey ve doğusunda Dalaman Çayı'nın etrafında Irmak Çayı'nın doğusunda Fetiyye Körfezi'nin kuzeyinde çeşitli ormanlıklar teşkil eder. Bunlar tabiatça söğüt ağaçlarına benzerler. Genellikle dere içlerinde su, göl, bataklık kenarlarında yetişip büyürler. İnsan bu ormanların içinden geçtiği zaman, korkuyla karışık kendisinin bir çınar ormanında olduğunu zannederse de bu ağaçların nazik, ince ve yeşil, sarı renkteki yaprakları hemen o anda ayrı bir özellik gösterirler. Hele çınar ağaçları derecesinde büyüklük gösteren bu ağaçlardan geçerken okaliptüs ormanlarında olduğu gibi yayılan asel-bend'in güzel kokusunu burnunda hisseder.

Şu hâlde diyebiliriz ki anber-i sail ağaçları, suyu durgun olsun olmasın nemli yerleri sever. Bununla beraber nemli havaya muhtaç olduğundan göl, bataklık ve dere kenarları bunun sürgü verip yetişmesine çok elverişlidir. Yüksekçe sıcaklık derecesinin de meydana gelmesi lazımdır. Bu gerekli şartları bulmazsa pek yavaş büyür ve yaprağı ufak olur.

Bunun çoğaltılması için suni olarak ağaçlıkların oluşturulmasına girişilmemiş ise de teşebbüs lazımdır. Liva dâhilinde buna uygun çok arazi vardır. Uygun zamanda ağaçların diplerinden fışkıran sürgünler başka, derince hazırlanmış arazide pek güzel dikilebilirler. Tohumları ekilerek de çoğaltılması mümkün ise de bu yol henüz tecrübe edilmemiştir.

Bununla beraber Allah tarafından yerden çıkıp büyüyen liva dâhilinde bulunan bu ağaç yapay bir şekilde katıyen çoğaltılmamıştır. Anber-i sail ağaçları 5-6 senelik olduklarında mahsul, yağ verebilirler. En uygun dikim mevsimi aralık-ocak ayıdır.

Sığla yağının çıkarılma şekli: Bitkilere su yürümesi döneminde olgunlaşma mevsiminde mart, nisanda yağ çıkarılmasına başlanır. Bunun için ağaç kabuğu ana doğum bölgesi meydana çıkıncaya kadar kazınıp atılır ki buna burada “tabak açma” denilir. Birkaç işçinin çalıştığı ağaçlık bölgesine de “ocak” adı verilir.

Ağaçların saplarında açılan parçaların yarıkların uzunluğu, ağaç sapının yüksekliğine hatta bazen kalın dallarına kadar sınırı geçebilir, genişliği ağacına göre çeşitlidir ve bir ağaç üzerinde birçok tabaklar açılır. Şu kadar ki bu işlemleri dikkatle

yapanlar tabaklar arasında 8-10 cm genişliğinde kabuk bırakırlar. Bu şekilde ağacın hayatını korumasına ve ürün vermesine çalışırlar. Diğer bazılarında ağacın yalnız bir tarafından 15-20 hatta 5 cm genişliğinde şerit gibi bir kabuk bırakırlar. Bu yolda açılan bölge öylece bırakılarak bir hafta sonra ağaçlığa gidilir, önceden kabuğu alındığı halde sızan yağı ucu kıvrak ve keskin bir aletle yukarıdan aşağıya ve bir iki milimetre kalınlığında 2 cm genişliğinde şerit tarzında odunundan da sıyrarak işçinin boynuna astığı deri tulumun içine doldurulur.

Akşamüzeri toplanan taşlı sığla yağlarını su ile bir kazana doldurup kaynatırlar. Daha sonra sıcak iken torbalara koyup, ağırlık ile ağaç cenderelerde sıkırlar. Sızan sulu yağ yerde kazılmış bir sıra birbirine bitişmiş çukurlara sevk ederler. Birinci çukur yağ dolduktan sonra ikinciye dolar ve bu şekilde devam eder. Yağ sudan ağır olduğundan dibe çöker, suyu ileriye aktarma olur. Bu yolla elde edilen sığla yağını gaz tenekeleri içerisine doldurularak pazarlara ticaret için sevk ederler. Yağ çıkarılma işlemi bir hafta veya on beşer günlük ara ile kasıma kadar devam eder. Hava ne kadar sıcak olursa yağ o oranda çok olur. Torba içerisinde kalan posanın “buhur” adıyla kıyyesi 15-20 paraya satılır, gayet güzel kokuludur, yağın kıyyesi de 7-10 kuruşa satılmaktadır.

Bizde geçerli olan yağ çıkarma usulü fenne pek de uygun değildir. Her ne kadar asel-bend ağacı anber-i sail’ler kadar nazik değillerse de bu kıymetli ağaçlarımızın kollarında yapılan yarıklar pek büyük yaralar oluşturmaktadır.

Ağaç bunları kapamaya mahkûmdur. Gerçi bundan kurumuyorsa da mahsul miktarı tabii ki azalır. Bunun için çıkarma metodunda şu şekilde değişiklikler yapmak gerekir:

1-On senelik ağaçtan yağ çıkarmaya başlamalıdır. Bu yaşta çevresi 30 cm olan ağaçlarda 4 cm genişlikte ve 15-20 cm uzunluğunda yarıklar yapılmalıdır. Daha büyük çevresi olan ağaçlarda birkaç senede yarasını kapayacak kadar tabak açmalıdır.

2-Ertesi sene arka tarafında evvelki sene açılan yarığın karşısında, evvelki tabağın üst kenar hizasında 20 cm yukarısından başlayarak belirli geniş ve uzunlukta yarıklar yapılmalıdır.

Üçüncü ve dördüncü senelerde önceki tabakların yanlarında ve yukarıda en son tabağın hizasından daima 20 cm yukarısından başlayarak dördüncü senesinde

dördüncü tabak 1,60 metre yüksekliğinde bulunmuş olur. Daha ilerideki seneler için gövdenin dallarıyla birleştiği noktaya kadar bu oranda devam edilmelidir.

Ondan sonra birden 30 cm yüksekliğe kadar kapanmış olan tabakların arasına tabak açma işlemi başlamalıdır. Şu kadar ki yara tamamen kapanmamış ise iki yara arasında her halde 3-4 cm genişliğinde bir kabuk bırakılmalıdır.

İşte bu ağaçların yağ çıkarılmasında yukarıdaki kayıtlara dikkat edip gözeterek ve bir taraftan da çoğaltılmasına gayret edilmek suretiyle genelleştirilmesi ve korunması lazımdır. Köyceğiz civarında 30 metreden fazla yüksekliğe ulaşan bu ağaçlardan çok istifade edilmiştir.

Bir de talaşlı yağların adı su yerine deniz suyu ile kaynatılması tercih edilmektedir. Bununla beraber zeytinyağı haneleri benzeri demir vidalı cendereler aracılığıyla su ve yağların çimento havuzlarında toplanması icap eder. Bununla beraber iptidai araçlar ile çıkarılan yağ, katran kıvamında sarı, yeşil renkte olup gayet keskin kokuludur. Maalesef bu yağlar zaten saf oldukları halde karıştırma merkezi olan Rodos'a uğruyor ve orada ikinci defa kazanlara giriyor, çam sakızı, kil, geren toprağı karıştırılıyor ki bundan sonra yağın rengi bozularak kirli yeşil bir renk ve ağır bir koku alır. Bundan dolayı bunların gönderilecek olan Marsilya, Hindistan ve Avrupa ülkelerine saf olmayan karışık bir şekilde gönderilmesinden dolayı kıymetini önemli şekilde düşürmekte olduğundan bir çaresine bakılması gerekir.

1325 (1909) Senesindeki Liva Sığla Mahsulü

Muğla	21.103	Kg
Marmaris	19.613	Kg
Köyceğiz	40.524	Kg
Fethiye	31.029	Kg
Yekûn (Toplam)	112.269	Kg

Buna üretilen 63.955 kg tütsü miktarı da ilave olursa yıllık 930.369 kuruş değerinde “anber-i sail” mahsul meydana geldiği anlaşılır.

ZİRAİ SANAYİ ÜRÜNLERİ

Bağcılık: Bu sanat özellikle Muğla ve Milas kazalarında dikkate değer bir büyüklük ve öneme sahiptir. Muğla'da 1082 ve Milas'ta 600 hektar büyüklüğünde bağlık vardır. Diğer kazalarda ancak mahalli ihtiyaca yetecek derecededir.

Mevcut çeşitler şaraplık, siyah, dirmit, razaki, çekirdeksiz, beylerce üzümlerinden oluşmaktadır. Her ne kadar çavuş, sevriye çeşitleri var ise de bunlar ayrıca bağ teşkil etmezler. Mevsiminde cümlesinin kıyyesi ortalama 20 ile 40 para arasına satışa çıkarılır.

Bağcılık daha çok ilerlemek meylinde ise de Aydın vilayetinin bundan dolayı etkilendiği kriz endişesi komşu olan bu liva için dikkat çekicidir. Bundan daha çok genişletmek, gelecek ümidini yalnız buna bağlamak uygun olmayıp yerine diğer sanayi bitkilerinin çoğaltılıp ekimlerini genelleştirmek esas olarak kabul edilmiştir.

Mevcut bağların kaza itibariyle miktar, çeşit ve büyüklüklerini içine alan cetvel aşağıda verilmiştir:

Kazananın İsmi	Dağınk dikili dönüm	Siyah üzüm şaraplık	Siyah üzüm dimrit	Razaki	Çekirdeksiz	Beylerce	Kaza Toplam
Muğla	18505	150	1900	120	670	6130	10825
Bodrum	50	60	-	270	-	-	380
Marmaris	35	-	-	40	-	-	75
Köyceğiz	535	-	-	-	-	-	535
Milas	1200	1000	1000	-	2000	-	5200
Fethiye	60	500	300	525	20	-	1405
Toplam	3735	1710	3200	955	2690	6130	18420

Bağ ürünleri taze olarak kullanılıp tüketildiği gibi bir kısmı da sirke, şarap, pekmez üretiminde kullanılır ve çekirdeksiz cinsi kurutularak satılır. Kuru üzüm miktarı yıllık 360.000 kıyye derecesindedir.

Liva bağları floksera hastalığından emin ve güvenli ise de Aydın vilayeti hemen her tarafında bu hastalığın çok fazla olması sebebiyle daima bu tehlike ile karşı karşıyadır.

İpekböcekçiliği: Bu sanat Muğla havalisinde çok fazla ilerlemek meyline sahipken dut ağaçlarının yeteri kadar bulunmaması bir engel oluşturmuştur. Hemen her evde az çok böcek beslenirse de sağlıklı bir üretim yapılmaz.

Mart, nisan zamanında böcek tohumu koyunda tutularak açtırıldıktan sonra birebir hasır yayılarak onun üzerinde başlangıç kıyılmış ondan sonra tam dut yapraklarıyla ile kurtlar beslenir. Fakat nazara uğramamak kimseye göstermemek

amacıyla odanın her tarafını kaparlar. Bu şekilde hem havanın cereyan edememesi hem böceklerin yerde bulunmaları sebebiyle rutubetten bir hayli kayıp olur. Kaybın sebebi daima nazara yüklenir ve bundan pek sakınırlar.

Diğer bazı yerlerde de kimsenin giremeyeceği açık odalarda beslenmesi dolayısıyla hava değişiminden böcekler daima etkilenererek kayba uğrarlar.

Yıllık 300-400 kutu ipek böceği tohumu açıldığı halde sonucunda 8000-10000 kıyye koza alınır. İşte bu rakamlar böceklerin ne kadar kötü halde bakıldıklarını gösterir.

Birinci mahsul mayıs ayı içinde alındıktan sonra haziranın ikinci yarısında Japon cinsi ipek böceği tohumu ikinci defa açtırılır ve bundan da temmuz içinde mahsul alınır. Mayısta birinci mahsul için koparılan dut yaprakları yerine yeniler bir ay içinde olgunlaştırılabilir. Bu mevsimde nem olmadığından nispeten böcekler pek o kadar telef olmuyorsa da genel yerlerde muntazam böcek hanelerin bulunmaması sebebiyle fazla sıcaklığa karşı koruyamadıkları, bu yüzden kayıplara sebebiyet verdikleri görülür.

Özetle bu sanattan mümkün olduğu kadar yararlanmaya genel arzu var ise de şimdiye kadar ahaliye dutlukların bulunmamasından ve gerektiği gibi özen gösterilmediğinden istenildiği gibi fayda sağlanamamıştır.

Arıcılık: Liva arazisinin pek geniş çam ormanlarına sahip olması sebebiyle arıcılık da büyük bir ölçekte yapılmaktadır. Şu kadar ki eski tarz kovanlardan bir türlü kurtulamamışlardır.

Yerli kovanlar ormanlarda çok bulunan çam tomruklarının içinin oyulması ve bu silindirin iki tarafına birer kapak geçirilmesiyle yapılır. Kovanlar pek basit bir şekilde yapılmıştır. Kapaklardan birinin altında arıların geçebileceği uzunlukta bir boşluk gün doğusuna bırakılır. Kovanın hava alma imkânı yoktur. Zira her iki tarafı sağlam bir şekilde kapanmış hatta arka kapağın etrafı bile tezekli çamur ile sıvanmıştır.

İşte bu kovanlar karaçam ormanları içerisinde birdenbire etrafı ikişer buçuk metre yüksekliğinde duvar ile çevrilmiş, güneye eğik yayılmış kara şeklinde üzeri açık, içinde odun istifi gibi birbirinin üzerine konulmuş yüzlerce kovana sahip kovanlıklar

meydana getirir. Kovanların arka tarafı, kuzey cephesi duvarına dayanmış olup, kapıya sahip olan tarafları da bir buçuk metre açık kalan avluya açılır.

Kovanlar bu aralıklarda kendi halinde kalırlar. Yalnız mahsul zamanında sahibi gider balları alır. Bunların beslenmesi için azık bal bırakılırsa da başlıca beslenmeleri ihtiyaçları akla bile gelmez. İklimin izin vermesi sebebiyle kış mevsiminde gerek çamlıklarda gerekse yeşilliklerde arılar bir dereceye kadar zorla yaşayabilirler. Şu kadar ki beklenenden şiddetli geçen kışlarda çok zayiata uğrarlar.

Şu suretle binlerce arı kovanına sahip olanlar az değildir. Liva dâhilinde kaza itibariyle kovan ve bal miktarını da gösteren cetvel aşağıda verilmiştir.

Kazası	Kovanların Adeti	Mahsul Bal Kıyyesi	Balmumu Kıyyesi
Muğla	30.475	60.837	5.200
Milas	25.000	70.000	3.500
Bodrum	6.000	30.000	3.000
Marmaris	27.000	65.000	4.550
Köyceğiz	8.000	25.000	2.500
Fethiye	2.600	5.000	200
Toplam	99.075	255.837	18.950

İşte bu cetvelin incelenmesinden niteliği anlaşılacağı üzere kovanın miktarı çok olduğu halde kovan başına ancak iki kıyye derecesinde bal üretilmektedir. Yeni kovanlara rağbet olmamasının sebebi yeni kovanların bir hayli yer işgal etmesinden ve bunun muhafazasının güç olmasından başka bir şey değildir.

Bununla beraber arıcılık istek uyandırmaya ve teşvike muhtaçtır. Bunun için ilk önce eski tarz kovanlar değiştirilerek, iyileştirilmesinden başlamak lazımdır.

Bu maksatla 1,60 metre uzunluğunda dikdörtgen cisim şeklinde ve içerisi suni petek çerçevelerine sahip özel kovanlar yapıp, uygulanmasıyla gereken faydaların sağlanabileceği ve böylelikle bir yenilenmenin kabul edilebileceği düşünülmüştür.

Sütçülük: Liva içerisinde 200.000 kadar koyun ve koç 600.000 kadar keçi ve teke bulunduğu gibi 60.000 kadar da inek bulunmaktadır. Muğla, Milas, Köyceğiz, Fethiye kazalarının kuzeyindeki yaylalarda keçi sürüleri önemli bir sayı meydana getirir ve yazı da oralarda geçirirler.

Fethiyye kazasının Seki Yaylası iki seneden beri biraz gelişme göstermeye başladı. Orada keçi sütünün kıyyesi 25 ve koyun sütünün kıyyesi 30 paraya satılarak kaşkaval peyniri üretimine başlandı. Geçen sene 2.000 kıyye kadar miktar İzmir'e sevk edilmiştir.

Muğla ve Köyceğiz'in kuzey tarafındaki dağ köylerinde sütler daima yağa çevrilir; peynir yapmayı bilmezler. Sütün yağın aldktan sonra kalan yavan süttten bir çeşit tulum peyniri yaparlar ki bunu tulumlarda tuzladıktan sonra güneşte kurutarak kışa saklarlar. Bazı yerlerde de testilere doldurarak bastırıp sıkıştırırlar. Ağzı sağlamca kapatılarak baş aşağı yere gömülür. Kış mevsiminde çıkarılarak kullanılır. Bu yağ alınmamış süttten yapılırsa lezzetli ve güzel kokulu olur. Kurutulan çeşit kışın ıslatılarak ya aynen kullanılır yahut onunla börek yapılır. Bundan başka dikkate değer peynir yapılmaz.

Fethiyye kazası yaylalarında öteden beri yağlı bir çeşit tulum peyniri yaparlarsa da layıkıyla yapılmadığından lezzetinde bir acılık bulunur. Bununla beraber oralarda kaşkaval imalinin yapılması bu kusuru kısmen telafiye başlamış demektir.

Milas kazasında beyaz yağlı bir peynir yapılır. Bunun yapımına biraz itina edildiğinden hafifçe ekşitilir ve ufak gözlü güzel bir peynirdir. Milas'tan Muğla'ya getirilir ve senesine göre kıyyesi 6-8 kuruşa satışa çıkarılır.

Çökelek peynirinin kıyyesi 60 paradan 4 kuruşa kadar değişir. Livanın dağlık kesimlerinde sütçünün mamulleri olan tereyağı, peynircilik sanatlarına yol gösterildiği takdirde pekiyi bir gelişme meydana getirilebilir.

Tavukçuluk: Başlı başına tavukçuluk sanatı yoktur. Her köyde çiftçi kendisine ihtiyacı olan yumurta ve tavuk etini elde etmek üzere bir miktar besler. Tavuklar açıkta bulabildikleri hububat döküntüsünü ve arazideki bitkilerin tohumlarıyla beslenir, hiçbir özen gösterilmez.

Hâlbuki liva sahilinin karşısındaki adalar, yumurta ve tavuğa pek büyük bir dış pazar oluşturuyor. Fazlası İskenderiye'ye gönderilebilir. Tavukçuluğa çok uygun araziler, bölgeler vardır. Hatta 1326 (1910) senesinde 400 tavuk üzerinden, Muğla'da bir tavukçuluk şirketi kurulmasına çabalanmıştır. Hisse dağıtımı ve bedel tedarik edilmiş iken kümes olacak bölgenin bulunmasına hükümetçe yardım edilmemesi sonucu bu önemli teşebbüs başarısız olmuştur.

Köyceğiz, Milas ve Fethiye kazalarında pek geniş birçok göl, bataklık ve suların bulunması ile önemli ölçüde ördek çoğaltılmasına uygun pek çok yer var iken ördek ve kaza rastlanılmaz. Tavukçuluk da diğer sanayi kolları gibi yönlendirmeye ve teşvike muhtaçtır.

Özetle zirai sanayi adına Milas'ta 50 adet zeytinyağı sıkma imalathanesi ile demir vidalı 3 büyük fabrika vardır. Fabrika makinelerinin her birinin kuvveti 11-20 beygirdir. Bir sabunhane mevcut olup yıllık 30-40 bin kıyie sabun üretilir.

Bodrum kazasında 24 yağhane ve buhar ile hareket eden 15 beygir kuvvetinde bir fabrika vardır ki burada hem yağ çıkarılır hem de un öğütülür. Muğla kazasında 40 yağhane bulunup Köyceğiz ve Fethiye kazalarında pek ilkel olarak yağ çıkarılmaktadır.

Liva'ya bağlı yerlerde zirai sanayiden başka bazı sanayi kolları vardır ki dolaylı yoldan ziraatla ilgilidir. O da dokumacılık sanatıdır. Bodrum kazasının Karaova, Çömlekçi ve Mumcular köylerinde eskiden beri halıcılık sanatı sürdüğü gibi sonradan Şark Halı Kumpanyası Bodrum'da bir şube açarak 80 kız çalışanıyla halı dokumaktadır.

Fethiye kazasında çulha ve halıcılık mahalli sanayisi eskiden beri belli bir seviyededir. Şu kadar ki bu sanat ileri gidememiştir. Bundan başka Muğla'da dericilik, papuççuluk, terzilik, demircilik, marangozluk, doğramacılık ve bez dokumacılığı mahalli sanayi kollarıdır. Zeytinyağı sıkmaya mahsus bir değirmen ve su ile hareket eden çarklı (tekerlekli), 3 taşlı bir un fabrikası vardır.

Milas'ta bir un fabrikası olduğu gibi başlı başına bir halı atölyesi de mevcut olup, burada günlük 50-60 kadın ve kız çalışan halı dokurlar. İplikleri bölgede bükülür İzmir'de boyanır, bununla beraber köylerde de özel atölyeler vardır. Milas halıları çok bilinir, meşhurdur adeta kadifeye benzerler.

Muğla'nın kuzey köylerinde turuncu, sarı, kırmızı, beyaz, siyah, yollu keçi kılından kilimler dokunur ve "ırmak kilimleri" adıyla bilinir. Gayet dayanıklıdır, yünden yapılmış gibi görünürler. Köyceğiz ve Marmaris'te önemli bir sanat yoktur.

Bahçıvanlık ve Turfandacılık: Bahçıvanlık sanatını sebze ve dikili ağaç olmak üzere ikiye ayırmak lazımdır. Sebze bahçıvanlığı iç bölgelerde ancak mahalli

ihtiyaçları karşılayacak düzeydedir. Başlıca ekim soğan, sarımsak, pırasa, ıspanak, iri turp, havuç, biber, yaprak kerevizi, patlıcan, domates, fasulye, bakla, bamya, hıyar ve sakız kabağından ibarettir. Bu ekimin toplamı i bölgelerde de bulunur. Bunların içinde turfanda, mevsim turpları, kök kerevizi, tere, kapuska maydanozu, salatalıklar türünün çoğaltılmasına ve genelleştirilmesine çalışılmış ise de turp ve hıyarlar ufak hacimde olduklarından dolayı pek rağbet görmemiştir. Kapuska, maydanoz ve kök kerevizi genel kabul grmştir.

Sahil bölümünde sebze bahçıvanlığı da ancak mahalli ihtiyaçları karşılayacak kadardır. Ekimin fazlasına önem verilmemiştir. Bununla beraber pek erken turfanda olarak i bölgelerdeki yerlere bir miktar taze sebze gönderirler. Sebze bahçıvanlığı çok sınırlıdır. Meyve bahıvanlığına gelince; bu sanatın bazı yerlerde başlıca ayrı bir sanat olarak görüldüğü dikkat çekicidir. Bodrum kazasıyla Datça Yarımadası'nda incir, zeytin, badem, portakal, limon, mandalina bahçeleri adalarla rekabet edecek dereceden uzak bir haldedir. Mahalli kabullenmeme sebebiyle uygun miktar ve genişliği elde edememiştir. Buna da engel, teşebbüsün olmamasıdır.

DÖRDÜNCÜ KISIM:

HAYVANLAR EVCİL HAYVANLAR

TOYNAKLILAR:

At ve Beygir: Liva atları Asya ırkının Anadolu kabilesine mensup olup, boyları genellikle 1.25 ile 1.46 metre arasında değişiyorsa da bu son yükseklik nadiren görülür ve genellikle 1.38 cm'dir. Görünümleri oldukça iyi ve büyük olduğundan vücutları sağlamdır. Genellikle doru renktedir. Başı ufak, gözleri büyükçe, dudakları kalın, burun delikleri açık, kulakları ufak, boynu kısadır. Bel ve kuyruk kılları sık ve incedir. Sağrı ve kuyruk dikliği düşük, iki omuz arası açık, cilt ince, oynak yeri geniştir. Alın büyük, geniş ve bel yayları ufak, yandan görünüşleri düzdür.

Muğla ve Köyceğiz kazalarında, atlar oldukça mühim bir sayı meydana getirirken Marmaris, Bodrum, Fethiye ve Milas'ta önemi gittikçe azalır. Marmaris, Bodrum ve livanın dağlık kuzey taraflarında atlar yerine katır tercih edilir. Köyceğiz kazasında başıboş halde gezen pek çok miktarda at ve beygir bulunur. Bu kazadaki hayvan kazası 7-8 bin kadardır.

Merkep: Genelde siyah ve boz renkte ve 1-1.20 metre arasında boya sahiptir. Genel itibari ile bu nesil pek iyi değilse de yine arada öyleleri vardır ki bazı beygirlerden daha iyidir. Marmaris kazasının Datça Yarımadası'yla, Bodrum kazasında iyi hayvanlar vardır. Ancak iyi bir katır elde etmek için uygun merkep aygırı yoktur. Merkep, fakirlerin beygiri yerine geçtiğinden liva içerisindeki merkeplerin sayısı 30 bini geçkindir.

Ester(katır): Katırların çoğu doru, kestane rengindedir. Bazen siyah renkte olanları görülürse de miktarı pek azdır. Boyları 1.20 ile 1.30 metre arasındadır. Bu son yükseklikte olanlar sayıca az ve özellikle Datça Yarımadası ile Bodrum kazasında ve Fethiye'nin sahil kısmında bulunurlar.

At, merkep ve katırlar arasında uygun olanlarının bulunması, biriyle diğeri arasında uygulanan eşleştirmeler sonucunda bu ırkların bir derece iyileştirilmesi mümkün ise de özel ayıklamayı, ancak tekrar meydana getirebilmeleri Milas damızlık hayvan deposunun inşa ve bitirilmesinden sonra uygulanabilir. Katırların sayısının 4-5 bin olduğu tahmin edilmektedir.

Sığırlar:

Öküz, inek: Çiftçilerin sabanda, ağır yükler çekmede hayvan kuvvetine güvenerek kullandığı başlıca yardımcı öküzdür. Bazı fakirler de ineğe bile saban çektirirler. Bu hayvanların Asya ırkının yerli mısır ve kırım kabilelerine ait üyeleriyle karşılaşılır. Bu tarz hayvanlar eskiden beri mahalli iklimle uyum sağlayarak pek güzel gelişmiştir. Hayvanın boyu 1.10-1.15 metre arasında olup geneli siyah renktedir. Sarı ve boz renkte olanlar yarısını oluşturur. Dişilerin başları ufakça, boynuzları irice, sağrıları kısaca, iki omuz arası açık, tüyleri sertçe ve derisi kalındır. Erkeklerin başları iri, boyunları kalın, kuyruk sokumu geniş ve derin, sırt hatları dik, kalça kemikleri her biri diğerinden uzak, boyun sarkık, bacakları kısadır.

Kırım ve mısır türlerinden yerlilere karışan boğa ve ineklerin yüksekliği 1,20 metre kadardır. Derileri ince, tüyleri yumuşak ve parlaktır. 350-500 kıyye kadar ağırlıkta boğalar bulunsa da bunlar yalnız Muğla civarında sınırlıdır. Genel olarak sığır cinsi hayvanların sayısı 60.000'e ulaşmaktadır.

Mandalar: Mandalar yalnız Köyceğiz ve Fethiye kazalarının sahil kısmında bulunur. Özellikle saban ve araba nakliyatında kullanılmak üzere beslenir, sayıları 300 kadardır.

Besicilik ve Koyun:

Koyun: Koyunlar dağlıç ve karaman koyunları arasında melez bir türdür. Tüyleri karamanınkinden daha ince ve dağlıç koyunlarının tüylerinden kalındır. Boynuzları kıvrak ve kuyrukları büyüktür. Koyun ve kuzu miktarı 200 bini geçer.

Keçi: Keçilere “kara hayvan” adı verilir. Keçi yerli ve malta olmak üzere iki ırka mensuptur. Malta keçileri liva sahillerindeki kazalarda pek sınırlı miktarda beslenir, ikişer üçer yavru doğurur, geri kalanı büyük sürüler meydana getirir. Tüyleri pek uzun ve yumuşak değilse de renkli kilimlerin dokunmasında kullanılır.

Liva arazisinin geniş ormanlık ve meralardan oluşması sebebiyle fazlaca keçi beslenir. Hatta iç bölgelerde bulunan köylerin ahalisinin hemen hepsi az çok keçiye sahiptir. Miktarı 600 bini geçer. Yapılan peynir, çıkarılan yağın çoğunluğu keçi sütündendir.

Diğer Hayvanlar:

Deve: Develer tek hörgüçlü Anadolu ırkındandır. Boyları 1.62-2 metredir. Deve tüyü büyük bir gelir oluşturduğu gibi esasen ulaşım araçlarından mahrum kalan liva içerisinde büyük hizmet görürler.

Bu mübarek hayvanlar az yem ve az bir özenle idare edilip beslenir. Buna karşılık 200-250 kıyye derecesinde yük taşır. Livada taşımacılığı sağlayıp kolaylaştırması konusunda develerin hizmet ve faydaları pek büyüktür. Miktarı 7000 civarındadır.

Yaz mevsiminde iç bölgelerde gezen develer kış mevsiminde de sahile indirilerek orada kışlatılır.

Evcil kanatlılar (Kümes hayvanları): Bunların başlıcası tavuk, hindi, kaz çok nadir olarak ördekten ibarettir. Genellikle köylerde tavus kuşu beslemek âdeti var ise de bundan başlıca istifade edilmeyip yalnız süs için bulundurulur. Evcil kanatlılar içinde bilinen henüz bir cins yok ise de vaktiyle Denizli taraflarında pek yaygın iken sonradan nesli tükenmeye başlayan Denizli tavuk ve horozları özellikle Muğla taraflarında pek çoktur. Bunların yalnız yumurtasından faydalanılır. Bununla beraber öterken sesinin uzayıp gitmesinden dolayı zevkle dinlenmesi bu cinsin devamına yardımcı olmuştur. Pek meşhur horozların tanesi 40-80 kuruşa kadar satılır. Maalesef bunun ayrıca yetiştirilerek cinsinin iyileştirilmesi ve çoğaltılması tamamlanamamıştır.

Değerlendirme: Evcil hayvanların neslinin tükenmesine ve zamanın ihtiyaçları ile uygun bulunmadığından beygir, sığır ve koyun cinsinin ıslah edilmesi amacıyla Milas'ta bir damızlık hayvan deposunun oluşturulup yapılması için gerekli olan masraflar liva genel meclisince kabul ve ödenmiş ise de her nasılsa fikirden uygulamaya geçirilememiştir.

Vahşi Hayvanlar

Dağ keçisi: Karaca, geyik adı verilen dağ keçileri iç bölgelerin ormanları civarındaki çalılıkları içinde epeyce önemli miktarda bulunurlar. Boynuzları siyah, arkaya ve arkadan aşağıya bükülmüş, rengi aynı tonda açık sarıdır. Av hayvanlarından olduğundan avcılar her sene bir miktarını öldürürler.

Dağ keçileri sarp yerlerde yaşarlar. Dağ keçilerinin evcil keçi sürülerine karışanları olmadığı halde üreme döneminde bazı tekelerin sürüden ayrılarak dağ keçilerine katıldığı görülmüştür. Öyle olduğu halde bu keçiler evcilleşmeye eğilim göstermemişlerdir. Yaşlı yabani tekelerin çiftleşme zamanında derileri posteki için uygun sayılır.

Beyaz kaplan (Lynx): Buna kaplan adı verilse de esasen kaplan olmadığından kaplandan ayırmak için beyaz kaplan demeye mecbur kalınmıştır. Ormanlarda oldukça çok bulunur. Keçi, koyun hatta sığırları da öldüren bu hayvanın uzunluğu kuyruğu da dâhil olduğu zaman 2,50 metre ve yüksekliği 60-70 cm kadardır.

Gayet çevik, kuvvetli tırnaklara sahip müthiş vahşi bir hayvandır. Ara sıra evcil hayvanlara saldırmakla beraber bu durum genellikle av hayvanlarının bulunmadığı zamana denk gelir.

Tüyü beyaz olup koyu sarı renkte benek ve çubuklu yollarla süslüdür. Derisi gayet değerlidir, 3-5 liraya satılır.

Tilki: Köylerin çoğu ormanlar ve çalılıklar civarında olduğundan tilkinin fenalığı az değildir. Bunun için köylerde tavuk kümeslerini daima yerden 1,5 metre yüksekliğinde bir direk veya ağaç üzerinde etrafı tahta ile çevrilip sandıklar konulmak suretiyle yapılır.

Sansar: Çevrenin elverişliliğine uygun olarak sansar da mevcut olup köylerde tavuk, piliç hatta bulabildiği diğer kuşlara saldırmaktan çekinmez. Ağaçlarda yuva yapan ufak kuşların yumurtasını yer, bununla beraber bir hayli fareleri de öldürdüğü gibi, bulabildiği meyve ve bal ile de beslenir. Hele de yumurtaya pek düşkündür.

Tavşan: Orman, çalılık ve tarlaların civarında mutlaka tavşan bulunur. Bunun zararı özellikle dağ kenarlarında ekili yulaf tarlalarında görülür. Bol bol yulaf kemirirler. Bununla beraber çoğu kez bağ ve bahçelere girerek kavun ve karpuzların içini oyup zarar verirler.

Kurt: Kurtlar özellikle orman içinde bulunan livanın kuzey sınırındaki köylerde bulunur. Her sene az çok zararı dokunur. Köylüyü buna karşı ihtiyatlı olmaya sevk eder. Ufak bir ihmalde köylü zarara uğrar. Kurtlar iç bölgelerde bulunur. Sahil bölümünde bunlarla pek karşılaşılmaz.

Çakal: Boyca tilki boyutlarında, köpeğe benzer, kuyruğu kabarık, rengi kurda benzer. Bu hayvan orman ve çalılıklar ile çevrili köylerde bilhassa sahil bölgelerinde pek çoktur. Bazı köylerde bunların ulumasından, çocuk ağlaması gibi ses çıkarmalarından geceyi rahatça geçirmek genellikle zor olur.

Çakalların hayvanlara pek o kadar zararları yok ise de bağlara çok zarar verdiği görülür. Üzüm yemek için köylerin içine kadar girmek cesaretini gösterirler. Milas'ın batısında Kuyucak İskelesi'ndeki bağların bunlardan korunması için duvarların üzerine yerden 3 metre yüksekliğinde sık dikenli tellerin gerilmesine mecburiyet hissedilmiştir. Duvarı aşmak üzere sıçrayan çakallar tellere çarpınca acı acı feryat ederek kaçarlar.

Liva içerisinde başlıca memeli vahşi hayvanlar bunlar olup birtakım önemsiz hayvanlar varsa da ziraatçı değerleri yoktur. Bunlar arasında beyaz kaplanın nesli günden güne azalmaktadır. Buna sebep derisinin kıymetli olmasıdır. Avcılar bu konuda oldukça çaba harcarsa da adı geçen hayvanların öldürülmesine karşın nakdi mükâfat olmadığından yok edilmeleri mümkün olamamaktadır.

Vahşi Kanatlılar:

Kargalar: Bu mahlûk yeni ekilmiş tarlalar için bir afettir. Zararları en çok mısır ekiminin yapıldığı yerlerde görülür. Zararları önemli bir oran tutmaktadır. Bununla beraber 1326 (1910) senesinde Bozüyük Ovası'nı istila eden çekirge sürülerinin bir kısmının bunlar tarafından yok edildiği görülmüştür. Tohum gömülen bölgelerdeki yerleri deşmiş yumurta yüksüklerinin üst taraflarını delerek yumurtaları tamamen yedikleri anlaşılmıştır.

Saksağan: Bu kuş, genelde köylerde yaşar. Özellikle martta ufak tavuk civcivlerini aşımak suretiyle zarar verir. Öyle olduğu halde bunun öldürmesini köylü dikkate almaz.

Kartal: Bunun da tavuk ve benzerlerine karşı bazı derecede zararı görülür. Bereket versin ki miktarı azdır. Kartalların yırtıcı türü bulunur. Bu mahlûk henüz doğmuş, çobanın gözetiminden kaçmış oğlak ve kuzulara bile saldırır. Bunun için bu yavrucakları yalnız bırakmaya gelmez.

Keklik: alılıklar arasında ve özellikle Muğla'nın civarındaki dağlarda ve Gökbel Dağları'nda pek çoktur. Avcılar her sene bu kuşları öldürdükleri halde mevsimi geldiğinde gönül okşayan seslerin yankıları daima duyulur. Köylü için keklik avı kazançlıdır. Birkaç tane keklik vuran köylü şehre gider. Altışar yedişer metelikten satarak evinin ihtiyaçlarından olan tuz, gaz, sabun vb.  r nleri temin eder.

Birçok yerde yabani güvercin ve kasabalarda kumru yaygın bulunur. Bununla beraber bıldırcın, karatavuk, sığırcık kuşları da bahsetmeye değer kuşlardır. Ormanlarda küçük kuşların çeşitli türleri bulunur.

Diğer Hayvanlar

Kirpi: Hemen her yerde az çok bulunur. Bu hayvan bir taraftan bağ ve bahçeler aralarında böcek, danaburnu, köklü böcek, fare, kertenkele vb. ile beslenirken diğer taraftan kümeslere gizlice girerek yumurtalara, civcivlere, meyve ve tohumlara saldırmaktan da çekinmez. Özellikle arı ve üzümlere de zararı dokunur.

Lero yahut loire: Bu ufak kemirici, iri farelere benzese de tüylerinin uzunluğu, parlaklığı sebebiyle çok farklıdır. Tüyü ipek gibi yumuşak, parlak, sırtı esmer, kır ve alnı gümüş beyaz renktedir. Gözlerinin etrafında, kaş gibi siyah bir çizgi vardır.

Bu hayvan orman ve çalılıklar arasında yaşar. Ancak sabah vakti avlanabilir. Bununla beraber ortalığı تنها bulunduğunda gündüz de bahçelere girerek ağaçlara çıkar ve henüz taze yeşil, hatta olgun olan meyveleri kemirir. Bununla beraber çiftçilerin yardımcısı olan ufak kuş yuvalarına girer, yumurtalarını yer. Kışın uyuşuk halde kalan bu hayvan nisanda faaliyetine ve zarar vermeye başlar. Köylü bunun derisiyle tütün kesesi yapar.

BEŞİNCİ KISIM
GENEL EKONOMİK DURUM
NUFÜS, EĞİTİM, ULAŞIM YOLLARI, ZİRAATIN ÖNEMİ
YERLEŞİMLER, ÇİFTÇİLER, ARAÇLAR, ZİRAİ HAYAT

1- GENEL NÜFUS

Liva genel nüfusunun seneden seneye çoğalan bir şekilde gelişmekte olduğu istatistiklerle kuvvetlenmiş bulunmaktadır. 1326 (1910) senesinde yapılan istatistiğe göre Liva genel nüfusu 191.409 iken 1330 (1914) senesi sayım kayıtlarına bakılınca 204.852 rakamına ulaşarak 3 sene içerisinde 13.443 nüfusun çoğaldığı anlaşılmıştır.

1330 (1914) senesindeki gelen nüfus miktarı kaza itibariyle aşağıdaki cetvelde verilmiştir.

Kazası	Erkek	Kadın	Toplam
Muğla	33.227	34.092	67.319
Fethiye	20.443	20.094	40.537
Milas	18.755	19.015	37.770
Bodrum	9.655	9.460	19.115
Marmaris	7.505	7.624	15.129
Toplam	101.624	103.228	204.852

Muğla kazasında 28.712, Fethiye’de 24.100 Milas’ta 25.000 Köyceğiz’de 7.110, Bodrum’da 3.464, Marmaris’te 10.200, toplam nüfusun fiilen ziraatla uğraştığı ve geri kalanın emekli, mecnun, talebe olduğu görülmüştür.

Sanatlar ise: Deveci, nalbant, demirci, tüfenkçi, nakkaş, arabacı, saatçi, bıçakçı, değirmenci, hızarıcı, leblebici, keçeci, kuyumcu, pabuççu, bakkal, meyhaneci, bahçıvan, kasap, arzuhalci, fırıncı, dişçi, sünnetçi, eczacı, tabip(doktor) dava vekili, tenekeci, marangoz, hamamcı, hancı, berber, kireççi, dülger, semerci, helvacı, kahveci, lokantacı, kiremitçi, terzi, sarraç, boyacı, bakırcı, debbağ (derici), demirci, kayıkçı, süngercilik sanatlarıyla uğraştıkları görülmektedir.

Gerçekten bu miktarda oranda sanayi erbabı var ise de başka kimse yoktur ki 5-10 dönümlük araziye sahip olup da bir taraftan da ziraatla uğraşmamış olsun. Bir taraftan hem sanata devam eder diğer taraftan da tarlasını eker. İşçi parasının büyük

kısmını sanayiden kazanır, bundan dolayı sadece sanayi ile geçinen nüfus miktarı ancak %5 oranından yukarıya çıkmaz.

Bu durumda genel nüfusun yarısı sadece ziraatla ve geri kalan yarısı ise ziraat, sanayi ve ticaret ile meşgul olurlar.

EĞİTİM

Liva eğitim konusunda çok geridedir. Genellikle köylerde eski usul üzere ders veren köy okulları vardır ki bu okullardan çıkan talebeler ne okuyabilir ne de yazabilir, zaten devam da etmezler. Bir taraftan çocukların ilkbahardan sonbahara kadar çiftçinin devam eden günlük işlerini takipten, diğer taraftan pek değersiz olan öğretmen kazancının köylülerce temin edilip ödenememesinden dolayı okullar adeta boş kullanılmaz haldedir.

Zaten devam edilmiş olsa bile çağın ihtiyaçları ile uygun donanımlı öğretmen bulunamaz, bulunsa da 250-300 kuruşa köy hayatına katlanıp çocuklarla uğraşamazlar. Bu miktar maaşı ancak başka şekilde elde etmekten aciz olanlar kabul ederler. Bir de yeni usulle ders vermeye donanımlı bazı öğretmenlerin bir süredir az bir maaşa razı olmalarının sebebi askerlikten muaf olmak istemeleridir. Sonradan bu ümit de kalmadığından bu kadar aşağı bir maaş ile eğitimin ihtiyacının temin edilmesi imkânı kalmamıştır.

Liva dâhilinde resmi ve özel olmak üzere 34 medrese ve bunlara devam eden 560 öğrenci vardır. Medrese de takip edilen eğitim sistemi eski tarzdır. Öğrenciler ancak 10-15 senede diploma almayı başarabilirler. Bir de bazı fen derslerinin verilip okunmasında henüz başarı sağlanamamıştır. Her ne kadar bazı yerlerde bu konudaki eksiklikler giderilmeye çalışılmakta ise de maalesef çalışmaların genellikle sonuçsuz kaldığı görülmektedir.

Liva dâhilinde eğitim idaresine ait olmak üzere resmi ve özel 200 erkek ve 9 kız okulu vardır. Bunlara devam eden 6.606 erkek öğrenci ve 862 kız öğrenci bulunmaktadır.

Erkek okullarından 109 tanesi eski tarz eğitim uygular ve öğretmenlerin maaşları köylünün ödemeyi söz verdiği belirlenemeyen miktardan oluşur ki bunlardan hiçbir şekilde fayda olunamaz.

Geri kalan 100 okul özel idarenin Liva bütçesi içerisinde açılmış ve eğitimi Maarif-i Umumiye, Nezarat-i Celilesi'nin bu konudaki programına uygun olarak oluşturulmuştur. Gerçi bunlar da iyileştirmeye yapılandırmaya muhtaç ise de 400 köyden oluşan liva içinde yalnız 100 mektebin bulunması ihtiyaca pek uygun değildir. Ortalama hesap üzerine dört köye bir okul düşmektedir.

İdarisi köylüler tarafından sağlanan 109 okul düzenden, layıkıyla derslerin işlenmesinden ve hatta okul binasından mahrum olduğuna göre, öğrenci toplam miktarının da ancak yarısı devam edebilmektedir. Şu hâlde erkek öğrencinin gerçek rakamı 3.303 kişiden ibaret kalıyor. 200 bin küsur liva nüfusu ile karşılaştırılırsa binde on beş yani %1,5 nüfusun okula devam ettiği anlaşılır. Bu suretle halen mevcut bu okullarla eğitimin yaygınlaştırılmasının imkânı yok gibidir.

Maarif Nezareti'nin ilkokulda okunmak üzere düzenlendiği program, memleketin ihtiyacına ne kadar uygun ise bunun tamamen uygulanması da o kadar zordur. Bu programı başarıyla uygulayabilmek için herhalde köy okulu öğretmenlerine verilecek aylık maaşın 400-500 kuruştan aşağı olmaması lazımdır. Bir de öğretmenlerin bir programda yer alan dersleri işlemesiyle, gösterilebilecek yeterliliğe sahip olmaları o yolda yetiştirilmiş bulunmaları gayet önemli bir noktadadır.

Vatan çocukları maalesef bir önceki padişahın uzun müddet ihmal ve kötülükler ile dolu bir durumun devamından dolayı düzgün bir gaye bir tek düzen altında terbiye görememiş her türlü yasaklardan serbest bir halde büyümekte toplum ahlak ve terbiyesinden zıt, kötü bir ahlak peyda edip kazanmaktadır ki bunun zararlı sonuçları her zaman dikkat çekici bir ibretle görülür. Cahillikten, tahsil ve terbiyenin ihmalinden dolayı köylü hayatı pek fazla kabalık kazanmıştır. Tembellik, rahatına düşkünlük oldukça yaygındır. Çalışma ve iş adeta ret olunmuş gibi yazın işlerin en yoğun zamanında herhangi bir köye gidilmiş olsa, görüşecek konuşacak pek çok erkek köylünün kahvehanelerde yaslanıp oturdukları görülür. Bu durumdan Köyceğiz ve Fethiye yaylalarıyla Marmaris ve Bodrum havalisi ayrı tutulabilir. Onlarda kahvehaneler pek görülmediği gibi tembellik de görünmez.

Fakat Muğla ve Milas kazalarıyla Köyceğiz'in bir kısmında 15-20 hanelik bir köyde 3-4 kahvehane bulunur. Kahvehaneler her zaman müşteri ile doludur. Tarlada

dağdaki günlük çalışma genellikle kadınlara yüklenmiştir. Bu cesur ve metin kadınlar hem ev işlerini hem de tarladaki işlerini yaparlar.

İşte gençlerin okula başlarken yeterli eğitim alamadığından ilkokulu tamamen yatılı yapmak zorunluluğu vardır. Zira çocuğa milli tek düze bir eğitim verecek ortam hazırlanmamıştır. Bunun için vatan çocuklarına belli bir toplum eğitimi dâhilinde yetiştirecek bir gaye altında olan ilk eğitim sağlamak gereklidir.

Cehalet ve bunun sonuçları olan tembellikten görülen fenalıklar ibretlik dersler gibidir. Halkta yerleşen fikir olan ‘Okumak, memur ve kâtip olmak içindir.’ efsanesini kökünden söküp atmalıdır. Çocuklar ziraat düşüncesiyle sanat ve ticaretle yetiştirilmelidir ki ileride aynı gaye takip edilebilsin. Şimdiki savaşların dayandığı konu sanayi ve iktisat esasları değil midir? Bunların hiçbirisi bizde olmazsa Allah korusun ekonomik tutsaklığın acıklı sonuçlarını kabul ederiz. Bunun için sanayi fikrini halkın aklına ekip yaygınlaştırmak üzere burada bir sanayi okuluna şiddetle ihtiyaç vardır.

Bu okulda takip olunacak amaç sanayiyle becerikli işçi yetiştirmektir. Yoksa genel vilayetlerde olduğu gibi mevcut sanayi okulları mezunları memuriyet peşinde dolaştıktan sonra istenilen gaye elde edilememiş olur. Buna da başlıca sebep öğretim sisteminin bozukluğudur. Talebe mademki sanatkâr olarak yetişecektir o halde tesviyeciye gerekli olan mekanik gibi teorik fiziğin terzilere, kunduracılara, yazı dizicilere vs. ortak okutulmasındaki fayda nedir?

Tesviyeci o sanata, yazı dizici matbaa ile ilgili, terzi terziliğe dair fikirleri ve uygulamaları görmeli, marangoz yine kendisine lazım olacak konuların bilgilerini okuyup uygulamalarını fabrikada öğretmeninin gözetimi altında icra etmelidir.

İşte bizdeki sanayi okullarından, layıkıyla sanatkâr çıkmamasının başlıca sebebi!... İşte bu uğurda sarf edilen binlerce liralık harcamaların sonucu. Bu okullardan bunca senedir talebe mezun olduğu halde sanayiyle uğraşanların miktarının parmak ile sayılacak derecede az kalması hep öğretimdeki bozuk durumlardan kaynaklanmaktadır.

Öğrenci ilköğretimini tamamladıktan sonra sanayi mektebine Darü’s sanayiye kabul edilmelidir. Burada kunduracı olacak eğitimi tamamlamış bir efendi bundan başka güveneceği bir ders görmediğinden diğer bir yola sapmaz, bilgi ve uygulamasını

öğrendiği sanatı sayesinde geçinmeye çalışacağına şüphe yoktur. Sanat fikrinin aşılınıp ekilmesi bizim için yalnız bu şekilde mümkündür. Aksi halde gelecekte vatanla ilişkili olacak bu nesil her yerde olduğu gibi ne sanatkâr ne kâtip ne de memur olabilecek sakat bir halde bulunacaktır ki bundan ne o şahıs ne de vatan istifade eder.

Liva içerisinde zirai alet ve edevatın yaygınlaşmasını arzu ederken bunların tamiri yeniden üretim imkânını hazırlamak lazımdır. Bundan dolayı liva genel meclisi bu konudaki değerlendirmemizi uygun bulmuş, bütçenin bolluk haline ertelediği sanayi okulunda başlıca tesviyecilik, dökmeçilik, sanatlarının gerektiği gibi öğretilmesi amaca ulaşmaya yardımcı olacaktır. Bununla beraber terzilik, kunduracılık, bıçakçılık, saatçilik, kuyumculuk, galvanizcilik (bakırcılık), marangozluk, doğramacılık, tenekeçilik, yazı diziciliği debağat (dericilik) gibi mahalli sanayinin gelişmesi ve büyütülmesi aslında hiçbir mesleğe sahip olamayan vatan evlatlarına sanat fikri şahsi girişimcilik ile aydınlatıp donatarak yön verilmelidir.

ULAŞIM YOLLARI VE GEÇİTLER

Muğla-Aydın Yolu: Yol adına başlıca Muğla - Aydın şosesi vardır ki bunun 89 km kaza içerisinde ve 48 km kaza sınırlarında Çine kazası merkezine kadar uzanır. Muğla- Aydın şosesi 113 km uzunluğundadır. Eni 7 metredir fakat yirmi seneden beri tamir görmediğinden bazı yerlerinden zorlukla geçilebilir. Aydın vilayetine ve demiryolu hattına livayı bağlayan tek ulaşım yoludur. Bununla beraber bu kısım anayollar arasında olduğundan düzeltme çalışmasına başlanmıştır.

Muğla-Gökabat Şosesi: Bu şosede yirmi sene önce yapılmış hiçbir tamire uğramadığından araba işleyemez bir harap haldedir. 26 km uzunluğunda ve 6m genişliğinde olup köprüde yoktur. Bununla beraber Gökabat Limanı'ndan kuzeye doğru Sakar Dağı'nın takip eden kısmının eğimi %10 derecededir. Bazı yerlerde bu eğim daha fazladır ve anayollardandır.

Muğla-Milas Yolu: Bu yol yirmi sene evvel yapılmış ve köprüleri ancak son iki sene içinde tamamlanabilmiştir. Ahiköy'ün batısından başlar Eskihisar köyünün önünden geçerek Milas'a ulaşır. 15 km uzunluğunda ve 6m genişliğindedir. Bu da tamir görmediğinden önceden yapılan bölümlerin birçok yerleri bozulmuş bu sene toprağının düzeltilmesine başlanmıştır.

Milas-Güllük Yolu: Özel yollar arasında bulunan bu şosede iki seneden beri tamir edilmekte ve bu sene sonunda tamamlanması beklenmektedir 26 km uzunluk ve 5 m enindedir. Milas kasabasını iskelesi olan Güllük Limanı'na bağlar.

Fethiyye-Kaya Yolu: Fethiyye kasabasının güneyinde iki saat ilerisinde yazlığı olan Kaya köyüne kadar uzanan 10 km uzunluk ve 3 m eninde bir şose vardır. Bu hat kasaba ahalisinin özellikle yazın Kaya köyüne gidiş gelişleri içindir; başka ekonomik önemi yoktur

İşte bundan başka şose adına hiçbir ulaşım yolu yoktur. Köyler arasında yol adına bir şey bulunmaz, ancak bir hayvan geçebilecek derecede 30-80 cm genişliğinde bazı izler vardır ki bu da çok yerde kaybolduğu gibi bazı yerlerde de keçi sürülerinin meydana getirdiği çeşitli yönlerdeki patika yollarla karışır ve iz olmadıkça yola devam imkânı kalmaz.

Merkez livanın bağlı kazalara bu noktada ulaşımı çok zayıftır. Muğla-Köyceğiz-Fethiyye güzergâhında kış mevsiminde çayların taşmasından gelip gitme günlerce kesik olduğu gibi Aydın-Muğla yolunda da aynı durum görülür. Liva merkezi Milas'a 12, Bodrum'a 24, Marmaris'e 12 ve Marmaris kazasının en uzağındaki nahiyesine 42, Köyceğiz'e 12 ve Fethiyye'ye 32 saat mesafededir. Bu merkezler arasında ancak beygir ve deve ile taşıma işlemi yapılabilir.

Kazaların da nahiyelerinden mesafeleri pek çoktur. Fethiyye merkez kazası, yaylasına 22 saat ve Köyceğiz'de de aynı mesafede köyler bulunur. Kuzey tarafını oluşturan bu köylerin halkı, kış mevsiminde aylarca merkez kaza ile görüşemezler. Marmaris kaza merkezine 30 saat uzaklıktaki köylerin ahalisinden bazılarının yollarda kalarak daha ileri gidememiş olanları görülmüştür.

Liva arazisinin dağınık ve yollardan mahrum olmaları sebebiyle çiftçinin günlerce yolları zahmet çekerek hükümet ile olan işlerini takip etmek için uğraşmış olduğu sıkıntı çok büyüktür. Bundan dolayı her şeyden önce, liva merkezinin kazasıyla bağlantısını ve ulaşımını sağlamak için Muğla-Marmaris, Muğla- Köyceğiz- Fethiyye ve Milas-Bodrum arasında birer şosenin uzatılıp yapılması hayati çıkarlar oluşturur. Bir de Muğla pazar ticaretini genişleten Tavas-Denizli sanayi sahiplerinin ve ticaretinin ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla Muğla ile Tavas arasında iktisadi bir şosenin inşasından büyük faydalar sağlanacağına şüphe yoktur.

DENİZ YOLLARI

Gökabad İskelesi: Muğla kazasının güneyinde ve Gökabad Körfezi'nin 120 km doğusunda en uçta bulunan doğal bir limandır. 2 ila 9 kulaç derinliğindedir. Biri 94, diğeri 64m uzunluğunda iki rıhtımı vardır. Bu ikinci rıhtıma kayıklar ve gemiler yanaşarak doğrudan önceki rıhtıma kayık ve sandallar ile eşyayı aktarır.

Limanda bazen 25-50 gemi bulunur. Senede 1 tondan 760 tona kadar 227 gemi gelir. Liman her ne kadar fırtınaların etkilerinden korunuyor ise de lodosa maruz kalır.

Fethiye Limanı: Doğal bir limandır. 200m uzunluğunda bir rıhtımı vardır. Rıhtımın derinliği 2.5-5m, limanın derinliği 3-9 kulaçtır. Pek büyük gemiler doğrudan doğruya rıhtıma yanaşabilirler.

Bazı zamanlarda bir günde on büyük vapur bulunabilir. Güney ve güneybatı tarafındaki dağlardan dolayı lodos ve karayel fırtınalarından korunaklı sığınılacak bir yerdir. Liman 13 bin ton hacminde deniz nakil araçlarını içine alabilir.

Fethiye limanı oldukça işlek iskelelerden sayılır. Senede 21.381 ton hacminde, 174 Osmanlı'ya ait ve 135.840 ton hacminde yabancı gemiler limana gelir. Ara sıra savaş gemileri de Fethiye limanını ziyaret eder.

Bodrum Limanı: Bodrum limanının rıhtımı yoktur. Yalnız gümrük idaresi önünde beşer m² iki iskelesi vardır. Liman altı yüz tonajlı gemileri içine alabilir. Liman her ne kadar korunaklı ise de lodos rüzgârının tesiri altındadır. Bunun için bir dalga kırana ihtiyaç vardır. Limanın yönü batıya dönüktür.

Senede 15.370 tonajlı 82 vapur, 8.590 tonajlı 1.861 yelken gemisi limana girer.

Güllük Limanı: Milas'ın tek iskelesidir. Rıhtımı yoktur. Ortalama derinliği 10 kulaçtır. Eşyalar büyük kayıklar ile taşınır. Aynı anda 5 vapur bulunur. En büyük deniz gemilerini içine almaya müsaittir. Limanın duruşu batıya yöneliktir. Lodos fırtınasından korunur. Küçük vapurların sıkça uğradığı bir iskeledir. Senede yüzden fazla vapur uğrar.

Marmaris Limanı: 9 km² olan Marmaris limanı doğal olarak yüksek dağlar ile her türlü rüzgâr ve fırtınanın etkisinden korunur. Dar bir boğaz ile güneydoğu tarafından Akdeniz'e açılır. Boğaz girişinde 413 m yüksekliğinde bir dağ limanın Akdeniz'e olan cephesini kapatmıştır.

Bu liman en derin korunaklı ve geniş limanlardan biridir. Sığ bir rıhtımı vardır. Buraya kayık ve sandallar ile eşya taşınır. Marmaris limanı kış mevsiminde büyük harp gemilerinden oluşan donanmalara en emin bir sığınak oluşturur. 40-50 geminin hareketine ve içine sığmasına müsaittir.

Marmaris limanı ithalat ve ihracat merkezi olmadığından tüccar vapuru uğramaz. Yelkenli gemiler sürekli uğrarlar. Taşıma hep bu gemilerle yapılır. Sene içerisinde yabancı donanmalar limanı ziyaret ederler.

İŞLEK OLMAYAN LİMAN VE KOYLAR

Milas'ın batısında Güvercinlik, Kuyucak, Bodrum yarımadasının kuzeyinde Ilıca limanı, Gök limanı, Karalya, Paşa, Sındıma ve batısındaki Gökdiken, İspat, Kinet limanları, güneyinde Çökertme, Milas'ın batısında Akbük, Gökabad'ın kuzeyinde Akbük, Marmaris'in kuzeyinde Gelibolu, Çanak, Değirmenbükü, Gözleme, Marmaris'in batısında Ballısu, Kıran, Yediada, Mordur, Çatak ve Datça yarımadasının kuzeybatı kıyısında Mersincik, Morvalat, güneyinde Karaburun, Tepecik, Turahiyye yarımadasının batısında Hisarönü büyük limanı, Losta, Gümrük, Saranda, Karamaka, güneydoğu sahilinde Oplasika, Köyceğiz'in güney batısında Küçük ve Büyük Karaağaç, Ekincik, Aşı İskelesi, güneydoğu sahilinde Sarsala, Fethiyye'nin kuzeyinde Göcek limanları derece derece pek korunaklı limanlar olup birçok yelkenli gemisinin iskelelerini meydana getirirler.

Bundan başka yüzlerce havuz şeklinde korunaklı düzgün koylar vardır. Birindeki gemi 100 m arkasındaki diğer koyda olan geminin direklerini bile göremez. Sahilin bu girintili çıkıntılı halinden dolayı kaçakçılık fazlasıyla görülür.

ZİRAİ DEĞER (KREDİLER)

Zirai krediler pek sınırlı olup sırf Ziraat Bankasıyla sınırlı kalmıştır. Bundan başka bir şekilde zirai kredi kurumu yoktur. Bankanın çiftçiye hizmeti pek büyük ise de çiftçinin ihtiyaçları daha çok olduğu için istenilen iyi etkiyi göstermekten maalesef uzak kalmaktadır. Menteşe Ziraat Bankası her sene çiftçiye para ile alınabilen taşınmazlar üzerine 1500- 4000 lira arası iki veya daha çok kefil ile de 1000 lira ve toplamda 5000 liraya kadar borç alınabilir.

200.000 nüfustan oluşan liva dâhilinde en yüksek 5000 liralık borç, arazi genişliği, nüfus miktarı ve çiftçinin fakirliği ile karşılaştırılırsa pek değersiz hükmünde olduğu ortaya çıkar. Zaten çiftçinin bankadan aldığı para arazisini yenileme ve yeni bir tohum amacına dayanmaz. Çiftçi evinin ihtiyaçları için tüccara müracaat edipte ağır yükler altında kalmaktansa bankaya başvurmayı tercih ediyor.

O halde mademki borç alınan tutar tarımın geliştirilmesi gereken konular için harcanmıyorsa bu zirai kredilerden ve çiftçiye hiçbir fayda gelmemesi lazım gelir. Gerçekten de borç alınan paranın hepsi doğrudan doğruya ziraatın gelişmesi yolunda harcanamıyor. Bu yüzden bankalardan istenilen faydanın sağlanamayacağı manasını da çıkaramayız.

Her ne kadar bankadan alınan para çiftçinin değişik ihtiyaçlarını karşılamak için harcanmıyorsa da bu yardım bankalar tarafından da karşılanmamış olsaydı çaresiz, fakir çiftçinin çok zor durumda kalacağı açıktır. Vurguncular, tefeciler işte o zaman çiftçinin elinde ne arazi ne mal ne de ürün bırakır. Belki de vefatından sonra bile borçlu kalmasına sebebiyet vermiş olur.

Bunun için Ziraat Bankası nimetin kendisidir. Şu kadarki bankaların yakında büyük işlemler yapmalarını da beklemek gerekiyor. Bunların yavaş yavaş ilerleyerek Osmanlı Bankası işlemlerini yerine getirecek bir şekle gireceği ve memleketin ihtiyaçlarını karşılayacağı aşîkârdır.

Çiftçi mahsulünü yetiştirip topluyor. Diyelim ki 10.000 kıyye tütün mahsulü var; Tütün fiyatı geçen yılki gibi 10-12 kuruşa satılabilecek kaliteye sahip bulunuyor. Fakat her nasılsa bazı durumlar dolayısıyla ürün para etmiyor, diğer taraftan aylar geçiyor, yeni sene ekimi için hazırlık yapmak ilkbaharda ekin ve çapa işçisine vermek için lazım olan bir takım günlük masraflarını karşılamak lazımdır. Vurguncular çiftçilerin geçirdiği bu dönemdeki hayatını yakından takip ederek fırsat arar. Mahsulü, arazisi var ise rehin karşılığında bankadan bir miktar para alarak yeni seneki mahsulünü bir dereceye kadar temin edebilir.

Fakat yarı yarıya ve kira ile ekim yapanlar, bundan bu yüzden faydalanamıyor. Zaten arazi sahibi olanların da başka başka ihtiyaçları oluyor ki araziye rehin olarak bırakmak, ihtiyaçları karşılamaya yeterli olmuyor. Çiftçinin bu sıkıntısını hisseden vurguncular mahsule pek düşük bir fiyat teklif eder. Çiftçi ne olur ne olmaz belki

mahsul layık olan fiyatı bulur ümidiyle bir müddet daha kendisini zorlayarak bekler ve nihayet ümit ettiğine karşı istediği fiyatı bulamazsa başkaca para elde edemeyince ister istemez mahsulünü yok parasına vermek zorunda kalır.

Bundan dolayı Ziraat Bankası'nın Osmanlı Bankası gibi mahsulün rehini karşılığında borç vermelerinin gerekliliği açıktır.

Vurguncular genellikle mahsul üzerine gider. Tüccar çiftçiye yalnız nakit olarak geri verilmek şartıyla borç vermez. Genelde sonbahar, kış ve ilkbahar mevsimlerinde çiftçinin muhtaç bulunduğu zamanlarda istenilen parayı ödemeye hazır olduğunu ifade eder ve çiftçide istediği tutarı alır. Şu şartla ki mahsul zamanında diyelim ki zeytinyağı verilecek ve bunun fiyatı 100 paradan kredilenecektir. Bu ödeme şekli kayıtsız yapılır, tüccar defterine borç olarak gösterir. Çiftçi aldığı parayı inkâr etmeyi yahut sözlü vaadinin aksine para olarak geri ödemeyi hatırına bile getirmez. Ürün zamanı gelince söz verdiği yağ miktarını 100 para hesabıyla (Ki bu zaman kıyyesi 5-6 kuruştur) alacaklıya öder. Şayet tamamlayamazsa bir çaresini bulur tamamen borcunu öder. Borcunu veremediğini düşünürsek ödeyemediği miktar ertesi seneye borç olarak devreder ve yeni borca başlangıç oluşturur.

Vurguncular borcun tamamen ödenememesinden rahatsız olmaz. Zira bu geri kalan borç öbür sene için çiftçinin tekrar borçlanmasına sebep olur. Çiftçi borçlu kaldığından dolayı özür dilerken alacaklı 'canım zararı yok adam sende lazım ise daha verelim ne olur' cevabıyla borçlanmaya teşvik edilir. Zaten mahsulünü satıp da para almamaya pek de alışmış olan çiftçi bu parayı adeta havadan gelmiş gibi düşünerek borcunu gittikçe arttırır. Sonunda elinde avucunda beş para kalmayacak duruma düşer.

İşte çiftçinin fakirliğini sıkıntılarını şiddetlendirip artıran sebeplerden biri de zirai kredilerin bölgesel ihtiyaçları ile uygun bir şekilde sağlanamamasıdır. Vurguncular yüzde doksanı hep mahsul üzerine düşerler, öyle haller meydana gelmiştir ki, tütün ekmek üzerine çiftçinin arazide çabalamasına servetin sahibinin peşin parayla ortak alması mahsulün sonunda çiftçinin ürününü verdikten sonra bile yine borçlu olduğu görülür. İşte bu durum gösteriyor ki çiftçi para, sermaye bulmak sıkıntısıyla kıvrınmaktadır. Bunun için Ziraat Bankası'nın kredilerini genişleterek mahsulünün rehin karşılığında borçlanma yapmaları her şekilde açıkça gereklidir. Her ne kadar köylerde ortak köy sandıkları kurulmak suretiyle vurgunculara bir çare

bulunması akla gelen bir yol ise de bunların idarelerinde büyük sıkıntılar bulunmaktadır. Genel eğitim ahali arasında bir derece gelişip kültürel seviyeye yükselirse, köy ortak sandıklarının başarılı olma imkânı olabilir.

ZİRAİ YERLEŞİMLER, EVLER

Ziraat dünyasında evler pek çok ihmale uğramıştır. Doğrudan doğruya sağlık ve insan hayatına ait olan evlerin sağlık kurallarına göre inşa edilmemesinin birçok sebebi varsa da bunların şimdilik açıklanmasından önce evlerin inşa tarzı ve iç bölümlerinden bahsedeceğiz. Evler başlıca köy ve çiftlik olmak üzere ikiye, köy evleri de ova ve dağlık bölgelerde olduğuna göre iki kısma ayrılır.

Dağ köylerinin geneli ormanlar arasında ve livanın kuzey ve doğu taraflarında bulunur. Köylerin evleri genelde dağ yamaçlarında kurulur. Köy de güzel açıklık yerler gözetilmez. Rastgelen yerde ev inşa edilir. Bunun için köyler düzgün sıralı bir şekilde kurulmuş değildir. Haneler pek dağınık hatta saatlerce birbirinden uzak bulunurlar.

Köyün biraz maddi açıdan iyi olanlarının evleri kâgir olup, duvarları kireç ve kumdan oluşan harç yahut toprak çamur ile inşa olunur. İki katlı binalar olsa da geneli tek katlıdır. Dam genellikle düz olup kalınca ağaç mertekleri duvara uzatılarak üzerine de ikinci derecede direklerin döşenmesiyle kapatılır. Bunun üstüne kumlu geren yahut şiş topraktan bir karış kalınlığında döşetilerek bastırılır. Bu düzende olan damların toprağı geren olursa yağmur yağmadan önce biraz geren ilavesinden başka işi ve zorluğu yoktur. Fakat toprağı kumsal olursa yağmur yağmaya başladığı zaman dam toprağını epeyce bastırır. Böyle yapılmazsa dam akar mertekler çürür.

Birçok yerde ve özellikle yayla tarafında evlerin çoğu kâgir ve harçlıdır. Yalnız çatıları kiremit dam tarzında düzenlenir ve kiremit yerine yarılan çam tahtalarıyla kapatılır ki uzaktan adeta çinko ile örülmüş manzarasındadır. Kış mevsimi yumuşak olan yerlerdeki tahta damlı hanelerde çoğunlukla tavan yapmak adet değilse de Seki, Pırnaz, Karaman, Kalın, Metüz yaylalarında tavan yapılır. Hatta tavanın üzeri çamur ile sıvanır. Kış mevsiminin şiddetine ancak bu şekilde karşı konulur. Buralarda en muntazam binalar hep tahta ile örtülüdür. Buna başlıca sebep kiremit imal olunamaması, kerestelerin ormanlarda bol olarak bulunmasıdır.

Kışın yumuşak olan yerlerde dağ aralarında kâgir yerine duvarda ayakta üst üste olmak üzere 30-40 cm kalınlığında keresteler konularak, köşe yerlerinde birbiri üzerine çatılarak 1.30 m yüksekliğe kadar kaldırılır ve üzeri damla örtülür. Bazen birinci katı kuru veya harçlı duvar, ikinci katı da keresteden inşa edilmiş olabilir. Bu keresteli evlerde pencere yoktur. Merteklerin arasından biraz ışık girebilir.

Genellikle evlerde bırakılan pencere bir ikidir. Evlerin genişliği 4-6 m arasındadır. Kereste damları genelde yaz mevsiminde oturulan geçici yerlerde, tarla başlarında yapılır. Pencerenin büyüklüğü 60-80 cm arasındadır.

Alt katı bazı yerlerde ahır olmak üzere ayrılır ve çoğu yerde yemek pişirmek için mutfak yerine geçer. Hanelerin hepsinde 1.20 uzunluk ve 0.60-1 metre derinliğinde ocaklar vardır. Odaların bir cephesinde yatak, yorgan korumaya ayrılan bir yüklük bulunur. Pencereilerin hepsi kapaklarla kapanır. Kış mevsiminde cam veya kâğıt yapıştırmak adet değildir. Muğla'nın kuzeybatı köylerinde evler kuru duvarlardan yapılır ve içeriden sıvanır. Evin eşyası çoğunlukla odanın yarısını kaplamak üzere bir hasır üzerine serilmiş kıldan üretilmiş, zengin ise yünden bir kilim duvara dayanmış, iki üç yastıktan ibarettir. Çok fakir köy evlerinde ev eşyası yalnız bir kıl kilim ve örtüden oluşur.

Ovalarda evler daha başkacadır. Dalaman Ovasından başka yerlerdeki evler kâgir, harçlı, çoğu iki katlı ve içi 3-4 odaya bölünmüş, her bir odada birer pencere bulunur şekildedir. Çatı çoğunlukla toprak, bazen kiremit bazen tahtadandır. Dalaman Ovası'ndaki köylerin arazisi vakıf çiftliklerinden ve bundan dolayı araziye sahip olmayan ahaliyle yerleşik olduğundan çiftlik sahibinin evine mahsus binadan başkası oturmaya elverişli değildir. Hanelerin hepsi düz ova içerisinde. Buralarda iki katlı veya iki odalı evler yok gibidir. Kare veya dikdörtgen şeklinde yere çakılmış kazıkların aralarında çubuklar örmekle meydana gelen çitlerin üzerlerinde enine birkaç metre uzatılır ve ondan sonra bunun üzerine keresteden makaslar yapıldıktan sonra ot ve kovalık ile örülür. Yalnız içeriden çitlere toprak çamuru sıvanır. Tavan yoktur. Tahtadan bir kapı, 35-50 cm genişliğinde bir pencere köylünün evini meydana getirir.

Oda yahut evin bir tarafında kerpiçten yükseltilmiş bir ocak bulunur. Bazen de odanın orta yerinde ateş yakılarak orada yemek pişirilir. Odanın boş tarafı da yatak sermeye ayrılır ve gündüz yataklar orada katlanmış bir halde yerleştirilmiş olur.

Dalaman'ın köylerinin bazısı alçakta olduğundan kış mevsiminde yeraltından yüzeye sürekli su sızar, geceleyin yatıldığı zaman odanın önüne veya boş yerine bir çukur kazılır oraya toprak seviyesinden 4-5 parmak aşağısına kadar ağzı açık bir gaz tenekesi gömülür. Sızan sular teneke içerisinde toplanır ve sabahleyin dışarı dökülür.

İşte çiftliklerde ahalinin sağlığı bu kadar aşağıdadır. Dalaman'da başka çiftliklerde de biri diğerine bitişen upuzun bir bina çeşitle gözlerle bölünerek çiftçi evlerini meydana getirirler.

Köyceğiz kazası içerisindeki köylerin hemen %90'ında ve diğerlerinin %70'inde evler önün bahçe, yeşillik yoktur. Hatta avlu bile görülmez. Apaçık bir dam bir kulübe boy gösterir. Gariptir ki bazı köylerin halkı sebzesini şehirden satın alır da evlerinin yanında soğan, sarımsak, pırasa gibi evlerinin ihtiyaçlarını yetiştirmek alışkanlığında değildir.

Köyceğiz ovalarının köylerinde köylünün sefaleti içinde yalnız bir kiracı yahut geçici bir işçi sıfatıyla oturduğundan her taraftan sular, sulama kanalları, dereler akar iken, en verimli arazi üzerinde bulunduğu halde soğan, çiçek ekimi veya meyve ağacına tesadüf olunmaz. Buna başlıca sebep köylünün araziye hatta evine sahip olmamasıdır ki bu ne kadar üzücü bir durumdur.

Bu bölge halkı hep bitmek bilmeyen humma ve veba hastalığından yüzleri sapsarı toprak rengine olduğu gibi, karınları şiştir. Sağlam kimseler pek seyrek. Kimsenin benzinde kandan eser görülmez. Yerleşim yerlerinin en sağlam vücudu mahvedecek bir halde olduğu, havanın sıcak ve nemli olması da yıkıcı etkisini daha çok artırmaktadır. Buna katılan gıda yokluğu da başlıca dikkate değer konudur. Mısır veya arpa unundan yapılan hamurun kızgın sac üzerinde pişirilmesiyle yapılan bezirmeden başka ekmek bilmezler. Sefalet büyük, üst baş perişan yırtık ev eşyası ve gerekli hayati şartları yok gibidir.

Bunun için 20.000'e kadar ulaşan nüfusu ile bu zavallıların kendilerine büyük yük meydana getiren hayatlarının korunması, gelecekleri için çare bulmak mecburiyeti vardır. Bunlar;

1- Çiftçi evi kâgir ve en azından yerden bir metre yüksekliğinde, tabandan tavana 3,50 metre yüksekliğinde olmalıdır. Taş bulunamazsa 1 metre yukardaki duvarların kerpiç veya bölme duvarlarından inşası yapılmalıdır. Her odanın 0.80 x

1.40 genişliğinde birer ikişer penceresi ve 0.60 x 1 metre genişliğinde bir ocağı bulunmaktadır. Tavanda inşa edilerek çatının mümkünse kiremit, değilse tahta ile örülmesi gerekir.

2- Devletin görevlendirdiği memur, köylüyü kendi kafasına göre çıkaramamalıdır. Bir de her evin önünde bir dönüm büyüklüğünde birer avlu bırakmalıdır. Burası çiftçinin kendi mutfak ihtiyaçları için lazım olan sebze meyve vb. yetiştirmesine ayrılmalıdır. Arazi sahibi buna müdahalede bulunmamalıdır.

Bununla beraber ev avlularının birer dönümden olması bazı yerlerde imkânsız olabileceğinden, yarım dönüm kadar bölünmesi gerekirse hükümetçe karar verilip uygulanmalıdır. Çalışanların vücudundan hizmet bekleyen devlet görevlisi bunların vücuduna sağlık için biraz çabalamalıdır. Bu yüce yardım beklenirken Dalaman civarında bir zamanlar her nasılsa bir ev sahibi olabilen ahaliden evinin inşaat masrafı vb. için Dalaman çiftliği memurları tarafından değer biçilerek bedeli ev sahibine ödetilmekte ve bu şekilde köylünün tamamen aciz, sefil, perişan, ümitsiz bir hale getirilmesi de gelecek için çok acıdır. Buna kesin ve acil bir çare lazımdır ki orada insanlık biraz rahat hayata erişebilsin.

ÇİFTLİKLER

Arazi miras yoluyla İslam hukuku gereğine göre çocuklar arasında paylaşılır. Bundan dolayı hemen her köylü az çok araziye sahiptir. Bununla beraber epeyce de çiftlik vardır. 17'si Köyceğiz kazasında 8'i Milas ve Muğla kazalarında olmak üzere liva içerisinde 22 büyük 10 orta ve 16 küçük çiftlik bulunmaktadır. Bunların en büyükleri Köyceğiz kazasında bulunur

Çiftliklerin hemen hepsi ortaklıkla idare olunur. Çoğunlukla tohum ve çift hayvanları çiftlik sahipleri tarafından karşılanır ve öşrü çıkarıldıktan sonra sahibi ve ortakçı arasında ürün ikiye bölünür. Köyceğiz'in bazı yerlerinde tohum ve hayvanın birisini arazi sahibi verir. Ürünün olgunlaşmasına kadar karşılanan masraf yarı yarıya ayrıldıktan sonra mahsul paylaşılır.

Muğla kazasında ufak çiftlikler doğrudan doğruya idare olunursa da büyükleri ortaklıkla, pek azı da kiraya verilerek idare edilir. Buralarda ortaklıktan çok şikâyet edilir. Çoğu yerde çift hayvanı ve tohum devlet görevlisi tarafından verilirse de paylaşımında öşür ve verilen tohum bazı yerlerde çift ve kır bekçisinin hakları

çıkarıldıktan sonra bölünür. Şayet çift hayvanı çiftçinin olurda tohum devlet görevlisine ait olursa paylaşımda peşin olarak ödenen tohumluk ayrılır ve geri ödenir, sonra paylaşım yapılır.

Milas'taki ortakçılık usulünde arazi ile tohum devlet görevlisine, hayvan çiftçiye aittir.

Bununla beraber pek çok sebepten dolayı çiftçi mağdur olmaktadır. Buna örnek olarak Varvil Çiftliği'nde buna uygun olarak ortakçılık usulünü izah edelim.

Burada borç alınan paranın faizi sene hesabıyla değil ayda %2 kuruş hesaplanır ki yıllık bazda 24 kuruş demektir. Devlet görevlisi ile mahsulün paylaşımı aşağıdaki gibidir. Hububattan seksen kıyyesinden 10 kıyye öşür olarak, bir kıyyesi kır bekçisinin ücreti düşüldükten sonra 69 kıyyesi bölünür ve çiftçiye 34.5 kıyyesi verilir. Bunun 12 kıyyesi öküz masrafı, 6 kıyyesi kısarak masrafı, 2 kıyyesi öşür nakliyesi, 2 kıyyesi saban masrafı çıkarılır ki rençberin elinde yalnız 12.5 kıyye kalmış olur. Bu da çoğunlukla çeşitli şekillerde geri alınır, çiftçi daima borçlu sefil, muhtaç, acıklı bir hal içinde kalmaktan kendini kurtaramaz.

Köyceğiz kasabasında çok büyük çiftlikler bulunur. En müthiş idare de buralardaki yerlerde uygulanmıştır. Yüzbinlerce dönüm büyüklüğüne ve çeşitli köylere sahip olan bu çiftliklerde maalesef halk esaret hayatı yaşar.

Köyceğiz kazasının genel nüfusunun 3'te 1'i arazisiz ve çok sıkıntılıdır. Bu durumun başlıca sebebi bir zamanlar buraların derebeylerin dolaşma alanı olmasının bir sonucudur. Hasan Çavuş oğullarından Menteşe Kaymakamı Hacı Ebubekir'in Devlet-i Aliyye'ye isyan ederek öldürülmesi üzerine bütün mal ve çiftlikleri devlet hazinesine alınarak 1208 (1892) tarihinde Mihrişah Valide Sultan'a mülk olarak verilmiş ve 1210 (1894) tarihinde vakfedilerek devlete düşen aşar vergisini ödemiş, iki kiralama suretiyle ve vakıf olarak kullanmak üzere yukarıda adı geçen ölünün oğullarına Emr-i Şerif ile bırakılmıştır. İşte kaza içerisindeki çiftlikler bu şekilde vakfedilmiş ve halk ellerinde bulunan mülkleri vakfolmadan önce tarihli bazı senetlere rağmen vakfa bağlanmıştır. Bu beklenmedik emre karşı hükümetin çiftlik sahibi vakıf şartları gereğince imara teşvike zorlamadan çiftlik ahalisinin refah ve mutluluklarına çalışmaktan başka yapacağı bir şey yoktur.

Halkının arazisine sahip olduğu miri köylerden Elcik, Çayhisar, Kızılkaya, Utmanlar, Çökmen, Kabaklar, Kerte, Gürlek, Kulak, Demirli, Tahtacı ve Karaçam arazisi dağlık, taşlık değersiz olup Dalaman Ovasındaki Kapukargın, Beskese, Şerler, Kargıngözü köyleri gibi arazisi verimli ve değeri köylerde toprağın ahali elinde kalmasına çalışmak gereklidir. Mısır Hidivi hazretlerinin Dalaman'da kullanma hakkının olduğu çiftlikler de telgraf, telefon sistemi kurması, yollar açması, büyük binalar inşa ettirmesi, bataklıkları temizletip kurutması ve arazi sulama gibi çalışmalar Bayındırlık eserleri ile beş-altı seneden beri Dalamana giren 100.000 liranın memlekete hizmet ve yararı inkâr olunamaz.

Hamit ve Tepearası çiftliklerinin arazisi belki yüzde elli oranında ekilemez. Uzun müddet tarım yapılmaması dolayısıyla en verimli araziye çalı ve yabancı ağaclar kaplamıştır. Bu durum ise arazinin şekil değıştirmesi ve kıymetini düşürmeye sebep olacağı, bundan dolayı vakıf sahipliğini bir derece kadar yok etme demek olduğu için uygun değildir. Bununla beraber vakfı bayındır hale getirmek her zaman kiralamanın şartlarından olduğu icmal defterine yazılmış olup bu şekilde gerekenin aksini yapmak kiranın feshini gerektirmektedir.

Kazanın nüfus ve çalışma gücü arazinin genişliğine göre yeterli derecede olmamasından dolayı bahsedilen boş arazinin fayda verecek şekilde işletilmesi lazımdır. Eğer çiftlik sahipleri araziye terk etmekte ısrar eder ve büyük hazine aşar vergisinden çok zarar ederse vakıf sahipliğı biter, kiralama şartlarına aykırı davranmaktan dolayı mübarek vakıftan kiranın tamamen ya da kısmen sona erdirilmesiyle boş arazinin yeni taliplerine kiralanması gerekir.

Ortaca, Yalkı ve Çaylı Çiftlikleri devlet arazisi olduğundan dolayı bunlar hakkında arazi kanununun 68. ve 74. maddeleri hükümleri uygulanarak terk edilmelerinden dolayı aynı fiyat önceki sahibine teklif edilir kabul etmezse açık artırma ile taliplilere ihale edilir. Bu şekilde tarımın geliştirilip genişletilmesi tamamlanabilmelidir. Akçataş, Kızılyurt, Söğüt vakfı çiftlikleri içerisinde bulunan boş arazinin ziraatı ve geliştirilmesi için gerekli teşebbüslerde bulunulmalıdır.

Vakıf çiftliklerinin birçoğunda büyük ormanlar da bulunup, bunların idareleri ne şeri hükümler ne de kiralama şartları ile mümkün olabilir. Adı geçen vakıf çiftlikleri hakkında elde bir mülk name-i hümayun, vakfiye ve hatta icmal kanununun bir sureti

bulunması şimdiye kadar sözlere birçok farklı manalar verilmesine yol açmıştır. Bu durum vakıf çiftlikleri kiralayanların babalarından miras kalmış gerçek mülk gibi sahiplenmeye sebep olmuştur. Kiracılar gerçek vakıf iddialarına hiçbir vakıf şartı ile bağlanmamıştır. Gerçek vakıf olsa vakıf şartı, kira ve şeri hükümleriyle bağlanmaları gerekeceği iyice düşünülmemiştir.

Kaza içerisinde vakıf çiftlikleri akraba vakıflarından olan Mihrişah Valide Sultan'a olduğu için vakıf kayıtlarının eski ilk bölümlerini oluşturur. Bundan dolayı vakıf işlerine bakma görevi padişahın onayıyla vakıf tarafından yapılması gerekli işleri idare etmek üzere padişah tarafından Evkaf-ı Hümayun Nazırı ve o bakanlığın memurları vekil kılınmıştır.

Bunlar vakfın uzun süren kira ile normal kiracısı olup idare ve vekillikleri yoktur. Bir vakfın kiracısı ne gibi hukuk ve yetkiye sahip ise bunların da hukuk ve yetkileri onunla aynıdır. Kiracı ile kiralayan arasındaki kiralama şartları geçerli olduğu gibi çiftlik sahiplerinin yararlanma hakları bu şart ile belirlenir. Orman Nizamnamesinin 20. maddesi gereğince bu türlü kaydedilmiş vakıf ormanlarının koruma altına alınarak haklarında orman kanunlarının uygulanması gerekir. Vakıf tarafından idare edilmeyip kiralamayla diğerlerinin kullanımında bulunan kiracılar tarafından ormanlardan geçerli şekilde faydalanmasına orman idaresince karışılması uygun olamaz. Adı geçen çiftlikler padişah tarafından Mihrişah Valide Sultan'a bağışlanmasıyla temlik olunmuştur. Maliye hazinesine bedel ödeme olmadığı dolayı bundan dolayı adı geçen sultana gerçek mülk ile temlik olunmadığına dayanarak bahsedilen vakıf gerçek vakıflardan olmayıp tahsisat olarak sayılır. Hakkında arazi kanunu hükümleri geçerlidir.

Kiralamalarla bir vakıf gelirini kullanma hakkı olan kimse o gelirden yararlanmaya sahip olup, malın sahibi değildir. Malı lüzumsuz olarak harcarsa ahkâm-ı evkaf mesele 263'e göre işlem yapılır. Bundan dolayı çiftliklerin yıpranması ve kaybedilen demirbaş eşyanın kiracılara ödettirilmesi gerekir. Akrabadan gelen vakıf olması sebebiyle Düstur'un Birinci Cildi'nin 225. sayfasında bulunan miras genişletme kanunu bunlar hakkındadır.

Düstur'un Birinci Cildi 227. sayfasında bulunan Ek 1. maddesinde peşin olmayan, taksitli kiralar vakıfların tahmin edilen değerlerine nazaran binde kırk para

hesabı ile belirleneceği belirtilmiş ise de çiftliklerin araştırılıp doğrulanan ve belirlenen değerlerine göre peşin olmayan kiralara arttırılması mümkün değildir. Yıllık 3000 kuruş taksitli kira vermek, kesinlikle indirim istememek, çiftlikleri imar etmek, demirbaş eşyayı güzelce korumak, eşya kaybında zararı karşılanması gibi diğer vakıflarda geçerli olan şartlar bu çiftliklerde de yürürlükte olmalıdır. Kira şartlarının hepsi İcmal-i Hakani’de yazılmıştır

Durum böyle iken bu vakıf çiftliklerinde demirbaş eşya adına bir şey kalmadığı gibi mera ve çayır bütünden ayrı olmadığı halde kiracıdan otlakiyye vergisi alınmakta olup, bundan dolayı beş sene önce Karaman civarında kanlı bir çatışma olmuş bazı köylülerin ölümüne sebep olunmuştur.

Bu durumda köylü adeta esaret hayatı yaşamaktadır. Bu hal ile tarımın gelişmesi, halkın refah ve saadetini arttırmanın imkânı yoktur.

Her şeyden önce buna karşı alınacak tedbirleri okumadan önce Köyceğiz’de başlıca özel öneme sahip çiftliklerin isimlerini ve büyüklüklerini inceleyelim.

Bölgede düzenlenen tablo aşağıda gösterilmiştir:

Çiftlik ismi	Dönümleri Tahmini	Vergi kaydına göre	Vergi değerleri	Ormanın büyüklüğü Hektar	Nüfus
Hamid-Toparlar	500.000	36.880	500.000	34.000	1.547
Köyceğiz	47.000	15.000	18.844	500	1.661
Merkenli	75.000	11.284	15.000	4.000	700
Belevi	100.000	62.213	400.000	5.000	1.566
Kalınkoz	120.000	102.030	202.000	8.000	560
Karaman	330.000	22.916	400.000	2.000	2.302
Değne	64.000	8.746	180.000	4.500	1.211
Dalyan	13.000	8.750	120.000	100	658
İskere	700.000	10.600	-	65.000	1.057
Akçataş	50.000	50.000	50.000	-	257
Söğüd	35.000	35.000	500.000	-	453
Kızılyurd	60.000	60.000	125.000	300	535
Tepearası	32.000	22.230	100.000	200	411
Yankı	35.000	26.088	215.250	2.000	1.344
Ortaca	28.000	28.000	300.000	100	348
Çaylı	4.000	1.810	103.000	100	-
Okçular ve Ekşiliyurd	36.000	18.888	443.475	1.200	481

İşte bu tablodan anlaşıyor ki Köyceğiz kazasında çok büyük çiftlikler bulunduğu halde yıllık ancak 500.000 kuruşluk aşar geliri elde edilmektedir. Bu suretle çiftliklerden yeterince faydalanılamadığı açıkça görülmektedir.

Bu taraftan bu önemli araziden gerektiği gibi fayda sağlanamamakta, diğer taraftan da 15.110 nüfuslu ahalinin bir karış toprağa sahip olmadığı halde, gündelikçi, esir, eğreti bir şekilde, fakirlik ve hakirlik içerisinde hayat tüketmesi vicdanları yaralamaktadır.

Bu halk devlete her tür vergisini ödüyor. Ziraat Bankasına ait olan hissini de veriyor. İlçe Ziraat Bankası'nın sermayesi 6000 lirayı geçtiği halde yıllık ancak 150 lira kadar borçlanabilir, geri kalan sermayesini başka bankalara borçlanmaya mecbur kalır. Sebepleri çok açık ve bellidir. Arazisini rehin edecek arazi sahibi kimse olmayınca tabiki banka başka türlü borçlanmada bulunamaz. Çaresiz çiftçi de rehin edecek araziye sahip olmadığından bankadan zerre kadar yararlanamıyor, bu da doğru mudur? İşte bir ilçe ahalisinin esaret halindeki acıklı hayatı. Buna hükümetçe acil bir çare ve kesin bir şey düşünmek gereklidir. Bu konudaki değerlendirmemiz raporun altıncı kısmının ikinci bölümünde açıklamıştır.

Bu tür arazi livanın diğer kazalarında da var ise de bir dereceye kadar az olmaları sebebiyle bunlardan birer birer bahsedilmemiştir.

TARIM ALETLERİ

Bu bölgede zirai aletlerin gerekliliği, önemi ve değeri henüz anlaşılmamıştır. Çiftçinin yegâne aleti ağaçtan karasaban, el orağı, tırpan, çapa ve arazi sürüldükten sonra sürgü yerine kullanılmak üzere 30-40 cm kalınlığında dikdörtgen prizmatik şeklide ve 2.50-3 metre uzunluğunda hayvanlara çektirilen sürgüden oluşmaktadır. İşte bu aletlerin bütününe sahip olanlar %99'dur. Bu durumdan bir derece ilerlemek, tecrübe kazanmak, yenilenmeye doğru gitmek isteyenler nihayet birer ikişer saban elde etmiş kullanmaya başlamıştır. Bu da özellikle tütün ekimiyle uğraşanlarda görülür. Bundan başka pulluk, demir tırmık ve derece derece aletler bahsetmeye değer bir sayı oluşturmaz.

Yalnız Muğla kazasında iki orak makinası, Milas kazasında bir traktör ile bir harman, bir orak makinası ve pullukları, Köyceğiz'de Cemil Bey'in bir Traktör ile sabanları ve Mısır Hidivi Abbas Paşa Hazretleri'nin Dalaman'daki çiftliklerinde iki

traktör dörderden sekiz kulaklı terazili bir pulluk, buhar ile işlemeye mahsus tırmık, silindir, harman makinası ve sekiz adet yük, iki adet binek otomobili, dekovil hatları (raylarda hareket edebilen vagonlar) vs. bulunmaktadır.

Bağ bulunan bölgelerde el kükürt körüğü, göktaş mahsulüne ait pulvarizatörden başka alet bulunmaz. Halkın %99'u eski geleneksel aletlerle ekim ve tarım yapardı.

Aletlerin kolaylıkla elde edilememesi birkaç sebepten kaynaklanır. İlk olarak bunların faydalarının layık olduğu derecede kavranamaması; ikinci olarak zirai aletlerin bayilerinin merkezlerinden uzak bulunduğu gibi nakil araçlarının bulunamaması; üçüncü olarak aletler ve onun faydaları görülmedikçe olumlu bir görüş oluşamamasıdır.

İşte bu sebeplerden dolayı masrafları liva özel idare bütçesinden ödemek üzere, ziraat öğretmenlerinin nezaretleri altında idare ettirmek üzere otuz beş bin küsur kuruşluk ödenek ödenmesiyle Fethiye ve Milas kazalarında zirai aletler bayilerinin açılması kararlaştırılmış ise de şu anda ki durumlar sebebiyle henüz uygulamaya geçirilememiştir.

ZİRAAT VE ZİRAİ HAYAT (TARIM)

Ziraat genellikle ilkelikten, gerilikten kurtulamamaktadır. İç bölgeler ile sahil arasında biraz fark vardır. İç bölgelerde tamamen ilkel, sahilde nispeten farklıdır. İç bölgelerde ve bilhassa yaylalarda hububattan başka bir şey ekilmez. Hatta gariptir ki buralarda bostan bile ekmek alışkanlığı yoktur.

Muğla ve Milas kazalarının iç bölgelerinde kırk bin dönüme yakın tütün ekimi yapılır. Köyceğiz ve Fethiye kazalarında ise mısır ve susam ekimi önem kazanır. Hububatlar arasında dura önemli bir yer tutar.

Sahil bölgelerinde verimli, kuvvetli topraklardan oluşan geniş ovalar bulunduğu için bu çevre hem sıcaklık hem toprak bakımından daha uygundur. Bu ovaların büyük bölümünün sulanabilmesi de fayda sağlamasını gerektirirken yukarıdaki sebeplerden dolayı Allah'ın bu iklime bağışladığı bereketin, bolluğun yüzde beşinden ancak faydalanılabilmektedir.

Bundan dolayı hem bölge halkı fakirlikten kurtulamamış hem de devlet hazinesi büyük gelirlerden mahrum kalmıştır. Doğal olarak her türlü bereketli kazancı elde etmiş olan bu hava şartlarına rağmen geniş bir zenginlik ve mutluluk ortaya çıkacağına, sefalet ve esaretin, gelmesi, devam etmesi çok acıdır.

Ziraatın, yani genel halkın başlıca geçim kaynağı tarımın meydana getirdiği hububattır. Memlekette görülen servet sahiplerinin pek azı tarıma dayanır. Genellikle orman ve çeşitli ticari faaliyetlerle yükselmişlerdir. Ziraata ilgi, ziraat sayesinde servet elde etmek ve mutluluk hissi çok azdır. Genel nüfusun tarıma yönelmesi başka bir geçim yolu bulunmamasındandır. Yoksa başka taraftan az çok para kazanabilenler ziraatı terk etmekte asla tereddüt göstermezler.

Karasabanla günlerce emek harcayarak hazırladığı araziye hububatını eken çiftçi, ondan sonra hasata kadar bir şey düşünmez. Ekinlerde çıkan yabancı otlar toplanmaz ve ekinlerin takibine bakılmaz, mısır ve susamlara da çapa yapmazlar, Bazı tarlaların gerçekten hububat tarlası olduğuna karar verilemez. Uzaktan her halde bir çayır yahut hardal tarlası olduğuna şüphe edilmez. Ekinler türlü bitkilerin tohumlarıyla karışır da tohumluğu biraz seçmek, tarladaki yabancı otları söküp, imha etmek yoktur.

Gübreler, çoğu yerde kullanılmaz. Ahırın yanı başındaki penceresinden dışarıya atıla atıla, ahırın damına kadar yükselmiş, dağlar gibi yığılmıştır da bire iki-üç oranında mahsul kaldırdığı tarlasına atmayanlar çoktur. Bazı yerlerde yoldan ve arkadan geçen sellere atarak avlularını temizletirler. Gübre kullanmayanlar yüzde otuzdan fazladır. Sebebi sorulursa kim taşıyacak gibi garip cevap alınır.

Karasabanın kazıda yapabileceği hizmet bilindiği halde tezekleri yere yatırarak tarlayı düzeltmek için tarla yüzeyinde gezdirilen büyük mertek sürgüler, tezekleri eski haline çevirirler. Sürülen yer hava ve ışık görmekten mahrum kalır. Hatta tarla biraz doğal olarak yaş, yumuşak olursa, nemin yeterli kalmamasına sebep olur. Bundan dolayı bazı tütün çiftçisi zararını görmüşken demir tırmık kullanılmasına henüz başlanmamıştır.

Gerek kazı gerekse zirai, çeşitli çalışmalarda yapılan ihmaller çok büyüktür. Özellikle hasat mevsiminde hububatın saman yığar gibi karma karışık bir halde yığılması, demet bağlanmaması yüzünden ürünün %20'si kaybedilmektedir.

Harman da pek eksiktir. Yalnız beygir, merkep ve çeşitli hayvanların ayakları altında çiğnenmekle yapılır. Bunun için ortada herkeste olduğu gibi bir mertek çakılır ve onun etrafında uygun şekilde yarıçapını oluşturan ip darlaşır ve sonra açılmak suretiyle hayvanlar ipe dizileceklerine ortada biri durur, hayvanların ipini elinde tutar ve bir diğeri de hayvanları kovalar. Bundan vazgeçmek mümkün olmamıştır. Çiftçi bu geleneklere pek bağlı kalmıştır. Hiçbir yerde adi, çakmaklı döğenin bile kullanılması adet değildir.

İşte iğne ile kuyu kazar gibi bir miktar ürün elde eden çiftçi sonbaharda borçlarını düşünmeye başlar. Zira borç ödeme daima mahsul hasadına bağlıdır. Mahsulünün büyük kısmını tüccara verdikten sonra elinde az bir kısmı ya kalır ya kalmaz. Kalan kısmı ile bir iki ay idare eder. Sonra yine mahsulünü karşılık göstererek borç altına girmeye, hububat satın almaya başlar.

Tütün mahsulünün yayıldığı yerlerde ilkyazda belirli ve çok düşük fiyat takdiriyle ya para yahut akdarı alınır. Tütün ekim mevsiminde günlük işçi yevmiyeleri beş altı kuruşa yükselirken önceden yevmiye işlemek suretiyle borçlanan çiftçi, kışın söz verdiği gibi iki kuruştan çalışarak borcunun altından kalkmaya çabalar kan ter içinde kalır ise de yine de borçtan kurtulamaz.

Köylünün evinde, hatta zenginlerinde bile sac üzerinde pişirilmiş darı, mısır, arpa ekmeği bulunur. Katık olmak üzere yerine göre misafirine zeytin, bir iki yumurta, yağsız çökelek peyniri ikram eder. Kendi geçimi için yumurtaya önem vermez. Kış mevsiminde biberli tarhana ile bulgur başlıca katığını teşkil eder. Fazla olarak bir miktar yağsız çökelek peyniri hazırlayabildiyse kışlık yiyeceğini iyi bir şekilde elde etmiş sayılır.

Sahil bölümünde süt ve yoğurt bulunmaz. Burada zeytinyağı ve zeytin tanesiyle, yumurta bulunur. Yumurta da para ederse ihraç edilir. İç bölgelerde ayran zeytin yerine geçer. Buralarda yazın sütlerin yağını satarlar, kalan yavan süt ile de çökelek yapar ve bir miktar ayrandan harcarlar.

İşte köylünün yegâne geçim kaynağı bundan ibaret olup pek basit ve yokluk içerisinde bir hayata sahiptir. Elbise, giyim noktasından da çok fakirdirler. Ev mobilyaları, eşyaları da gündüz çalışmanın meydana getirdiği yorgunluğu giderecek dinlendirecek şekilde değildir. Bu durum iyileştirilmesi gereken bir noktadır.

Bundan başka livanın her tarafındaki halk, çiçek, tifo ve frengi hastalıklarına karşı da acizdir. Aslında mevcut olan geçim sıkıntısı yetmiyormuş gibi şiddetlenen yoksulluk, çaresizlik can kaybına sebep olmaktadır. Köyceğiz, Milas, Fethiye kazalarının bazı yerlerinde halk sıtma hastalığından halsizleşmiş yüzlerinde kan kalmamıştır. Sürekli bu hastalıkla pençeleşir dururlar, tam iş mevsiminde bir evin halkının bazısı yatar, bazısı kalkar, yaşamaya gerekli ihtiyaçlarını sağlayabilmek için tarlasına gider, orada bir müddet sonra yere yatar, birkaç saat sonra nöbet geçince işine ya devam eder ya da sersemlemiş bir halde evine geri döner. Buralardaki halk baştanbaşa sıska, ince bacaklı, sarı benizli, şiş karınlı kimselerdir. Kadınlarda ölümlerin %30'u lohusalık nöbetinden meydana gelir. Köyceğiz kazasının kuzey doğusunda ve civarındaki köylerde cüzzam hastalığı önemli derecede yayılarak fakirliğin artmasına ve ölümlere sebep olmaktadır.

Ahalide cehaletin hüküm sürmesi hastalıktan yayılmasına ve şiddetlenmesine sebebiyet vermektedir. Ne evleri ne de geçimleri sağlıklı yaşamalarına uygun şartlarda değildir. Buna bir de hastalıktan katılması sebebiyle artık genel milli güçleri meydana getiren bu çoğunluğun ne durumda kalacağı etraflıca düşünölmeye muhtaç bir meseledir. Hastalıklara karşı nazarlık takmak, üfürmek, sihir yapmak, kan aldirmek gibi adetler cehaletten dolayı çok yayılmıştır. İlaça, doktora güven çok zayıftır. Tarım hayatı çok ilkel ve geri durumdadır. Çiftçinin vücudundan faydalanabilmek için ilk önce bunların doğru kurallar içinde korunmasının sağlanması, geçimlerinin kolaylaştırılması, standartlarının yükseltilmesi, çeşitli hastalıkların önlenmesi, bu hastalıkların nedenlerinin ortadan kaldırılması önemli ve gereklidir.

ALTINCI KISIM

İNCELEMELERİN ÖZETİ

1- İNCELEMELER

Şimdiye kadar yapılan incelemeler ve ortaya konulan düşüncelerden anlaşıldığına göre Menteşe Sancağı 18 bin km^2 genişliğinde araziye sahip olup, bunun 13 bin km^2 kadarı ormanlık, çalılık ve taşlıktan 3 bin km^2 'si de tarıma uygun araziden meydana gelmektedir. Buna 140 km^2 büyüklüğünde göl ve bataklıkların ilavesi gerekir.

3132 km^2 yani 313.200 hektar arazinin ancak 7.000 hektarı ekilidir. Geri kalanı 243.200 hektar genişliğindeki arazi terk edilerek ekim işlerinde değişikliğe ve dinlendirmeye uğramıştır.

Bu durumda ziraata uygun arazinin 1/5'i ekilmekte gerisi terk edilmiş faydasız kalmaktadır. Bu hesap ile ekilen arazi ziraata uygun araziye oranla 4,5'te 1'ini ancak bulur.

Arazi nüfus sayısına oranlanırsa her bir km^2 'ye 11 kişi düşer. Bundan dolayı nüfus miktarı araziye oranla pek az olmakla beraber eğitimde de geri kalmıştır. Tarımın durumunu yakından inceleyip takip edebilmek, gerektiğinde rehber olup halkı ikaz ve bu konudaki görevleri yerine getirmek üzere zirai teşkilatlanma henüz uygulanamamıştır. Zirai kredilerin sınırlı olması, zirai yöntemlerin gelişi güzel oluşması, bazı toplumsal salgın hastalıkların varlığı, araziye sahip olunamaması gibi durumlar, genel gücü meydana getiren çiftçi ve halk üzerinde büyük sefalet yükü getirmektedir. Geçim kaynaklarının layıkıyla düzenlenememesi, olumlu hayat şartlarının bulunmaması, salgın hastalıkların alabildiğine yayılması gibi konular da insanlığı günden güne kemirerek yok etmektedir. Herhangi bir köye dikkatlice bakılırsa mutlaka para bulamamaktan, mahsullerini yetiştirmekle beraber mahsulünün alacaklılar tarafından paylaşılmasından, yeni bir borç kapısını nerede açacağını düşünmekten kaynaklanan hayat, gelecek endişesi her köylünün yüzünde derin yükler, buruşukluklar meydana getirmiştir.

Çiftçi gece gündüz, yağmur ve kar altında titreyerek kızgın cehennemi güneşin yakıcı ateşi karşısında kan ter içerisinde çalıştığı, dinlenme nedir bilmediği halde yine

açlığını, ekmeğini düşünmekten kurtulamaz bu pek incitici bir durumdur. Günlerce aç kalıp, halinden şikâyet etmemek gibi bir sakinlik gösterenler vardır. Ahalinin yaratılıştan sahip olduğu bu yumuşak sakinlik ve itaat etme olgunluğundan dolayı şikâyet sesi duyulmaz. Buradan köylünün gerçekten şikâyet gerektiren bir durumu olmadığı anlamı çıkarılamaz.

Bunun için kadere boyun eğerek her şeyi hükümetten bekleyen bu saf, sakin, itaatkâr halka daima rehber olmak her işte kolaylık göstermek gereklidir. Her kazada, bunların durumunu yakından inceleyip, takip etmek sorumlu ziraat eğitmenleriyle mümkündür. Ziraat eğitmenlerine bu konularda çok büyük görev düşmektedir.

Toplumsal hastalıklar bir taraftan eğitim tedbirleriyle giderilmekle beraber, diğer taraftan çiftçilik sanatı terk edilmişlikten, yokluktan kurtarılmalı, dolayısıyla çiftçinin yoksulluğunu hafifletip yükünü azaltmak gereklidir. Halkı, çiftçiyi arazi sahibi yaparak, onun korunması, ilerlemesi ve üretmesi için kendisini zorlamak gerekir. Bu nokta önemli bir tarım meselesine temas etmektedir. Her ne kadar şimdilik pek açık bir şikâyet, sert bir mesele yoksa da gelecekte bu durum çok mühim ve hükümeti meşgul edebilecek keskin bir mesele olmak özelliğini korumaktadır.

Önemli sayıda halkın, esir halde yaşaması ne millet ne devlet için başarı kazandıran bir durum değildir. Bu düşündüren noktanın şimdiden layık olduğu derecede önemle anlaşılmalı ve kangren olmadan iyileştirilmesi gerekir.

Bir taraftan da sanayi, ticaret ve netice olarak özel teşebbüs yoktur. Buna etki eden eğitimidir. Taşıma araçlarının da bulunmaması halkı dayanılmaz sıkıntılara uğratmıştır. Çiftçi maalesef sanat, ticaret, refah ve mutluluktan henüz hissesini alamamıştır.

2- SONUÇ

I- İlköğretimin Yaygınlaştırılması:

İlköğretim her köye birer okul açılacak şekilde genişletilmeli ve zorunlu eğitimin getirilmesi gerekmektedir.

II- Yol ve Köprülerin Yapılması:

Ana yollar arasında bulunan Aydın-Muğla-Marmaris yolunun yapılması halinde bu yol Muğla'nın Aydın vilayetiyle olan ticari ilişkilerini ve ekonomisini geliştirecektir. Aynı zamanda Muğla'nın iskelesi olan Gökabad'a da taşıma yapılması sağlanmış olacaktır.

Bundan başka Muğla'nın pazar ticaretine özel bir önem kazandıran Denizli livasında üretilen ürünlerin Muğla İskelesi'ne indirilmesinin sağlanması için Muğla ile Tavas kazası arasında diğer bir şoseye, ticaretin artması için çok fazla ihtiyaç vardır.

Özel yollardan; Milas-Bodrum, Muğla-Köyceğiz-Fethiye yolunun yapılması gereklidir. Bunların yeniden yapımı çok uzun zamana bağlıdır. En iyisi ilk önce toprak yolları düzeltmek, sonra köprülerini yapmak suretiyle tamamlamaktır. Yeniden ve derhal yapımı ise ancak bu konudaki vergilerin karşılık gösterilmesi ile olacak bir ödeme ile karşılanabilir. Bu şoselere olan ihtiyaç izaha muhtaç değildir, açıktır.

Bundan sonra nahiyeler ve köyler arasında yerine göre araba ve hayvanın serbestçe geçebileceği şekilde ikinci derecede yollar, köprüler kalır ki bu da en son yapılacak bir iştir. Bununla beraber bazı köylerin kaza merkezlerine 20-30 saat mesafede bulunması, bu kısım yollarında önemini anlatmaya yeterlidir.

III. Zirai Kredilerin Yaygınlaştırılması:

Ziraat Bankası'nca mahsul üzerine borç verme işlemlerinin niyetten eyleme dökülmesi ve imkânlar uygun olduğu derece genişletilmesi gereklidir. Bu yön temin edilmekle beraber reji idaresinin hiç olmazsa 15 bin lira miktarında avansın Menteşe Sancağı tütün çiftçisine ayırması gerekir ki bu konudaki şartname hükümlerine tam anlamıyla uyulmuş olsun.

IV. Tarım ve Sanayinin Yaygınlaştırılması:

İlk önce ziraat sanatının gerçek durumunu Livanın doğal kabiliyetlerini anlamak gerekir. Sonra ortaya çıkacak ihtiyaca göre eksikleri gidererek ilerlemeye çalışmak servet ve genel saadeti elde etmek gereklidir. Bu da şüphesiz çok cahil ve işi olurluna bırakan çiftçiye rehberlik yapmakla olur. Bunun için altı kaza merkezinde birer ziraat eğitmenliği oluşturulmalıdır.

İpekböcekçiliğinin geliştirilmesi için ücretsiz olarak dut fidanı dağıtılmalıdır. Üretim için mevcut dut fidanlığı ihtiyaç giderilene kadar yani her tarafta büyük dutluklar oluşturulana kadar devam etmelidir. Bir taraftan da ipekböcekçiliği sanatının doğrusunu göstermek için bir böcekthane ve tohum yetiştirmek için beş sene süre ile bir ipek böceği evi oluşturulmalıdır. Kurulu zirai alet depolarının sonradan Muğla kazasının içine alınması gereklidir.

Damızlık hayvan deposunun yapılması kararlaştırılan yerde inşasındansa geniş arazi, çayır ve meraya sahip uygun bir çiftlik istimlak edilmelidir. Bu çiftlikte hem hayvan hem damızlık deposu hem böcekthane ve ipek böceği evi yapılmalıdır. Burada bir de uygulamalı çiftlik okulunun kurulması menfaat gereğidir, yarar sağlayacaktır.

Zirai aletleri tamir edebilecek sanayi yerleri ve ustalara olan ihtiyaç açıktır. Kayıtsız, sokaklarda vakit geçirerek büyümekte olan yetim fakir çocukları eğitilmelidir. Toplum terbiyesi altında yetiştirmek, sanatkâr yapmak için Liva merkezinde iki yüz talebe yetiştirilmesine yetecek bir sanayi okulu kurulmalıdır. Bunun eğitim usulü vs. özel bölümünde özetle izah edildiği için tekrarından kaçınılmıştır.

V- Arazi Dağıtılması:

Arazisi olmayan ahalinin, ziraatın geliştirilmesi için hiçbir teşebbüste bulunamayacağı beşinci kısmın altıncı bölümünde etraflıca bildirilmişti. Köyceğiz kazasındaki çiftliklerde yaşayan on beş bin küsur halkın gündelikçi çalışanları, yersiz yurtsuzdur. Her ne kadar çiftçinin verdiği kira onda bir ise de bazı yerlerde özellikle Dalaman'da bu miktarı ikiye katlamışlardır. Halkın ihtiyacı gittikçe artmaktadır. O derecedeki evinin önünde, sahibinin izni olmadıkça su için kuyu bile açılmamaktadır.

Mera, çayır olmadığı halde ayrıca her bir hayvan başına birkaç kuruş otlakiyye adıyla vergi alınmakta bu durum birçok sıkıntıya sebep olmaktadır.

Dalaman çiftliklerinin merkezi olan Çakallık köyü şu anda birinci sınıf nahiye merkezidir. Hâlbuki cuma günleri kurulan pazar için gelen civar köylüler ve tüccarlar bir gece geçirecek, ufak bir ev bulamaz. Çiftlik kiracısı veya sahibi ne ev ne fırın yapılmasına izin vermiştir. Ekmekler bir buçuk saat uzakta bir başka köyde pişer, Çakallık'a getirilip satılır. Misafir hayvanına ait ot bile bulunmaz. Zira kiracı doymuş, ahali ise tamamen gündelikçi ve ev sahibi bile olamayan zavallı bir gruptur.

Bundan dolayı bu çiftliklerde mahrumiyet yüksek çaresizlik ve yoksulluk her zaman hâkimdir. Vakıf çiftlikleri hakkında bir fikir özeti oluşturmak için örnek olarak Karaman Çiftliği'ne dikkatle bakıp inceleyelim. Köylü 1208 (1792) tarihli fermanda gösterilen sınırlar dışında 1296 (1880) yılında genişletilen İcmali Hakaniyye'ye kaydolunan arazinin geri verilmesini istemiş bu da birçok tartışma çıkmasına sebep olmuştur.

Gerçekten Defteri Hakani İdaresince tasarruf hakkı bildirilerek verilmiş olan senetlere bağlı birçok arazi vardır. Bu araziler sonradan bir şekilde çiftlik sınırları içerisine alınmıştır. Köylünün elinde halen bu senetler vardır. Her ne kadar bir müddet önce bu senetler bazı bahaneler ile toplattırılmış ise de yine bazılarının elinde kalmıştır.

Köyceğiz dâhilinde Karaman Çiftliği taksitli bedeli 1208 (1792) yılında 3 bin kuruştan ibaret iken 1296'da (1880) artırılarak 10 bin kuruşa çıkarılmıştır. Durum böyle iken Hazine-i Evkaf'a birçok borç sahipleri tarafından ödenmemektedir. İşte her türlü tarıma, geliştirilmeye elverişli nice arazi vardır ki bunlardan ne kiracılar ne de gündelikçiler yararlanabilmektedir. Sürekli bir tartışma, anlaşmazlık devam eder durur.

Köyceğiz çiftliklerinden Hazine-i Evkaf'a taksitli olarak 600 lira kadar bir tutar ödenmekte olup bunun 200 lirası memurların maaşları ve ödeneklerine harcanır. Bu az tutarın bir kısmı sahipleri tarafından düzenli ödenmemiş, biriktirilmiş ve sonunda bazı çiftliklerin doğrudan doğruya vakıflar idaresince yönetimlerine el konulmak zorunda kalınmıştır. Şu durumda bu çiftliklerden yararlanılamamaktadır. Hem arazi sahibi hem de bir karış toprağı kullanma hakkı olmayan gündelikçi ahali şikâyetçidir.

Buna başlıca çare çiftlik arazisinin çiftçiler arasında paylaştırılmasıdır. Bundan hem arazi sahibi mühim bir miktarda para alarak faydalanır hem de ahali toprak sahibi olduğundan Ziraat Bankası'nda ve başka yerlerde itibar görür.

Arazi kendisinin olduğu için her türlü yeniliğe ve geleceğe yönelik girişimde bulunur. 17 çiftliğin vergice kıymeti 40.000 lira civarındadır. Bunun bir kat fazlasına da olsa ahaliye dağıtılması için fedakârlık yapmak gerekir. Bunun için çiftlikleri ya kamulaştırarak bedelini Ziraat Bankası'na ödeyip köylüye bırakmak ve köylüye düşen borç miktarını yirmi seneye bölüp taksit ile bitirmek gerekir. Ya da vakıf şartları, arazinin bakımı, demirbaşlar arasında hayvanlar, alet ve edavatın bulunup korunması, Fermanı Hümayun'da bulunmalıdır. Bunlardan eser kalmamışsa, arazi tarıma uygun iken orman ve çalıllığa dönerek şekil değiştirmiş vakıf şartlarını yerine getirememiştir. Mal sahipliğinin şartlarını yerine getirememek, kiranın iptalini gerektiren durumlardandır. Bu durumdaki araziye hemen hükümetçe el konularak henüz ekili olan araziden, geçinmelerine yetecek miktarın kullanma hakkının gündelikçilere verilmesi gerekir. Geri kalanın bedeli karşılığında halka satışıyla hem ahalinin esaret hayatını kurtarmak hem de vakfın gelirini artırmak lazımdır. Arazinin satışından alınacak paraların bir bankaya yatırılmasından, orman madenlerin devlet hazinesi olarak kullanılmasından gerek vakıf gerekse büyük hazineye çok büyük fayda sağlayacağına şüphe yoktur.

Bundan dolayı yalnızlaştırılmış, prangaya vurulmuş halkı esaretten kurtarmak, rahatlık ve mutluluğa ulaştırmak için arazi dağıtımından başka kurtuluş çaresi yoktur. Bir de %80 oranında terk ve ekimi bırakılan hazine arazisi miktarı araştırılmalıdır. Kanunun gereğine göre mahalli yönetimlerce derhal girişimde bulunarak bunun bedeli karşılığı ihalesi ve satışı tamamlanmalıdır.

Bu şekilde bir kaza ahalisinin esaretten çıkarak layık olduğu hayata kavuşturulmalıdır. Bu durum genel çıkarlar ve vakıfların çıkarları için önemlidir. Böylece hazinenin gelir elde etmesi sağlanabilir. Zirai sanatın, bölge ve arazinin doğal gelişim kazanması, kalkınması ve yükselmesi sonuç olarak şu zavallı halkın rahatı ve mutluluğu için önemlidir.

4. DEĞERLENDİRME

4.1. Menteşe Sancağının Coğrafi Yapısı, İklimi ve Bitki Örtüsü

Menteşe yöresi, oldukça arızalı topografyası ile dikkati çeker. Birçok yerde akarsular ile yarılmış yüzeyi hafif dalgalı ve düzce bölümler bulunduğu gibi sırt ve tepelerin birbirine yakın yükseltilerde olması, bu yörenin bütünüyle bir aşınım yüzeyi üzerinde şekillendiğini gösterir. Bölgenin uç noktaları hariç yerleşim merkezlerinin denizden yüksekliği 700– 800 metredir.

Yöre, Akdeniz (Ege-Akdeniz) fitocoğrafya bölgesi içerisinde yer alır. Ancak, araştırma sahasında görülen iklim, bölgenin denize olan uzaklığı ve yükseltisi nedeniyle Muğla ve kıyı ilçelerinden oldukça farklıdır. Kış mevsimi sert geçip nadir de olsa kar yağışı görülmektedir. Yazları ise oldukça serin geçmektedir (Özkan, 2009: 7-8).

Livâ Zirâ'at Me'mûru Alî Rızâ Bey'in H.1331 Tarihli "Menteşe Sancağı Ahvâl-i Zirâ'iyye ve Arziyyesi" adlı raporunda da "Menteşe Sancağı, greenwich'e başlangıç itibariyle 26-32 uzunluk ve 36-40 enlem daireleri arasındadır. Liva arazisi kuzeydoğudan güneybatıya doğru mürekkep balığı gibi adalar denizine doğru yayılmıştır. Arazi çökmeleri dolayısıyla karmakarışık olan liva arazisinde birtakım dağlık yerlerin ayrılarak ada halinde deniz üzerinde kalması ile beraber sahil gayet girintili çıkıntılı bir şekil kazanmıştır." diye bahsetmiştir.

Hava sıcaklığını özetleyebilmek için liva arazisini önce dâhili (iç) ve sahili olarak iki bölüme ayırmak gerekir. İç bölümleri Muğla, Köyceğiz, Fetihyie ve Milas kazalarının bir kısmı oluşturur. Bodrum, Marmaris kazaları tamamen, diğerleri kısmen sahil bölümünden sayılır.

Muğla'da yüksek sıcaklık genellikle temmuz-ağustos aylarında görülür. Yüksek sıcaklık ancak birkaç gün sürmek üzere nihayet 36 dereceye kadar çıkar ve bu iki ay süresince genellikle 28-33 derece arasında olduğunu belirtir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün hava raporlarına baktığımızda Muğla'da son yıllarda sıcaklığın 46

dereceye kadar yükseldiğini görmekteyiz. Sıcaklığın en yüksek bu durumu Menteşe yöresine küresel ısınmanın etkisini göstermekte olduğu anlaşılmaktadır.

Kış mevsiminde genellikle yağmur yağsa da bazen karla karışık olarak yağar, kar daima irice parçalar şeklindedir. Aralık, ocak aylarında gök gürlmesi olur, hatta dolu da yağabilir. Ali Rıza Bey Menteşe yöresinde 1910-1914 yılları arasında düşük sıcaklıkların ocak ayına denk geldiğini, genelde -3 dereceye kadar düştüğünü ancak olağanüstü kış şartlarının görüldüğü 1328 (1912) kışında sıcaklığın Muğla'da -10 dereceye düştüğünü raporunda belirtmiştir.

Muğla ilinin %77'si dağlar %12'si platolar ve %11'i ovalarla kaplıdır. Bölgede Akdeniz iklimi etkisi görülür yağışlar yer yer farklılık gösterir (Taşkaya, 2015: 8).

Ali Rıza Bey de raporunda 1910-1914 yılları arasını kapsayan yağış miktarlarındaki değişimi aşağıdaki tabloda belirtmiştir.

Fusul	1326		1327		1328		1329		1330	
(Mevsim)	Mm	Gün	Mm	Gün	Mm	Gün	Mm	Gün	Mm	Gün
İlkbahar	2,96	21	41,6	13	103	6	198,5	17	211,5	18
Yaz	1,56	1	2	2	3	1	32,5	3	19	3
Sonbahar	118	7	150,5	15	353	20	445	17	376	19
Kış	892,5	32	414	14	287	5	300	20	586	38
	1309,06	61	606,10	44	746,5	49	1076	57	1196,5	78

“Rüzgârlar pek az zamanda fırtına yapacak şekilde eser. Buna yegâne sebep Muğla'nın kuzeyindeki yüksek tepelerdeki büyük çam ormanlarıdır. İşte bu ormanların büyüklüğü ve genişliğidir ki Muğla civarına senede 1000 mm yüksekliğinde yağmur yağmasına sebep olur ve şiddetli fırtınaların meydana gelmesine engel teşkil eder” diye belirtmektedir.

Yine raporunda Menteşe Sancağında 1910-1914 arasında 135 km² bataklık olduğundan bahsetmektedir.

Ali Rıza Bey liva arazisinin;

5.164 km² orman

3.132 km² tarım arazisi

4.500 km² çalılık ve yabani ağaca sahip dağlık bölge

3.700 km² taşlı arzi

5.154 km² göl

135 km² bataklık olmak üzere toplam 16.785 km² olduğunu belirtmiştir.

4.2. Menteşe Sancağının Sosyo Ekonomik Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece ordu ve dine dayanan gelir kaynakları sadece toprak ve fütihat gelirlerinden ibaret olan bir devlet olduğu yani Osmanlı İmparatorluğu'nun yağma ekonomisi üzerine kurulmuş bir devlet, Osmanlı toplumunun ise gaza kültürüne dayanan bir toplum olduğu yanlış bir fikirdir. Bu peşin hükmün veya yanlış fikrin aksine Osmanlılarda devletin ekonomi politikası en sağlam temeller üzerine oturtulmuş en ileri görüşlere dayandırılmış ve bütçesi ile sanayi ve ticareti ile ihracat ve ithalatı ile her şey zamanının en modern ekonomik nizamını meydana getirecek şekilde organize edilmişti (Turgut, 1998: 76-77).

19. Yüzyılın başlarında üretim düzeyleri sermaye birikimi ve teknolojik değişme açısından Osmanlı ekonomisinin durumuna en iyi yansıtabilecek kavram durgunluk olacaktır. 19. Yüzyılın ikinci çeyreği ne kadar toplam tarımsal üretim hatta tarımsal meta üretimi içinde Avrupa ticaretinin payının çok küçük olduğunu da belirtmeliyiz. İzmir 19. Yüzyıl başlarında Anadolu'nun Avrupa'ya yönelik tek ihracat limanı durumundaydı. Osmanlı dış ticaretinin hızla genişlemesinin bir nedeni Batı Avrupa'nın yeni bir genişleme ve birikim dönemine girmesi ile birlikte Osmanlı hammaddelerine olan talebin artmasıdır. 1898 sonrasında Osmanlı dış ticaretinin daha hızlı genişlemesinin bir diğer nedeni de yabancı sermaye tarafından inşa edilen demiryollarıdır (Pamuk, 1994: 11-12).

Kara ulaşımında kervan yollarına göre daha ileri bir teknoloji düzeyini temsil eden ilk araba yollarının Muğla- Gökova iskelesi ile Milas-Güllük arasında yapılmış olması 20.yy başlarında Menteşe sancağındaki yük ve yolcu taşımacılığında deniz ulaşımının önemini vurgulamaktadır (Avlar, 1997: 177).

Ali Rıza Beyde raporunda “*Menteşe Sancağının Gökabat, Fethiyye, Bodrum, Güllük ve Marmaris Limanları aracılığıyla ihracat ve deniz ticareti yapıldığını*

belirtmektedir. Bundan başka işlek olmayan koy ve limanlar ile yüzlerce havuz şeklinde korunaklı düzgün koylar vardır. Koyun birindeki gemi 100 metre arkasındaki diğer koyda olan geminin direklerini bile göremez. Sahilin bu girintili çıkıntılı halinden dolayı kaçakçılık fazlasıyla görülür” diyerek bölgenin coğrafi şartlarının kaçakçılığa da uygun olduğunu belirtir.

Bununla beraber 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Menteşe Sancağının tüm Osmanlı ülkesinde bazı alanlarda yaşanan yeniliklerle değişim sürecine girdiği anlaşıyor. Sancaktaki bu gelişmeler daha çok iktisadi alanda yaşanmıştır. Bu özellikle Avrupa'nın giderek artan hammadde ihtiyacı doğrultusunda buranın giderek hammadde sağlanan bir merkez haline dönüşmesi ile yaşanmaktadır. İktisadi alanda başlayan bu canlılık vilayet dâhilindeki bazı hatlarda oluşturulan demiryolu sayesinde daha da gelişmiştir (Cantürk, 1998: 117).

Menteşe Sancağında 19. Yüzyılın sonunda orman ürünleri ticaretinin yanı sıra madencilik de gelir kaynaklarından oluşmuştur. 1900'lü yılların başında sancaktan en çok krom, zımpara taşı madeni çıkarılmaktaydı. Zımpara taşı Bozüyük'ten krom ise Meğri (Fethiye) ve Köyceğiz'e bağlı İnlice, Nif, Çengel, Çayhisar maden ocaklarından çıkarılmaktadır. 1908 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde Muğla merkez kazaya bağlı Bozüyük nahiyesinin Ali, Kozanağacı, Nebi köylerinde işletilen zımpara madeninin Güllük İskelesinden Avrupa'ya gönderildiği bildirilmektedir. Menteşe Sancağından dış ülkelere krom ve bakır satıldığını Bodrum kazasında bir Gümüşlü kurşun madeni bulunduğunu Köyceğiz kazasında bulunan 20'yi aşkın ocaktan elde edilen kromun dış satımında Köyceğiz'in çok önemli bir yeri olduğunu Marmaris kazasında bulunan manganez ve krom madenlerinin imtiyaz yoluyla işletildiğini ve önemli miktarda kromun Avrupa'ya satıldığını görüyoruz (Avlar, 1997: 202-203).

Ali Rıza Bey de raporunda “*Milas'ın bazı bölgeleri ile Köyceğiz ve Fethiye kazalarında ve Marmaris kazasının kuzeydoğusu ve batısında Hisarönü civarında pek çok krom ve bazı yerlerinde de özellikle Fethiye'nin kuzeyinde Göcek köyünde manganez madenleri çıkarılmaktadır. Köyceğiz kazasında bu madenler muntazaman çıkarılmakta petrol, civa, manyezit, gümüş, zımpara kömür ve demir madenlerinden bazıları için arama izni alınmış ve bazıları için araştırma kaydı başlatılmıştır. Bugün bu kaza dâhilinde fermanla işleyen 11 krom madeni vardır.*

Fethiyye kazasında da krom çoktur. Bununla beraber fermanla çıkan 4 manganez madeni bulunmaktadır. Göcek köyü civarında manyezit madenleri de mevcut olup kısmen işletilmektedir. Kazanın Girmedere köyünde grafit de vardır. Bodrum kazasının Karakaya köyü civarında hazine adına kayıtlı bir simli kurşun madeni var ise de henüz işlenmemiştir. Yine bu civarda başka bir simli kurşun madeni fermanla işlenmiş ve bin ton kadarı Avrupa'ya gönderilmiştir. Bununla beraber kazanın doğu taraflarında zımpara madenleri de vardır. Muğla kazasının Bayır ve Şerefli köyleri arazisinde civa, arsenik, altın, gümüş, kurşun, bakır, kalay, kalamın, alüminyum antimon, demir, manganez maden yatakları vardır. Liva arazisi maden bakımından oldukça zengindir. Zımpara madeni ikinci devir tabakalarında ve özellikle Muğla kazasıyla Milas kazasının bir kısmında bolca bulunmaktadır. Muğla kazasından yıllık 10.000 ton zımpara madeni, Gökabat İskelesi, 3000 ton zımpara madeni Aydın treni aracılığıyla, Milas kazasından 10000 ton zımpara madeni Güllük İskelesi'nden Avrupa'ya ihraç edilirdi" diyerek 1908 tarihli Aydın Vilayet Salnamesindeki örtüşen bilgiler vermektedir.

Menteşe Sancağının Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartların bir örneği olduğu söylenebilir. Bu dönemde Sancak'ın komşu sancaklara oranla devlet bünyesinde görülen bazı gelişmeleri geç yaşadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Sancak coğrafyasının dağlık olması nedeniyle dışı açılmamış, dolayısıyla içe dönük bir ekonomik yapı sergilemek zorunda kalmıştır (Cantürk, 1998: 117).

Tarih boyunca Mentese yöresinde ulaşım sisteminin temel niteliklerini belirleyen en önemli etmen bölgenin coğrafi yapısı olmuştur. Yörenin çoğunlukla dağlık ve engebeli olması kara ulaşımına fazla imkân tanımadığından bölge dışı ticaret ilişkilerinde deniz ulaşımı ön plana çıkmış ve yörenin en önemli yerleşmeleri kıyı boyunca veya Muğla ve Milas gibi kıyıya yakın mesafede yer seçmiştir. Deniz yoluyla sağlanan ulaşımın dışında Mentese sancağının 19. Yüzyılın sonlarına doğru karadan ulaşımını Ula üzerinden Gökova İskelesine, Meğri (Fethiye) Denizli üzerinden ve Milas üzerinden Büyük Menderes Vadisi'ni izleyen uzun mesafe ana ticaret yoluna bağlanmak taydı (Avlar, 1997: 176).

Ali Rıza Bey de raporunda "Liva arazisinin dağlık ve yollardan mahrum olması sebebiyle çiftçinin günlerce yollarda zahmet çekerek hükümet ile olan işlerini

takip için uğraşmış olduklarını, sıkıntının çok büyük olduğunu, her şeyden önce, liva merkezinin kazasıyla bağlantısını ve ulaşımını sağlamak için Muğla- Marmaris, Muğla- Köyceğiz-Fethiye ve Milas-Bodrum arasında birer şosenin uzatılıp yapılmasının hayati önem taşıdığını” belirtir.

19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın sanayi kentleri ne bu bölgenin tarımsal ürünlerin ticareti başlayınca yüzyılın ikinci yarısında İzmir Aydın demiryolu gündeme girmiş ve Anadolu'da açılan ilk demiryolu olmuştur İzmir-Aydın demiryolu o zamana kadar Osmanlı Devleti'ne giren en modern teknolojiydi. Menteşe sancağı demiryolu ulaşım sisteminin dışında kaldığı halde deve ulaşımı ile bu sistem ile bütünleşmiştir (Avlar, 1997: 176).

Ali Rıza Bey de raporunda “*Muğla pazar ticaretini geliştiren Talas - Denizli sanayi sahiplerinin ve ticaretinin ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla Muğla ile Talas arasında iktisadi bir şosenin inşasından büyük faydalar sağlanacağına şüphe yoktur. Köyler arasında yol adına bir şey bulunmaz, ancak bir hayvan geçebilecek derecede 30-80 cm genişliğinde bazı izler vardır ki bu da çok yerde kaybolduğu gibi bazı yerlerde de keçi sürülerinin meydana getirdiği çeşitli yönlerdeki patika yollarla karışır ve iz olmadıkça yola devam etme imkânı kalmaz. Merkez livanın bağlı kazalara bu noktada ulaşımı çok zayıftır. Muğla-Köyceğiz-Fethiye güzergâhında kış mevsiminde çayların taşmasından gelip gitme günlerce kesik olduğu gibi Aydın-Muğla yolunda da aynı durum görülür. Liva merkezi Milas’a 12, Bodrum’a 24, Marmaris’e 12 ve Marmaris kazasının en uzağındaki nahiyesine 42, Köyceğiz’e 12 ve Fethiye’ye 32 saat mesafededir. Bu merkezler arasında ancak beygir ve deve ile taşıma işlemi yapılır.”* diyerek Menteşe yöresinin coğrafi şartlarının getirdiği olumsuzlukların bölgenin sosyoekonomik yapısını olumsuz etkilediğini durumun düzeltilmesi için yukarıdaki çözüm önerilerini sunmaktadır.

Demiryollarını yabancı sermaye tarafından yapılması ülke içi ticaret ağlarını daha da zayıflattı. Çünkü demiryolları tarımsal açıdan cazip alanları ana ihraç limanlarına bağlıyordu. 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan dış ticarete ve yabancı sermayeye açılmış bir yapı gösteriyordu. Özellikle dış borçlar iktisadi ve siyasi bağımlılığa neden olmaktaydı. Duyun-u

Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası gibi kurumlar Avrupa sermayesinin ekonomi üzerindeki denetiminin simgesi durumuna gelmişlerdi (Pamuk, 1994: 96).

19. Yüzyıl Batı Anadolu'nun diğer menteşe sancağı kazalarında olduğu gibi gelişmişlik düzeyinin azlığını bölgenin dağlık coğrafi şartlarına bağlayabiliriz (Taşkaya, 2015: 12).

Menteşe sancağı 19. Yüzyılın ilk yarısında ana yollardan uzak ve içine dönük bir durum sergilemektedir. Ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren batıda ve Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelere paralel olarak Sancak'ta birtakım değişiklikler gözlenecektir. Sancağın ekonomik hayatındaki değişim Avrupa'nın hammadde temini maksadıyla Anadolu'ya yönelmesi ile başlamaktadır. Sancak'ta bunun yanı sıra sosyal alanda da hareketlenmeler vardır. Bu hareketler Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinden gelen göçler sonucu yapılan nüfus iskânları ile devlet tarafından genel anlamda yapılmaya çalışılan yeniliklerdir. Bunlara rağmen Menteşe Sancağı coğrafi yapısının dağlık olması nedeniyle gelişmeleri geç yakalamak zorunda kalmış ve 20 yüzyıla tipik bir tarım toplumu olarak girmiştir (Cantürk, 1998: 119).

XX.YY başlarında Aydın Vilayeti Salnamelerinde Menteşe Sancağı ve bağlı kazalarında üretilen ve ihraç olunan başlıca tarımsal ürünler şunlardır: hinta (buğday), arpa, mısır, aktarı üzüm, bal, çavdar, susam, çam fıstığı, palamut, sığla yağı ve nohuttur. Bu ürünler ihraç olunur bunların dışında bazı kazaların kendi özelliklerinden kaynaklanan ihraç ürünleri de vardır. Bodrum kazasında tutulan ahtapot ve sünger gibi ürünler satılarak karşılığında un değirmeni sabun pirinç alınır Fethiye kazasında senelik 45.000 kuruşluk halı seccade gibi ürünler dışarıya ihraç olunmaktadır. İstanköy Körfezi sahillerinde bu bölgede yaylalarında eşine az rastlanan armut yetiştiriliyorsa da ulaşım ve nakliye güçlü sebebiyle ihraç olunamaz üzüm yetiştiriciliği de gelişmiş olup kuru üzüm köfte pekmezi reçel halinde ihraç olunan kalemlerdendir (Avlar, 1997: 187).

Ali Rıza Bey de raporunda “*Buğday, arpa, yulaf, çavdar, düra, mısır, burçak, darı, nohut, fıkırrı, patates, pamuk, susam, tütün, zeytinyağı, zeytin, incir, badem, ceviz, elma, armut, erik, kiraz, vişne, kayısı, şeftali, japon muşmulası, portakal, limon, mandalin, nar, ayva, muz, harnup, dut, gül, palamut, meyan kökü, sığla yağı, üzüm, soğan, sarımsak, pırasa, ıspanak, turp, havuç, biber, yaprak kerevizi, patlıcan,*

domates, fasulye, bakla, bamya, hıyar, sakız kabağı, maydanoz, gibi ürünlerin yetiştirildiğini belirtmesi Aydın Vilayet Salnamelerindeki tarım ürünleri ile büyük benzerlik göstermektedir. Tütün livanın özellikle Muğla ve Milas kazalarında 5-6 sene içinde çok fazla yaygınlaşmıştır. Ekim miktarı 4000 hektarı bulmuştur. Bundan yıllık iki milyon okka tütün üretilmektedir. Susam livanın hemen her yerinde az çok ekilirse de özellikle Köyceğiz kazasında ve Fethiye kazasının bazı sulak yerlerinde ekilir. Susam ekimi 5000-8000 hektar büyüklüğündedir. Bu mahsulün pek az miktarı yurt içerisinde helva üretiminde kullanılır, geri kalanı ihraç edilir. Patates ise 15-20 hektara ekilen bu kıymetli ürün nasılsa ekimine uygun pek çok arazi bulunmasına rağmen layık olduğu büyüklük derecesine erişmekten pek uzak kalmıştır. Bununla beraber bir iki seneden beri patates ekiminin genele yayılmasına çalışılmış ve çeşitli çağrılar kabul olunmuş ve halka tohum dağıtılmıştır. Pamuk ekimine uygun hem sulamaya elverişli yüzbinlerce dönüm arazi var iken maalesef ziraatındaki yanlışlıkların ve zirai işlemlerin zorluğundan kaçınıldığı için üretimin genişleyemediğini, üretimin ancak 40-50 hektar büyüklüğünde kaldığını ekilen çeşitlerin mısır ve amerika cinsi olduğunu, pamuk üretimini geliştirebilmek için hayli pamuk tohumunun halka ücretsiz dağıtılarak Osmanlı Devletindeki yeni ekonomik tarım sanayisini destekleyici çalışmalar yapıldığını ” ifade etmektedir. Yine raporunda “Liva içerisinde 100 km²den fazla Allah tarafından yetişen zeytin ağaçları ormanlık halde bulunmaktadır. İşte bu mübarek ağaçların çoğaltılıp ve türünün ıslahı için 1329 (1913) yılında toplanan liva genel meclisine aşılıyarak ağaç meydana getirenleri uygun miktar ve mahsulü görüldüğü vakit başlıca nakdi mükâfat yardım ödemesi yapmak sureti ile ağaç dikmeye teşvikin gerekliliğini bildirilip temelden kabul edilmiş ise de bunun uygulamasındaki zorluklardan dolayı geçici olarak ertelenmiştir. Yalnız mahsulünde yağ çıkarması ağustosa kadar yani bir sene devam eden Bafa köyünde yeni usul yağ sıkma fabrikası yapana sekiz bin kuruş nakdi mükâfat verilmesi kabul edilmiştir. Liva dâhilinde yıllık 2-3 milyon kıyye “okka” zeytin tanesi elde edilir ve büyük bir kısmı yerli halkın ihtiyacına şart olunur. Bununla beraber 2.5-3 milyon okka zeytinyağı çıkarılır ki bunun 2,5 milyon kıyyesi yalnız Milas kazasında elde edilir. Zeytin ağacı pek önemli bir servet kaynağı olarak değer kazanma özelliğine sahipken bu durumdan yeteri kadar faydalanılamadığını ” ifade etmektedir.

4.3. Menteşe Sancağında Nüfus ve Toplum Yapısı

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımlarının en önemli amacı asker ve vergi mükelleflerini tespit etmek olduğundan sadece erkek nüfus sayıma tâbi tutulmuştur. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında nüfusun devletler tarafından propaganda aracı olarak kullanılmaya başlaması Osmanlı Devleti'ni daha profesyonel, insanların genelini kapsayan nüfus sayımları yapmaya yöneltmiştir. 1884, 1904, 1914 genel nüfus sayımları bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Nüfus sayımı, her idari birim nahiye ve köylerine kadar dikkatli bir şekilde tespit edildikten sonra yapılmıştır.

Osmanlı egemenliğine girdiği XIV. yüzyılın sonlarından, bağımsız bir sancak haline geldiği 20 Nisan 1921 tarihine kadar Osmanlı yönetim sisteminde çeşitli idari düzenlemelere uğrayan Menteşe Sancağı, XX. yüzyılın başlarında Aydın Vilayeti'ne bağlı sancak konumunda olup, Osmanlı Devleti'nin diğer kentlerine oranla durağan bir nüfus yapısına sahip yerel yönetim birimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Soyluer, 2006: 110).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk nüfus sayımı verilerine göre Menteşe Sancağının 1831 yılındaki nüfusu 49.830'u Müslüman, 2.578'i Gayrimüslim (Rum, Yahudi, Ermeni, yabancı [levanten], Çingene) olmak üzere toplam 52.460, 1860 yılında tamamlanan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 56.109'u Müslüman, 2.470'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 58.5793, 1881 / 82–1893 Osmanlı Genel Sayımı sonuçlarına göre 135.207'si Müslüman, 10.815'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 146.022'dir (Karpas, 2003: 162-163).

1830 nüfus defterlerinden Menteşe Sancağı Müslüman nüfusuna ait olanı tesadüfen Kâmil Kepeci tasnifi (nr. 6305 mükerrer) içine girmiştir. Ancak sonradan ilave edilmiş olmalı ki katalogda yer almamaktadır. Defter sadece o tarihteki nüfus miktarı değil ailelerin tereküb tarzı kullanılan isim sıfat ve lakaplar, eşkâl ve mesleklerle Menteşe Sancağına 1830 yılı öncesinde yapılan göçler ve nihayet tahriri takip eden yılda vuku bulan doğum ve ölümler bakımından da değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Bütün bu sayılan hususlar kitap da ayrı bir bölümde incelenmiştir. İlk bölüm idari teşkilata ayrılmış ve 1830'daki Menteşe Sancak kaza ve köyleri ile yaşayan cemaatler bunların zamanla uğradıkları değişiklikler üzerinde durulmuştur. Menteşe Sancağında kazalar arasında bir denge yoktur. Tavas, Subıca, Milas gibi geniş

bir alana yayılmış ve köy sayısı fazla olan kazalar yanında Bodrum Gökabat (Gökova), Eskihisar gibi 12 köyden ibaret kazalar da vardır ki ileride bunlar ya diğer bir kaza içinde eritilmiş veya bir yahut birkaç kaza birleştirilmiştir. Geniş bir sahayı yayılmış olan Menteşe Sancağının kaza ve köylerinin yerlerinin görülebilmesi için kaza ve köyleri gösteren haritalar eklenmiştir. Ancak geçen İki asra yakın zaman içinde bu köylerin bir kısmının ortadan kalkmış olması bir kısmının ise isim değişikliklerine uğramış bulunması haritaların yapılmasında zorluklarla karşılaşmasına sebep olmuştur.

Menteşenin tahririnin de 29 Recep 1246'dan (31 Aralık 1830) önce bitirildiği 1831'e sarkmadığını görmekteyiz. Bir diğer Tahrir 1246 tahririnden 15 yıl kadar sonra 1260'ta (1844) yeni bir tahrir ihtiyacı duyulmuştur. XIX. YY'daki diğer bir nüfus sayımı teşebbüsü 1874'tedir. Bu sayımın özelliği sadece erkek değil kadınların da sayılmasıdır. Sayım uzun sürmüş bazı yerlerde 1895'te sonuç alınabilmiştir. Osmanlı idaresinde son sayım 20. yüzyılın başlarında 1905'te yapılmıştır. Bir önceki sayımın neticelerinin çok da güvenilir bulunmaması bu sayımın 3 ay içerisinde sonuçlandırılması kararının alınmasına sebep olmuştur. Bu son sayımda 83.652'si erkek 85.258'i kadın olmak üzere Menteşe'nin Müslüman nüfusu 168.910 kişiyi bulmuştur (Kütükoğlu, 2010: 5-6).

Ali Rıza Bey de raporunda “Liva genel nüfusunun seneden seneye çoğalan bir şekilde gelişmekte olduğunu istatistiklerle kuvvetlendirmiş bulunmaktadır. 1326 (1910) senesinde yapılan istatistiğe göre Liva genel nüfusu 191.409 iken 1330(1914) senesi sayım kayıtlarına bakılınca 204.852 rakamına ulaşarak 3 sene içerisinde 13.443 nüfusun çoğaldığını belirtmektedir.

Raporda 1330 (1914) senesindeki gelen nüfus miktarı kaza itibariyle aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Kazası	Erkek	Kadın	Toplam
Muğla	33.227	34.092	67.319
Fethiye	20.443	20.094	40.537
Milas	18.755	19.015	37.770
Bodrum	9.655	9.460	19.115
Marmaris	7.505	7.624	15.129
Toplam	101.624	103.228	204.852

Nitekim 1260 (1844) yılı için hazırlanmış temettü tahrirlerinde de köyler ahalilerinin çoğunun hatta bazı köylerde tamamının ziraatla uğraştıkları ancak nüfus arttıkça zanaatkârların da ortaya çıktıkları görülmektedir. Başka bir ifade ile bir taraftan mevcut toprağın artan nüfusu besleyebilmekten uzak olması genç nüfusu başka geçim kaynakları aramaya sevk ettiğinden bazı kimseler kendi köy ve kasabalarında zanaata yönelirken bazı kimselerde yaşadıkları yer dışında ticaret yapar olmuşlardır. Hiç şüphe yok ki mesleğin icrası ancak o zanaat koluna ihtiyaç duyulması ve nüfusun o dalı besleyecek seviyeye erişmiş olmasını gerektirir. Onun için de zanaatkârlar şehir ve kasabalarda büyük köylerde toplanmışlardır (Kütükoğlu, 2010: 147-148).

Ali Rıza Bey de raporunda “Muğla kazasında 28.712, Fethiye’de 24.100 Milas’ta 25.000 Köyceğiz’de 7.110, Bodrum’da 3.464, Marmaris’te 10.200, toplam nüfusun fiilen ziraatla uğraştığını ve geri kalanın emekli, mecnun, talebe, sanatlardan; deveci, nalbant, demirci, tüfekçi, nakkaş, arabacı, saatçi, bıçakçı, değirmenci, hızarıcı, leblebici, keçeci, kuyumcu, bakkal, meyhaneci, bahçıvan, kasap, arzuhalci, fırıncı, dişçi, sünnetçi, eczacı, tabip (doktor) dava vekili, tenekeci, marangoz, hamamcı, hancı, berber, kireççi, dülger, semerci, helvacı, kahveci, lokantacı, kiremitçi, terzi, sarraç, boyacı, bakırcı, debbağ (derici), kayıkçı, süngercilik sanatlarıyla uğraştıklarını” belirtmektedir.

Yine raporunda “Gerçekten belirtilen sanayi erbabı var ise de başka hiç kimse yoktur ki 5-10 dönümlük araziye sahip olup da bir taraftan da ziraatla uğraşmamış olsun. Bir taraftan hem sanatına devam eder, diğer taraftan da tarlasını ektirir. İşçi parasının büyük kısmını sanayiden kazanır. Bu gerçeğe karsın sadece sanayiyle geçinen nüfus miktarı ancak %5 oranından yukarıya çıkmaz. Bu durumda genel nüfusun yarısının sadece ziraatla ve diğer geri kalan yarısının ise hem ziraat hem sanayi ve ticaret ile meşgul olduklarını” ortaya koymaktadır.

4.4. Menteşe Sancağında Eğitim

Menteşe Sancağı ve sancağa bağlı kazalarda modern anlamdaki ilk mektepler Tanzimat Dönemi sonlarında açılmaya başlanmıştır. Menteşe Sancağının Merkez (Muğla), Milas, Bodrum, Marmaris, Köyceğiz ve Meğri kazalarında toplamda 16 adet

iptidai mektep yıllara göre değişen öğrenci ve muallim sayısıyla eğitim öğretime devam etmiştir.

Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru Menteşe Sancağında erkek ve kız rüştiye mekteplerinin yanı sıra diğer bir ortaöğretim kurumu olan idadîlerin de varlığından söz etmek mümkündür. İlk rüştiye mektebi 1864 senesinde Merkez (Muğla) Kazasında açılmış, zamanla diğer kazalarda da açılarak bu mekteplerin sayısı her geçen gün artmıştır. Menteşe Sancağının tüm kazalarında 1908 senesine kadar 1548 öğrenci eğitim görmüştür.

Menteşe Sancağında eğitim veren diğer bir orta öğretim kurumu idadîler ise ilk olarak Merkez (Muğla) Kaza'da rüştiye mektebinin idadîye dönüştürülmesiyle açılmıştır. Birden çok dersin verildiği Muğla İdadisinde hem Müslüman hem de gayrimüslim öğrenciler eğitim görmüştür. Osmanlı idaresine geçişinden bağımsız bir vilâyet olmasına kadar ki süreçte eğitim alanında yaşanan gelişmeler Menteşe Sancağında da modern anlamda açılan okulların varlık göstermesiyle uygulanma alanı bulmuştur. Ancak Menteşe Sancağı Aydın vilâyetine bağlı diğer sancaklar ile kıyaslandığında, bulunduğu coğrafi konumunda etkisiyle, eğitim açısından daha az gelişme göstermiştir (Karaçay, 2017: 86-87).

Muğla merkezin dışında bütün kazalar da birer tane rüştiyenin bulunduğu ancak merkez kazada idadinin olduğu görülmektedir. Muğla idadisi ve Rüşti üyelerinin öğrenci sayıları verilirken sadece Köyceğiz rüştiyesinin öğrenci sayısı belirtilmemiştir. Ayrıca Muğla merkezin idadi öğrenci sayısı sadece 1900 yılı salnamesinde verilmiş diğerlerinde belirtilmemiştir. Yıllara göre öğrenci sayılarına baktığımızda çoğu yerde düşme görülürken sadece Milas kazasında az oranda artma görülmektedir. Menteşe Sancağında halkın daha çok mahalle mektebi ya da sıbyan mektebi dediği okullar bulunmaktadır. Bu okullar genellikle basit ve hayatta lazım olabilecek dini bilgiler öğretmekteydi. Bunun dışında tecvit, okuma yazma, ilmihal gibi derslerde gösterilirdi. Salnamelerdeki öğrenci sayıları ile ilgili bilgilerin düzenli olmadığı anlaşılmaktadır. Düzenli bilgilerin olmaması sancak ve kazaların öğrenci sayılarının sağlıklı karşılaştırılmasının yapılmasını güçleştirmektedir. Bununla beraber merkez kazadaki ilköğretim düzeyindeki öğrenci sayısının düzenli tutulduğu görülmekte ve buna göre bu kazada 1908 yılında öğrenci sayısında bir azalma

görülmektedir. Muğla Sancağında 1900 - 1908 arası Salnamelerde Köyceğiz kazasında 3, Marmaris kazasında 1 medresenin varlığından söz edilmektedir. Oysa Osmanlılarda medreseler çok yaygın eğitim ve öğretim kurumları olup toplumu yönlendiriyorlardı. Osmanlı Devleti'ndeki medreseler kapatılmalarına kadar kendilerini yenilememişlerdir. Salnamelerde Muğla'daki medrese sayısı kesin olarak verilmemekle beraber Kurtuluş Savaşı öncesinde Muğla'da 15 medresenin bulunduğu görülmektedir (Avlar, 1997: 196-198).

Ali Rıza Bey de raporunda *“Eğitim konusu pek geridedir. Genellikle köylerde eski usul üzere ders veren köy okulları vardır ki bu okullardan çıkan talebeler ne okuyabilir ne de yazabilir zaten devam de etmezler. Bir taraftan çocukların ilkbahardan sonbahara kadar çiftçinin devam eden günlük işlerini takipten diğer taraftan da pek değersiz olan öğretmen kazancını köylülerce temin edilip ödenememesinden okullar adeta boş, kullanılmaz haldedir”* diye belirtmektedir.

Raporunda yine öğretmenlerin eğitim durumlarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir. *“Çağın ihtiyaçları ile uygun donanımlı öğretmen bulunamaz, bulunsa da 250-300 kuruşa köy hayatına katlanıp çocuklarla uğraşamaz. Bu miktar maaşı ancak başka şekilde elde etmekten aciz olanlar kabul edebilir. Bir de yeni usulle ders vermeye donanımlı bazı öğretmenlerin bir süredir az bir maaşa razı olmalarının sebebi askerlikten muaf olmayı isteme amacından ileri gelmiştir. Sonradan muaf olma şartı kaldırıldığından bu kadar düşük bir maaş ile eğitimin ihtiyacının temin altına alınması imkânı kalmamıştır.”* demektedir.

Ali Rıza Bey raporunda Menteşe bölgesindeki okullarla ilgili şu bilgileri vermektedir: *“Liva dâhilinde resmi ve özel olmak üzere 34 medrese ve bunlara devam 560 öğrenci vardır. Medrese de takip edilen eğitim sistemi eski tarzdır. Öğrenciler ancak 10-15 senede diploma almayı başarabilirler. Bir de bazı fen derslerinin verilip okunmasında henüz başarı sağlanamamıştır. Her ne kadar bazı yerlerde bu konudaki noksanı gidermeye çalışılmakta ise de maalesef çalışmaların genellikle sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Liva dâhilinde eğitim idaresine ait olmak üzere resmi ve özel 200 erkek ve 9 kız okulu vardır. Bunlara devam eden 6.606 erkek öğrenci ve 862 kız öğrenci bulunmaktadır. Erkek okullarının 109 tanesi eski tarz eğitim uygular ve öğretmenlerin maaşları köylülerin ödemeyi söz verdiği belirlenemeyen miktardan*

oluşur ki bunlardan hiçbir şekilde fayda olunamaz. Geri kalan 100 okul özel idarenin liva bütçesi içerisinde açılmış ve Eğitimi Maarif-i Umumiye, Nezarat-i Celilesi'nin bu konudaki programına uygun olarak oluşturulmuştur. Gerçi bunlar da iyileştirmeye, yapılandırmaya muhtaç ise de 400 köyden oluşan liva içinde yalnız 100 mektebin bulunması ihtiyaca pek uygun değildir. Ortalama hesap üzerine dört köye bir okul düşmektedir. İdaresi köylü tarafından sağlanan 109 okul layıkıyla derslerin işlenmesinden ve hatta okul binasından mahrum olduğuna göre öğrenci toplam miktarının da ancak yarısı devam edebilmektedir. 200 bin küsur liva nüfusu ile karşılaştırılırsa %1,5 nüfusun okula devam ettiği anlaşılır. Bu suretle halen mevcut okullarda eğitimin yaygınlaştırılmasının imkânı yok gibidir.”

Ali Rıza Bey raporunda eğitimde alınacak tedbirlerle ilgili aşağıdaki tespitleri yapmıştır: “Maarif Nezaretinin ilkokulda okunmak üzere düzenlendiği program, memleketin ihtiyacına ne kadar uygun ise de bunun tamamen uygulanması o kadar zordur. Bu programı başarıyla uygulayabilmek için herhalde köy okulu öğretmenlerine verilecek aylık maaşın 400-500 kuruştan aşağı olmaması lazımdır. Bir de öğretmenlerin bir programda yer alma, dersleri işlenmesiyle, gösterilebilecek yeterliliğe sahip olmaları, o yolda yetiştirilmiş bulunmaları gayet önemli bir noktadadır. İşte gençlerin okulda yeterli eğitim alamadığından ilkokulu tamamen yatılı yapma zorunluluğu vardır. Zira çocuğa millî tek düze bir eğitim verecek ortam hazırlanmamıştır. Bunun için vatan çocuklarına belli bir toplum eğitimi dâhilinde yetiştirecek bir gaye altında olan ilk eğitim sağlamak gereklidir. Cehalet ve bunun sonuçları olan tembellikten görülen fenalıklar ibretlik dersler gibidir. Halkta yerleşen fikir olan ‘Okumak, memur ve kâtip olmak içindir.’ efsanesini kökünden söküp atmalıdır.”

Ali Rıza Bey yine raporunda teknik eğitim konusunda şu çözüm önerilerini belirtmiştir: “Çocukları yavaş yavaş ziraat düşüncesiyle sanat ve ticaretten yetiştirmeliyiz ki ileride aynı gayeyi takip edip geliştirebilsinler. Şimdiki savaşların dayandığı konu sanayi ve iktisat esası deyimidir. Bunların hiçbiri bizde olmazsa Allah korusun ekonomik tutsaklığın acıklı sonuçlarını kabul ederiz. Bunun için sanayi fikrini halkın aklına ekip yaygınlaştırmak üzere burada bir sanayi okuluna şiddetle ihtiyaç vardır. Bu okulda takip olunacak amaç, sanayiye becerikli işçi yetiştirmektir.”

5. SONUÇ

Menteşe Sancağı Ziraat Memuru Ali Rıza Bey'in, H. 1331 tarihinde kaleme aldığı "Menteşe Sancağı Ahval-i Ziraiyye ve Arziyyesi" adlı raporda 1910-1914 yılları arasında Menteşe Sancağının coğrafi konumu, iklim ve bitki örtüsü, bitki ve hayvan hastalıkları, yeryüzü şekilleri, ziraat ürünleri, hayvancılık, madenler, maden suları, yörenin nüfusu, eğitimi ve yöre insanının sosyoekonomik durumunu en ince ayrıntılarıyla incelemiştir.

Menteşe Sancağının; coğrafi şartlarının engebeli, ulaşımının elverişsiz ve dağlık olması nedeniyle dışa açılmamış, içe kapanık yani etkileşime kapalı bir ekonomik yapı göstermiştir. Ali Rıza Bey, bu zor şartların getirdiği olumsuzlukları yerinde tespit ederek sorunlara makul çözüm önerilerinde bulunmuştur.

Menteşe Sancağında, söz konusu coğrafi koşullara rağmen, 1910-1914 yılları arasında tarım sanayisi ürünleri başta olmak üzere, sosyoekonomik yapıda ve eğitimde yavaş da olsa bazı değişimler ve gelişmeler olduğu, ancak bu gelişmelerin, özel teşebbüsün girişimleri ile değil de merkezi hükümetlerin çabasıyla gerçekleşebileceğini Ali Rıza Bey raporunda dile getirmektedir.

Ali Rıza Bey, Menteşe Sancağının kalkınması için yine söz konusu raporunda yerel kaynakların doğru tespit edilerek bu kaynakların verimli kullanılması ve iyileştirilmesi için bölgesel kalkınma modeli sunmaktadır.

Menteşe Sancağı ahalisinin layık olduğu yaşam seviyesine erişebilmesi, bireylerin devletin sunduğu imkânlardan faydalanabilmesi ve vakıfların sağlıklı bir biçimde vatandaşa hizmet edebilmesi için zirai sanatın, bölge ve arazinin gelişim kazanması, kalkınması ve yükselmesi sağlanmalıdır. Böylece hazine gelir elde ederken ahalinin de hayat standartları yükselecektir. Ali Rıza Bey, söz konusu faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için Menteşe yöresinde arazinin halka adil şekilde dağıtılmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Bu raporun sonuçlarından hareketle Menteşe Sancağının özelde arz ettiği görünümünden Osmanlı Devleti'nin genel görünümüne dair çıkarımlar yapılması mümkündür.

Ali Rıza Bey'in 1910-1914 yılları arasında Menteşe Sancağına dair detaylı incelemelerle tespit ettiği sorunlar ve getirdiği çözüm önerileri günümüzde dahi geçerliliğini korumaktadır. Bu yönüyle çalışmamızın Muğla yöresine dair yapılacak incelemelere ışık tutacağı aşikârdır.

KAYNAKLAR

- AKBAL, F. (1951). 1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus. Belleten Dergisi(XV), s. 617-628.
- AKBAYAR, N. (1985). Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 5, s. 1238-1248.
- AKÇA, B. (2002). Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla(1923-1960). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- AKÇA, B. (2010). Menteşe (Muğla) Sancağı'nın Zirai ve Coğrafi Durumu. Muğla: Melsa Yayınları.
- AKTÜRE, S. (1993). 19.YY'da Muğla. (İ. Tekeli, Dü.) Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- ARICI, R. (2014). Menteşe Sancağı'na Bağlı Meğri (Fethiye) Kazası ve Köylerinin Hurufat Defteri. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- AVLAR, M. (1997). 20.YY Başlarında Aydın Vilayeti Salnamelerinde Menteşe Sancağı. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- AYDIN VİLAYET SALNAMESİ. (H. 1311). Aydın.
- BARAN, B., & GÖRDEGİR, E. (2019). XIX. Asrın İlk Yarısında Menteşe Yöresi'nde Gayrimüslim Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme. Sosyal, Beşerî ve İdari İlimler Dergisi, 2(11), 826-843.
- BARKAN, Ö. L. (1953). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. Türkiyat Mecmuası, 10, s. 1-26.
- BİLGİ, N. (Aralık 1999- Ocak 2000). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında. Türk Yurdu(148-149), s. 117-124.
- CAHEN, C. (1984). Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler. İstanbul: Türkiye Vakfı Yurt Yayınları.
- CANTÜRK, H. (1998). Osmanlı Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılda Menteşe Sancağı. Muğla: Muğla Üniversitesi.
- ÇADIRCI, M. (1988). Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de Yönetim (1839-1856). Belleten, LII(203), s. 620-621.
- ÇADIRCI, M. (1997). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÇINAR, A. (2004). Muğla'nın Coğrafi Özellikleri, Muğla Kitabı (Arkeoloji, Tarih, Coğrafya). İzmir: Muğla Valiliği.
- DEVELİOĞLU, F. (2000). Osmanlıca Türkçe Sözlük. Ankara: Aydın Kitapevi.

- ELİBOL, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Dergisi, 12(2), 135-160.
- GENÇ, M. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜRAN, T. (1998). 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Eren Yayınları.
- KAHRAMAN, M. (2018). Menteşe Yöresinde Şehirler ve Şehirleşme: Muğla Şehri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- KARACA, B. (2008). 1522-1532 Menteşe Yörükleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 403-440.
- KARAÇAY, Y. (2017). Menteşe Sancağı'nda Eğitim (1876-1908). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- KARAL, E. Z. (1943). Osmanlı imparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831. Ankara: T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.
- KARPAT, K. (2003). Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KAYMAKÇI, B. (2010). Menteşe Sancağı'nın Taşralı Yöneticileri: Ayan Aileleri Çavuşzadeler-Milashızadeler. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- KÜTÜKOĞLU, M. (2010). Menteşe Sancağı 1830 Nüfus ve Toplum Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- METE, Z. (2004). Menteşe. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 29, s. 150-152.
- Muğla. (1969). Meydan Larousse, 9, s. 24-26.
- ÖZKAN, H. (2009). Muğla-Menteşe Beldesi Halkbilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- PAMUK, Ş. (1994). Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- PEKALIN, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Cilt 3). İstanbul: MEB Yayınları.
- SARI, S. (2008). XV. XVI. Yüzyıllarda Menteşe Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- SARIKAYA, F. (2016). Anadolu Beyliklerinde Dini Hayat (Aydınogulları, Menteşeoğulları ve Saruhanogulları). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- SOYLUER, S. (2006). XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VI(13), 109-135.

- ŞİMŞEK, M. (2013). 20. Yüzyılın Başlarında Aydın ve Menteşe Sancaklarında Gayr-i Müslimlerin Demografik ve Sosyo Ekonomik Durumu. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- TAŞDÖNER, K. (2012). Eskiçağ'da Anadolu'nun Siyasi ve Demografik Yapısını Değiştiren Kitlesel Göçler. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı(13), s. 85-103.
- TAŞKAYA, A. B. (2015). Menteşe Sancağı'na Bağlı Köyceğiz Kazası. Bursa: Emek Yayınevi.
- TEKELİ, İ. (2006). Tarih İçinde Muğla, Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları.
- TURAN, O. (1971). Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TURGUT, M. (1998). Osmanlı'da Devlet, Ekonomi ve Batılılaşmadaki Yanlışlıklar. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- TÜRKEŞ, Ü. (1973). Kurtuluş Savaşında Muğla. İstanbul: Yelken Matbaası.
- UYKUCU, K. E. (1968). Muğla Tarihi (Coğrafyası ve Sosyal Yapısı). İstanbul: As Matbaası.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1969). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devleti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1978). Menteşeoğulları (Cilt VII). İstanbul: İslam Ansiklopedisi.
- VURGUN, A. (2020). Maarif Salnamelerine Göre Menteşe Sancağında Eğitim-Öğretim (1898-1904). Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33(1), 87-107.
- WİTTEK, P. (1986). Menteşe Beyliği. (O. Ş. Gökyay, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- YAVUZ, K. (2016). XVI. YY'da Menteşe Sancağı Yörükleri. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Hakan DELİBALTA
Uyruğu : T.C.

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	1999
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2021

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
1999	Prof. Dr. Necati Erşen S.B.L.	Tarih Öğretmeni

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS (.....)	ÜDS (.....)	TOEFL (.....)	EILTS (.....)
-------------------	--------------	-------------	---------------	---------------